

ƏSGƏR QƏDİMOV

*Naxçıvan Dövlət Universitetinin
50 illiyi münasibətilə*

**XVII-XX ƏSRLƏR VƏ ÇAĞDAŞ
NAXÇIVAN AŞIQLARI**

I cild

Naxçıvan - 2017

ELMİ REDAKTORU:

HÜSEYN HƏŞİMLİ

*Filologiya üzrə elmlər doktru,
professor, əməkdar elm xadimi*

RƏYÇİ:

ƏKRƏM HÜSEYNZADƏ

*Filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent, folklorşünas*

***Əsgər Nadir oğlu Qədimov. XVII-XX əsrlər və çağdaş
Naxçıvan aşığı. Naxçıvan-2017 “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya
Birliyi, 408 səh.***

Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Azərbaycan ədəbiyyatı” kafedrasının müdiri, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Qədimov Əsgər Nadir oğlu tərəfindən yazılmış “XVII-XX əsrlər və çağdaş Naxçıvan aşığı” adlı bu ikicildlik monoqrafiyada ilk dəfə olaraq Naxçıvan aşığı mühiti və bu mühitdə fəaliyyət göstərən yaradıcı aşığıların həyat və yaradıcılıqları geniş şəkildə işıqlandırılır. Monoqrafiyadan folklorşünas alimlər, şifahi xalq yaradıcılığı ilə məşğul olan tədqiqatçılar, filologiya üzrə ali məktəb müəllimləri, tələbələri və magistrantlar, həmçinin geniş oxucu kütləsi faydalana bilərlər.

4700000000

053-2017

© “Əcəmi” 2017

BƏLƏDÇİ

Orta əsrlər Naxçıvan aşıqları	5
Ordubadlı Aşıq Kərim.....	6
Aşıq Süleyman	16
Ululu Kərim	19
XIX-XX əsrlər Naxçıvan aşıqları	31
Aşıq Abbas Dəhri	32
Aşıq Allahverdi (Ağ Aşıq)	44
Aşıq Məmmədcəfər	85
Aşıq Nəcəfəli	94
Aşıq Həsənəli	96
Aşıq Molla İsmayıl	102
Dəvəçi Heydər	114
Güləli Məmməd	116
Aşıq Abdulla	118
Aşıq Əli Xanxanım oğlu	125
Aşıq Məhəmməd Qurbanov	133
Aşıq Qulu Vəliyev	135
Aşıq Cəfər Çobankərəli	137
Aşıq Fətullah	201
Aşıq Əsədulla	215
Aşıq Bəhlul	220
Aşıq Cəfər Şahbulaqlı	225
Aşıq Südeyib	227
Aşıq Qulu Quliyev	234
Aşıq Abbas Abbasov	244
Aşıq Hüseyn Arpaçaylı	246

Aşıq Ələsgər	251
Aşıq Ələkbər	254
Aşıq Kərim (Cəhənnəm Aşığı)	260
Aşıq Dədəkişi	266
Aşıq Bayraməli	271
Aşıq Sultan	288
Aşıq Mirzalı	289
Aşıq Həmid	291
Aşıq Məhəmməd (Füqəra)	299
Aşıq Cəlil	302
Aşıq Qəhrəman	308
Terli Aşıq Əli.....	311
Aşıq Yusif Sədərəkli (Ağ Aşıq).....	314
Aşıq Hüseyn Muradov.....	330
Aşıq Vəli	336
Aşıq Qulu Bayramov	338
Aşıq Həsən	341
Aşıq Mail	346
Aşıq İslam	348
Aşıq Hidayət	351
Aşıq Salman	355
Yamin Sail	361
Aşıq Ataxan	385
Nəticə	400
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	401

ORTA ƏSRLƏR NAXÇIVAN AŞIQLARI

ORDUBADLI AŞIQ KƏRİM

XVII-XX əsrlər və çağdaş Naxçıvan aşiq mühitinin özünəməxsus ədəbi ənənələri olmuşdur. Bu mühit özündən əvvəlki Azərbaycan xalq-aşiq poeziyasına və dastan yaradıcılığı ənənələrinə istinad etmiş və aşiq ədəbiyyatının dəyərli nümunələrini yaratmışdır. XVII-XVIII əsrlərdən üzü bəri və «XIX əsr boyunca Azərbaycan ədəbiyyatında şifahi xalq yaradıcılığı, aşiq poeziyası və bunların təsiri altında yazılı ədəbiyyatda aşiq şeiri tərzı qüvvətli ədəbi cərəyan kimi inkişaf edərək geniş yayılırdı» (44, s. 20-21). Azərbaycanın əksər coğrafi regionlarında olduğu kimi, bu cərəyan XIX-XX əsrlər Naxçıvan ədəbi mühitində də poeziyanın bir qolu kimi inkişaf etməkdə idi. Bu dövrdə Naxçıvanın Sədərək, Şərur, Şahbuz, Şıxmahmud, Culfa və Ordubad kimi ərazilərində bir sıra xalq aşıqları yetişmişdi. Şərur, Şahbuz və Ordubad aşıqlarının xalq içərisində nüfuz dairəsi geniş idi. Şərur-Dərələyəz mahalının Sədərək kəndindən Aşiq Qeysər, Aşiq Dəllək Əli Nəcəf oğlu, Aşiq Dəllək Vəli, Aşiq Mahmud Kalbatağı oğlu, Dəvəli kəndindən Dəvəçi Heydər, Naxçıvanın Şahbuz bölgəsinin ayrı-ayrı kəndlərindən olan Ululu Kərim, Aşiq Məmmədcəfər, Aşiq İsmi, Aşiq Molla İsmayıl, Aşiq Nəcəfəli, Aşiq Həsənalı, Şıxmahmud kəndindən Aşiq Cəfər, Ordubadın Dəstə kəndindən Aşiq Abbas Dəhri kimi el aşıqları Naxçıvanın bütün bölgələrində olur və ədəbi mühitdə aşiq şeiri üslubunu yayırdılar. Bunların bir qismi Naxçıvan

kəndlərinin yerli aşıqları, digər bir qismi isə İrəvan mahalının Sisyan, Dərələyəz və Darabas bölgələrindən gəlib Naxçıvan, Şərur və Şahbuz ərazilərində məskunlaşan xalq aşıqları idi. Bu aşıqların ədəbi təsir dairəsi o qədər geniş idi ki, hətta xalq arasında onların adına öz şeirləri əsasında müxtəlif dastan və rəvayətlər də yaradılırdı.

Naxçıvan aşıqlarının həyatı və sevgisi ilə bağlı olan dastan-rəvayətlərdə qəhrəmanlıq motivləri yox idi. Bu dastanlar yalnız aşığın məhəbbətinə və bu yolda qarşılaşdığı macərələrin bədii təsvir və tərənnümünə həsr olunurdu. Azərbaycan dastanlarında olduğu kimi, Naxçıvan aşıqlarının həyatına və sevgisinə həsr olunan dastan-rəvayətlərdə azad sevgi ideyası ön plana çəkilirdi.

XVII-XX əsrlər və çağdaş Naxçıvan aşiq mühitində yazıb-yaradan xalq aşıqları digər Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığında olduğu kimi, xalq-aşiq şeirinin bayatı, qoşma, gəraylı, təcnis və müxəmməs kimi formalarında lirikanın və aşiq dastanlarının dəyərli nümunələrini yaratmışlar.

Aşiq Kərim haqqında mənbələrdə çox az məlumat verilmişdir. Görkəmli folklorşünas alimlərimizdən olan Məmmədhusəyn Təhmasibin “Azərbaycan xalq dastanları (Orta əsrlər)” adlı monoqrafik tədqiqatında Aşiq Kərimin “Kərim-Süsən”, yaxud “Ordubadlı Kərimin nağılı” adı altında bir dastanı haqqında söhbət gedir. M. Təhmasib bu dastan haqqında yazır: “Bu dastanın müxtəlif rayonlardan toplanmış bir neçə “variantı” vardır... Bu nüsxələr

arasındakı fərq də birinin nisbətən daha müfəssəl, ikincinin nisbətən daha müxtəsər olması şəklindədir” (64, s.304).

M.Təhmasib tədqiqatında “Kərim-Süsən” dastanının qısa məzmununu və dastanın mühafizə olunmuş şeirlərini vermişdir.

Dastanda təsvir olunur ki, Molla Qasımın Kərim adlı şüursuz bir oğlu vardır. O, öz oğlunu molla yanına qoysa da, Kərim əlif-beyi belə öyrənə bilmir. Atası onu bir peşə sahibi etmək qərarına gəlsə də, bir faydası olmur. Axırda oğlunu baxımsız bir bağa bağban qoyur. Kərim bir neçə ildən sonra bu baği becərüb cənnətə çevirir. Bir gün Kərim becərdiyi bağın çarhovuzunun başında yatır. Ona yuxuda Qapanlı Qara Məliyin, yaxud Qara Keşişin qızı Süsən xanımı buta verirlər. Süsən xanım çox gözəl saz çalan, söz qoşan və oxuyan bir qızıdır. O, söz vermişdir ki, hansı aşiq sazda, sözdə və oxumaqda ona qalib gəlsə, həmin adama da ərə gedəcək. Eldə nə qədər aşiq varsa, gəlib Süsən xanımla deyişirlər. Lakin hamısı məğlub olub zindana salınır. Beləliklə, Süsən xanım 39 aşığı bağlayıb zindana saldırır və and içir ki, 40-cı aşığı bağlasa zindandakı aşıqların hamısını asdıracaq. Qapan xanı Şərəf xan bundan xəbər tutur və bütün yollara keşikçi qoyur ki, 40-cı aşiq gəlib Süsən xanımla deyişməsin. Çünki məğlub olarsa, 39 aşiq asılacaq.

Kərim yuxuda buta alıb Qapana gəlir. Keşişçilər nə qədər etsə də, Kərimi geri qaytara bilmirlər. Axırda məcbur olub onu Şərəf xanın hüzuruna gətirirlər. Kənizləri

Süsən xanıma xəbər verirlər ki, Qapana təzə bir aşiq gəlib. Məclis qurulur, Kərimlə Süsən xanım dəyişirlər. Bu dəyişmədə Süsən xanım Kərimə məğlub olur. Şərtə görə 39 aşiq azad olur və hərəsi Süsən xanımın bir kənizi ilə evlənilir. Şərtə görə Süsən xanım Kərimə ərə getməlidir. Lakin Qara Məlik öz qızını müsəlman olam Kərimə vermək istəmir və şərt qoyur ki, gərək Kərim on il Qara Məliyə donuz otarsın. Süsən xanımla Kərim bunun bəhanə olduğunu bilirlər. Odur ki, Süsən günlərin birində sevgilisi Kərimə qoşulub qaçır. Qara Keşiş nə qədər çalışırsa, qızını geri qaytara bilmir.

M.Təhmasib dastanın bu variantını nisbətən mükəmməl variant hesab edərək digər variantlar haqqında yazır: “Dastanın nisbətən mükəmməl “variantı” belədir. Başqa “variant”ların bəzisində Kərim isfahanlı kimi verilir, bəzisində 39 aşiq guya ki, Süsənin saray aşıqları olur və şərtə görə Kərim onları da bir-bir bağlayır. Bəzi variantlarda isə badə və buta yoxdur, Süsən sadəcə Kərimi bağda görüb aşiq olur və s.” (64, s.305).

M. Təhmasib dastanın qüsurlu vəziyyətə salınması haqqında da fikir söyləyərək yazır: “Dastan bu günkü vəziyyətində çox pozulmuş, unudulmuş, qoşmaları da bədilik cəhətdən çox sönükləşmişdir. Lakin az-çox mühafizə oluna bilmiş bir-iki qoşma “müəllif “in, yəni Ordubadlı Kərimin savadlı və qüdrətli bir şair olduğunu göstərir” (64, s.305).

Filologiya üzrə elmlər doktoru Yusif Səfərovun “Naxçıvan aşıqları və el şairləri” kitabında da Aşiq

Kərimin ordubadlı olduğu və XYII əsrdə yaşadığı ehtimal olunur. Bu mənbədə Aşıq Kərimin “Kərim-Süsən” dastanından götürülmüş “Ayaza qarşı” qoşmasının iki versiyası, “Yeddi” və “Göründü” rədifli iki qoşması nümunə verilmişdir (59, s. 20-21). Bu nümunələr də M. Təhmasibin əsərindən götürülmüşdür.

Yusif Səfərovun kitabında “Kərim-Süsən” dastanından götürülmüş “Ayaza qarşı” şeirinin yazılış üslubundan müəyyən etmək olur ki, bu şeir dastanda cinaslı qoşma olmuşdur. Çünki qoşmanın birinci və ikinci bəndlərində işlənən “ayaza qarşı” qafiyələri cinas qafiyələrdir. Birinci qafiyə “ayaza, şaxtaya qarşı” mənasında işlənmiş, ikinci qafiyədə isə “Mahmud və Ayaz” dastanının qəhrəmanı olan Ayaza işarə olunmuşdur və “Ayaza qarşı” mənasında işlənmişdir. Həm də bu cinasın iki bənddən ibarət olması inandırıcı görünür. Görünür, bu cinaslı qoşma Aşıq Kərimin yaşadığı dövrdən bu günədək unudulmuş, qoşmanın yalnız iki bəndi mühafizə olunmuşdur. Bunlar da çox güman ki, el arasında dəyişdirilmişdir. Çünki bəndlər arasında bədii məzmun ardıcılığı və məntiqi əlaqə zəifdir.

Birinci bənddə:

*Səhər-səhər günəş pərtöv edəndə
Artar səma dəmi ayaza qarşı.
Gahdan-gah münəvvər eylər camalı,
Gah-gahdan gizildər ayaza qarşı.*

– deyə, günəşdən söhbət getdiyi halda, ikinci bənddə isə:

*Yarın gül budağın əyəndə barı,
Dərdi-dilin ona deyəndə barı.
Özün Mahmud bilib öyəndə barı,
Qul eylə Kərimi Ayaza qarşı.*

– deyə, yardan söhbət gedir və “Mahmud və Ayaz” dastanına işarə olunur.

Biz “Kərim-Süsən” dastanının M.Təhmasibin monoqrafiyasında göstərilən bir versiyası ilə eyni olan variantını Vayxır kəndinin el ağsaqqallarından aşağıdakı şəkildə əldə etmiş və yazıya almışıq. Həmin versiyada qoşma belədir:

*Səhər-səhər günəş pərtöv edəndə
Artar səma dəmi ayaza qarşı.
Gah münəvvər eylər külli-cahanı,
Gahdan tülü eylər ayaza qarşı.*

*Yarın gül budağın əyəndə yarı,
Dərdi-dilin ona deyəndə yarı,
Özün Mahmud bilib öyəndə yarı,
Qul eylə Kərimi Ayaza qarşı.*

Bizcə, bu versiya daha düzgün və məntiqlidir. Çünki M.H.Təhmasibin və Y.Səfərovun kitablarında verilən versiyada işlənən “gahdan-gah” və “gah-gahdan” ifadələri şeirə ağırlıq gətirib məntiqsizlik yaradır və hiss olunur ki, bu ifadələr qoşmada vəznə, hecanı doldurmaq üçün süni olaraq yaradılmışdır. “Münəvvər eylər cəmalı”

ifadəsi də sənətkarlıq cəhətdən düzgün səslənmir. Lakin bizim əldə etdiyimiz versiyada bədii məntiq daha inandırıcıdır. Çünki bu versiyada günəş gah bütün cahanı münəvvərləşdirir (ışığılandırır), gah da ayaza, şaxtaya qarşı tulu edir.

Bizim əldə etdiyimiz versiyanın ikinci bəndində də bədii məntiq qüvvətlidir. Çünki bu versiyada M.Təhmasibin və Y. Səfərovun verdiyi nümunədə olduğu kimi, “bar”dan deyil, “yar”dan söhbət gedir. Həm də M.Təhmasibin və Y.Səfərovun verdikləri nümunədə “Dərdi-dilin ona deyəndə barı” və “Özün Mahmud bilib öyəndə barı” misralarında məzmun və məntiq pozğunluğu vardır. Bar necə dərdi-dilin deyər? Bar necə özünü Mahmud bilər? Əslində bu ifadələr “yar” mənasındadır və bar şəklinə Salınıb qoşmaya nöqsan gətirmişdir. Odur ki, bizim versiyada işlənən “yar” ifadəsi daha düzgün və məntiqlidir. Çünki bu versiyada yar yarın gül budağını əyir, yar yara dərdi-dilin deyir, yar özünü eşq aləmində Mahmud bilib öz eşqi ilə öyünür. Bunun başqa izaha ehtiyacı yoxdur.

Yusif Səfərovun kitabında Aşıq Kərimə aid təqdim etdiyi “Yeddi” rədifli üç bəndlik qoşmanın əvvəlki bəndindən məlum olur ki, bu şeir hansısa Məlik paşa adlı bir mötəbər şəxsə yazılmışdır:

*Məndən salam olsun Məlik paşaya,
Nə süccardı onun budağı yeddi?
Yüz iyirmi dörd min şahın içində
Yanıb şölə çəkər, çırağı yeddi.*

*Nə güldü ki, aləm döyməz iyindən?
Necə doymaz Leyli Məcnun xoyundan.
Nə çeşmədi içmək olmaz suyundan?
Başı birdi, daşdan ayağı yeddi.*

*Bu fani dünyada bircə bağım var,
Burda üç yüz altmış beş budağım var.
Kərim der: dünyadan köçmək çağım var,
Səkkiz ev döşənib, otağı yeddi.*

Bu şeirin Ordubadlı Kərimə aid edilməsi də bir qədər şübhə doğurur. Çünki qoşmanın üçüncü bəndində işlənən ifadələr Ululu Kərimin “Yeddi” rədifli qoşması ilə azacıq dəyişikliklə üst-üstə düşür. Ululu Kərimin möhür-bəndinə nəzər salaq:

*Nə bağbandı üç yüz altmış bağı var?
Üç yüz altmış bağın üç budağı var.
Kərimin dünyadan köçən çağı var,
Səkkiz ev yaslanıb, ocağı yeddi.*

Ululu Kərimin bu bəndi belə bir ehtimal irəli sürməyə əsas verir ki, ya bu şeir Ululu Kərimindir, ya da Ululu Kərim bunu Ordubadlı Aşıq Kərimdən bəhrələnərək yazmışdır. Lakin bu ehtimalımız da inandırıcı görünmür, çünki Ululu Kərimin qoşması dörd bənddən ibarətdir və məzmunca daha dolğundur.

Yusif Səfərovun kitabında Aşıq Kərimin iki bənddən ibarət “Güründü” rədifli bir aşiqanə qoşması da

verilmişdir. Bu qoşma iki bənddən ibarət olsa da, bədiilik və poetik tərəvət baxımından məntiqli və dəyərlidir:

*Nagahandan mənim həsrət gözümə
O xubların qibləgahı göründü.
Bulud kimi zülfün tökdü üzünə,
Sanasan fələyin mahı göründü.*

*Yanağı qırmızı, laleyi-əhmər,
Başdan zərəndamı tirmeyi-zivər,
Qaşlarının tağı mehrabi-mənbər,
Aşıqların qibləgahı göründü.*

Biz araşdırma zamanı bu qoşmanın başqa bir variantını da əldə etdik. Bu variantda birinci və ikinci bəndlər yuxarıdakı bəndlərlə eynidir. Lakin bizim əldə etdiyimiz variantda üçüncü bənddə Aşıq Kərimin adı çəkilir və qoşmanın həqiqətən ona məxsus olması açıqlanır:

*Göftarı şirindil, sözü məzəli,
Hansı aşiq sevməz belə gözəli?
Cilvələnilib qabağında süzəli,
Kərimin gözünə ahu göründü.*

Ordubadlı Aşıq Kərim haqqında el arasında onun aşılıq sənəti ilə bağlı bir el rəvayəti də dolaşmaqdadır. Bu rəvayətdə təsvir olunur ki, Ordubadda Molla Qasım adlı bir şəxs yaşayırmış. Bu şəxs sövdəgər imiş. Bu Molla Qasımın Kərim adında bir oğlu var idi. Kərim çox tərs

olduğu üçün atasının sözünə baxmazdı. Kərimin həm xoşagəlim səsi, həm də söz qoşmağı var idi. Bir gün Kərim atasına deyir ki, qoy gedim aşığığa. Lakin atası izin vermir ki, sən tərssən, səndən aşiq olmaz. Lakin Kərim atasının sözündən çıxır. Atası ona bir sillə vurur, Kərim acıq edib evdən qaçır. Karvana qoşulub gəlir Naxçıvana. Gəlib bir sazbənd dükanına girir və bir saz almaq istəyir. Amma sazbənd deyir ki, biz hər adama saz satmırıq. Gərək havacat biləsən, səni sınayaq, sonra. İş belə görün Kərim divardan bir saz götürüb bir aşiq havası çalır və deyir:

*Canım usta, gözüüm usta,
Usta, sonra sına məni.
Gəlib görər atam Qasım,
Bulayar al qana məni.*

Sazbənd Kərimin bacarığını görüb onu özünə şəyird götürür. Bu minvalla Kərim həm yaxşı sazbənd olur, həm də yaxşı aşiq.

Bu rəvayət xalq arasında Aşiq Kərimə və onun aşıqlıq sənətinə rəğbət əlaməti olaraq yaradılmışdır.

Təhlilə cəlb etdiyimiz bu şerirlər və rəvayət Aşiq Kərimin istedadlı el aşığı olduğunu söyləməyə əsas verir.

AŞIQ SÜLEYMAN

Aşiq Süleyman XVIII-XIX əsrlərdə yaşamış Naxçıvan aşıqlarındandır. Bu aşiq Haqqında mənbələrdə çox az məlumat verilmişdir (10; 42). Bu məlumatlardan məlum olur ki, Aşiq Süleymanın ədəbi irsindən onun Qarabağın Abdal-Güləbli bölgəsindən olan Aşiq Valehlə bir dəyişməsi qalmışdır.

Famil Mehdi və Xaspolad Mirzəyevin toplayıb tərtib etdikləri “Aşiq Valeh. Alçaqlı, ucalı dağlar” adlı kitabın müqəddiməsində F.Mehdi yazır: “Qarabağın səfəli kəndlərindən biri olan Abdal-güləbli öz sənətkarları ilə həmişə məşhur olmuşdur. Kəndin qədim qəbiristanlığının məzar daşlarından birində bu sözlər yazılmışdır: “Kərbəlayi Səfi ibn Məhəmməd. 1238-ci ildə vəfat etmişdir.

Başdaşında yazılmış bir bənd şeirin isə ilk misrası belədir: “Valeh ləqəbimdir, Səfidir adım” (17, s.3).

Bu məlumatdan aydın olur ki, Aşiq Valehin əsl adı Səfi, Atasının adı isə Məhəmməddir. O, 1822-ci ildə vəfat etmişdir. Doğulduğu il “barədə əsaslı məlumat yoxdur. Bir ehtimala görə Valeh 1729-cu ildə anadan olmuşdur” (17, s.3).

Teymur Bünyadovun “Əsrlərdən gələn səslər” adlı kitabında isə Aşiq Valehin 1722-ci ildə Qarabağın Abdal-güləbli kəndində doğulduğu bildirilir (26, s.142-143).

Bu faktlar Aşiq Valehin 1722-1822-ci illərdə yaşadığını əyaniləşdirirsə, o zaman Qarabağa gedib onunla dəyişən naxçıvanlı Aşiq Süleymanın da XVIII əsrin ikinci yarısı və XIX əsrin birinci yarısında yaşaması aydınlaşır.

Tanınmış folklorşünas alımlərimizdən olam Məhər-

rəm Qasımlı M. Allahmanlıya istinad edərək Aşıq Süleyman haqqında yazır: "Naxçıvan Aşıq mühitinə mənsub olan ən qüvvətli saz-söz sənətkarı XVIII yüzillikdə yaşayıb yaratmış Aşıq Süleymandır. O öz sənətkarlıq qüdrəti ilə Naxçıvandan çox-çox uzaqlarda da ad çıxartmışdır. Aşıq Süleyman müasiri olan Abdalgülablı Valehin sənətkarlıq məharətinin sorağını eşitdikdən sonra Qarabağa yola düşmüş və orada onu sənət imtahanına çəkmişdir. Hər iki ustad bu ağır sınaqlı qarşılaşmadan üzüağ çıxmış və ömürlük dost olmuşlar. Aşıq Süleymanla Abdalgülablı Valehin bir-birini sənət sınağına çəkməsi ağır yüklü bir saz-söz hekayətinə çevrilərək uzun zaman aşıqların repertuarında yaşamışdır" (42, səh.194).

Aşıq Süleyman yaradıcı aşıqlardan biri kimi, Azərbaycanın şimal və cənub ərazilərində, Orta Asiyada olmuş, bir sıra aşıqlarla görüşüb dəyişmişdir. Bunu onun Qarabağa səfər edib orada Aşıq Valehlə deşməsi də təsdiq edir. Bu dəyişmədə Aşıq Süleyman əsilli-köklü tayfadan olduğunu, aşıq sənətində ustad aşıq kimi tanındığını və el içində adlı-sanlı olduğunu bildirir. Deyişmənin məzmunu belədir.

Aşıq Süleyman:

*Mən gəlmişəm Qarabağdan bac alam,
Köpüklü çay kimi coşaram indi.
Aslan meydanında quzu mələyir,
Bu işə mat qalıb çaşaram indi.*

Aşıq Valeh:

*Çaylar udan dərya kimi dolmuşam,
Təlatüm eyləyib daşaram indi.*

*Tumarlayıb əl ataram guşınə,
Tutub kəl yerinə qoşaram indi.*

Aşıq Süleyman:

*Məşhuram hər yerdə, əsli-zatım var,
Hamı dostdur, nə düşmən, nə yadım var.
Bir ustadam bu sənətdə, adım var,
Söz duyan qəlblərdə yaşaram indi.*

Aşçıq Valeh:

*Geniş dünya bu gün sənə dar olar,
Qulaq batar, görən gözüün kor olar.
Şənlik qaçar, qəlbin ahü zar olar,
“Qatarı” “qatara” qataram indi.*

Aşıq Süleyman:

*Aşıq Süleymanam, tanı, bil mənu,
Tükənməz dərdlərə salacam səni.
Tökərəm yurduna dumanı, çəni,
Yel olub dağlardan aşaram indi.*

Aşıq Valeh:

*Aşıq Valeh zərbə vurur belindən,
Nitqin batar, kəlmə çıxmaz dilindən.
Ağlın itər, sazın gedər əlindən,
Səni bu sənətdən boşaram indi.*

Bu deyişmə hər iki aşığın aşıq sənətində yaradıcı aşıq kimi səriştəli olmalarını üzə çıxarır. Təəssüf ki, Aşıq Süleymanın ədəbi irsi bizə tam şəkildə gəlib çatmamışdır.

ULULU KƏRİM

XVIII-XIX əsrlərdə yaşamış Şahbuz aşığıları içərisində Ululu Kərim adı ilə tanınmış istedadlı bir xalq aşığı və el şairi də olmuşdur. Tədqiqatlarda bu aşığın XVIII əsrin sonlarında Qarabağ xanlığının ərazisinə daxil olan Ulu kəndində (indiki Sisyan rayonunda) doğulduğu və XIX əsrin əvvəllərində Şahbuz rayonunun Qızıl Qışlaq kəndinə köçüb ömrünün sonunadək orada yaşadığı göstərilir. Bənövşə Rzayevanın tədqiqatında isə bildirilir ki, Ululu Kərim tanınmış aşıqlarımızdan olan Dəllək Muradın oğludur. Dəllək Murad Qarabağ ərazisinə daxil olan Ulu kəndindən köçüb Qızıl Qışlaq kəndində məskunlaşmış və orada da vəfat etmişdir (55, s.107).

Ululu Kərimin şeirlərindən müəyyən etmək olur ki, o, dövrünün kamil, ustad aşıqlarından dərs almış, özü də kamil, ustad aşiq olmuşdur. Aşiq özü şeirlərinin birində bu haqda yazırdı:

*Bir dərin dəryayam, cuşa gəlmişəm,
Heç gəmi işləməz, qəvvas üzəmməz.
Bir kamil ustaddan dərsim almışam,
Nakamil mollalar bunları bilməz.*

Aşığın xalq arasında dillərdə dolaşan bir çox qoşma, gəraylı, təniz və ustadnamələri vardır. Tənizlərində işlənən cinas qafiyələr, söz və ifadələr ağızlarda bəzi dəyişikliyə uğrasa da, aşığın yetkin qələm sahibi olduğunu

təsdiq edir:

*Ay həzərat, dərdim həddən aşıbdı,
Ərzi-halım sizə deyim təkhataək.
Ey hezar ərənlər, qırxlar sultanı,
Müşkülüm var, yet dadıma təkhataək.*

*Bülbülün harayı budağa düşmüş,
Sinəm çalın-çarpaz bu dağa düşmüş,
Məcnunam, məskənim bu dağa düşmüş,
Seyr eylərəm səhraları təkhataək.*

*Sərindən tökülüb siyah telləri,
Buxağından dəstə-dəstə gülləri.
Yadıma düşəndə şirin dilləri,
Cünun olub tək gəzərəm təkhataək.*

*Kərim deyər yaralarım yaradan,
Xəstə cismim sızıldaşır yaradan,
Yeri, göyü, ərşi-küllü yaradan,
İmdad eylə, yet dadıma təkhataək.*

XVIII-XIX əsrlər Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığında olduğu kimi, Ululu Kərimin qoşma və gərpaylılarında da doğma vətən torpağının təbiəti, Şahbuz dağlarının sərin yaylaqları, yaylaqda səfali günlər keçirən kənd camaatının həyat tərzı tərənnüm olunur. Şair-aşıq peyzaj təsvirinə həsr etdiyi «Yaylağında» rədifli bir gəraylısında Şahbuzun Keçil yaylağının təbii gözəllik və mənzərələrini, bu yerin axarlı çaylarını, təbiətə yaraşiq

verən əlik və marallarını və el qızlarının gözəlliyini nəzmə
çəkir. Gəraylıdan bir neçə bəndə nəzər salaq:

*Ay ağalar, möcüz gördüm,
Mən Keçilin yaylağında.
Süsən, sünbül, tər bənövşə,
Qız Keçilin yaylağında.*

*Gözəlləri bölük-bölük,
Dörd bir yanında var hörük,
Bilməm maraldı, ya əlik,
Qız Keçilin yaylağında.*

*Yaz olar, çıxallar dağa,
Bulud oynar, hava yağa,
Kəsəllər qurban sadağa,
Qız Keçilin yaylağında.*

*Üst yanı Toxluca qaya,
Axar-baxarı var çaya,
Gözəlləri ağca maya,
Qız Keçilin yaylağında.*

*Alt yanı Nursdu, Külüsdü,
Mollası yox, işi pisdü,
Kərim deyər məndən küsdü
Qız Keçilin yaylağı da!*

Vətən dağlarının füsunkar gözəllikləri, ecazkar mənzərələri də Ululu Kərimin lirik qoşmalarında sənətkar məftunluğu ilə tərənnüm olunur:

*Yaz olanda sarı çiçək, ağ çiçək,
Dəhanında sədəf, yanağı göyçək.
Çəkər həsrətini top qarabirçək,
Üç ay yay sənidlə saz olur, dağlar.*

El içində bir sıra aşuqların və yerli qocaların dilində Ululu Kərimin müəmmalı qıfılbənd və bağlamaları da doluşmaqdadır. Bu bağlamaların nə münasibətlə deyilməsini söyləmək çətindir. Lakin şeirlərin məzmunu onların izahə ehtiyacı olduğunu göstərir. Bağlamaların müəmması ya aşığın özü tərəfindən açılmamış, ya da onların açılma bəndləri hafizələrdən silinmişdir. Nümunə üçün bu bağlamalardan birinə nəzər salaq:

*Ay ağalar, gəlin sizə söyləyim,
Burda bir dərya var, ayağı yeddi.
Üç yüz altmış şamlar yanar içində,
Şöləsi bərq verir, çırağı yeddi.*

*Altmış min darvaza, altmış min bazar,
Altı min içində həm əsası var,
Altmış min məscidi, tamam laləzar,
Alişan taxtı var, otağı yeddi.*

*Nə canlıdı cansız üstə məskəndi?
Nə məcazdı qabağincan səsləndi?*

*Necə şeydi əl dəyməmiş bəsləndi?
Üstündə sallanıb qabağı yeddi.*

*Nə bağbandı, üç yüz altmış bağı var?
Üç yüz altmış bağı üç budağı var,
Kərimin dünyadan köçən çağı var,
Səkkiz ev yaslanıb ocağı yeddi!*

Ululu Kərimin Şahbuz ərazilərində dillər əzbəri kimi dolaşan bu bağlaması prof. Əzizə Cəfərzadənin tərtibi ilə çap olunmuş Mücrim Kərim Vardaninin “Sünbülüstən” əsərində Mücrim Kərimin adına çıxılmışdır.

Ululu Kərimin qılıbənd və bağlamalarının açılışı mükəmməl elmi səriştə tələb edir. Bu qılıbəndlərin çoxu tarixi və dini hadisələrlə bağlı verildiyi üçün onları açmaq çətin olur:

*Yüz on dörd dərvişin on dörd pustu var,
Hər püstunda səkkiz darayı bağlar.
Altı min altı yüz altmış altı gün
Tutubdur dörd dəstə, darayı bağlar.*

*Hər zaman qurulu bir çadır otaq,
Dörd darvazası var, hər biri üç tağ.
On iki fanusu, qırx səkkiz çıraq,
Üç yüz altmış tənəf darayı bağlar.*

*Kərim tifi ikən bala bələndi,
Əmdi ləbin şəhdin, bala bələndi.*

*Hicrandan çulğaşdı, bala bələndi,
Qəmdən bələk bükən darayı bağlar.*

Müəmmmanın ikinci bəndində müəmmalı üslubda ilin fəsilləri, ayları, həftələri və günlərinin cəmi verilir. Aşıq bu bənddə ili qurulu bir çadır otağa bənzədir. İkinci misrada “dörd darvaza”–ilin dörd fəsilləri, “üç tağ”– hər fəsildə üç ay, üçüncü misrada işlənən “on iki fanus”–ilin ayları, “qırx səkkiz çıraq”–on iki ayın həftələrinin cəmi, dördüncü misrada işlənən “üç yüz altmış fənər”–bir ildə olan üç yüz altmış gün mənasındadır.

Ululu Kərimin əxlaqi və tərbiyəvi mahiyyət daşıyan ustadnamə və nəsihətnamələri də vardır. Çox qismi qoşma formasında yazılan bu ruhlu şeirlərində aşığın didaktik və tərbiyəvi fikrəri əsas yer tutur:

*Fürsət əldə ikən yaxşılıq eylə,
Həmişə əlində ixtiyar olmaz.
Gəl güvənmə dövlətinə, malına,
Mala, mülkə, ömrə etibar olmaz.*

*Dörd yanımız bağça ola, bağ ola,
Sinəm üstü düyün ola, dağ ola,
Bir kiçik ki, böyüyünə ağ ola,
Düşər el gözündən, bəxtiyar olmaz.*

*Özündən böyüyün gözlə yolunu,
Soruşub xəbər al hal-əhvalını.
Əmanət saxla sən qonşu malını,
Qonşu istəməyən özü var olmaz.*

*Ululu Kərim der: axtaran tapar,
Bir könülü yapan Kəbəni yapar,
Sən çalış işini haqq ilə apar,
Haqdan qeyri kimsə sənə yar olmaz!*

Təəssüfləndirici haldır ki, şeirdə Ululu Kərimin adı açıq şəkildə işlənməsinə baxmayaraq aşığın bu şeiri də yarımçıq halda 1983-cü ildə “Elm” nəşriyyatı tərəfindən buraxılan «Azərbaycan aşığıları və el şairləri» kitabının birinci cildində Mücrim Kərimin şeiri kimi verilmişdir (18, s.207).

Ululu Kərimin ustadnamə və nəsihətnamələrinin çox qismi itib-batmış, bəziləri hafizələrdə yaşamışdır:

*Şikayət var bu dünyanın əlindən,
Neçə Süleymanlar var idi, getdi.
Qışın hikmətindən əsnəmir dağlar,
Bax, dağları tutan qar idi, getdi.*

*Üz tutarıq sübahana, səttara,
Müşkülə düşənə etginən çara.
Çəkdi Zülfüqarı, vurdu kafıra,
Zülfüqarı vuran var idi, getdi.*

*Görmürsənmi bu bivəfa dünyanı,
Neylədi Rüstəmi-Zal pəhləvanı?
Ərəsət ayağı haqqın divanı,
Kərim ondan xəbərdar idi, getdi.*

Şübhəsiz ki, Ululu Kərim bu ustadnamələrini hər hansı bir dastanın əvvəlinə salmaq məqsədilə qələmə almışdır. Çünki dastan yaradıcılığı ənənələrinə görə əksər dastanlar ustadnamələrlə başlayır. Bu ustadnamələrdə isə öyüd və nəsihətçilik əsas yer tutur. Ululu Kərimin “Yaxşıdır” rədifli ustadnaməsi də bu məqsədlə qələmə alınmışdır:

*Salam verib bir məclisə varanda
Yaxşı əyləş, yaxşı otur, yaxşı dur.
Dindirəndə kəlmə-kəlmə cavab ver,
Görən desin bərəkəallah, yaxşıdır.*

*Mənəm deyənləri tanı elində,
İgidin səxası gərək dilində.
Pis övladın yaxşı ata yerində
Qalmamağı qalmağından yaxşıdır.*

*Ay Ululu Kərim, söz yerdə qalmaz,
Nakəs təkəbbürlər dost qədri bilməz.
Namərdin başından dövlət tökülməz,
Bu hikmətdən olmaq agah yaxşıdır.*

Ululu Kərimin şeirlərindən məlum olur ki, o, el adət-ənənələrinə hörmət bəsləyən, müsəlman şəriətinin qayda-qanunlarına əməl edən el aşığı olmuşdur. Aşığın əldə olan şeirlərində müsəlmançılığı gözləməyənlər, ibadət yolunu azıb namaz qılmayanlar tənqidlə qarşılanır. “Beynəməz” (namazsız) adlı qoşmasında Ululu Kərim yazır:

*İstədim ki, bir bağ salam, oturam,
Burdan gəldi keçdi bir yol beynəmaz.
Bir bağça bəslədim, barın yemədim,
Səbəb ona su bağladı beynəmaz.*

*Köç eyləyib bu dünyadan köçəndə,
O dünyada ağ şərbətin içəndə,
Altı polad qıl körpünü keçəndə,
Onda kimdir havadarın, beynəmaz.*

*Adəmdən olmusan, yoxsa insandan?
Ölərsən bir günü, olarsan candan.
Yeddi ev o yandan, yeddi bu yandan
Atəşinə yandırallar, beynəmaz.*

*Gəl vacibat öyrən, bəlalı dilim,
Əcəldə mürvət yox, qorxuram ölüm.
Bu sözləri dedi Ululu Kərim,
İnanmırsan çat namaza, beynəmaz.*

Ululu Kərim haqqında el arasında bir sıra rəvayətlər də dolaşmaqdadır. Bu rəvayətlərdən birini Şahbuzun Yuxarı Qışlaq kəndində yaşayan 94 yaşlı Hüseynov Feyzulla Məmməd oğlu söyləmiş və həmin rəvayət “Naxçıvan” jurnalının 2010-cu il 22-ci sayında çap olunmuşdur.

Rəvayətdə təsvir olunur ki, Ululu Kərim qoca yaşlarında işdən-gücdən düşdüyü üçün yoxsul yaşayırmış. Odur ki, kəndin mollası Molla Sadıq kənddən yığılan

fitrəni Ululu Kərimə vermək istəyir. Molla Sadıqın bu hərəkəti Ululu Kərimə toxunur. Odur ki, Ululu Kərim Molla Sadığa belə bir bağlama ilə cavab verir:

*Sənə nəsib olsun bu fitrə, zəkat,
Məni lağa qoyub eyləmə həkat.
Hansı namaz altmış iki salavat?
Halalı, haramı bölən kim idi?*

Bu rəvayətin başqa bir variantı da tədqiqatçı Bənövşə Rzayevanın “El aşığı Ululu Kərim” adlı məqaləsində verilmişdir (55). B.Rzayeva həmin rəvayəti Şahbuzun Kükü kəndində yaşayan qocaman aşiq Fərruxdan eşitmişdir. B.Rzayeva yazır: “Ululu kərim haqq aşığı olub, onun eyni zamanda dərin dini biliyə malik olduğu yaşadığı dövrdən ta bizim dövrümüzədək söylənilmişdir. Ululu Kərimin ailəsi böyük olduğundan çox çətinlik içərisində yaşayır. Həmin vaxt Şahbuz rayonunun mərkəzi Şahbuzkənd imiş. O dövrdə dini qurum da elə orada yerləşirdi. Ululu Kərim həmin din xadimlərinin yanına gedib deyir ki, Kükü, Qüzey Qışlaq, Güney Qışlaq və Ayrınc kəndlərinin kəbinkəsmə vəzifəsini mənə həvalə edin. Onsuz da o kəndlərdə yaşayanlar kəbin kəsdirmək üçün uzaq məsafədən bura gəldikdə çox cətinlik çəkirlər. Dini mərkəzin başçısı Molla Sadıq yanında oturan mollalara istehza ilə deyir ki, yazın, möhürləyin, qoy getsin sədəqəsini yığsın. Bu söz Ululu Kərimə çox pis təsir edir, üzünü mollaya tutub “Kim oldu?” qoşmasını deyir:

*Gəl sənə söyləyim, a Molla Sadıq,
Əzəl bu dünyaya gələn kim oldu?
On dörd çardəhi-məsum, on iki imam,
Halalı, haramı bölən kim oldu?*

*Neçədir Quranın zirü zəbəri?
Adəmi-səfiyullah Hatəmdən bəri
Nə rəngdədir Cəbrayılın şahpəri,
Cəbrayıldan sonra gələn kim oldu?*

*Sizə qismət olsun xüms ilə zəkat,
Məni həcvə qoyub eyləmə həkat.
Hansı namaz altmış iki salavat?
Onu doğru-düzgün qılan kim oldu?" (55)*

B.Rzayevanın verdiyi bu rəvayətdə şeirin möhürbəndi verilməmişdir. Halbuki rəvayətin el arasında möhürbəndi vardır və Ululu Kərimin həmin bənddə adı çəkilir. Biz həmin möhürbəndi əldə etmişik. Möhürbənd belədir:

*Siz necə mollasız həcvi-künəndə?
Xəcalət çəkirsiz üzə düşəndə.
Kərim danəndədir, yoxsa büləndə?
Pilləkəndən enib-qalxan kim oldu?*

B. Rzayevanın məqaləsində Ululu Kərimin Dəllək Heydər adı ilə tanınan bir oğlu olması, toy məclislərində atası Ululu Kərimin şeirlərini söyləməsi də bildirilir. Ululu

Kərimin oğlunun Dəllək Heydər kimi tanınması və babası Dəllək Muradın sənətini davam etdirməsi faktı da Dəllək Muradın Ululu Kərimin atası olmasını, ailənin baba sənətini, dəlləklik peşəsini yaşatmalarını təsdiq edir. Dəllək Heydərin oğlu Kərimqulu da babası Ululu Kərimin şeirlərini əzbər deyərmiş.

Ululu Kərimlə bağlı başqa bir rəvayət də vardır. Bu rəvayətdə deyilir ki, Ululu Kərim tərəkmə yaylağına üzüm satmağa gedir. Yaylaqda qızlardan biri ona istehza ilə baxır. Qızın istehza ilə baxdığını görən Ululu Kərim ona bədahətən aşağıdakı şeirini deyir:

*Yeri, yeri Naxçıvan təhri,
Səni sevənin olarmı qəhri?
Ordubad, Şərur, ordan da Cəhri
Onlar sənə qurban, ay dağlı qızı.*

*Qoyunların yaylaqlarda dolanı,
Yeyib-içib bulaqlarda sulanı.
Biçənək, Gecəzur, ordan Kolanı
Onlar sənə qurban, ay dağlı qızı.*

Rəvayət şəklində verilən bu şeirdən sonralar Şıxmahmud kəndində məskunlaşan cobankərəli Aşıq Cəfər də istifadə edib öz şeirini yazmışdır.

XIX-XX ƏSRLƏR NAXÇIVAN AŞIQLARI

AŞIQ ABBAS DƏHRİ

XIX-XX əsrlərdə yaşamış Naxçıvan aşığıları yaradıcılığının ədəbi təsir dairəsi yalnız Naxçıvan regionu ilə məhdudlaşmamışdır. Onlar Cənubi Azərbaycanın Xoy və Mərənd, İrəvan mahalının Sisyan və Darabas, Dərələyəz, Şimali Azərbaycanın Gəncə, Qazax, Şamaxor, Qarabağ kimi əraziləri ilə də yaxın təmasda idilər. Odur ki, Naxçıvan aşığıları bu yerlərə tez-tez gedib-gəlir və həmin ərazilərdə Azərbaycan, eləcə də Naxçıvan aşığı mühitinin ədəbi ənənələrini yayırdılar. İrəvan mahalının Sisyan və Darabas, Cənubi Azərbaycanın Xoy və Mərənd, Naxçıvanın Şərur və Ordubad kimi əraziləri ilə yaxın təmasda olan, tez-tez

Aşıq Abbas Dəhri

bu yerlərin el məclislərində iştirak edən və xalq tərəfindən dastanlaşdırılan yerli aşıqlar içərisində Ordubadın Dəstə kəndindən olan Aşıq Abbas Dəhri xüsusi yer tutur.

İlk dəfə bu aşığı haqqında 1927-ci ildə “Dan yıldızı” jurnalının 9-cu sayında imzasız bir məqalə dərc edilmişdir. “El ədəbiyyatı” başlığı altında verilmiş həmin məqalə üslubuna görə Eynəli bəy Sultanovun qələmini xatırladır. Çünki həmin dövrdə Eynəli bəy “Dan yıldızı” jurnalının redaksiyasında əməkdaşlıq edirdi. Çox güman ki, xalq ədəbiyyatının misilsiz həvəskarı və toplayıcısı olan Eynəli bəy bu məqaləni özü yazmışdır.

Müəllif məqalədə Aşıq Abbas Dəhrinin özünə əsaslanaraq belə bir fikir söyləmişdir: “Bu aşığın öz dediyinə görə, 109 yaşı var” (29). Deməli, məqalə müəllifi 1927-ci ildə aşığı Abbas Dəhri ilə şəxsən görüşmüşdür. Yuxarıdakı rəqəmə əsaslansaq Abbas Dəhrinin anadan olma tarixini 1818-ci ilə aid etmək olar. Aşığın vəfat tarixini isə tədqiqatçı Cəlil Rəfiyevin məqaləsindən öyrənirik. Abbas Dəhrinin ana tərəfindən qohumu sayılan Ordubad şəhər sakini Məmməd Axundovun vaxtı ilə söylədiklərinə və Cəlil Rəfiyevin yazdığına görə “Aşıq Abbas Dəhri 1932-ci ildə Şamaxıda 135 yaşında ikən vəfat etmişdir” (54, s.185). Lakin C. Rəfiyevin yazdığı 135 yaş rəqəmi səhvdir. Çünki “Dan yıldızı” jurnalının verdiyi rəqəmi əsas götürsək, Abbas Dəhrinin 1932-ci ildə vəfat edən zaman 114 yaşı olur. Deməli, Aşıq Abbas Dəhri 1818-1932-ci illərdə yaşamış və 114 yaşında vəfat etmişdir.

“Dan yıldızı” Jurnalının verdiyi məlumatlara görə,

Abbas Dəhrinin ata-babası Cənubi Azərbaycandan, Kəmki dağının yaxınlığındakı dağlıq bir yaylaqdan gəlmədirlər. Həmin mənbədə Abbas Dəhrinin atasının xeyli qoyun sürüsü olması göstərilir və bildirilir ki, həmin sürü borana düşüb tələf olduqdan sonra onlar Cənubi Azərbaycanı tərk edib “Arazın bu tayına – Zaqafqaziyaya köçmüş” (29), Abbas Dəhri isə bu tayda – Ordubadın Dəstə kəndində doğulmuşdur.

Abbas Dəhri 25 yaşında ikən bir qızı sevmiş və onun eşqi ilə aşılığa və şeir yazmağa başlamışdır. Lakin aşığın sonrakı taleyi çox acınacaqlı və sarsıntılı olmuşdur. “Dan yıldızı”nın məlumatına görə Abbas Dəhri on dəfə evlənmiş, lakin hər dəfə də ailə qurduğu qadın ölmüşdür.

Göstərdiyimiz mənbədə Abbas Dəhrinin aşılıq sənətini mükəmməl bilməsi, muğam sənətinin sirlərinə yiyələnməsi, öz sənəti ilə əlaqədar olaraq tez-tez Naxçıvan, İrəvan, Gəncə, Şamaxor, Tiflis, Ələmdar, Mərənd, Xoy, Təbriz kimi yerləri gəzib dolaşması və aşılıq etməsi göstərilir.

Aşığın ana tərəfdən qohumu olan Ordubad şəhər sakini Məmməd Axundovun və Cəlil Rəfiyevin xatirələrində də Abbas Dəhrinin mükəmməl el sənətkarı olması və “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisində iştirakı göstərilir. Cəlil Rəfiyev özünün Abbas Dəhri haqqındakı 1930-cu illərin xatirələrindən bəhs edərək yazır: “Abbas dayı uzaq səfərlərdən Ordubada qayıdarkən həmişə bizim Şütürləng məhəlləsinə təşrif gətirər, qonşumuz Qalayçı Qulamgildə düşər, burada məclis düzəldərdi. Belə gecələrdə Qulam

kişinin evində iynə salmağa yer tapılmazdı, bura şəhərdən, yaxın kəndlərdən axışib gələn dinləyicilərlə, Abbas dayının pərəstişkarları ilə dolu olardı” (54, s.180).

Cəlil Rəfiyevin məqaləsində Məmməd Axundovun Abbas Dəhri haqqındakı xatirəsinə də yer verilmişdir. Həmin xatirədə oxuyuruq: “1930-cu ilin yay ayları idi... Ordubadın təbiətində başqa bir aləm var idi. Ordubad elə bir doğrudan da “Ürdübada” (behiştin bucağına) çevrilmişdi. Belə bir vaxtda Abbas dayı öz ana yurduna təşrif gətirmişdi. Yeri gəlmişkən onu da deyim ki, aşıq gəzib əyləndiyi yerlərdə üç gündən artıq qalmazdı. Bu dəfə də o, düz üç gün bizim evdə qonaq qaldı. Gəlişinin ilk günü məclis qurdu. Məclisə ətraf qonşuların qız və gəlinləri, qadınları dəvət olundular. Sədəfli sazını sinəsinə sıxan Dəhri aşıqlara məxsus əda ilə yazıb bəstələdiyi təzə mahnılarından avazla oxumağa başladı. Qoşmalardan biri Gültən adlı bir türk qızına həsr edilmişdi. Həmin qoşma (Şeyrin forması xatirədə səhv getmişdir, gəraylı olmalıdır – Ə.Q.) indi də qulaqlarımda səslənir:

*Gəminin yükü üzumdür,
Gəmi gəmiyə düzümdür,
Gəmiçi qardaş, yavaş sür,
Gəmidəki qız bizimdir.*

*Gəminin yükü qovundu,
Gəmi gəmiyə toxundu,
Gəmiçi qardaş, yavaş sür,
Gəmidəki qız qohumdu...*

*Gəmiyə vurdular qəndi,
Gəmi gəmiyə dirəndi,
Gəmiçi qardaş, yavaş sür,
Gəmidəki qız Gültəndi” (54, s.184).*

Gəraylının sadə xalq dilində səslənməsi təsdiq edir ki, Abbas Dəhri bu şeiri saz havasında məclisdə oxumaq üçün qələmə almışdır. Çünki gəraylıda zahiri səslənmə ideyanı üstələyir.

Məmməd Axundovun “Şərq qapısı” qəzetində dərc olunmuş xatirəsində də Abbas Dəhri haqqında maraqlı faktlarla qarşılaşıq. Məmməd Axundov Abbas Dəhri ilə görüşü haqqında yazır: “1926-cı ilin fevral ayı idi. Aşıq Abbas Ordubada gələrək bir neçə gün qonşumuz Hacı Nəcəf Əlixanovgildə qonaq qaldı. Aşığın pərəstişkarları onun görüşünə gəlmişdilər. Burada aşıq gecəsi keçirilirdi. Gecədə yüzdən artıq adam var idi. Mən də gecənin iştirakçıları arasında idim. Həmin gecə Aşıq Abbas Dəhri öz sazı və mələhətli səsi ilə hamının məhəbbətini qazandı. Özü yazmış olduğu qoşmaları ifa etdikcə yer-yerdən “əhsən” eşidilirdi” (9).

Məmməd Axundov öx xatirəsində Aşıq Abbas Dəhrinin İranın Xoy şəhərində yaşadığı zaman qonşusu Əhmədخانın qızı Züləldanın bir sərgüzəşti ilə əlaqədar qələmə aldığı «Qızın elçilərlə şərti» adlı şeirinin tarixçəsi haqqında da məlumat verir və yazırdı: «Aşıq Abbas İranın Xoy şəhərində olarkən Əhmədخان adlı bir varlı ilə qonşu imiş. Əhmədخانın yeganə qızı Züləldanı İranın Əhər

qəsəbəsiindən olan ortabab bir mülkədarın oğlu – Ağaxan istəyir. Qız elçilərin qarşısında ağır şərtlər qoyaraq bu arzularından əl çəkmələrini onlara çatdırır. Bu haqda Aşıq Abbas aşağıdakı qoşmanı yazıb «Qızın elçilrlə şərti» adı ilə məclislərdə avazla oxuyardı. Həmin gecədə aşıq o qoşmanı oxudu. Qoşmanın yadında qalmış bir hissəsini yazaraq onun gələcəkdə «Aşıqlar» külliyyatına daxil edilməsinin zəruri olduğunu xatırlatmaq istəyirəm» (9).

Məmməd Axundovun xatirəsində Abbas Dəhrinin həmin qoşmasından bir hissəsi aşağıdakı kimi verilmişdir:

*Əhmədxan qızıyam, adım Züləldan,
Qəm-qüssə bilmədim ömrümdə bir an.
Elçilər göndərir mənə Ağaxan,
Gedin məndən edin siz ona bəyan:*

*Bir otaq istəram – tamam buxarı,
Ustasın istəram çəkə yuxarı,
Bir oğlan istəram mahud çuxalı,
Yar yolunda düz ilqarın istəram.*

*Bir otaq istəram həmamə yaxın,
Sağına, soluna həmayil taxım,
Yar gəlib gedəndə boyuna baxım,
Mən mahalın sərvə-yarın istəram.*

*Bir otaq istəram tamamən şüşə,
Ustasın istəram tuta gümüşə,
Bir oğlan istəram buğu bənövşə,
Onun üçün mehmandarın istərm.*

*Əhmədxan qızıyam, boyum sərvî-naz,
Göllərə tökülür ördək ilə qaz,
Qırx ağacdən Qırx ağaca payəndaz,
Hindistanın al qumaşın istəram.*

*Qırx atlı istəram, atları kəhər,
Qızıldan bazubənd, güümüşdən yəhər,
Bir ucu Xoy olsun, bir ucu Əhər,
Başlıq üçün Xoyun varın istəram (54, s.185).*

Aşıq Abbas Dəhrinin həyatını və ədəbi fəaliyyətini əks etdirən bu faktlar onun mənalı həyat yolu keçdiyini və dövrünün istedadlı aşıq-şairlərindən olduğunu təsdiq edir. Çox təəssüf ki, aşığın ədəbi irsi mühafizə olunmamış, əlimizə az bir qisim şeirləri gəlib çatmışdır. Aşığın əldə olunan şeirləri didaktik ruhlu qoşma, bayatı və gəraylılardan ibarətdir.

Daha çox ifaçı aşıq kimi tanınan və özü də şeirlər yazan Abbas Dəhri tez-tez «Əncüməni-şüəra» ədəbi məclisində iştirak edir, özünün sazlı-sözlü şeirləri ilə məclisi rəvnəqləndirirdi. Ədəbi irsindən məlum olur ki, Aşıq Abbas Dəhri klassik Azərbaycan aşıq yaradıcılığından bəhrələndiyi kimi, XIX əsr Naxçıvan aşıqlarının yaradıcılığından da bəhrələnmiş, klassik və yerli aşıqların şeirlərinə bənzətmələr yazmışdır. Onun qoşmalarının bir qismi Cənubi Azərbaycanın Təbriz yaxınlığındakı Tufarqan kəndindən olan Aşıq Abbas Tufarqanlının, Aşıq Hüseynin və şahbuzlu aşıq Ululu Kərimin ustadnamə və şeirlərinə

yazılmış bənzətmələrdən ibarətdir. Aşıq Abbas Tufarqanlının:

*Özündən kiçiyi işə buyurma,
Sözün yerə düşər, heç miqdar olmaz.
Hər nə ki, kar görsən öz əlinlə gör,
İnsan öz işində cəfakar olmaz (67, s.8).*

–qoşmasına yazdığı bənzətməsində Abbas Dəhri öz sələfinin yolu ilə gedir və yaradıcılığında didaktik mövzulara üstünlük verirdi:

*Özündən alçağa demə sözünü,
Sözün yerə düşər, miqdarı olmaz.
Hər nə ki, iş tutsan, özün tutginən,
Cəfası çox olar, minnəti olmaz.*

Ululu Kərimin:

*Salam verib bir məclisə varanda,
Yaxşı əyləş, yaxşı otur, yaxşı dur.
Dindirəndə kəlmə-kəlmə cavab ver,
Görən desin: barakallah, yaxşıdır (34, s.8).*

–ustadnaməsinə yazdığı aşağıdakı bənzətməsində də didaktik ruh vardır:

*Həqiqətdə bir məclisə varanda,
Yaxşı otur, yaxşı danış, yaxşı dur.
Dindirəndə mərfətindən xəbər ver,
Görən desin: bərəkallah yaxşıdır.*

Abbas Dəhrinin Aşıq Hüseynin ustadnaməsinə də

bənzətməsi vardır. O, Aşıq Hüseynin:

*Dad, həzar çəkərəm pərgarsız sazdan,
Ver, qurtar əlindən nəzir-niyazdan.
Söyləyən qarıdan, gəzəyən qızdan,
Güləyən gəlindən lotu yaxşıdır (1, s.14).*

–ustadnaməsinə özünün:

*Dad, həzar əlindən, pərgarsız sazdan,
Ver, qurtar əlindən nəzir-niyazdan.
Gəzəyən arvaddan, güləyən qızdan,
Bazarlarda gəzən tula yaxşıdır.*

–rədifli bənzətməsini yazmışdır. Lakin Abbas Tufarqanlıya, Aşıq Hüseynə və Ululu Kərimə yazılan bu bənzətmələr çox güman ki, Aşıq Abbas Dəhrinin ilk qələm təcrübələridir. Çünki bu bənzətmələrdə orijinallıq və yaradıcılıq yoxdur, Abbas Tufarqanlının, Ululu Kərimin və Aşıq Hüseynin şeir və ustadnamələri bir qədər dəyişilmiş şəkildə təkrarlanır. Lakin Aşıq Abbas Dəhrinin «Olmaz», «Yaxşıdır» rədifli digər qoşmaları da vardır ki, bu qoşmalarda aşığın orijinal və yaradıcı dəsti-xətti nəzərə çarpır:

*Heyif deyil çuğul gələ bac ala,
Bir adam ki, gözü, könlü ac ola,
Ya bir divar binasından kəc ola,
Başı ərşə qalxsa, dibi düz olmaz.*

*Əsli olan əsli-kökün itirməz,
Qabaq tağı tər şamama yetirməz,*

*Peyvənd vursan söyüd meyvə gətirməz,
Göy söyüddə heyva olmaz, nar olmaz.*

*Aşıq yerişində işvə-naz olmaz,
Toyuq uçmaq ilə gəlib qaz olmaz,
Abbas ölməyinən aşıq azalmaz,
Ustadların sazı, sözü xar olmaz.*

Abbas Dəhrinin «Yaxşıdır» rədifli qoşmasında da el ədəbiyyatından gələn əxlaqi, nəsihətamiz fikirlər verilir:

*Çox cahil var bevayadır, özün bilməz,
Çox qoca var imanı yox, namaz qılmaz,
Qohum var ki, faydasızdır, kara gəlməz,
Çox yadlar var çox qohumdan yaxşıdır.*

– rədifli bənzətməsini yazmışdır.

Bu ruhlu şeirlərində Aşıq Abbas Dəhri poeziyada didaktik yolu əsas götürür və şeirlərində müdrik el ağsaqqalı kimi çıxış edir. Təlim, tərbiyə, əxlaq və davranış kimi ailə-məişət məsələlərinə tənqidi və nəsihətamiz münasibət aşığın bu ruhlu şeirlərinin əsas qayəsini təşkil edir:

*Maymaq uşaq əzəl başdan bəllənər,
Ev sirrini qonşulara qandırar,
Axşamacan küçələrdə vellənər,
Od üfürüb, yad çırağın yandırar.*

Aşıq Abbas Dəhrinin Ordubad qocalarının dilində bir sıra nəsihətamiz bayatıları da dolaşmaqdadır. Bu bayatıların bir qismi «Dan yıldızı» jurnalının səhifələrində də

getmişdir:

*Hər gələn özün bilməz,
Danışar, sözün bilməz,
Bulaqdan su doldurar,
Çeşmənin gözün bilməz (29).*

Bu ruhlu bayatılarının bir qisminə Abbas Dəhrinin öz oğluna nəsihətləri də verilir:

*Əziz oğlum, qoy qalsın,
Doldur qəlyan, qoy qalsın,
Sözün keçməyən yerdə,
Ürəyində qoy qalsın.*

Aşıq Abbas Dəhrinin didaktik xarakter daşıyan bir qisim şeirləri də xalq poeziyasının xoyrad şeir formasında yazılmışdır. Bu şeir forması aşıq poeziyasında bir o qədər də geniş yayılmamışdır. Bu formanın birinci misrası heç bir məna kəsb etmir və yarımçıq şəkildə verilsə də, növbəti ikinci və dördüncü misraların qafiyələnməsi üçün poetik zəmin rolunu oynayır və birinci yarımçıq misra ilə ikinci və dördüncü misralar qafiyələnir:

*Baha sat,
Tək matahın baha sat.
Qədri bilinən yerdə
Ayaq dirə, baha sat.*

Maraqlıdır ki, el ədəbiyyatının bu poetik formasına söykənən Aşıq Abbas Dəhri özünün nəsihətamiz fikirlərinin müəyyən bir qismini də bu poetik formanın məzmununda ifadə edir:

*Min qandır,
Əlli qandır, min qandır.
Anlayana işarət,
Anlamaza min qandır.
Fənər gəzər,
Ay doğar, fənər gəzər.
İgid ki, yoxsul oldu,
Dost-tanış kənar gəzər.*

Aşıq öz didaktik-tərbiyəvi fikirlərini aşağıdakı poetik formalarda da ifadə edir:

*Ahıl var ki, həqiqəti dilində,
Mərifət kasası vardır əlində.
Namərd oğul mərd atanın yerində
Neç olmasa, olmağından yaxşıdır.*

*Deyirəm yaxşı ata,
Pulu ver yaxşı ata.
Oğul naxələf oldu,
Neyləsin yaxşı ata?*

Deyilənlər göstərir ki, Aşıq Abbas Dəhri Ordubad-Naxçıvan ədəbi mühitində müasiri olduğu Şahbuz və Şərrur-Dərələyəz aşığılarından fərqli olaraq öz şeirlərində daha çox əxlaqi-nəsihətamiz və didaktik mövzulara yer vermiş, klassik yazılı poeziyamızda olan mənəvi-əxlaqi fikirləri aşiq şeiri üslubunda qələmə almışdır.

AŞIQ ALLAHVERDİ (AĞ AŞIQ)

Aşıq Alının ustadı kimi tanınan Aşıq Allahverdi haqqında «Görkəmli el sənətkarı Aşıq Alının anadan olmasının 180 illiyini təntənə ilə qeyd etmək haqqında» verilmiş qərardan sonra Hüseyn Arifin (39), Nazilə Məmmədovanın (49) və folklorşünas Mürsəl Həkimovun (38) məqalələri dərc olundu. Bu məqalələrin bir qisminə Aşıq Allahverdi haqqında dolaşmış fikirlər irəli sürülmüş, Göyçəli Aşıq Allahverdi ilə Şərurun Kosacan kəndindən olan Aşıq Allahverdi qarışdırılmışdır. Halbuki bunlar eyni şəxslərdir. Buna hər iki aşığın adının Allahverdi və təxəllüsünün “Ağ Aşıq” olması səbəb olmuşdur. Lakin sonradan bu dolaşmışlığa Əli Şamilov və tanınmış dilçi alimlərimizdən olan Həsən Mirzəyev öz tədqiqatlarında nisbətən aydınlıq gətirənlər də, dolaşmışlığa tam yekun vurulmamış, hətta Hüseyn Arif 1982-ci ildə “Azərbaycan” jurnalına verdiyi müsahibəsində Aşıq Allahverdinə qazaxlı aşiq kimi qələmə vermiş, onun sonralar Naxçıvana və Göyçəyə köçdüyünü bildirmişdir (39).

H.Mirzəyev öz tədqiqatında Ağ Aşığın hansı bölgədən olmasını aydınlaşdırmaq üçün adları çəkilən tədqiqatçıların məqalələrini verib yekun fikrə gəlir və Əli Şamilova haqq qazandırır. H.Mirzəyev bu qənaətə gəlir ki, Ağ Aşıq Allahverdi Şərurun Kosacan kəndindən olmuş, sonradan 40-41 yaşlarında qohumlarının yaşadığı Göyçədəki Kərkibaş kəndinə köçüb orada yaşamışdır. H.Mir-

zəyev Şərurdakı Kərki kəndinin Göyçədəki Kərkibaş kəndi ilə eyni soydan olması fikrini də vurğulamışdır.

H.Mirzəyev öz tədqiqatında Ağ Aşıq Allahverdinin Şərunun Kosacan kəndi ilə bağlı olan “Ağ Aşıq və Süsənber” adlı bir dastanını və Şəurla bağlı bir qoşmasını nümunə vermişdir. Bu dastan tam şəkildə Ağ Aşıq – Allahverdinin Şərunun Kosacan kəndindən olduğunu təsdiq edir.

Dastan klassik Azərbaycan dastanlarının struktur poetikasına uyğun olaraq üç ustadnamə ilə başlayır. Dastanda təsvir olunur ki, Şərunun Kosacan kəndindən olan Qara Osman oğlu Arazdöyən hər iki tayında öz sazı-sözü ilə tanınıb, aşılıq edirmiş. Bir gün o, yuxusunda öz atasını görür. Atasına deyir ki, Arazın xəndəyinin başında bir dağdağan ağacı var. Əgər sən onun yerini dəyişməsən, Arazın seli onu yuyub aparacaq. Əgər dəyişsən, dağdağan bar verəndə sən də ilk barın – övladın olacaq. Qara Osman atasının sözünə əməl edir və dağdağanı çıxarıb öz həyatında əkir. Dağdağan bar verən ili Qara Osmanın da bir oğlu olur. Adını Allahverdi qoyurlar. İllər dolanır, Qara Osmanın bir qızı da olur. Adını Ümmülbanu qoyurlar.

Allahverdi boya-başa çatır, mollaxanada təhsil alır. Rəngi ağ olduğuna və məlahətli səsinə görə yoldaşları ona “Ağ Aşıq” deyirlər. Günlər keçir, Allahverdi atası Qara Osmandan aşılıq sənətini öyrənib el içində şöhrətlənir. O qədər məşhurlaşır ki, Təbrizə, İstanbula, Bağdada, Bəsrəyə və Ruma gedib məclislər yola salır.

Bir gün Telli Cəfər adlı birisi Ağ Aşıqı öz oğlunun toyuna dəvət edib məclisi yola salmasını xahiş edir. Qırx gün davam edən bu məclisdə Ağ Aşıq Telli Cəfərin qızı Süsənbəri görüb ona aşiq olur.

Dastanda Aşıq Allahverdinin öz eşqini Süsənbərə bildirməsi bədii-poetik üslubda və Azərbaycan məhəbbət dastanlarına uyğun bir tərzdə verilir. İlk əvvəl Süsənbərə olan məhəbbətini açıq şəkildə bildirməkdən çəkinən Allahverdi sazını götürüb öz məhəbbətini belə ifadə edir:

*Gözəllərə bağlıyıram dastanı,
Bir mələyin eşqi canı yandırır.
Sərraf olan lələ qoyar qiyməti,
Göz görəndə din-imanı yandırır.*

*Sonam cılvalənib qarşımda durur,
Xədəngini bağrım başına vurur.
Bürümür üzünü, mərdanə durur,
Bir baxışla yüz min canı yandırır.*

*Gözəllər açıbdır Yusif bazarı,
Bəsləyib sinədə Hindistan narı.
Gözüm görür, artır canım azarı,
Ağ Aşıqtək binəvanı yandırır.*

Dastanda Aşıq Allahverdinin Süsənbərə olan sevgisi bir neçə bayatı və qoşmalar şəklində verilir. Lakin bu bayatı və qoşmaların heç birində Süsənbərin adı açıq şəkildə verilmir. Qoşmanın hər birində Aşıq Allahverdi

qızın adını gizli saxlayır, yalnız mətləbini bildirir:

*Bir maral baxışlı, tərlan cılvalı,
Gəlib məni gördü, güldü, qayıtdı.
Pünhana göstərdi gül camalını,
Buxağına şəbnəm doldu, qayıtdı.*

*Mən görmüşəm gözlərin çoxunu,
Belə olmaz ancaq boyu, buxunu.
Müjganından çəkib xədəng oxunu,
Yaralı sinəmə çaldı, qayıtdı.*

*Gözləyərkən gözlərimə sataşdı,
Xəstə canım eşq oduna alışdı.
Şəhrayıdan qıya baxıb ötüşdü,
Ağ Aşığa nəzər saldı, qayıtdı.*

Bu sözlərdən sonra Süsənbər bilir ki, Ağ Aşığın mətləbi onadır, odur ki, utandığından rəng verib rəng alır. Ağ Aşıq Süsənbərin utandığını görüb öz sevgisini dübarə belə bildirir:

*Yanaqların çox gözəldi,
Ay qız, bil sənin, bil sənin.
Hüsnün huridən əzəldi,
Ay qız, bil sənin, bil sənin.*

*Keşd eylədim eldən-elə,
Yıxdın evim bilə-bilə.*

*Müştağınam, salma dilə,
Ay qız, bil sənin, bil sənin.*

*Ağ Aşığın günü qara,
Ciyar oldu hazar para.
Bir busəndi mənə çara,
Ay qız, bil sənin, bil sənin.*

Bu sözdən sonra Aşıq Allahverdi Telli Cəfərin oğlunun toy duvaqqapmasını oxuyub Şərura, Kosacan kəndinə qayıdır. Atası Qara Osman oğlunun pəjmürdə olduğunu görüb narahat olur və bunun səbəbini sazla soruşur:

*Nədir dərdin, söylə mənə?
Ağlar gözlərim, gözlərim.
Qurban sənə şirin canım,
Ağlar gözlərim, gözlərim.*

*Sən mənim dinim, imanım,
Qurban sənə xanimanım,
Boynu buruq Ümmülbanım,
Ağlar gözlərim, gözlərim.*

*Şıx oğlunun sanı vardı,
Elçilər ata suvardı,
İstədiyin sənə yardı,
Ağlar gözlərim, gözlərim.*

Qara Osman oğlu Allahverdiyə ürək-dirək verir və bildirir ki, qəm yemə, Telli Cəfər mənim dostumdur,

sözümü yerə salmaz. İnşallah, gedib qızı sənə alarıq. Aşıq Allahverdi bu sözdən çox sevinir və sazını sinəsinə sıxıb öz halını atasına belə bəyan edir:

*Yarım çıxıb yaylaqlara,
Qaldım yalvara-yalvara.
Bərə qurdum oylaqlara,
Durdum yalvara-yalvara.*

*Qurban dedim yar adına,
Səs vermədi fəryadıma.
Şahi-Mərdan, yet dadıma,
Öldüm yalvara-yalvara.*

*Qamət çəkib naz eylədi,
Bir dərdimi yüz eylədi,
Bağrım başın köz eylədi,
Yandım yalvara-yalvara.*

*Gülər üzlü, boyu bəstə,
Dağ çəkibdi sinəm üstə.
Ağ Aşığı etdi xəstə,
Qaldım yalvara-yalvara.*

Bu sözlərdən sonra Qara Osman oğlu Allahverdi-dən sevdiyi qızın adını soruşur. Aşıq Allahverdi sevgilisinin adını atasına belə çatdırır:

*Qulac saçdı,
Qələm qaşdı.*

*Ağzın açdı,
Gövhər saçdı
Süsənbərim.*

*Yaşıl başlı,
Çatma qaşlı,
Şux baxışlı,
Yaraşıqlı
Süsənbərim.*

*Şirin avaz,
Kiprik almaz,
Aşıq sınmaz,
Yardan dönməz,
Süsənbərim.*

Nəhayət, camaat yığılıb Telli Cəfərin qızı Süsənbərə elçi gedirlər. Telli Cəfər çox sınaqlardan sonra qızı Süsənbəri Aşıq Allahverdiyə verməyə razı olur. Qara Osman oğlu Allahverdiyə toy edib gəlini Süsənbəri Şərura, Kosacan kəndinə gətirir. İki sevgili xoşbəxt yaşayırlar.

İllər ötür, Arazdöyən tərəfdə şah qoşunları hücum edib xalqın var-yoxunu talayırlar. Bütün el-oba Dərələyəzə və Göyçə mahalına köçmək məcburiyyətində qalırlar. Aşıq Allahverdi də külfəti ilə birlikdə Göyçəyə köçüb orada məskunlaşır. Ağ Aşığa Göyçə mahalı çox xoş gəlir. Odur ki, ilk gəlişində sazını götürüb Göyçəni belə tərif edir:

*Bahar gəldi bu dağlara,
Gülüm gələ, gülüm gələ.
Yay olanda yaylaqlara
Elim gələ, elim gələ.*

*Gözəlləri söhbət-sözüm,
Şövkə gələ telli sazım.
Cövlan edə xoş avazım,
Söz deməyə dilim gələ.*

*Ağ Aşığın xoş çağıdı,
Gül yamaclar oylağıdı,
Göyçə bir gülşən bağıdı,
Tərifinə dilim gələ.*

Ağ Aşığın bu sözlərindən sonra Süsənbər yurdu-
yuvasından didərgin düşməsinə dözə bilməyib qəhərlənir.
Allahverdi istəklisinə təskinlik vermək üçün dübarə ətraf
dağların vəsfinə başlayır ki, Süsənbərin bu yolla könlünü
alsın:

*Dağlar, səndən duman qalxar,
Çərxə dolana-dolana.
Göy guruldar, şimşək çaxar,
Çərxə dolana-dolana.*

*Tər çiçəklər ilməyindi,
Nərgiz, çəmən köynəyindi.
Duman çalman, diləyindi,
Çərxə dolana-dolana.*

*Ağ Aşıqtək havalısan,
El-obanın cəlalısan,
Bahar fəslı davalısan,
Çərxə dolana-dolana.*

Nəhayət, onlar gəlib Göyçəyə yetişirlər. Göyçə gölünün füsunkar mənzərəsi Ağ Aşığı məftun edir, bir daha sazını götürüb Göyçənin əsrarəngiz gözəlliyini vəsf edir:

*Göyçə gözəllik oylağı,
Güldü, çiçəkdi yaylağı,
Murğuz, Murov, Kəpəz dağı,
Can sadağa beləsinə,
Gözlərinin giləsinə.*

*Güzgüsüdü Göyçə gölü,
Tamaşadı bütün eli,
Şəhdi-şəkər, şirin dili,
Can sadağa beləsinə,
Gözlərinin giləsinə.*

Lakin Göyçə mahalının bu gözəlliyi Aşıq Allahverdinə məftun edib ona el-obasını unutdurmur. Aşıq həm özünün, həm də qaçqın düşmüş el-oba igidlərinin doğma vətənlərini heç zaman unutmayacaqlarını, vətənə sədaqətli olacaqlarını vurğulayır:

*Ağ Aşığın odu sönməz,
El-obadan üzü dönməz,*

*İgidlərin başı enməz,
Can sadağa beləsinə,
Gözlərinin giləsinə.*

Ağ Aşıq külfətinə yer-yurd tapınca karvansarada qalır. Hamı onun başına toplaşır. Aşıq el-obasının başına gələnləri karvansara əhlinə danışır. Onun dərdinə şərik olanlar xahiş edirlər ki, Arazdöyəndən saz üstündə bir şeir desin. Aşıq Allahverdi başına gələnləri camaata belə çatdırır:

*Vətənimdən cida düşdüm
Bəy əlindən, xan əlindən.
Heç birində insaf yoxdur,
Onların aman əlindən.*

*Rəiyyət qərq olur qəmə,
Dərdimizi deyək kimə?
Zəhrimardı, alıb yemə
Kəndxudanın nan əlindən.*

*Ağ Aşığı dostu yoxlar,
Dərdi, qəmi canda saxlar.
Köksünə tuşlandı oxlar
Dilbilməz, nadan əlindən.*

Nəhayət, Ağ Aşıq külfətini götürüb Göyçənin Kərkibaş kəndinə gəlir və orada məskunlaşır. Aşıq Allahverdi bir müddət Kərkibaş kəndində yaşayır. Bir gün Sərdar Hüseyn xanın fərraşları Kərkibaşa gəlib bildirirlər ki,

Urum elindən Sərdar Hüseyn xan sağalmaz dərdə düşər olub, təbib də Ağ Aşığın qanını ona məlhəm deyib. Gəlmişik Ağ Aşığı Sərdar Hüseynin hüzuruna aparaq.

Aşıq Allahverdi bu xəbəri eşidib bilir ki, daha ömrünün sonudur, Sərdar Hüseyn sağlamaq üçün onu öldürəcək. Ayrılıq məqamında Ağ Aşığın oğlanları Məhərrəm və İsmayıl anaları Süsənbərin boynuna sarılıb ataları üçün zulum-zulum ağlayırlar. Aşığın bacısı Ümmülbanu da bir tərəfdə gözünün yaşını tökür. Qardaşının ölüm ayağına getməsi Ümmülbanunun yaralı ürəyini göynədir. Dastanın bu hissəsi Ümmülbanu ilə qardaşı Ağ Aşığın bədii mükəlliməsi şəklində verilir.

Ümmülbanu:

*Can-ciyərim, getmə, aman günüdür,
Çaşıb düşmə güzarına Sərdarın.
Baş götürək gedək qürbət diyara,
Yox etibar ilqarına Sərdarın.*

Ağ Aşıq:

*Gəl görüşək, halallaşaq, ay bacım,
Gedər oldum hüzuruna Sərdarın.
Yazıq qardaşını qara qul kimi,
Aparırlar bazarına Sərdarın.*

Ümmülbanu:

*Sənsiz necə dözüüm qəm möhnətinə?
Özümü öldürürəm düşsən qürbətə.*

*Şeytan da vurmaz əl haram dövlətə,
Od ələnsin yollarına Sərdarın.*

Ağ Aşıq:

*Sultanların taxtı olaydı taraş,
Xan zülmkar, ağa cəllad, bəy fərtaş.
Cumdum dərin ümmanlara, vurdum baş,
Dolaşmışam mən toruna Sərdarın.*

Ümmülbanu:

*Yaralıyam tayım-tuşum içində,
Dağ əriyər qanlı yaşım içində,
Ümmülbanu qəm-ataşın içində,
Lənət deyər məzarına Sərdarın.*

Ağ Aşıq:

*Ağ Aşıq taleyi qara, baxtı kəm,
İqbalıma mənim fəlak baxdı kəm,
Doğrananda qıyma-qıyma baxdı kəm,
Ollam məlməh azarına Sərdarın.*

Ayrılıq məqamında Ağ Aşıq külfətinin göz yaşlarına dözə bilmir. Böyüdüb boya-başa çatdırdığı iki oğlunun, xatunu Süsənbərin və bacısı Ümmülbanunun qəmlənməsinə “Kərəmi” üstündə cavab verir:

*Zəhmət ilən bağça saldım, becərdim,
Müştaq oldu qəmxarına ha dərdim.
Bülbültək gül üçün candan keçərdim,
Müştaq oldu qəmxarına ha dərdim.*

*Qızılgül becərdim, ərşə boy atdı,
Ah-fəğanım el-obanı oyatdı.*

*Fələk məni bəxtiqara yaratdı,
Müştaq oldu qəmxarına ha dərdim.*

*Ağ Aşıq tutuldu gündə min dərdə,
Huş getdi, qalmadı ağı da sərdə,
Ayrılıq üz verdi bu bəd səfərdə,
Müştaq oldu qəmxarına ha dərdim.*

Bu dəmdə Sərdar Hüseynin fərraşları Ağ Aşığı dar-tıb aparırlar. Ailəsinin ayrılığına dözə bilməyən Ağ Aşıq son məqamda xatunu Süsənbərdən bu sözlərlə ayrılır:

*Sərdar Söyün fərman verdi,
Ağla, mənim Süsənbərim,
Yolum oldu gedər-gəlməz,
Ağla, mənim Süsənbərim,
Gözü yaşlı sitəmkərim!*

*Əlif qəddim döndü yaya,
Ömür-günüm getdi zaya,
Dərdim gəlməz haqqa-saya,
Ağla, mənim Süsənbərim,
Gözü yaşlı sitəmkərim!*

Fərraşlar Ağ Aşığı Urum elinə, Sərdar Hüseynin hüsuruna gətirirlər. Sərdar Hüseyn Ağ Aşığın gözəlliyinə, hüsnü cəmalına valeh olur, ondan sazını götürüb bir hava çalıb oxumasını tələb edir. Ağ Aşıq göz üstə deyib özünü Sərdara belə təqdim edir:

*Ağ Aşığam, xətm-i-kələmdır bu gün,
Cənnətül-məvaya götürün məni.
Eldə sirr sözümü etmədim bəyan,
Cəlali-üqbaya yetirin məni.*

*Əlacım eyləsin on iki imam,
Bu fani dünyadan gedirəm nakam.
Gözləyir yolumu biçərə anam,
Qəbir əzabından ötürün məni.*

*Cəlilüştən mələk həmdəmə ola,
Ol xəlil-i-xəlil namazım qıla,
Tez verin duamı, salın da yola,
Siz bağı-cinana götürün məni.*

Ağ Aşığın bu sözləri Sərdar Hüseynə çox xoş gəlir,
tələb edir ki, o, bir hava da oxusun. Ağ Aşıq dübarə oxuyur:

*Ömür oldu tamam, gün oldu tamam,
Götürün çevirin qibləyə məni.
Dursun namazıma on iki imam,
Yetirin cənnəti-əlayə məni.*

*Xəzan əsdi, vaxtsız soldu güllərim,
Yetişsin imdada Xudayi-Kərim.
Eldə qalan nəsihətli sözlərim
Qaldıracaq ərşi-əlayə məni.*

*Ellər gələr Ağ Aşığın yasına,
Süsənbər qərq olar qəm dəryasına.*

*Ya Rəbb, qıyma onun cüt balasına,
Aparın fənadən üqbayə məni.*

Ağ Aşığın bu cür yanıqlı oxumasından Sərdar Hüseyn halsız olub yuxlayır. Aşığı aparıb Sərdar Hüseynin Gülşən bağında saxlayırlar. Qırx gündən sonra Sərdar oyanır və Ağ Aşığa bildirir ki, sənin sazın-sözün mənim mərzimin dərmanıdır. Bundan sonra mənim yanımda qalacaqsan.

Ağ Aşıq üç il Sərdarın yanında qalıb onun hüznündə çalib-oxuyur. Bir gün yenə də Gülşən bağında qəmli-qəmli oxuyarkən Sərdar Hüseyn onun səsinə eşidir və aşığa rəhmi gəlir. O, Ağ Aşığı yanına çağırır ona ənamlar verir və külfətinin yanına yola salır. Dastanın məzmunu Aşıq Allahverdinin Kərkibaş kəndində ailəsi ilə görüşü və məclisdə bir duvaqqapma oxuması ilə sona yetir.

Dastan sənətkarlıq baxımından da mükəmməl və kamildir. Belə ki, dastanın süjet və kompozisiyası, noestructur xüsusiyyətləri Azərbaycan dastanlarının quruluşuna uyğundur. Hiss olunur ki, dastan bəzi süni tərtib olunmuş dastanların quruluşuna bənzəmir və xalq aşığının yaratdığı sənət nümunəsidir, həm də bilavasitə XIX əsr Naxçıvan aşıq mühiti ilə bağlıdır. Dastan yaradıcısı süjet xəttində həm klassik yazılı poeziyamızın, həm də xalq aşıq poeziyasının ideya-bədii və sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən bəhrələnməmişdir. Belə ki, dastanda elə səhnələr vardır ki, onlar süjet və təsvir cəhətdən Azərbaycan məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanlarına yaxındır. Dastan qəhrəmanı

olan Ağ Aşıq – Allahverdi qürbət elə, Urum elinə Sərdar
Hüseynin hüzuruna aparılıb onun Gülşən bağında saxlanıl-
dığı zaman qatarlanıb vətəninə sarı gedən durnaları görür,
durnalara xitab edib onlarla xatunu Süsənbərə salam gön-
dərir:

*Qərib-qərib ötən durna,
Durna, yara salam söylə.
Bir-birinə yetən durna,
Durna, yara salam söylə.*

*Səf çəkərsiz düzüm-düzüm,
Şahpəri boynundan uzun.
Sizsiz mənim iki gözüm,
Durna, yara salam söylə.*

*Gülü əkdim, güldən oldum,
Yar deməkdən dildən oldum,
Cida düşdüm, eldən oldum,
Durna, yara salam söylə.*

*Ağ Aşığın məlul çağı,
Zindanımdı Gülşən bağı,
Qəsdimdədi cəllad, yağı,
Durna, yara salam söylə.*

Sevgililərinin ardınca diyarbadiyar gəzib qürbət el-
lərə düşən dastan qəhrəmanlarının qürbətdə durnalara xi-
tabı digər Azərbaycan dastanlarımızda da vardır. Bu xüsu-
siyyət dastan yaradıcısının Azərbaycan klassik məhəbbət

dastanlarımızın poestruktur və ideya-bədii xüsusiyyətlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələndiyini təsdiq edir. Dastan yaradıcısının Azərbaycan klassik məhəbbət dastanlarından yaradıcı şəkildə bəhrələnməsi dastanda Süsənbərin Göyçəyə çatan zaman elindən ayrı düşdüyü üçün ağlaması və Ağ Aşığın onu ovutmaq üçün dediyi aşağıdakı gəraylıda da özünü göstərir. Bu gəraylıda dastan qəhrəmanı Azərbaycan məhəbbət dastanlarının qəhrəmanları olan Məcnun, Leyli və Kərəm kimi sevgililərin adlarını çəkir, həm də bu adlar bir çox xalq aşıqlarının müraciət etdikləri təbiət, dağ kultu ilə bədii vəhdətdə verilir, Ağ Aşığın xatununun qürbətdə ağlaması Leylinin Məcnun deyib ağlamasına bənzədilir:

*Məcnun deyə Leyli ünü
Düşdü dağlara, dağlara.
Kərəmi də keşiş dini
Saldı dağlara, dağlara.*

Dastanda Azərbaycan klassik dastanlarımızın poetik forma rəngarəngliyindən də məharətlə istifadə olunmuşdur. Ağ Aşıq həyat yoldaşı Süsənbərin könlünü almaq üçün xalq ədəbiyyatının bayatı formasından istifadə edir.

*Aşığam sana qaldı,
Saçında şana qaldı.
Busa aldım üzündən,
O da nişana qaldı.*

*Mən aşiq sənə sarı,
Üz çevir mənə sarı.*

*Könlüm məlhəmin istər,
Təbibsən onu sarı.*

*Mən aşiq sinəsinə,
Dağların sinəsinə.
Gül olub taxılaydım,
Yarımların sinəsinə.*

Dastan ideya baxımından da mütərəqqi və qüvvətli-
lidir. Xalqa bağlılıq, məzlum kütlənin yoxsulluq, istismar
və zülm altında inləməsinə acımaq, istismarçı xan-bəy
aristokratiyasına tənqidi münasibət dastanda xüsusi xətlə
keçir. Dastan qəhrəmanı olan Ağ Aşiq – Allahverdi Urum
elinin başçısı Sərdar Hüseynin fərraşlarının onu ölümə
aparacaqlarını bildikdə sazını sinəsinə sıxıb deyir:

*Bir yanda pristav, bir yanda koxa,
Biçarə rəiyyəti dara çəkirlər.
Qazı, dargə xalqı soyur soğantək,
Dirikən üstündən qara çəkirlər.*

*Dağ çəkildi Naxçıvana, Gulduza,
Duz nədir ki, həsrət qala el duza?
Axund, molla, seyid dönüb qunduzə,
Elin sərvətini hara çəkirlər?*

*Sığındım Göyçəyə, bu mahala mən,
Fitnə-fəsaddan düşdüm zavalə mən.
Necə dönüm üzüqara dala mən?
Ürəyimi atəşə, nara çəkirlər.*

*Ağ Aşıq da dərd əlindən dəlidir,
Kəndə koxa qanı soran zəlidir.
Gözüm yaşı dağ çayının selidir,
Sinəmə dağ-düyün, yara çəkirlər.*

Dastan qəhrəmanının xalqın dərdinə şərik olması ideyasının bu şəkildə təqdimi də bu dastanı klassik dastanlarımızın ideya məramı ilə birləşdirir.

Dastan kosacanlı Ağ Aşıq Allahverdi ilə göyçəli Ağ Aşıq Allahverdinin şəxsiyyətləri haqqında mülahizə yürütmək baxımından da çox əhəmiyyətlidir və tutarlı mənbədir. Belə ki, dastanın ümumi məzmunu onun Şərun Kosacan kəndindən olan “Ağ Aşıq” təxəllüslü Aşıq Allahverdinin adına dastanlaşdırıldığını təsdiq edir. Çünki dastanın süjet xəttində Aşıq Allahverdinin Şərun Kosacan kəndində doğulması, sonradan Göyçə mahalının Kərkibaş kəndinə köçüb orada məskunlaşması göstərilir. Çox ehtimal ki, kosacanlı Ağ Aşıq Allahverdi ilə göyçəli Ağ Aşıq Allahverdi eyni şəxsdir. Ola bilsin ki, kosacanlı Ağ Aşıq Allahverdi 40-41 yaşlarında Göyçə mahalının Kərkibaş kəndində yaşadığı və orada da vəfat etdiyi üçün tədqiqatçılar onu göyçəli Ağ Aşıq Allahverdi kimi tanıtmışlar. Çünki hər iki aşığın təxəllüsünün Ağ Aşıq və adının Allahverdi olması inandırıcı görünür. Ağ Aşığın Göyçədə məskunlaşdığı Kərkibaş kəndi də Şərun bölgəsi ilə bağlıdır, çünki Şərun da Kərki kəndi vardır və çox güman ki, Kərkibaş sakinləri Şərunun Kərki kəndindən köçüb orada məskunlaşanlardır.

Folklorşünas alimlərimizdən olan mərhum Mürsəl Həkimovun tədqiqatında da göyçəli Ağ Aşığın Şərudan olması fikri vurğulanır. M.Həkimovun məqaləsində oxuyuruq: “Aşığın Göyçə mahalının Şəfəq kəndində yaşamış qohumlarından 149 yaşlı Əsrəf babanın, 100 yaşlı Kərəm babanın, 49 yaşlı Səkinə nənənin və başqalarının verdikləri məlumata görə Ağ Aşıq XVIII əsrin 50-ci illərində (1745-ci ildə) Şəsur mahalının Kosacan kəndində, məşhur Şeyx nəslindən Qara Osmanoglundun ailəsində dünyaya göz açmışdır”.

M.Həkimov məqaləsində Ağ Aşığın bacısı Ümmülbənanun da aşılıq sənətini atasından öyrəndiyini və özünün də şeirlər yazmasını, ədəbi irsindən isə qardaşı Ağ Aşığın Uruma gedərkən onunla mükəlliməsindən bir nümunə qaldığını və Ağ Aşığın 1794-95-ci illərdə 40-41 yaşlarında Göyçəyə köçdüyünü bildirir. Bu fikirləri də nəzərə alsaq, Ağ Aşıqların hər ikisinin eyni şəxs olduğunu və həm də Şəsurun Kosacan kəndindən olduğunu söyləməyə şübhə yeri qalmır və bu nəticəyə gəlirik ki, tədqiqatçıların göyçəli Ağ Aşıq Allahverdi kimi təqdim etdikləri el aşığı Naxçıvanın Şəsur mahalının Kosacan kəndindən olan Ağ Aşıq Allahverdidir.

Ağ Aşıq – Allahverdinin öz şayiirdi Aşıq Alı ilə olan iki dəyişməsi və ona yazdığı iki şeiri də qalmışdır. Bu dəyişmələr H.Mirzəyevin tədqiqatında verilmişdir. Bu dəyişməni Dərələyəzin Arpa kəndindən olan Aşıq Hüseyn Şəsurun Aralıq kəndinə köçüb orada yaşayan dayısı Aşıq Məhəmməddən əldə etmişdir.

Deyişmədə Ağ Aşıqla şeyirdi Aşıq Alının dünyanın yaradılması haqqındaki müəmmalı fikirləri və bunların açılması verilir: (51, s.357-358).

Aşıq Alı:

*Əvvəl-əvvəl bu dünyaya
O kimdir ki, maya gəldi?
Söylə, kimdən əmr olundu,
Nə üzünə həya gəldi?*

Ağ Aşıq:

*Əvvəl-əvvəl bu dünyaya
Adəm ata, Həvvə gəldi.
İlahidən əmr olundu,
Yer üzünə həya gəldi.*

Aşıq Alı:

*Hansı nəbə gəldi maya,
Kim əl götürdü duvayə?
Kimin üstə gəldi sayə,
Kəlmə-kəlmə ayə gəldi?*

Ağ Aşıq:

*Həvvə gəldi bu dünyayə,
Məryəm əl götdü duvayə.
Məhəmmədə gəldi sayə,
Kəlmə-kəlmə ayə gəldi.*

Aşıq Alı:

*Neçə dəstədi gülümüz,
Nə idi gəldi dilimiz,
Ey ustad, kimdir pirimiz,
Kimdir ona dayə gəldi?*

Ağ Aşıq:

*On iki imam gülümüz,
Kəlmədə gəldi dilimiz,
Aşıq Alı, var pirimiz,
Salman ona dayə gəldi.*

Bu deyişmənin Şərurda mühafizə olunması da Şərurlu Ağ Aşıq Allahverdinin Aşıq Alının ustadı olduğunu söyləməyə əsas verir.

H.Mirzəyevin yazdığına görə Mürsəl Həkimovun topladığı materiallarda da Aşıq Alının Vedibasarı Gilanlar kəndində doğulması və 8 yaşında Şərurun Başnoraşın (Cəlilkənd) kəndində molla məktəbinə qoyulması, 12-14 yaşlarında saz sənətini öyrənməsi və Kosacanda Ağ Aşıq Allahverdiyə şeyirdlik etməsi və onunla birlikdə Şərur, Dərələyəz və Vedibasarda aşılıq etməsi bildirilir (51, s.441-444).

Bu deyişmədən fərqli olaraq ikinci deyişmədə müəmmalı məqamlar, hər iki ustad və şeyirdin bir-birini imtahana çəkməsi süjeti yoxdur. Bu deyişmədə hər iki aşığın gözəllərə vurğunluğu, yar qəhri çəkməsi və bir-birinə eyhamı verilir.

Ağ Aşıq:

*Bahar olcaq çıx sən çəmən seyrinə,
Bülbültək çək çiçək qəhrin dal-dala.
Məcnun olub qatlaş yarın qəhrinə,
Leylitək sən də çək qəhrin dal-dala.*

Aşıq Alı:

*İsmin üç həriflə eylərəm bəyan,
“Mim”di, “cim”di, “nun” yazılıb dal-dala*
Seyraqubla, müxənnətlə işim yox,
Əlif qəddin bəd yazılıb dal-dala.*

Ağ Aşıq:

*Təşnə ciyər yar əlindən yaralı,
Haqqı çağır, yara yetsin yar əli.
Siyah telə şana çəksin yar əli,
Çin-çin etsin o əsmərin dal-dala.*

Aşıq Alı:

*Səyyadısan, dağlar sənin, göz, dolan,
Alışiban yar oduna az qalan.
Ovun gəlir, keç bərəndə daldalan,
Neştər xədəngini düzüb dal-dala.*

Ağ Aşıq:

*Keçən keçdi, daş atınca yara sən,
Qəza gəldi, həsrət qaldın yara sən.
Ya Rəbb, eylə məlhəm ona, çara sən,
Allah, Alımın da dərdin daldala.*

* Qeyd: Mim, cim və iki nun hərfinin yanaşı olması əski əlifbada Məcnun oxunur. Bu bənddə Aşıq Alı Ağ Aşığa deyir ki, eşq yolunda Məcnun olub düz qəddini əlif kimi əymisən.

Aşıq Alı:

*Fərzənd olub gecə-gündüz dərs aldım,
Zəhmət çəkib dərgahında tər saldım.
Dosta həlim, müxənnətə tərs oldum,
Ol səbəbdən qeyrət düzüb dal-dala.*

Ağ Aşıq:

*Ağ Aşıq, hər kəlamın bir həyatdı,
Şəyirdlərin nur çeşmi, bir həyatdı.
“Divani”, “Duvaqqapma”n bir həyatdı,
Şükür haqqa, verdi bəhrin dal-dala.*

Aşıq Alı:

*Aşıq Alı mərd di meydan içində,
Saz sinədə, sərt di meydan içində.
Ustadım Ağ Aşıq meydan içində,
Odur ayəsi düzülüb dal-dala.*

Bu deyişmələrlə yanaşı, Aşıq Allahverdinin Aşıq Alıya xitabən iki şeiri də vardır. Bu şeirlərin birində Aşıq Allahverdi şəyirdi Alının bir gözəl məftun olmasını ona eyham vurur və bu yolda ona bir ustad kimi havadarlıq edəcəyini bildirir:

*Aşıq Alı, nə sevdaya düşmüşən?
Bir gözəl salıbdı azara səni.
Xoş gəlib, əzizim, səfa gəlmisən,
Aparram bir yaxşı bazara səni.*

*Qəza-qədər heç kimsəni tapmasın,
Fələk kəməndini bizə atmasın.
Toy-nişanda adın-sanın batmasın,
Yetirrəm dövlətə, o vara səni.*

İkinci şeirində isə Aşıq Allahverdi həyatda uğursuz tale yaşamasından gileylənir və şeyirdi aşıq Alının həyatda ona həmdəm olmasından söz açır:

*Leylü nahar yeddi ağac getdim yol,
Xırman boyda yer şumladım, qırdım qol.
Darını, arpanı əkdim bolhabol,
Biçdim əvəzində dəvə qanqalı.*

*Sürünməkdən dizlərimdə yox taqət,
Əllərimin içi oldu qabar, qat.
Dərviş babam istər xüms ilə zəkat,
Yetdi harayıma şeyirdim Alı.*

*Əltərəz ruzimiz oldu üç batman,
Çatınca növbətim sındı dəyirman.
Yerdə qalanını apardı siçan,
Güldü Ağ Aşığa Göyçə mahalı.*

Folklorşünas Yusif Səfərovun tədqiqatında Aşıq Allahverdinin erməni aşığı Keşişoğlu ilə olan bir deyişməsinə də rast gəlirik (58,s.63). Deyişmənin birinci bəndindən məlum olur ki, guya Aşıq Allahverdi Keşişoğlunun şeyirdi olmuşdur.

Keşişoğlu:

*Şeyird olan qulluq eylər ustada,
Ol mənim yanımda lal, Allahverdi.
Bir məylisdə söziün yoxdu, danışma,
Qalar ürəyində xal, Allahverdi.*

Lakin deyişmənin ikinci bəndində Aşıq Allahverdinin cavabı onun Keşişoğlunun şeyirdi olması faktını alt-üst edir. Çünki aşiq sənəti ənənələrinə görə şeyird ustadının üzünə ağ ola bilməz, həmişə öz ustadının hörmət və ehtiramını saxlayar. Lakin Aşıq Allahverdi bu deyişmədə Keşişoğluya tutarlı cavab verir, hətta onu xırmanda cütə qoşulan mal adlandırır.

Aşıq Allahverdi:

*Əlbət, şeyird olan baxar fərmana,
İndi alımını al, Keşişoğlu.
Tutar qulağından, qoşar xırmana,
Sənsən ağzıbağlı mal, Keşişoğlu.*

Aşıq Allahverdinin bu cavabı belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, soy adından da göründüyü kimi, Keşişoğlu Göyçə tərəflərdə yaşayan erməni mənşəli aşıqlardan olmuş və özünü Aşıq Allahverdinin qarşısında ustad hesab edərək onu şeyird adlandırmışdır. Lakin Aşıq Allahverdi ona tutarlı cavab vermişdir. Deyişmədə Keşişoğlunun mal adlandırılması da Aşıq Allahverdinin (türkün) erməniyə olan mənfi, qisasçı münasibətini ifadə edir. Bütün deyişmə boyu üstünlük Aşıq Allahverdinin tərəfində olur və erməni Keşişoğluna mənfi münasibət sona qədər davam edir.

Keşişoğlu:

*Qulluq et üstada, olmaynan naşı,
Tökərəm gözündən al qanlı yaşı.
Hər uşaq bu sözdən çıxarmaz başı,
Kirimiş yerində qal, Allahverdi.*

Aşıq Allahverdi:

*Bir qulaq as sən də bu tək səbirə,
Səntək tülkü neylər məntək bəbirə?
Tutub cənazəndən qoyaram qəbrə,
Döşəram üstündən sal, Keşişoğlu.*

Keşişoğlu:

*Keşişoğlu içib kövsərdən bir cam,
Təcnisi, təxmisi söyləyir tamam.
Yetişsin dadıma sahibim İsam,
Ol mənim yanımda lal, Allahverdi.*

Aşıq Allahverdi:

*Allahverdi qorxmaz pələngdən, şirdən,
Almışam dərşimi ustadi-pirdən.
Xaliq Allah salmaz məni nəzərdən,
Otur sən yerində, qal, Keşişoğlu.*

Ağ Aşıq–Allahverdinin öz şəyirdi Aşıq Alı və Keşişoğlu ilə olan bu deyişmə və şeirlərilə yanaşı, onun özünün yaradıcılığı ilə bağlı bir sıra şeirləri də mühafizə edilmişdir. Bu şeirlərin bir qismi aşığın kədərli həyat tərzii ilə əlaqəlidir.

Ağ Aşığın bir qoşması onun öz doğma yurdu Şərurla, Kosacan kəndi ilə bağlıdır. “Baba yurd” adlı bu qoşmasını Aşıq Allahverdi öz külfəti ilə Kosacandan didərgin düşdüyü və Göyçə mahalının Kərkibaş kəndində məskunlaşdığı vaxtlarda qələmə almışdır. Doğma yurda həsrət qalmağın ağrı-acısı, vətənə bağlılıq bu qoşmanın əsas ideyasını təşkil edir. Aşıq el-obasından didərgin düşdüyü zaman vətəni ilə halallaşib ayrıldığını belə səciyyələndirir:

*Bu da bir cür yazı idi yazdılar,
Dediyimi tərs-uvanda yozdular,
Ürəyimi qazma-qazma qazdılar,
Gedər oldum, salamat qal, baba yurd.*

*Yol boyunca qələmələr əl eylər,
Sıldırımlar öz qoynunu yol eylər,
Arpaçayı aşar-daşar, sel eylər,
Gedər oldum, salamat qal, baba yurd.*

*Ağ Aşığam, günüm qara, neyniyim,
Elim-günüm düşüb dara, neyniyim,
Dözəmmirəm ahu-zara, neyniyim,
Gedər oldum, salamat qal, baba yurd.*

Aşıq Allahverdinin “Dünya” rədifli gəraylısı onun tərcümeyi-halı ilə bağlıdır. Bu gəraylısında aşıq öz həyatında olan uğursuzluğunu, doğma yurdundan didərgin düşməsinə dünyaya xitab tərzində ifadə edir:

*Nə veribsən alammırsan,
Suçum nədi görən, dünya?*

*Gündə min cür üz göstərib,
Min bir dona girən dünya.*

*El-obadan cida saldın,
Neyləmişdim, oda saldın,
Ev-eşiyə qada saldın,
Dərd üstən dərd verən dünya.*

*Ağ Aşığam, taleyi kəm,
Görməmişdim belə sitəm.
Qolubağlı rəiyyətəm,
Az gücünə güvən, dünya (63, s.14).*

“Bilmirəm” rədifli qoşmasında da Aşıq Allahverdinin qəmli günlər keçirib qocalıq çağlarına çatması vurğulanır:

*Ay ağalar, belə dərdə neyləyim?
Fələk çox veribdi, çəkə bilmirəm.
Qoşdum, qəm kotanı daşa ilişdi,
Qalmışam naəlac, əkə bilmirəm.*

*Qocalıq üz verdi, yatdı iqbalım,
Zəhrimara döndü ağzımda balım.
Qəm yüklü sazımı mən necə çalım?
Tanrı üz döndərib bəlkə, bilmirəm.*

*Ağ Aşığam, gözdə qaldı muradım,
Bəynişan toylarda çəkilir adım.*

*Qırılıbdı qolum, sınıb qanadım,
Qalmayıb taqətim, çəkə bilmirəm.*

Ağ Aşığın tərcümeyi-hal şeirləri içərisində onun adı ilə bağlı yaradılmış “Ağ Aşıq və Süsənbər dastanı” ilə səsləşən xalq şeiri üslubunda qələmə aldığı bayatıları da vardır. Bu bayatılarda Aşıq Allahverdinin sevgilisi Süsənbərin və zülmünə məruz qaldığı Sərdar Hüseynin adı çəkilir və aşığın Şərrur yurduna həsrət qalması vurğulanır:

*Bu gələn Ağ Aşıqdır,
Süsənbər yaraşıqdır.
Sözü dərdlərə dərman,
Ellərə yaraşıqdır.*

*Əzizim Şərilə mən,
Düşmüşəm şər ilə mən.
Sərdar, evin yıxılsın,
Həsrətəm Şərilə mən (63, s.15).*

*O tayda sicim gördüm,
Sicimin ucun gördüm.
Mən səndən ayrılmazdım,
Sərdarın gücün gördüm (63, s.15).*

Bayatının məzmunca dastanla səsləşməsi dastanın realist məzmun daşmasını bir daha təsdiq edir. Bu bayatılar da dastanla yanaşı, Aşıq Allahverdinin məşəqqətli həyatını, doğma vətəni Şərrurdan, Kosacandan ayrı düşdüyünü üzə çıxarır və onun zamanəyə münasibətini ifadə edir:

*Zaman yaman gəlibdir,
Zülüm salan gəlibdir.
Qılıncın insanlara
Tərsə çalan gəlibdir.*

*Əzizim buda məni,
Xəncər al, buda məni.
El-obadan ayırıb,
Saldılar oda məni.*

El sənətkarı el-obasından uzaqda da od-oçağa bağlılığını kədərli şəkildə əks etdirmişdir:

*Əziziyəm qaralmaz,
Sevən könlü qar almaz.
Şəril elində qalan
Od-ocağım qaralmaz.*

Aşığın qürbətdəki niskilli halı da misralardan boy verir:

*Əzizinəm daş idi,
Naz balışım daş idi.
Qərib, qürbət diyarda
“Ah” mənə yoldaş idi.*

*Əzizinəm ələndi,
Günüm gündən ələndi.
Vətən deyib qocaldım,
Ömür-günüm ələndi.*

Bayatılarda Ağ Aşığın ayrı düşdüyü vətən dağlarına sonsuz sevgisi də ifadə olunmuşdur. Aşıq bu sevgini həyat yoldaşı Süsənbərə xitab şəklində ifadə edir:

*Bu düzə su göndərim,
Gül dərim, süsən dərim.
Qabaqda Ağrı dağı
Görünmür, Süsənbərim.*

Aşıq Allahverdinin bayatılarının bir qismi də onun Göyçə həyatı ilə bağlıdır:

*Əzizim Göyçəyə gəl,
Gülə gəl, çiçəyə gəl,
Ağ Aşıqtək vəfalı,
Bir qəlbi göyçəyə gəl.*

Aşıq Allahverdinin bayatılarında onun yoxsulların acınacaqlı həyat tərzinə münasibəti də ifadə olunur. Bu bayatılarında aşıq ağır iqtisadi güzəran keçirən yoxsul təbəqənin məşəqqətli həyatına açıyır və bunu öz bayatılarında el dərdi kimi mənalandırır:

*Əzizinəm qan damar,
İlan vurur, qan damar.
Kasıblıq adın çəkmə,
Ürəyimə qan damar.*

Aşığın məzmunca müxtəlif olan bayatılarında mə-nəvi, əxlaqi məsələlər haqqında da fikirlər söylənilir, namərdlik tənqid olunur, mərdanəlik müsbət əxlaqi keyfiyyət kimi verilir:

*Aşıq deyər nə qaldı,
Bu nə qayda, nə qaldı?
Mərd iyiddən şan-şöhrət,
Bəs namərddən nə qaldı?*

Bəzi bayatılarında Aşıq Allahverdinin aşiq sənətinə münasibəti də verilir. Aşığa görə aşıqlıq sənətinə yiyələ-nən el sənətkarı kamil ustad səviyyəsinə yüksəlməli, bu sənətdə ədəb-ərkan sahibi olmalıdır:

*Əzizim kamil ustada,
Qurban kamil ustada.
Ağ Aşıqtək ərkanı
Gözlə kamil ustada.*

Bayatılarında olduğu kimi, Aşıq Allahverdinin qoş-malarında da onun vətən həsrətilə alışıb yanması, vətənindən uzaqda qərblilik həyatı keçirməsi kədərli üslubda ifadə olu-nur:

*Əyibdi işimi qəzavü qədar,
Dolandım dünyanı tamam sərəsər.
Gedər bu dərdü qəm mənə bərabər,
Axıdar çaylara, göllərə mənə.*

*Ağ Aşıq həsrətdi biçarə, yara,
Görəsən olarmı dərdimə çara?
Müddətdir düşmüşəm qürbət diyara,
Fələk saldı qərib ellərə mənə.*

Bayatılarında olduğu kimi, Aşıq Allahverdinin bəzi qoşmalarında da həyatdan küskünlük və bədbinlik ifadə olunur. Bu bədbinlik aşığın məhəbbət mövzusunda qələmə aldığı aşıqanə məzmunlu lirik qoşmalarının məzmununda özünü daha çox biruzə verir:

*Sevda məni çətin yola çağırdı,
Dərələri aşdım, yara çatmadım.
Pir yaşımda intizardan zar oldum,
Tuş oldum çovğuna, qara çatmadım.*

*Gözəllərdə min dil gördüm, min də fel,
Kəmənd oldu boğazımda qara tel.
Görüş vaxtı tufan qopdu, əsdi yel,
Atdı məni uzaqlara, çatmadım.*

*Baxtım bəmə çəkdi qalxanda zilə,
Gözü-könlü ac gedirəm mənzilə.
Ağ Aşıq həsrətdi bir şirin dilə,
Keçdi günüm, düz ilqara çatmadım.*

Aşıq Allahverdinin yaradıcılığında şifahi xalq-aşıq şeirinin gəraylı forması da xüsusi yer tutur. Həyatda arzu və istəklərinə çata bilməyən və ömrünün yarından çoxunu qürbətdə keçirən Aşıq Allahverdinin gəraylı növündə qələmə aldığı şeirlərində də həyatdan küskünlük və dünyanı məzəmmət ruhu güclüdür. “Getdi” rədifli gəraylısında aşıq küskün ömür yaşayan sənətkar kimi dünyanı məzəmmət edir:

*Adəm ata, Həvvə gəldi,
Dünya, səndə qaldı, getdi.
Ömr eylədi neçə illər,
Dərdə, qəmə batdı, getdi.*

*Səndə gəzdi neçə xanlar,
Kəmərbəstə qəhrəmanlar.
Neçə-neçə Süleymanlar
Gözü yaşla doldu, getdi.*

*Pəri xanım, Abbas hanı?
Haqq aşığı, o Qurbanı
Tərk eylədi bu dünyanı,
Muradını aldı, getdi.*

*Ağ Aşıq, çağır Allahı,
Yetər dada şahlar şahı.
Çox zülmkar padşahları
Fələk taxtdan saldı, getdi.*

“Bənövşələr” rədifli gəraylısında da Aşıq Allahverdi peyzaj lirikasının xüsusiyyətlərindən istifadə etməklə təbiət gözəlliklərinin ecazkar mənzərəsini yaratsa da, gəraylının sonunda boynubükük bənövşələrlə öz kədəri və qəmli taleyi haqqında oxşarlıq yaradır:

*İlk baharın qonağısız,
Boynu bükük bənövşələr.
Eşq əhlinin büsatısız,
Boynu bükük bənövşələr.*

*Ağ Aşığın bəxti gəldi,
Fələkdən bu bir sitəmdi.
Dərdim, bil, sizdən betərdi,
Boynu bükük bənövşələr.*

Lakin bu gəraylıları ilə yanaşı, Aşıq Allahverdinin elə gəraylıları da vardır ki, onlarda bədbin əhval-ruhiyyə ilə qarşılaşırıq. Aşığın bu cür gəraylılarında lirizm üstünlük təşkil edir. Nikbin ruhda qələmə aldığı lirik gəraylılarında Aşıq Allahverdi daha çox realist üsluba söykənir və o, vətən təbiətinə vurğun olan nikbin el sənətkarı kimi çıxış edir:

*Alçaqlı, ucalı dağlar,
Xub əsir yellərin sənin.
Bəlli deyil yazın, qışın,
Qar qucar ellərin sənin.*

*Yay olanda gülün qaynar,
Ağır ellər səndə yaylar.
Bir cüt yaşılbaşlı oynar,
Bulanar göllərin sənin.*

*Allahverdi, budur yurdum,
Nə bir yerdə məskən qurdum.
Xub gözləyib, dürüst durdum,
Açılsın yolların sənin.*

Aşıq Allahverdinin yaradıcılığında onun didaktik üslubda qələmə aldığı qoşmaları da vardır. Aşığın bir sıra qoşmalarında onun didaktik görüşləri aşıq sənətinə münasibət fikirləri ilə birləşir:

*Dedim: könül, bacar yaxşılıq eylə,
Həmişə əlində ixtiyar olmaz.
Çox da bel bağlama dünya malına,
Nə mala, nə mülkə etibar olmaz.*

Ey nazənin, sən geydiyin nə aldır?
Yenə başındakı hansı xəyaldır?
Birisi büdrəsə, qolundan qaldır,
Hər zaman dost-dosta səbəbkar olmaz.

Aşiq oldun, hər ağrıya dözsən,
Sənən üstə odlu közlər əzəsən.
Gün doğanla gün batanı gəzsən,
Allahverdi kimi xiridar olmaz.

Aşiq Allahverdinin aşiqanə-lirik məzmunlu qoşma və təcisləri də vardır. Bu qoşmaların əksəriyyəti realist, həyati məzmun daşıyır. “Qayıtdı” rədifli qoşmasında aşiq bəşəri məhəbbət mövzusunə müraciət edir və həyati gözəlin təsvirinə lirik-estetik səciyyə verir:

*Bir maral baxışlı, tərlən cilvəli,
Gəlib məni gördü, güldü, qayıtdı.
Pünhanı istərdi gül cəmalını,
Buxağına şəbnəm doldu, qayıtdı.*

*Mən görmüşəm gözlərin çoxunu,
Belə olmaz ancaq boyu, buxunu.
Müjganından çəkib xədəng oxunu,
Yaralı sinəmə çaldı, qayıtdı.*

*Gözləyərkən gözlərimə sataşdı,
Xəstə canım eşq oduna tutuşdu.*

*Şəhrayıdan qıya baxıb ötüşdü,
Ağ Aşığa nəzər saldı, qayıtdı.*

Aşığın təcisləri uzun zaman müddətində ağızdan-ağıza, dildən-dilə düşüb versiyalaşmışdır. Lakin əldə olan təcislərinin çox qismi məna və məzmunca poetik gözəlliyə malikdir. Aşağıdakı təcnisə nəzər salaq:

*Sevdiciyim təzə geymiş buxara,
İnsafdımı bülbül baxa bu xara?
Keş t eylədim Bəsrə, Bağdad, Buxara,
İndi də gəlmişəm, ay Yəməndədi.*

*Allahverdi pirdən içdi nə cami,
Nə axunddu, nə molladı, nə cami.
Nə Firdovsi, nə Hafizi, nə Cami,
Təcnis sinədəftər, ayə məndədi.*

Aşıq Allahverdinin əldə olan ədəbi irsi içərisində aşıq poeziyası ənənələrindən gələn ustadnamələrə, nəsihətamiz, didaktik şeirlərə də rast gəlirik. “Nə bilər” rədifli qoşmasında aşığın naqis əxlaqa, nadan təbiətə malik olan insanların tənqidi verilir:

*Nadan məclisində, naşı yanında
Ləl xırdala, gövhəri seç, nə bilər?
Bir damlanı sel anlayan qanmaza
Bütün ümman, dəryanı keç, nə bilər?*

*Axtarsan da yerin yeddi qatını,
Hər kəs göstərəcək öz isbatını.*

*Namərdə bağışla köhlən atını,
Ya yolunda sən zəhər iç, nə bilər?*

*Özünü böyüdüb dağ edənlərə,
Şorunu ərinmiş yağ edənlərə,
Ağ Aşığın sözün ağ edənlərə
Xəznədar ol, xəznəni aç, nə bilər?*

Aşıq Allahverdinin bir qrup ustadnamələrində didaktik və əxlaqi mahiyyət daşıyan nəsihətləri üstünlük təşkil edir. Belə ustadnamələrindən birində Aşıq Allahverdi insanları geyim-keciminə, zahiri görkəminə görə tanımağın qeyri-mümkünlüyündən söz açır, ariflər yanında oturmağı, mətləbini ağıllı adamlarla bölüşməyi, fitnə-feldəngən gəzməyi, hamını ehtiramla qarşılayıb şirin dillə din-dirməyi, dostluqda vəfalı və sədaqətli olmağı, el-oba ilə qaynayıb qarışmağı, elin dərdinə şərik olmağı tövsiyə edir. Aşığın bu cür ibrətamiz tövsiyələri öz milli koloriti və xəlqi məzmunu ilə seçilir:

*Libasla, duruşla, boyun-buxunla
İnsanı tanıyıb bilmək çətindi.
Qananla, qanmazla dolanmaq olar,
Yarımçığı başa salmaq çətindi.*

*Mətləbini söylə mətləb qanana,
İşarə lazımды arif olana.
Tərəqqidən tənəzzülə enənə
Bəh-bəh deyib, qəh-qəh gülmək çətindi.*

*Allahverdi, işin yox fitnə-felnən,
İnsanı qarşıla şirin dilinən.
Ayrılma yoldaşdan, bir ol elinən,
El olmasa, tək ucalmaq çətindi.*

Aşıq Allahverdi haqqında xalq arasında rəvayətlər də yaradılmışdır. Bu rəvayətlərdən birini hörmətli tədqiqatçılarımızdan olan şair və publisist Budaq Təhməz tapıb üzə çıxarmışdır.

Rəvayətdə deyilir ki, Ağ Aşığın şöhrətləndiyini görən bəzi nadanlar ona pislik etməyə çalışır və bu məqsədlə kənddə naxırçılıq edən erməni Aşota pul verib onu öyrədirlər ki, Ağ Aşığa şər atsın. Bir gün Ağ Aşıq qonşu kənddən məclis yola salmaqdan qayıdarkən naxırçı Aşot onun qarşısını kəsir və deyir ki, mənim inəyimi sən oğurlamısan. Ağ Aşıq çaş-baş qalır və and-aman eləyir ki, bu mənə yaraşan iş deyil. Erməni Aşot əl çəkmir və kəndxudanın yanına şikayətə gedir. Kəndxuda Ağ Aşığı çağırıb sorğu-sual edir. Ağ Aşıq deyir ki, mən bu erməni köpək-oğluna sazımla cavab verəcəyəm.

Rəvayətdə Ağ Aşığın erməni Aşota sazla cavabı belə verilir:

*Gavur oğlu, sənə deyim dəlili,
Sən də çağır Cabbarnan Cəlili.
Get ziyarət eylə kursu Xəlili,
Tut zəngin ipindən, çal, köpəyoğlu,
Harda gördün məndə mal, köpəyoğlu.*

*Başına qoymusan dəridən bir pust,
Harda gavur görsən tez olursan dost.
Ermənisən, denə «as, vas, xristos»,
Tut zəngin ipindən, çal, köpəyoğlu,
Harda gördün məndə mal, köpəyoğlu.*

*Adım Allahverdi, Ağ Aşığam mən,
Haqqın kəraməti axır sinəmdən.
Zatı qırıq olub gorbagor dədən,
Tut zəngin ipindən, çal, köpəyoğlu,
Harda gördün məndə mal, köpəyoğlu.*

Ağ Aşığın bu sözlərindən sonra kəndxuda erməninin xislətini bilib onu təhqir edir və yanından qovur.

Xalq içərisində rəvayət şəklini almış bu şeirdə Ağ Aşığın xain və millətçi ermənilərə tənqidi münasibəti milli mövqedən ifadə olunmuşdur. Ağ Aşıq birbaşa axundun hüsurunda erməni Aşotun düşmən mövqeyini açır, hətta onun dədə-babasını da gorbagor və zatı xarab adlandırır. Rəvayətdə Ağ Aşığın ermənilərə ifşaçı münasibəti öz əksini tapmışdır.

Deyilənlər təsdiq edir ki, Şərurun Kosacan kəndindən olan Ağ Aşıq Allahverdi Naxçıvan aşığı mühitinin istedadlı nümayəndələrindən olmuş, özünün sazlı-sözlü yaradıcılığı ilə xalqın yaddaşında yaşamışdır.

AŞIQ MƏMMƏDCƏFƏR

XIX əsr Naxçıvan aşiq mühitinin inkişafı və formalaşmasında Şahbuzun ayrı-ayrı kəndlərində yaşayıb fəaliyyət göstərən xalq aşıqlarının da xüsusi rolu olmuşdur.

Bu aşıqlar içərisində Aşiq Məmmədcəfər xalqın hafizəsində yaşayan və dastanlaşdırılan aşıqlardan olmuşdur. Şahbuzun Türkeş kəndindən olan bu aşığın şeirləri itib batmış, ədəbi irsindən ancaq öz sevgilisi Səhnə xanım ilə əlaqədar olan «Məmmədcəfər və Səhnə xanım» adlı dastan-rəvayətin dəyişmə hissəsi, bir neçə qoşma və təcniləri, həmçinin yerli ruhanilər, katta və qazılar əleyhinə yazılmış həcvsayağı və satirik-tənqidi məzmunlu şeirləri qalmışdır (45).

Aşığın öz şeirləri əsasında yaradılan «Məmmədcəfər və Səhnə xanım» adlı dastan-rəvayətdə təsvir olunur ki, İrəvanın Sisyan mahalının Darabas kəndində Mehdi xanın Səhnə xanım adında bir qızı var imiş. Gözəllikdə və ağılda ad çıxaran bu qız saz çalıb söz qoşar, oxuyar və aşıqlarla dəyişərmiş. Atası Mehdi xanın ziyafət və dəyişmə məclislərində heç bir aşiq sazda və sözdə Səhnə xanıma qalib gələ bilməzmiş. Səhnə xanıma məğlub olan aşıqların sazları əllərindən alınar, özləri isə Mehdi xanın qapısında nökrəklik edərmislər. Mehdi xan əhd eləmişdi ki, qızını sazda və sözdə ona qalib gələn adama ərə versin.

Dastanda Məmmədcəfər əvvəlcə aşiq kimi deyil, əməklə məşğul olan bir cütcü, həmçinin duz satıb güzəran keçirən yoxsul bir kəndli kimi təsvir olunur. Lakin hadi-

sələrin sonrakı təsvirində vəziyyət başqalaşır, bütün klassik aşiqanə-məhəbbət dastanlarımıza xas olan ümumi səciyyəvi cəhət bu dastanda da özünü göstərir. Belə ki, adi yoxsul kəndli olan Məmmədcəfər bir gün yorğun halda tarlada yatarkən ilahi qüvvələr onun yuxusuna girib buta verir və haqq aşığı olduğunu bildirirlər. Həmçinin tövsiyə edirlər ki, Mehdi xanın qızı Səhnə xanımla dəyişmək üçün Darabasa getsin. Beləliklə, Məmmədcəfər yuxudan oyanır və arbasını duzla yükləyib alver adı ilə Mehdi xanın mənzilinə gəlib çıxır. Mehdi xana xəbər çatır ki, bir nəfər duz satan gəlib, özü də Səhnə xanımla dəyişmək istəyir. Mehdi xan bu xəbəri eşitmək adı bir duz satanın bu cür cəsarətindən qəzəblənir və and içir ki, əgər dəyişmədə Səhnə xanıma məğlub olsa onun cəzası çox ağır olacaq. Nəhayət, məclis qurulur, Məmmədcəfər məclisə cütcü libasında, çox yoxsul bir görkəmdə daxil olur. Səhnə xanım Məmmədcəfəri bu qıyafədə görüb onun saz və söz ustası olmasına şübhə edir və sazını sinəsinə alıb deyir.

Səhnə xanım:

*Bizdən salam olsun, ay gələn aşiq,
Nə karəsən bu meydanə gəlibsən?
Məyər eşitmədin adım-sanımı?
Ya dəlisən, ya divanə, gəlibsən!*

Aşiq Məmmədcəfər:

*Əleyküməssalam, ey Səhnə xanım,
Dovtələbəm, bu meydanə gəlmişəm.*

*Gərək eşq yolunda qoyam sərimi,
Qəsd eləyib şirin canə, gəlmişəm!*

Səhnə xanım:

*Könül gəzər Sübahanı, Kaşanı,
Tanımaram xanı, bəyi, paşanı,
Səndə yoxdur aşılığın nişanı,
Duz satansan, sən karvanə gəlibsən!*

Səhnə xanımın bu sözlərindən sonra Məmmədcəfər görür ki, bu qız doğrudan da sənət əhlidir, hətta onun duz satan olduğunu da bildi. Odur ki, deyişmənin qafiyəsini dəyişir ki, bəlkə bu yolla ona qalib gələ.

Aşıq Məmmədcəfər:

*Gözəl, gəl artırma dərdim, amandı,
Salıbsan boynuma sevda kəməndi,
Matahım duz deyil, yaqut-Yəməndi,
Sən xirdarsan, mən tüccarə gəlmişəm!*

Lakin Səhnə xanım usta tərpənib qafiyədən dönmür və yenə də əvvəlki qafiyə üstündə Məmmədcəfərə deyir.

Səhnə xanım:

*Kərəm kimi cismü canın alışıır,
Eşqin atəşindən ciyərin pişir,
Karvan adamısan, güzərin düşür,
Aclığın var, bəlkə nanə gəlibsən!*

Aşıq Məmmədcəfər:

*Ərvahım ərvaha, urufum nəcib,
Pirim Şahi-Mərdan doyursun acı,*

*Bir dərdə düşmüşəm, yoxdur əlacı,
Sən təbibsən, mən dərmanə gəlmişəm!*

Səhnə xanım:

*Dürüst danış, dürüst söylə sözünü,
Pərvanətək oda salma özünü,
Yəqin bil, oydurram iki gözünü,
Qəza tutub, bu meydana gəlibsən!*

Aşıq Məmmədcəfər:

*Əslim Kəlfirlidir, yerim Naxçıvan,
Bir ərzim var Mehdi xanə, gəlmişəm.
Zəlxə vurub məni, salıb dərbədar,
Yusif deyən o zindanə gəlmişəm!*

Səhnə xanım:

*Səhnə dəyər yandı mənim iqbalım,
Əzəl ibtidadan bəd vurdu falım,
Gələn aşıq, səndən bir xəbər alım,
Haçan dini-müsəlmanə gəlibsən?!*

Aşıq Məmmədcəfər:

*Cəfərə əmr oldu ərşi-ələdən,
Zərreyi-xurşiddə keçdik vələdən,
«Ələsti-rəbbi-küm» qalu bələdən,
Şükür, dini-müsəlmanə gəlmişəm!*

Hadisələrin sonrakı təsvirində göstərilir ki, Məmmədcəfərin bu cür hazırcavablığını görən Səhnə xanım

onun müqabilində daha söz tapa bilmir. Lakin qızlıq quru-
ru ona birdən-birə təslim olmağa imkan vermir. Odur ki,
Səhnə xanım Məmmədcəfərə «daldaya düşəndə» sevgidən
danışıb sevişməyi, «aşkarada» camaat arasında isə «ədə-
vətdən» danışib deyişməyi məsləhət görür.

Səhnə xanım:

*İki sevgi bir araya varanda,
Gəl oturaq sədaqətdən danışaq.
Daldaya düşəndə üzündən öpüm,
Aşkarada ədavətdən danışaq!*

*Səhnə deyər ləblərimdə bal mənim,
Tirmə mənim, atlas mənim, şal mənim,
Sən xirdar ol, matahımı al mənim,
Tacir olaq, ticarətdən danışaq!*

Beləliklə, dastan hər iki sevgilinin bir-birinə qovuş-
ması ilə sona yetir.

Verilən nümunələr sübut edir ki, bu dastan bədiilik
və sənətkarlıq baxımından orijinaldır. Maraqlıdır ki, bu
deyişmə səhnələrində bir tərəfdən dastan qəhrəmanları və
onların sevgisi klassik məhəbbət və dini dastanlarımızın
qəhrəmanları olan Əsli və Kərəmlə, Yusif və Züleyxa ilə
müqayisə olunur, aşiqin məhəbbəti məşuqə tərəfindən
klassik ənənəvi bənzətmə üsulundan irəli gələn şamın və
pərvanənin macərasına bənzədilərək yazılı ədəbiyyatla şi-
fahi xalq yaradıcılığının müştərək əlaqəsi kimi mənalandı-
rılır. Digər tərəfdən isə bu müqayisə və bənzətmələrin

lirik təsviri fonunda aşığın əsli-nəcabəti, yeri və tayfası haqqında məlumat verilir.

Dastanda verən Səhnə xanım surəti daha maraqlıdır. Xan qızı olmasına baxmayaraq «tanımaram xanı, bəyi, paşanı» – deyən bu vüqarlı kənd gözəli xarakter etibarı ilə köçəri-elat qadınlarına bənzəyir. O da elat qızları kimi cəsarətli və hazırcavabdır. XIX əsr həyat şəraitində yaşamasına baxmayaraq atası Mehdi xanın ziyafət və məclislərində kişilərlə bir yerdə oturub onlarla dəyişir, sazda və sözdə «rəqiblərinə» qalib gəlir. Doğrudur, dastanın dəyişmə səhnəsi aşiq Məmmədcəfərin Səhnə xanıma üstün gəlməsi ilə bitir. Lakin hiss olunur ki, Səhnə xanımın sözləri daha sərrast və tutarlıdır.

Dastanda Məmmədcəfər və Səhnə xanım surətlərində xalqın qadına, insani sevgiyə münasibəti, istək və arzuları ifadə olunmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, hadisələrin finalında aşiq Məmmədcəfər yoxsul bir cütcü olduğu halda varlı bir xan qızına qovuşur, azad sevgi isə hər bir çətinliyə qalib gələn bəşəri, mənəvi qüvvə kimi mənalandırılır.

Bu dastanla yanaşı, Aşiq Məmmədcəfərin bizə bir neçə qoşma və tənisləri və satirik-tənqidi şeirləri də gəlib çatmışdır. Təcnis və qoşmalarında real həyatı eşqin təsvirə təənnümü əsas yer tutur. Təcnislərinin cinaslarında bəzi ziddiyyətlər nəzərə çarpsa da, çox qismi lakonik və mənalıdır:

*Təmənnah eylədi, günbəgün qalxdı,
Qalxdı, çin-çin oldu, o dalə mindi.*

*Sevdiciyim, pünhan eylə mah üzün,
Alışır ciyərim od aləm indi.*

*Səd sinnimi yetirmişəm yüzə mən,
Hərgiz ölməz yar ləbindən yüz əmən,
İstəyirəm qəvvas olub yüzəm mən,
Dürr üçün dəryadan od aləm indi.*

Təcnisin birinci bəndinin ikinci misrasında işlənən «o dalə mindi» cinası məşuqənin qamətinin çin-çin olub sərv kimi ucalması mənasında, dördüncü misrasındakı «od aləm indi» cinası isə ciyərin alışıb od alması, yanması mənasındadır.

İkinci bəndin birinci misrasındakı «yüzə mən» cinası sinnin yüzə yetməsi, ikinci misrasındakı «yüz əmən» cinası yüz dəfə öpmək, üçüncü misrasındakı «yüzəm mən» cinası isə dəryada üzmək mənasında işlənmişdir. Bu bəndin dördüncü misrasında işlənən və birinci bəndin dördüncü misrası ilə cinas təşkil edən «od aləm indi» cinası isə dəryadan od gətirmək mənasındadır.

Aşıq Məmmədcəfərin yaradıcılığında ictimai-tənqidi mövzulara meyl də qüvvətli olmuşdur. Onun bir qisim şeirlərində zəhmətkeş xalqın mənafeyi ilə bir araya sığmayan varlı təbəqələr, kəndxuda və katdalar və onların riyakar əməlləri tənqid və ifşa olunur. Çox təqdirəlayiqdir ki, aşığın satirik səpkidə yazılmış həcvşayağı şeirlərinin əsas tənqid hədəfləri XIX əsrdə yaşamış real, həyatı şəxsiyyətlərdir. Bu qəbildən olan tənqidi-realist şeirlərin Aşıq

Məmmədcəfər yaradıcılığında həyatı mahiyyət daşımısı onu yaradıcılıq prinsipi etibarı ilə XIX əsr realist Azərbaycan aşığı-şairləri ilə birləşdirir. Aşığın ictimai-realist və satirik-tənqidi mahiyyət daşıyan şeirlərinin də bir qismi xalq deyimçiləri tərəfindən rəvayətləndirilmişdir. Belə rəvayətlərin birində təsvir olunur ki, bir gün Aşıq Məmmədcəfər Şərurun Dəmirçi kəndinə gedir və orada kəndin katdası Əli koxa ilə rastlaşır və ona zarafatyana deyir ki, bu gün sizə qonağam. Lakin Əli koxa xəsis adam olduğu üçün Aşıq Məmmədcəfəri bir bəhanə ilə özündən uzaqlaşdırır və onu qonaq aparmır. Aşıq Məmmədcəfər incik halda Əli koxadan ayrılır və yolda bir cavan oğlana rast gəlir. Aşıq Məmmədcəfərin söhbəti bu cavan oğlana xoş gəlir və oğlan onu evinə qonaq aparır. Yeyib içdikdən sonra oğlan onu kənddəki bir toya aparır. Məlum olur ki, bu toy Əli koxanın oğlunun toyudur. Aşıq Məmmədcəfər Əli koxadan acıqlı olduğuna görə onu rüsvay etmək üçün məclisdə söz istəyir. Camaat Məmmədcəfərin əlində saz, aşığı olduğunu görüb ona söz verirlər. Əli koxanın camaata uyuşmayan, xəsis bir adam olduğunu bilən Aşıq Məmmədcəfər sazını götürüb Əli koxanı belə səciyyələndirir:

*Ay camaat, gəlin sizə söyləyim,
Dəmirçidə Əli koxa var imiş.
Biz dindirdik, o, nataraz danışdı,
Deməyəsən, hövsələsi dar imiş.*

*Əvvəlcə bilmədik onun halını,
Dindirəndə tez qabartdı yalını.*

*Çapovul aparsın mülkü malını,
Çörək vermək onun üçün ar imiş.*

*Qonaq gəlcək durub evdən qaçacaq,
Tələsiyib yarğanlardan uçacaq.
Düşündük, gözünü yumub açacaq,
Deməyəsən, bir gözü də kor imiş.*

Qoşmanın sonrakı bəndində aşığın Əli koxaya olan satirik münasibəti daha da güclənərək həcvsayağı sarkazm səviyyəsinə qalxır. Əli koxanın xəsisliyindən və mənəvi-əxlaqi naqisliyindən gileylənən aşiq onun mal-dövlət sahibi olsa da, bütün günlərini şeytanlıqda keçirdiyini, ağıl və kamalca yoxsul olduğunu söyləyir, kattanı köpəyə və boz qulaqlı xərə bənzədir:

*Cəfər deyər moltanıcan malı var,
Bu köpəyin şeytanlıqda əli var,
Biz dedik koxadı, bir kamalı var,
Deməyəsən, boz qulaqlı xər imiş!*

Bu faktlar təsdiq edir ki, Aşiq Məmmədcəfər XIX əsr Naxçıvan aşiq mühitində yetişən istedadlı aşiq-şairlərdən olmuşdur.

Naxçıvan aşıqlarının şeirləri əsasında onların adına yaradılan dastan-rəvayətlərdə ictimai-tənqidi mövzular ön plana çəkilirdi. Aşığın qarşılaşdığı ictimai ziddiyyətlər, yerli bəylərin istismar və zülmünün tənqidi bu dastan-rəvayətlərin mərkəzi mövzularından idi. “Məmmədcəfər və Səhnə xanım” dastan-rəvayətində də bu xüsusiyyət özünü göstərir.

AŞIQ NƏCƏFALI

Naxçıvanın aşiq mühitində ictimai-tənqidi mövzuların sənətə gətirilməsi Aşiq Məmmədcəfərin müasiri olan Aşiq Nəcəfəlinin yaradıcılığında da özünü göstərir. Şahbuzun Kükü kəndindən olan bu aşığın da ədəbi irsi itib-batmış, şeirlərinin çox az bir qismi və həyatı ilə bağlı bəzi rəvayətlər yaşlı qocaların hafizələrində yaşamışdır. Aşiq Nəcəfəlinin Şahbuzun Aşağı Remeşen kəndində yaşayan qohumları onun həyatı ilə bağlı maraqlı dastan-rəvayətlər söyləyirlər.

Bu rəvayətlərin birində deyilir ki, Aşiq Nəcəfəli Kükü kəndinin bəyi Qara ağanın nökrəri imiş. Bir gün Qarabağın bəyləri «Keçəl dağ» yaylağına istirahətə gəlirlər. Bu bəylərin arasında Qara ağanın Mahmud bəy adında qarabağlı bir dostu da var idi. Odur ki, Qara ağa öz nökrəri Nəcəfəlini göndərir ki, gedib yaylaqdan Mahmud bəyi qonaq gətirsin. Nəcəfəli Mahmud bəyi gətirməyə gedərkən orada onun qızı Pərzad xanımı görüb ona vurulur. Ancaq özünü sındırmamaq üçün Pərzad xanıma bildirir ki, Qara ağanın oğludur. Pərzad xanım da Nəcəfəliyə aşiq olur. Qara ağanın evində Mahmud bəyin gəlişinə görə ziyafət verilir. Bu ziyafətdə Qara ağa eşidir ki, nökrəri yalan danışib, özünü bəy oğlu kimi nişan verib. Odur ki, Nəcəfəlini döydürüb evdən qovur. Nəcəfəli isə Qara ağanın evini tərk edən zaman ona olan qəzəbini belə ifadə edir:

*Zaman belə qalmaz, bir dövrən gələr,
Ağalar alçalar, nökrər yüksələr.*

*Qamçı işdən düşər, ürəyim bilər,
Zülmünü yadına salarsan bir gün!*

*Mən bilirəm, məndən xuda alıbdır,
Özüm qovulmuşam, haqqım qalıbdır,
Yerinən göy bu zülm ilə dolubdur,
Vaxt olar bu günü dilərsən bir gün!*

*Nəcəfali sənə dedi sözünü,
Qan-yaş ilə sən doldurdun gözünü,
Bir vaxt olar tanıyarsan özünü,
Əhdini nökərdən dilərsən bir gün!*

Mühafizə olunmuş bu nümunələr Aşıq Nəcəfalinın yetkin qələm sahibi olduğunu təsdiq edir. Çox təəssüf ki, bu nümunələrdən başqa, aşığın ədəbi irsindən heç nə qalmamışdır.

AŞIQ HƏSƏNALI

XIX əsr Şahbuz aşığıları içərisində xalq tərəfindən dastanlaşdırılan Aşiq Həsənalı da istedadlı aşığılar sırasına daxildir. Bu aşiq Şahbuzun Zırnel kəndindən olmuşdur. Xalq arasında onun da şeirləri əsasında dastan-rəvayətlər yaradılmışdır. Aşığın gənclik illərindəki məhəbbəti ilə bağlı el arasında belə bir dastan-rəvayət yaradılmışdır.

Deyilənə görə bir gün Aşiq Həsənalı Sisyanın Darabas kəndində Gülənbər adlı bir qıza aşiq olur. Dastan-rəvayətdə Aşiq Həsənalı ilə Gülənbərin ilk görüşü belə verilir:

Aşiq Həsənalı:

*Başına döndüyüm gözəl Gülənbər,
Vuruldum hüsnünə səntək ceyranın.
Eşitmişəm gözəlisən cahanın,
Əsirgəmə məntək yardan dərmanın.*

Gülənbər:

*Haradan aradın, haradan buldun?
Nədən bildin gözəliyəm cahanın?
Məni gördün, sən ki, oldun dərd əhli,
Ya dərdin məndədir, ya da dərmanın.*

Bu görüşdə Aşiq Həsənalı qızın haralı və kimlərdən olduğunu soruşur. Məlum olur ki, bu qız Duluslu Məhəmməd bəyin qızıdır, sonradan köçüb Darabasa gəlmişlər.

Gülənbər:

*Dulusluydum, indi Darabaslıyam,
Qəlbi qan ağlayan qəm libaslıyam,*

*Gözü yol gözləyən, qəlbi yaslıyam,
Əzəldən beylədi dövrü cahanın.*

*Sən bizi arayıb axtarsan əgər,
Darabasda yoldan kənar bir qədər,
Məhəmməd qızıyam, adım Gülənbər,
Alsan, yarı ollam səntək oğlanın.*

Qızla oğlanın bu görüşündən Məhəmməd bəy xəbər tutur və Aşıq Həsənalını o ki var döydürüb kənddən qovur. Gülənbər Həsənalının ayrılığına dözə bilmir və sevgilisinə bir məktub yazıb atasının çobanı Səttara verir və deyir:

*Başına döndüyüm əhli-hal çoban,
Sən gedərsən Naxçıvana yetərsən.
Nabələd olsan da, xəbər alarsan,
Bu məktubu o oğlana verərsən.*

*Baislərin görüm üzü gülməsin,
Heç bir gözəl Gülənbərtək olmasın,
Elə çatdır özgə adam bilməsin,
Çəkib onu bir pünhana, verərsən.*

*Axtarib arayıb tapıb özünü,
Çatdırarsan ona mənim sözüümü,
De, eşitsin, bilsin sözün düzünü,
Gəlsə düşməz nəhaq qana, verərsən.*

Gülənbəbr məktubunda sevgilisi Həsənalıya onun yolunu gözlədiyini bildirir və tanınmamaq üçün libasını

dəyişib Darabasa gəlməsini söyləyirdi. O həmçinin sevgilisinə ondan başqa heç kimə könül verməyəcəyini və əhdinə sadıq qalacağını da bildirirdi:

*Oğlan, hara gedib, nə axtarırdın?
Mənim atam ilə bədə varırdın,
Əgər ki, qəlbində yar axtarırdın,
Üz qoyuban Darabasa gələrsən.*

*Gülənbəram, mən çəkirəm ah-zarı,
Nə müddətdir gözləyirəm yolları,
Əgər ki, gələsən sən bizə sarı,
Bürünərsən tərs libasa, gələrsən.*

*Atam, anam belə bir iş görərsə,
Sınmış qəlbi əyri qoyub hörərsə,
Səni qoyub başqasına verərsə,
Mən ölərəm, sən də yasa gələrsən.*

Gülənbərin göndərdiyi çoban Səttar gəlib Şahbuzun Xinzirək kəndinə çatır və Mədəd adlı birinin evində qonaq olur. Mədəd çobana bələdçilik edir, gəlib Şahbuzun Zırnəkəndində Aşıq Həsənalı ilə görüşürlər. Həsənalı Gülənbərin məktubunu oxuyub sevgilisinin dediklərindən hali olur. Lakin Məhəmməd bəyin onu döydürüb kənddən qovdurması xatirindən çıxmır. O bilir ki, Gülənbərin ardınca Darabasa getsə, yenə müsibətə düşəcək. Odur ki, Güləngərə belə bir məktub yazıb çoban Səttara verir:

*Güllər içrə seçdim süsənbər səni,
Bilirəm özümə bir ənbər səni,*

*Həsənəm, sevmişəm, Gülənbər, səni,
Düşməgilən kəm xəyala, gəlmənəm.*

*Başqasına baxıb köks ötürmənim,
Səndən özgə gözəl mən gətirmənəm,
Ölərəm, mən səndən əl götürmənim.
Başım düşər qalmaqala, gəlmənəm.*

*Demirəm qorxuram xanü bəyindən,
Xəyal düşüb qeyri hala, gəlmənəm.
Əyər sən gələsən, yolun gözlərim,
Üz döndərib, o mahala gəlmənəm.*

Aşıq Həsənalı məktubunda sevgilisi Gülənbərə Darabasdan gizlicə çıxıb Naxçıvana onun yanına gəlməyi tapşırır və yazırdı:

*Əgər ki, arasan mənim yerimi,
Sevər olsan, bu mahala gələrsən.
Mənim dediyimi atan bilməsin,
Başım düşər qeyli-qala, gələrsən.*

*Hələ yaşayıram, bu cahandayam,
Bəy, ağa gözündən çox pünhandayam,
Dulusdan gəlmişəm, Naxçıvandayam,
Məni sevsən, bu mahala gələrsən.*

*Adım Həsənalı, özüm sərsəri,
Bu qısa məktubla verdim xəbəri,*

*Keçərsən gələrsən Uruddan bəri,
Ağdabandan aşıb dala, gələrsən.*

Çoban Səttar Aşıq Həsənalının məktubunu aparıb Gülənbərə verməzdən qabaq Məhəmməd bəyin ilxıçısını görür və Naxçıvandan gəlib Gülənbərə məktub gətirdiyini söyləyir. İlxiçi bu işlə maraqlanıb məktubu çoban Səttardan alır və aparıb Məhəmməd bəyə verir. Məhəmməd bəy fikirləşir ki, bu işi belə qoysa Aşıq Həsənalı bir gün gəlib qızı qaçıracaq və onu el içində xar edəcək. Odur ki, dərhal qızı Gülənbərə toy eləyir və onu zorla dostu Səfər bəyin oğluna verir.

Uzun illər keçir, Həsənalı bir gün Darabasa gedir. Lakin eşidir ki, Gülənbəri zorla başqasına ərə veriblər. Odur ki, el içində xar olmasın deyərək Darabasdan Mələk adlı bir qız gətirir ki, kənddə desinlər ki, aşıq getdi sevgilisin gətirdi.

Çox maraqlıdır ki, Aşıq Həsənalı ilə Gülənbərin sevgisinə həsr olunmuş bu dastan özünün süjeti və kompozisiyası baxımından klassik Azərbaycan məhəbbət dastanlarına bənzəmir. Burada dastan qəhrəmanı kimi verilən Aşıq Həsənalı Azərbaycan məhəbbət dastanlarının qəhrəmanları kimi öz sevgilisi yolunda diyarbədiyar gəzib müsibətlərə düşər olmur və əsərin sonunda sevgilisinə də qovuşmur. O, Məhəmməd bəy tərəfindən bir dəfə döyüldüyü üçün ikinci dəfə cəsarət edib sevgilisi Gülənbərin dalınca Darabasa getmir və əksinə, sevgilisinin onun yanına gəlməsini istəyir. Lakin dastanda verilən Gülənbər surəti

klassik məhəbbət dastanlarımızın qadın qəhrəmanlarına bənzəyir. Sevgisinə sadıq qalan və ona məktub göndərərək yolunu gözlədiyini bildirən bu sədaqətli kənd gözəli başqasına zorla ərə verilir.

Dastanda Aşıq Həsənalının klassik aşiqanə məhəbbət dastanlarımıza xas olmayan hərəkət etməsi, sevgilisinin ardınca getməməsi süjeti təsdiq edir ki, «Həsənalı və Gülənbər» adlı bu dastan mükəmməl süjetli dastanlarımızdan olmamış və aşığın həyatı ilə bağlı olan əhvalatlar əsasında xalq tərəfindən sadəcə olaraq tərcümeyi-hal faktları kimi bədiiləşdirilmişdir.

Aşıq Həsənalının ədəbi irsindən müdrik xalq kəlamları ilə səsləşən bir neçə nəsihətamiz qoşmaları da qalmışdır. Bu qoşmalarda aşığın əxlaqi və nəsihətamiz fikirləri verilir:

*Eşit bu sözümlü, çıxartma yaddan,
Gözləgilən özün su ilə oddan,
Ağıllı kişidən, düzgün övrətdən,
Törəyən bir uşaq gic olmaz, olmaz.*

*Həsənalı hər yetənlə üz olmaz,
Namərdin dediyi doğru, düz olmaz,
Nə tülküdən aslan, nə sərçədən qaz,
Yetim quzu gəlib qoç olmaz, olmaz.*

Deyilənlər Aşıq Həsənalının yetgin qələm sahibi olduğunu söyləməyə əsas verir. Təəssüf ki, aşığın ədəbi irsinin az bir qismini əldə edə bildik.

AŞIQ MOLLA İSMAYIL

XIX əsr Şahbuz aşığıları içərisində Aşiq Molla İsmayıl da öz dəsti-xətti ilə seçilən aşıklardan olmuşdur. Məşədi Məhəmməd oğlu Molla İsmayıl Şahbuzun Aşağı Qışlaq kəndində doğulmuş, orada da yazıb yaratmışdır. Şahbuzun qocaman sakinləri bu aşığın otuza yaxın şeirini və onun şəxsi məhəbbəti ilə əlaqədar yaradılmış bir dastan-rəvayəti hafizələrində qoruyub saxlamışlar. Əldə olunan bu nümunələr içərisində aşığın ictimai məzmunlu şeirləri də vardır. «Tanrı» rədifli bir gəraylısında aşığın aclıq illərində çəkdiyi iztirabları ifadə olunmuşdur:

*Uşaq ağlar, əppək istər,
Gəl qulaq as saza, tanrı.
Bu tutuş ki, sən tutubsan,
Biri çıxmaz yaza, tanrı.*

«Dağlar» rədifli gəraylısında isə aşığın dərqli qəlbinin çırpıntıları və Şahbuz elinin aclıq illərində keçirdiyi acınacaqlı günlərin təsviri vətən dağlarına xitab şəklində verilir:

*Didəmin qanlı yaşıdan,
Şahbuz yatmaz göz yaşıdan,
Dumanı getməz başından,
Baharı qış olan dağlar!*

*Biçarə İsmayıl özüm,
Haqq yanında ötkün sözüm,*

*Beş qardaşın biri özüm,
Viranə qal, talan, dağlar!*

«Yoxsulluq» rədifli şeirində də aşığın iqtisadi güzəranın ağırlığına olan tənqidi münasibəti ön plana çəkilir:

*Bu dünyada kor eylərsən insanı,
Səni görüm kor olasan, yoxsulluq.
Şeytan kimi qovulasan dərgahdan,
Cəhənnəmdə var olasan, yoxsulluq!*

Aşıq Molla İsmayılın şeirləri içərisində onun izahə ehtiyacı olan cinas bağlamaları da vardır. Bu cür cinas bağlamalarında aşığın sənətkarlığı və omonim qafiyələrdən istifadə bacarığı üzə çıxır:

*Ay ağalar, beş gözələ uğradım,
Gözüm düşdü gözəllərin üçünə.
İstərsən kövsərdən sirab alasan,
Qul olginən, qulluq eylə üçünə.*

*Kim yandırdı kimin dü balü pərin?
Ustadı yolunda kim qoydu sərin?
Kimlər dedi ustadına afərin?
Biri mimdi, biri cimdi, üçü nə?*

*Allah peyğəmbərə göndərdi salam,
Onların şənində oxur kim kəlam?
Beş ulu peyğəmbər, dəftəri-ələm,
Biri Nuhdu, bir İbrahim, üçü nə?*

*İsmayıl der budu sözün kutahı,
Heydərə qul olan heç çəkməz ahı,
Dilində vird eylə kalamullahı,
Əməl eylə beş vaxtının üçünə.*

Aşığın yaradıcılığında aşiqanə məhəbbət mövzusu da əsas yer tutur. Onun bu mövzuya həsr olunmuş şeirlərində sadə kənd gözəlləri, Şahbuz elinin yaraşıqlı qız-gəlinləri tərənnüm olunur:

*Qaşları qaradır, gözləri xumar,
Darayıb tellərin, veribdi tumar,
Xudam yaradıbdı hamısın təyyar,
Açılan baharın lalası gəlin,
Bu axar suların sonası gəlin.*

*Qaşları qaradır, gözləri xumar,
Kipriyi neştərdi, adamı çalar,
Ərinin oxşarı elə bil himar,
Cəmi dünya malı bahası gəlin,
Bu axar suların sonası gəlin.*

Aşığın bir sıra lirik gəraylılarında isə ömrün vəfasızlığından şikayət olunur, yar yolunda çəkilən sitəmli günlər yada salınır və cavanlıq günlərinin keçib getməsi yanıqlı bir dillə nəzmə çəkilir:

*Cavan ömrüm bada getdi,
Salmadı yar yada məni.
Fələk görün nələr etdi,
Yar gətirdi dada məni.*

*Ömür getdi hədər yerə,
Qan ağlar kim məni görə,
Dost görmədim bircə kərə,
Yar salmadı yada məni.*

*De, bu dərdə dözümlə necə,
Dərdim bilən yoxdu bircə.
Can verirəm yar gəlinə,
Öldürdü bu qada məni.*

*İsmayılam həsrət gülə,
Zalım fəlak, aman elə,
Məzar üstə anam gələ,
Dostlar sala yada məni.*

Aşıq İsmayılın qocalıq çağlarını əks etdirən bədbin ruhlu şeirləri də varlır. Bu ruhlu şeirlərində aşığın qocalıq vaxtlarında keçirdiyi bədbin əhvali-ruhiyyəsi öz əksini tapır:

*Divanə İsmayıl, bu qoca vaxtı,
Neyləyim ki, fəlak kəm gözlə baxdı.
Eşqin xəncərini sinəmə taxdı,
Axır zamanımdır, ellər, ölürəm!*

Başqa bir qoşmasında isə aşığın «əcəl yastığına baş qoyan zaman» ömrünün son çağında həyatdan ayrıldığı üçün keçirdiyi təəssüf və bədbinlik ifadə olunur. Aşıq-şair

fikir və xəyalında hələ yaza bilmədiyi çox şeyin qaldığını, oğul-uşağından və qohum-qardaşından ayrıldığını dərin kədər hissi ilə vurğulayır:

*Əcəl yastığına başım yetəndə,
Fikrim, xəyalımda nə isə qaldı.
Ya məndul gey, ya zərbab gey, ya zər gey,
Əynimdə libasım nə isə qalı.*

*Qızılın, gümüşün yoxdu dəyəri,
Qılincın, qalxanın yox havadarı,
Qohumum, qardaşım, gül üzlü yarım,
Oğul-uşaqlarım nə isə qaldı!*

*Bu dünyada beş gün gəzdik əmanət,
Əmanətə gəl eyləmə xəyanət.
Ya bir dayət imiş, ya bir imarət,
Əlvan otaqlarım nə isə qaldı!*

*Nə İsrəfil kimi sur çalasan,
Nə Əzrail təkin canlar alasan,
Nə İsmayiltək fəqir olasan,
Divanım, kitabım nə isə qaldı!*

El içərisində Aşıq Molla İsmayılın həyatı və ilk naməhəbbəti ilə əlaqədar onun öz şeirləri əsasında kiçik dastan-rəvayət də yaradılmışdır. Çox güman ki, bu dastan-rəvayət sonrakı illərdə tək-tək sənət həvəskarları tərəfindən sahmana salınmışdır. Çünki dastanın dili XIX əsr

Azərbaycan canlı xalq və ədəbi dilinin tələblərinə və üslubi xüsusiyyətlərinə bir o qədər də cavab vermir. Lakin dastan-rəvayət aşığın həyatı və ilk nakam sevgisi ilə bağlı olduğu üçün müəyyən elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Dastan-rəvayətdə deyilir ki, bir gün valideynləri İsmayılı evləndirmək istəyirlər. Şahbuzun Biçənəkdən yuxarı Zırmel kəndində yaşayan Bədircahan adlı bir qızı köhnə qayda ilə İsmayıla nişanlayırlar. İsmayıl Bədircahanın üzünü görməsə də, dədə-baba adətinə tabe olur. Toy günü Aşağı Qışlaq kəndinin mollası Molla Əhməd İsmayılın anası Zeynəbdən bir cüt naxışlı yun cörab istəyir. Zeynəb arvad isə tabağa qoyacağı qırmızı, yaşıl və çəhrayı rəngli corabları yerbəyer eləyib mollaya cavab verir ki, bax, bu bir corab gəlinin qardaşının, biri atasının, biri də əmisinin. Xülasə, artıq corabım yoxdur ki, sənə verim. Zeynəb arvadın bu sözündən Molla Əhməd bərk hirsələnir və ona hədə-qorxu gəlib gedir. Vaxt olur ki, İsmayıla gəlin gətirməyə gedirlər. Molla Əhməd oğlan evini gəlinin dalınca göndərir, özü isə qayıdıb Molla Cəfərlə birlikdə bir tərs dua yazıb yandırır, külünü isə tufəngə qoyub atır ki, heç nə ələ gəlməsin.

Molla Əhmədin cadusu İsmayılı sağalmaz dərddə salır. Toy gecəsi isə nə qədər çalışırlar, gəlin atdan düşmür və evlərinə qayıtmaq istəyir. Bəyin adamları və kənd camaatı bu rüsvayçılığa razı olmurlar. Gəlini aparıb qonşuya qoyurlar ki, bəlkə sonra razı salalar. Ancaq Bədircahan inadından dönmür. Bu rüsvayçılığa dözə bilməyən İsmayıl xəstələnib yatağa düşür və üzünü görmədiyi bir qızı ona

gəlin gətirdiyi üçün anasını məzəmmətləyir və Molla Cəfəri qarğıyır:

*İsmayılam, düşdüm mən də çöllərə,
Xəncər batsın görüm yaman gözlərə,
Həsrət qoydu məni gül sənəmlərə,
Lənət gəlsin görüm Molla Cəfərə.*

Bədircahanı yola gətirmək üçün dua yazdırırlar, İsmayılı isə ziyarət üçün Xorasana aparırlar. Lakin heç nə bəyə və gəlinə kömək eləmir. Zeynəb arvad iki inəyini və bir gəbəsinə aparıb Molla Əhmədə verir ki, bəlkə o, cavanlara kömək edə. Ancaq yenə də bir çarə hasil olmur.

Bir gün İsmayıl anasından xahiş edir ki, Bədircahanı yola gətirib bulağa aparsın və İsmayıl bulaq başında qızla görüşüb onu razı salsın ki, bəlkə bu yolla rüsvayçılıqdan yaxasını qurtara. Qonşu qızları yığılır, onların köməyi ilə Bədircahanı bulağa aparırlar. İsmayıl sazını da götürüb Bədircahanı görmək üçün bulağa gedir. Qızı ələ gətirmək üçün onu sazla tərif etməyə başlayır:

*Yenə halqalanır ahu saşların,
Aləmə od salır kaman qaşların,
Biçarə İsmayıl, qanlı yaşların,
Aləmi sellərə verəcək oldu.*

İsmayılın səsinə kəndin camaatı yığılıb gəlir. Adamların cəmləşdiyini görən Bədircahan özünü itirir, arxaya dönəndə niqabı üzündən düşür. İsmayıl Bədircahanın alma

yanaqlarını görüb ürəyi tab gətirmir və yenə də sazını
sinəsinə sıxıb deyir:

*Cəllad baxışların səbrim alanda,
O şahmar saçların məni çalanda,
Niqab üzdən atıb yana salanda,
İsmayıl seyrinə çıxıcaq oldu.*

Lakin Bədircahan İsmayılın sözünə məhəl qoyma-
yıb ondan uzaqlaşır. İsmayıl qızın dalınca getmək istəsə
də, ayaqları yerimir və deyir:

*Beş qədəm yeridim, qurudu qanım,
Yeddi göydən keçdi ahü fəğanım,
Elə ki, gözümdən yayındı, canım
O yarın yolunda çıxıcaq oldu.*

*Bir tovuz geyimli, laçın bəzəkli,
Yayındı gözümdən, gedəcək oldu,
Nakam İsmayılın ağlar didəsi,
Şahbuzu sellərə verəcək oldu.*

Bu vaxt İsmayıl görür ki, anası oğlunun bu halına
camaatın arasında zulum-zulum ağlayır. Odur ki, anasına
üzünü tutub Bədircahanı qarğıyır:

*Gecə-gündüz mən ağlaram zarü zar,
Şahbuzun dağların eylərəm tar-mar,
Anacan, könlümü qoyma intizar,
Başında çatlasın öz havan, gəlin!*

Bədircahan yarğanı aşıb gözdən itir. İsmayıl bu işə bir çarə olmadığını görüb camaata deyir:

*Ay ağalar, bir tərlanı uçurdum,
Sağ əlimdən sol əlimə alınca,
Onu alan xeyrin, bəhrin görməsin,
Naləm vardır mənim onun dalınca.*

Kəndin ağsaqqalları İsmayılın anasına məsləhət verirlər ki, kasıblara nəzir-niyaz paylasın, yoxsullara əl tutsun, bəlkə oğlunun qisməti dəyişə. Zeynəb arvad ağsaqqalların məsləhəti ilə gedib Molla Əhmədə verdiyi bir gəbəsinə və iki danasını alıb gətirir. İnəkləri kəsib kasıb-kusuba paylayır. Bütün camaat Allaha dua edirlər ki, İsmayıla bir halal qız yetirsin. Camaatın duası qəbul olunur.

Bir gün İsmayıl yatıb yuxuda görür ki, nişanlısı Bədircahan ilan cildinə girib onu çalmaq istəyir. O qışqırıb yuxudan oyanır və yuxusunu anasına danışır:

*Eşidənlər, görün bu söz yalandı?
Leyli dərdi Məcnun çölə salandı,
Hamı bilir ilan adam çalandı,
Özüm öz əlimlə mar alan könlüm.*

Anası İsmayıla təskinlik verir. İsmayıl bir gün yuxuda nurani bir qoca görür. Yuxuda ona deyirlər ki, Bədircahan şahmar ilana dönüb, ondan sənə yar olmaz. Səhə tezdən bulağa get, qarşına çıxan Nənəqız adlı birinci qız sənə qismətidir.

İsmayıl yenə də gördüyü yuxusunu anasına danışır.

Anası deyir ki, oğul, verdiyimiz nəzir-niyaz qəbul olunub. Bədircahanı yadından çıxart və bulağa get. Anasının sözü İsmayla xoş gəlir və öz könlünə xitab edib deyir:

*Dəli könlüm, nə divana gəzirsən?
Biçaradı, ondan sənə yar olmaz.
Düz çıxmaz ilqarı, əhdi, peymanı,
Hərcaydı, onda düz ilqar olmaz!*

İsmayıl sazını da götürüb bulağa gedir. Bir zaman görür ki, uzaqdan sərv boylu, yaraşıqlı bir qız gəlir. İsmayıl bu qızın gözəlliyinə aşiq olur. Nə qədər çalışır ki, qıza bir söz desin, amma nitqi tutulur. İş belə görüb dağları qarğıyır:

*Dağlar, otun qurusun,
Otun, suyun qurusun,
Sənin də mənim kimi,
Matın-qutun qurusun.*

Bu vaxt bulağa bir dəstə qız gəlir. Onlar İsmayılı tanıyır və deyirlər ki, bu oğlan Bədircahanın nişanlısıydı, qız ona gəlmədi, çıxıb getdi. Qız bu sözü eşidir və sənəyini götürüb getmək istəyir. İsmayıl qızın getdiyini görüb sazını sinəsinə sıxır və deyir:

*Bir sözüm var sənə pünhan deməli,
Qayıl olsan deyim, gəl, sənə qurban.
Həsrətdəyəm didarını görməyə,
Söyləyim dərdimi, bil, sənə qurban.*

*İsmayıl der əzəl yetdim kamala,
Gözəllikdə nöqsan yetməz camala.
Düşməni görüb düşmə özgə xiyala,
Dost kimi bir əylən, dur, sənə qurban.*

Qız bu sözdən sonra ayaq saxlayır. İsmayıl qızın dayandığını görüb yenə deyir:

*Əyninə geyibsən əlvən naxışı,
Könlüm bir şüşədi, gəl vurma daşı.
Elimin göyçəyi, könlümün quşu,
Uçurmam gedəsən bu eldən səni.*

İsmayıl görür ki, onun sözlərindən qız yumşalıb və ayaq saxlayıb ona baxır, dərhal mətləbi anlayır. Yaxınlaşıb danışrlar, sözləşib əhdü peyman bağlayırlar. Bu vaxt İsmayılın anası bir dəstə kənd camaatı ilə gəlib çıxır. İsmayıl onları görüb qəlbi fərəhlənir və deyir:

*Behiştə hurilər, göydə mələklər,
Gözəllikdə bizim yarı deyiblər.
Yusif çıxdı o bazarda satıldı,
Kasad olmuş o bazarı deyiblər.*

Zeynəb arvad oğlu İsmayılın təzə sevdasına çox sevinir. Qohum-qəbiləni götürüb Nənəqıza elçi gedir, sözünü alıb büsat qururlar, toy edib cavanları qovuşdururlar.

Şahbuzun yaşlı qocalarının dediyinə görə Aşıq İsmayıl Nənəqızla evləndikdən sonra onun Əsəd, Nəsir və Şirin adlı üç oğlu, Əmmənisi və Mirvari adlı iki qızı olmuşdur. Aşığın oğlu Şirindən olan nəvəsi Mirvari Biçənəyə ərə gedib orada yaşayır.

Göründüyü kimi, bu dastan-rəvayət Aşıq Molla İsmayılın bilavasitə öz şəxsi həyatı ilə bağlıdır. Dastanın əsas süjeti qarşılıqlı sevginin həyatda hər şeyə qalib gəlməsi ideyası üzərində qurulmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, dastanda Aşıq İsmayılın birinci məhəbbəti baş tutmur və cadu, tilsim vasitəsilə gənclər bir-birinə qovuşa bilmirlər. Əslində Aşıq İsmayıl Bədircahanı bir-birinə qovuşmağa qoymayan molla Əhməd və onun cadusu dastanda bir ədəbi priyomdur və bu səhnə dastanın ideyası üçün yardımçı motivdir. Çünki Aşıq İsmayıl almaq istədiyi Bədircahanın üzünü belə görməmiş, onunla klassik məhəbbət dastanlarımızda olduğu kimi əhdü peyman bağlayıb sevişməmişdi. Bədircahanı İsmayıl anası Zeynəb köhnə adətlə nişanlamışdı. Odur ki, qarşılıqlı sevgiyə əsaslanmayan bu nigah dastanda baş tutmur. Lakin Aşıq İsmayılın ikinci nigahı qarşılıqlı sevgiyə əsaslanır. Aşıq İsmayıl klassik məhəbbət dastanlarımızda olduğu kimi, qismətini yuxuda görür, ikinci sevgilisinə azad təbiətin qoynunda, bulaq başında rast gəlib onunla görüşür, aşiq olur və əhdü peyman bağlayır. Dastanın bu xətti klassik Azərbaycan aşiqanə məhəbbət dastanlarımızın sevgi xətti ilə üst-üstə düşür.

XIX əsr Şahbuz aşığılarının həyatı ilə əlaqədar yaradılan bu dastanları sözün həqiqi mənasında mükəmməl dastan adlandırmaq olmaz. Çünki bunların heç biri süjet və kompozisiya baxımından klassik Azərbaycan məhəbbət dastanlarımızın struktur tələblərinə cavab vermir. Aşıqların həyatı və tərcümeyi-halı ilə bağlı olan bu rəvayətlər yerli xalq aşığıları tərəfindən bəsit süjet şəklində dastanlaşdırılmış və el məclislərində oxunmuşdur.

DƏVƏÇİ HEYDƏR

XIX əsr Naxçıvan aşığıları içrisində Dəvəçi Heydər ləqəbi ilə tanınan bu aşığın əslı Şərur-Dərələyöz mahalının Dəvəli kəndindəndır. Lakin çox kiçik yaşlarından vali-deynləri Dəvəlidən köçüb Şərurda məskunlaşmış, Aşıq Heydər də Şərurda boya-başa çatmış, dəvəçilik etdiyi üçün xalq arasında Dəvəçi Heydər ləqəbi ilə tanınmışdır. Şərur aşıqlarından aşıqlıq sənətini mənimsəyən Heydər yaradıcı aşıq səviyyəsinə yüksəlmiş, sazlı-sözlü aşıqlardan olmuşdur. Əldə olan şeirləri Aşıq Heydərin istedadlı yaradıcı aşıq olduğunu söyləməyə əsas verir. Lakin ədəbi irsi itib-batmış, hafizələrdə bəzi şeirlərindən nümunələr qalmışdır. Aşığın ədəbi irsindən yalnız bir qoşmasını əldə edə bildik. Bu qoşmada real həyatı gözəllərin və dünyəvi eşqin tərənnümü verilir:

*İki sevgi bir araya gələndə,
Sanasan behiştə güllər açılır.
Bir-birinə nazü qəmzə edəndə,
Utana-utana dillər açılır.*

*Atlas zər-zibadan geyib əyninə,
Qızıl həmayili salıb boynuna,
İstədim ki, əl uzadam qoynuna,
Öz-özünə düymələri açılır.*

*Mən Heydərəm, mənzil oldu iraxlar,
Yar evində yanar şamü çiraxlar,*

*İki həsrət bir-birini qucaqlar,
Axar güləb kimi sellər açılır.*

Şeirin lirik məzmunu və poetik üslubu Dəvəçi Aşıq Heydər in istedadlı və yaradıcı xalq aşığı olduğunu söyləməyə əsas verir.

GÜLALİ MƏMMƏD

XIX-XX əsrlər Naxçıvan aşığıları içərisində Gülalı Məmməd adı ilə tanınmış xalq aşığının da xüsusi yeri vardır. El ağsaqqallarının söylədiklərinə görə Gülalı Məmməd XIX əsrin sonları, XX əsrin ikinci yarısında yaşamışdır. Əldə etdiyimiz məlumatlardan aydın olur ki, Gülalı Məmməd Naxçıvanın Şərrur mahalında doğulmuş, orada da yaşayıb aşığılıq etmişdir.

Gülalı Məmmədin əldə olan «Qurban olduğum» adlı aşiqanə qoşması təsdiq edir ki, bu aşiq incə ruhlu, yetkin qələm sahibi olmuşdur. Çünki aşığın bu qoşması poetik üslubuna və lirik məziyyətlərinə görə onu öz müasiri olan Naxçıvan aşığılarından fərqləndirir.

Gülalı Məmməd haqqında ilk dəfə şair və publisist Budaq Təhməz məlumat vermiş, «Qurban olduğum» adlı qoşmasını da aşığın bacısı Zəhra xanım Əliyevadan əldə etmişdir. Qoşmanın son misralarında işlənən «Oyan, gözlərinə qurban olduğum» ifadəsi təsdiq edir ki, Gülalı Məmməd bu şeirini ya sevdiyi gözəlin, ya da həyat yoldaşının xəstəliyi zamanı yazmışdır. Qoşmadakı poetik ardıcılıq və lirik məna vəhdəti sənətkarlıq baxımından dərin və qüvvətlidir. Misralar bir-birini tamamlayır və qoşmanın bəndlərinin son misrası ilə bədii cəhətdən uzlaşır:

*Ağ əllərin oynar bağda gül ilə,
Dindirərəm səni şirin dil ilə,
Qapında əylənib qallam il ilə,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum.*

*Bahar olcaq bağçanıza bar gələr,
Payız olcaq dağınıza qar gələr,
Səndən ayrı düşmək mənə ar gələr,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum.*

*Gülal Məmmədəm, qadan alayım,
Ölməyəyim, qol boynuna salayım,
İstərsən qapında qulun olayım,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum.*

Çox təəssüf ki, yetkin qələm sahibi olan bu aşığın ədəbi irsi bu günə qədər əlimizə tam şəkildə gəlib çatmamışdır.

AŞIQ ABDULLA

Aşıq Abdulla Novruzəli oğlu Əsgərov istedadlı yarıradıcı aşıqlardan olmuşdur.

Tanınmış dilçi alimlərimizdən olan Həsən Mirzəyevin “Dərələyəz folkloru” kitabına Aşıq Abdullanın beş şeiri salınmış, lakin bu aşığın harada doğulması və tərcümeyi-halı haqqında məlumat verilməmişdir. Araşdırma-

Aşıq Abdulla Əsgərov bacısı qızı Şəfiqə xanım lardan məlum oldu ki, Aşıq Abdullanın Afərin adlı bir bacısı olmuşdur. Hazırda Afərinin Naxçıvanın Nəzərabad kəndində 80 yaşlı Miryaqub Seyidov adlı bir oğlu və Şəfiqə adlı bir qızı yaşayırlar. Miryaqub Seyidov öz dayısı Aşıq Abdulla haqqında bildiklərini söylədi və Aşıq Abdullanın öz bacısı qızı Şəfiqə ilə birlikdə çəkirdiyi bir fotosəklini də bizə təqdim etdi. Onun söylədiklərinə görə Aşıq

Abdulla 1880-ci ildə Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının Zeytə kəndində doğulmuşdur. 1918-ci ildə erməni-müsəlman davası zamanı Aşıq Abdulla valideynləri ilə birlikdə məcburi qaçqın olmuş və Naxçıvana köçüb Nəzərabad kəndində məskunlaşmışdır. Vətən ayrılığı Aşıq Abdullanı sarsıtmış və o, bütün həyatı boyu bu ayrılığın ağrı-acısını çəkmiş, şeirlərində də öz kədərini ifadə etmişdir.

Aşıq Abdulla 1934-cü ildə Naxçıvanın Payız kəndindən olan Qəndab adlı bir qadınla evlənib ailə qurmuşdur. Lakin Aşıq Abdullanın qurduğu ailə həyatı uğursuz olmuş, odur ki, o, ikinci dəfə Şahbuzun Yuxarı Remeşen kəndindən olan Tükəzban adlı bir qadınla evlənmişdir. Bu qadından onun bir oğlu və Bülqeyis adlı bir qızı olmuşdur.

Aşıq Abdulla gənc yaşlarından aşığılığa maraq göstərmiş, Şıxmahmud kəndinin tanınmış ustad aşığılarından olan Aşıq Cəfərdən aşığılıq sənətini öyrənmişdir. O, Aşıq Cəfərlə birlikdə Azərbaycanın, Gürcüstanın və Orta Asıyanın bir sıra yerlərinə aşiq kimi dəvətlər almış, el şənliklərində aşığılıq etmişdir.

Aşıq Abdulla 1944-cü ildə partizan hərəkətinə qoşulmuş və həmin ildə müharibədə həlak olmuşdur.

Aşıq Abdullanın əldə olan şeirlərinin birində onun vətənindən qaçqın olub el-obasından ayrı düşməsi ifadə olunur. “Afərin” rədifli bu şeirində Aşıq Abdulla Vətənin-dən ayrılmasını və bununla bağlı giley-güzarını Afərin adlı bir qıza bildirir: Araşdırmalardan məlum olur ki, Afərin Aşıq Abdullanın bacısıdır.

*Ayrılıram yana-yana, ağlama,
Vallah, dünya belə qalmaz, Afərin.
Verən tanrı, bəndə kimdi neyniyə?
Yaxşı günü Allah almaz, Afərin.*

Şeirdə aşığın el-obasının ermənilər tərəfindən yağmalanıb yandırılması da ürək yandıran hadisə kimi səciyyələndirilir:

*Bəla tutub, od düşübdü hər yana,
Kövrək könül ha alısa, ha yana.
Fürsət düşüb müxənnətə, xayına,
Göydəkini yada salmaz, Afərin.*

Şeirin sonunda aşiq zor gücünə el-obasından ayrılmasını milli kədər kimi mənalandırır:

*Abdullayam, iraq ollam elimdən,
Ayırdılar çiçəyimdən, gülümdən.
Telli sazım daha çıxdı əlimdən,
Bir də onu kimsə çalmaz, Afərin.*

Aşiq Abdullanın əldə olan şeirləri içərisində aşiqanə mövzuda yazılanları da vardır. “Yavaş-yavaş” rədifli qoşmasından məlum olur ki, Aşiq Abdulla bu şeirini vətəninədən ayrı düşüb Naxçıvanda yaşadığı zaman yazmışdır. Çünki aşiq bu qoşmasında özünü “bir qərib aşiq” adlandırır və sevdiyi gözələ xitabən yazır:

*Kimin gəlinisən, kimin dızısan?
Bələnir dodağa bal yavaş-yavaş .
Bir qərib aşığa qaynadı qanın?
Sürüşdü başından şal yavaş-yavaş.*

*Özün əhli-halsan, bəstədi boyun,
Məni də yandırdı alovun, odun.
Nəzərə gələrsən, bəd gözdən yayın,
Yaşmağı dodaqdan sal yavaş-yavaş.*

Qoşma aşiqanə məzmununda yazılsa da, aşığın vətənin-
dən ayrı düşdüyü üçün sinəsinin dağlı olması da el-oba qə-
mi kimi mənalandırılır:

*Aşıq Abdullayam, sinəm dağlıdı,
Eşqim daşa dəyib, qolum bağlıdı.
Deməynən bu aşıq qaş-qabaqlıdı,
Düşmənin qəlbinə xal yavaş-yavaş.*

Bu şeirlərdən başqa, Aşıq Abdullanın iki şeiri də
mühafizə olunmuşdur. Bu nümunələrin məzmunu təsdiq
edir ki, hər iki şeir Aşıq Abdullanın hər hansı bir aşıqla
olan deyişmələrinin hissələridir. Şeirin birində Aşıq Ab-
dulla naməlum aşığı söz meydanında tutarlı kəlamlarla
qarşılayır:

*Meydandakı bir uşaqdı, giribsən meydana, aşıq?
Deyirsən əla iş tutdum, olubsan mərdana, aşıq?
Nə deyim ki, anlayasan, sən gələsən dona, aşıq?
Qansızlığın yayma elə, bu yerdən dörd yana, aşıq.*

Deyişmənin ikimci bəndindən belə güman etmək olur
ki, naməlum aşıq söz meydanında Aşıq Abdullanın azyaşlı
şəyirdinə sərt cavab vermiş və bundan “qeyzlənən” Abdulla
meydana çıxıb həmin aşığa özü cavab verməli olmuşdur.

Cünkü şeirdə Aşıq Abdullanın naməlum aşığa olan cavabı çox sərtidir və Abdulla onu “vurağan öküz” adlandırır:

*İşin olmasın uşaqla, nə sözün var, mənə buyur,
Qızıışbsan, göz təpəndə, düşüb işə, çəkə aşıq.
Vurağan gküzlər kimi fısıldayıb önə buyur,
Hirs qaraldar sifətini, verməz xeyir sana, aşıq.*

*Abdulla deyilən mənəm, tanıdınmı daha məni?
Xəstə yataqda yatırdım, çıxarırsan dağa məni.
Fikrin budu öldürəsən, tez bükəsən ağa məni?
Aşıq odu dərd anlaya, sənətkarı qana, aşıq.*

Başqa bir deyişməsində də Aşıq Abdullanın naməlum aşığa olan sərt cavabı verilir. Məlum olur ki, Aşıq Abdullanın deyirdiyi bu aşıq el-obanın qaba xasiyyətli aşıqlarından olmuş, kənddə camaata tənə vurmaqla gün keçirmiş, hətta Aşıq Abdullaya da tənəli eyhamlar vurmuşdur. Odur ki, Aşıq Abdulla bu aşığı aşağıdakı tutarlı sözlərlə qarşılamışdır:

*Yellənirsən elə-belə, mollanın əbası kimi,
Cibin elə genişdir ki, tiyançı torbası kimi.
Adın bəllidi hamıya, kəndin ən qabası kimi,
Od tutubsan, ataşdasan sən Allaha ası kimi.*

*İşin nədi, dücün nədi, ona-buna tənə demək,
Səninki iş görmək deyil, tərpətməkdi çənə, demək.
Zəhərli sözlərin birbaş şamil olub mənə, demək?
Qolun uzundu, ay aşıq, çobanın yabası kimi.*

*Sənə bir gəliş gələrəm, yanılırsan öz yolunu,
Azıb qalarsan dərədə, tapammazsan öz yolunu.
Ağlın azıb, qudurubsan, gedəmmirsən öz yolunu,
Abdulla yandırar səni, qışın sərt havası kimi.*

Aşıq Abdullanın əldə olan şeirlərindən biri də “Xaloğlu” rədifli qoşmasıdır. Bu qoşma bir növ nəsihətimiz və didaktik üslubda yazılmışdır. Şeirdən məlum olur ki, Aşıq Abdullanın xalası oğlu hansısa bir dul qadına vurulmuş, Abdulla da bunun üçün xalası oğlunu məzəmmətləmiş və ona aşağıdakı məzmununda belə bir qoşma yazmışdır:

*Bir gün seyraqubdan bir söz eşitdim,
Meyl edirsən heyva-nara, xaloğlu.
Deyirlər ki, cox aşıqsən məşuqa,
Bel bağlama dilivkara, xaloğlu.*

*Sən içən şərəbdən mən də içmişəm,
İndi peşman olub, başa düşmüşəm.
Sənə baxıb mən bir dükan açmışam,
Həsrət qaldım xiridara, xaloğlu.*

*Göydən dul adına enə bir pəri,
Nə sözü düz olar, nə də ilqarı.
Yadına düşəndə qabaqkı əri,
Başlayacaq ahu-zara, xaloğlu.*

*Abdulla da desin sözün düzünü,
Qonaqlıqda göstərəcək özünü,*

*Daha burda qurtarıram sözümü,
Cəkmə özün bərkə, dara, xaloğlu.*

Bu şeir Aşıq Abdullanın xalası oğluna bir nəsihət tərzində yazılsa da, sevənlərə, ailə qurmaq fikrində olanlara aşığın tövsiyəsi kimi mənalandırılmışdır.

Verdiyimiz bu nümunələrdən başqa, Aşıq Abdullanın heç bir şeiri qalmamışdır. Bu nümunələr təsdiq edir ki, Aşıq Abdulla dövrünün saz-söz sənətinin istedadlı nümayəndələrindən olmuşdur.

Aşığın bədii yaradıcılığından monoqrafiyanın ikinci cildinin aşıq yaradıcılığı əlaqələri bölməsində də söhbət gedir.

AŞIQ ƏLİ XANXANIM OĞLU

XIX əsrdə Naxçıvanın Sədərək kəndində yaşayan və Xanxanım oğlu adı ilə tanınan aşiq Əli də Naxçıvan aşıqları içərisində sayılıb-seçilən xalq aşıqlarından olmuşdur. Xalq arasında bu aşığın XIX əsrdə yaşadığı söylənilsə də, onun hansı illərdə yaşadığı hafizələrdən silinmişdir.

Aşiq Əli Xanxanım oğlunun ədəbi irsindən yaddaşlarda bəzi nümunələr qalmışdır. Bu nümunələr “Şərur folkloru” kitabında (63, s.35) və “Naxçıvan folkloru” antologiyasında (20, s. 435-436) verilmişdir. Aşığın «Aşan yollar yar yanına gedirmi?» adlı birinci qoşması dastan qəhrəmanlarının öz sevgililərinin ardınca diyarbadiyar düşüb onları təbiət qüvvələrindən soraq etməsi üslubunda, bədii sual tərzində yazılmışdır. Qoşmanın bu cür bədii sual tərzində qələmə alınması təsdiq edir ki, Aşiq Əli Xanxanım oğlu xalq dastanlarımızın sənətkarlıq məziyyətlərindən bəhrələnmiş və şeirə xəlqi məzmun vermişdir. Bu xüsusiyyət qoşmanın bədii təsir gücünü və poetik tərəvətini daha da artırmışdır.

Qoşmada aşiq öz sevgilisini yaşadığı vətən dağlarından, yoxuşlu yollardan, Qızlar bulağından xəbər alır:

*Qarşıda dayanan Ucubiz dağı,
Aşan yollar yar yanına gedirmi?
Gözəllər yığnağı – Qızlar bulağı,
Aşan yollar yar yanına gedirmi?*

*Aparıb ayağım darvaza daşı,
Sənəmi çürüdüb gözümün yaşı.*

*Səndən xəbər alım, Almayoqquşu,
Aşan yollar yar yanına gedirmi?*

Qoşmadan məlum olur ki, aşığın bəyəndiyi, seçib sevdiyi gözəl onun öz əmisi qızıdır. Çünki qoşmanın üçüncü bəndində aşığın:

*Hamıdan gözəldi əmimin qızı,
Elə bil doğubdu bir dan ulduzu.
Səndən xəbər alım, Kərkinin düzü,
Aşan yollar yar yanına gedirmi?*

– deyə, vəsf edib təriflədiyi əmisi qızından söhbət gedir.

Aşıq Əli Xanxanım oğlunun bu aşiqanə qoşması təsvir obyektinə görə realist üslubda qələmə alınmışdır. Çünki qoşmada aşiq gəzib dolaşdığı yerlərin –Səderək yaxınlığındakı Kərki kəndinin, Əyricənin, Ələkuçan dağının adını çəkir, sevdiyi gözəli bu yerlərdən soruşur. Bu isə təsdiq edir ki, Aşıq Əli öz yaradıcılığında daha çox real həyatı mövzulara müraciət etmişdir:

*Toyu çalın, yarım tutsun oyunu,
Bir görəyim qamətini, boyunu.
Yedik, içdik xan Kərkinin suyunu,
Aşan yollar yar yanına gedirmi?*

.

*Çəkilsin üstündən hərəmi, yağı,
Olsun hər tərəfin gözəl yığnağı.
Pənahım sənədir, Əjdəhan dağı,
Aşan yollar yar yanına gedirmi?*

Qoşmanın son bəndləri Xanxanım oğlu Aşıq Əlinin Aşıq Ələsgər yaradıcılığına bağlı olduğunu, Ələsgər məktəbindən bəhrələndiyini də təsdiq edir. Çünki bu bəndlərdə Aşıq Əli ustad saydığı Aşıq Ələsgərin elini, bu elin füsunkar gözəlliyini vəsf edib qoşmaya yekun vurur:

*Gəldik çıxdıq Əyricənin belinə,
Durub baxdıq Ələsgərin elinə,
Heyran qaldıq çiçəyinə, gülünə,
Aşan yollar yar yanına gedirmi?*

*Dağılıb Əlinin dövləti, varı,
Ondan üz döndərib bütün simsarı.
Xanxanım oğlundan soruşun barı,
Aşan yollar yar yanına gedirmi?*

Aşıq Əli Xanxanım oğlunun bu qoşması Naxçıvan-da toponimik yer adlarının tədqiqi baxımından da əhəmiyyətliyətlidir. Oşmada Ucubiz dağı, Almayoqquşu, Əjdəhan dağı, Qızlar bulağı, Kərki düzü kimi toponimlərin adları verilir ki, bunlar da tədqiqat baxımından əhəmiyyətliyətlidir.

«Naxçıvan folkloru» antologiyasında Aşıq Əlinin daha bir qoşması da nümunə verilmişdir. Bu qoşmada da aşığın vəsf edib təriflədiyi gözəl öz milli geyimi və zahiri gözəlliyi ilə aşıqını məftun edən el qızıdır. Aşıq vəsf etdiyi bu el gözəlini milli koloritdə təqdim edir. Çünki bu gözəlin əynində klassik Azərbaycan gözəllərinə xas olan məxmər çuxası, qollarında isə qızıl bilərzikləri vardır:

*Məxmər çuxa geyib, qolları nazik,
Dəstinə yaraşır gözəl bilərzik.*

*Veriblər xoryada, olubdu yazıq,
Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar.*

Qoşmanın realizmi həm də ondadır ki, şeirdə təsvir və tərənnüm olunan həyatı gözəl nəsillicə Rum elinin qızıdır və milliyyətcə türkdür. Çünki klassik mənbələrdə Rum eli qədim türk məmləkəti, cığatay eli kimi təsvir olunur. Lakin aşiq Rum ifadəsini şeirdə vəzn xatirinə Urum şəklində işlətmişdir. Qoşmanın məzmunu təsdiq edir ki, Aşiq Əli Xanxanım oğlu klassik Şərq lirikasına və cığatay poeziyasına da bələd olmuşdur. Çünki aşığın tərənnüm etdiyi məşuqə milliyyətcə Rum gözəlidir:

*Məxmər çuxa geyib, ucu dizindən,
Doymaq olmur bunun ala gözündən.
Bir gözəl törəyib Urum qızından,
Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar.*

Qoşmanın son misralarında işlənən «Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar» ifadəsi təsvir olunan Rum gözəlinin açıqfikirli olmasını, elat qızları kimi yaşmaqsız gəzməyi xoşlamasını təsdiq edir. Qoşmada bu el qızını sevən və onu qiymətləndirən aşiq bu gözəli ona Allah tərəfindən verilən bir nemət, bir pay hesab edir:

*Allahım veribdi, bu da bir paydı,
Ördəyin məskəni cəməndi, çaydı,
Asnılı Əlini çarvadar saydı,
Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar.*

Haqqında danışılan hər iki qoşma Xanxanım oğlu Aşıq Əlinin realist üslubda yazan el aşiq-şairi olduğunu təsdiq edir.

Aşıq Əli Xanxanım oğlunun lirik şeirləri içərisində onun el qızlarının zahiri gözəlliklərinin təsvir və tərənnü-münə həsr olunmuş aşiqanə qoşmaları da xüsusi yer tutur. Bu qoşmalar sənətkarlıq cəhətdən də dəyərlidir. «Gözəlin» rədifli qoşmasında Aşıq Əli təsvir etdiyi el qızlarının zahiri gözəlliyini lirik təşbeh və bənzətmələr fonunda verir. Aşıq el qızlarının gözlərini badama, gərdənini minaya, qoynunu cənnət bağına bənzədir. Bu gözəlin el qızlarına məxsus zahiri görkəmi vardır. Başında nazik cunası, əllərində al-əlvən hənası olan bu el gözəli öz füsunkar gözəlliyi ilə həm günəşin, həm də dan yerinin gözəlliyinə tərcih olunur. Bu gözəl öz gözəlliyi ilə Gəncəni, Şəkini, İrəvan mahalını belə alt-üst etməyə qadirdir:

*Gözü badamıdı, gərdəni mina,
Şişədəndi solu, sağı gözəlin.
Kəbə qəndilidi, püstəni rəna,
Qoynu içi cənnət bağı gözəlin.*

*Başına örtübdü ağ, nazik cuna,
Yaxılmış əllərə al-əlvən həna.
Camalı lağ edir günə, həm dana,
Yanaqları gül yarpağı gözəlin.*

*Əli görməyibdi səntək növcəvan,
Hökmündədir Gəncə, Şəki, İrəvan.*

*Səhər yeli əsdi, aşdı giriban,
Qoruq olub gecə bağı gözəlin.*

Bu nümunə təsdiq edir ki, Aşıq Əli Xanxanım oğlunun lirikasında sentimental təsvir üslubu qüvvətli olmuş və o, öz şeirlərində aşıq poeziyasının sentimental lirik məziyyətlərini poetik xəlqi üslubla qovuşdurmuşdur. Aşığın “Xoş gəldin” rədifli aşiqanə qoşmasında bu poetik və sentimental-xəlqi məziyyət özünü daha qabarıq şəkildə göstərir:

*Səni ağlar gördüm, dərdim çoxaldı,
Qədəm basıb, sən bu yana xoş gəldin.
Ağlama, amandı, yarılır bağrım,
Həkimdən, loğmansan, cana xoş gəldin.*

*Müştaqam əzəldən ala gözüənə,
Şəhdi-şəkərinə, şirin sözüənə.
Naz-qəmzə qıl, günəş doğsun üzüənə,
Gözüm baxsın zənəxdana, xoş gəldin.*

*Mən səni görəndə dərdim azaldı,
Taqətə gəlibən qəddim düzəldi.
Boyun tamaşadı, zülfün gözəldi,
Əli qurban qədəminə, xoş gəldin.*

Aşığın bu qəbildən olan aşiqanə şeirləri sənətkarlıq cəhətdən qüvvətlidir. Bu şeirlərində Aşıq Əli klassik aşıq şeiri ənənələrindən gələn bədii təsvir və ifadə vasitələrindən və cinaslardan da məharətlə istifadə edir. Aşığın

aşağıdakı təcnisində bu xüsusiyyət özünü göstərir:

*Davasız dərdimə bir əlac eylə,
Səndən yana mən ha düşdüm yüz dərdə.
Ləblərindən özgə şəfa bilmərəm,
Dərmandır bal, qönçə dodaq yüz dərdə.*

*Xallarının vurğunuyam, yar, sərdən,
Harda görsən həzər eylə yasardan.
Səni görcək əqlim getdi ya sərdən,
Divanətək gözüm qaldı yüz dərdə.*

Təcnisin birinci bəndində işlənən “yüz dərdə” cinası “yüz dərd” mənasında, ikinci bənddə işlənən “yüz dərdə” cinası isə gözün “yüz qapıda” qalması mənasında işlənmişdir. Bu cür omonin-cinas qafiyələr şeirin sonrakı bəndlərində də işlənir:

*Üstümüzə gətirmisən bağı sən,
Tax boynuna güləbətin bağı sən.
Yaz çağında gir seyr elə bağı sən,
Süsən-sünbül, qönçə gülü yüz dər də.*

*At oxunu bu Əliyə dəryanı,
Qəvvas olan dolanmazmı dəryanı?
Yerin olsun məhlənizdə dər yanı,
Qoy sərgərdan dolanmayım yüz dərdə.*

Qoşmanın üçüncü bəndinin birinci və üçüncü misralarında işlənən “bağı sən” cinasları “bağ” mənasında,

ikinci misrasındakı “bağı sən” cinası isə gözəlin boynuna taxdığı “boyunbağı” mənasındadır.

Sonuncu bəndin birinci misrasındakı “dəryanı” cinası “dərya qədər oxun aşiqə atılması”, ikinci misradakı “dəryanı” cinası “qəvvasın dəryanı dolanması”, üçüncü misrasındakı “dər yanı” cinası isə “qapı yanı” (sevgilinin qapı yanında aşiqi gözləməsi) mənasında işlənmişdir. Bəndlərin sonunda işlənən “yüz dər də” və “yüz dərdə” cinasları “qönçə gülü yüz dəfə dərmək” və “aşıqın yüz qapıda sərgərdan dolanmaması” mənasındadır. Bu cür cinas qafiyələr Aşıq Əli Xanxanım oğlunun lirikasına xüsusi poetik gözəllik verir. Bu nümunələr təsdiq edir ki, Aşıq Əli Xanxanım oğlu istedadlı yaradıcı aşıqlardan olmuşdur. Təəssüf ki, aşığın ədəbi irsinin çox qismi mühafizə olunmamışdır.

AŞIQ MƏHƏMMƏD QURBANOĞLU

Bu aşiq haqqında məlumata Budaq Təhməzin “Möhtəşəm Azərbaycan” qəzetinin 2009-cu il 12 dekabr tarixli sayında çap etdirdiyi “Elimizin söz sərvəti” adlı məqaləsində rast gəlirik. Budaq Təhməz bu məqaləsində Məhəmməd Qurbanoglu el şairi kimi təqdim etmişdir. Halbuki Budaq Təhməzin məqalədə nümunə verdiyi qoşmada Məhəmməd Qurbanoglu “Sinəmə basmışam sə-dəfli sazi” – deyə, özünün aşiq olmasını açıqca yazmışdır. Bu misra Məhəmməd Qurbanoglunun təkcə el şairi deyil, həm də sazlı-sözlü yaradıcı xalq aşığı olduğunu söyləməyə əsas verir.

Aşiq Məhəmməd Qurbanoglu 1899-cu ildə Şərur mahalının Aşağı Daşarx (Saracılı) kəndində anadan olmuş, 1970-ci ildə vəfat etmişdir.

Budaq Təhməzin araşdırmalarında bu aşığın bir qoşması verilmişdir. Bu qoşmanın məzmunu və bədii üslubu Aşiq Məhəmmədin xalq-aşiq poeziyasını, klassik aşiqanə məhəbbət dastanlarımızı mükəmməl bildiyini təsdiq edir. Aşığın dilindən verilən bu qoşmada lirik qəhrəman kimi təqdim olunan Aşiq Məhəmməd köç edən el-obasının hansı səmtə getdiyini sevgilisindən soraq edir. Bu xüsusiyyət məhəbbət dastanlarımızda da vardır. Kərəm də öz sevgilisi Əslini təbiət qüvvələrindən, sərv ağacından və s. soruşur. Lakin qoşmada verilən Aşiq Məhəmməd real həyatı qəhrəmandır və Şərurla, Daşarx kəndi ilə bağlıdır. Onun tərəfmüqabili olan sevgilisinin adı da bəllidir. Bu

qız da aşığın tanıdığı el gözəlidir:

*Daşarxın qabağı, cadanın yazı,
Sinəmə basmışam sədəfli sazı.
Başına döndüyüm Sənəmin qızı,
Bizim ellər belə keçdi, necoldu?*

*Qulağında sırğa, burnunda tana,
Görən müsəlmanlar gəlsin imana.
Səndən xəbər alım, qarovulxana,
Bizim ellər belə keçdi, necoldu?*

*Zər nimtənə, qıraxları çalmalı,
Sən də heç olmadın bizə bənəli.
Yol üstündə məskən salmış Gənəli,
Bizim ellər belə keçdi, necoldu?*

*Yazıq Məhəmmədin solub gülləri,
Görünmür yarının qara telləri.
Ağmanqalın eniş-yoxuş yolları,
Bizim ellər belə keçdi, necoldu?*

Bu şeirin ümumi məzmunu Azərbaycan məhəbbət dastanlarının sənətkarlıq üslubunu xatırladır. Bu isə təsdiq edir ki, Aşıq Məhəmməd Qurbanoglu Azərbaycan klassik aşıq poeziyasından və dastan yaradıcılığından bəhrələnən istedadlı saz və söz ustalarından olmuşdur.

AŞIQ QULU VƏLİYEV

Araşdırmalar göstərir ki, aşiq Qulu çobankərəlidir. O, altı yaşında ikən valideynləri ilə birlikdə Ermənistanın Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndindən köç etmişdir. Biz Aşiq Qulunun Naxşivanın Şıxmahmud kəndində yaşayan və fransız dili müəllimi işləyən oğlu Vaqif Vəliyevlə görüşüb atası Aşiq Qulu haqqında məlumat aldıq. Vaqif Vəliyev atası haqqında aşağıdakıları söylədi: “Atam Aşiq Qulu Vəliyev 1913-cü ildə Ermənistanın Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndində anadan olmuşdur. 1918-ci ildə atam valideynləri ilə birlikdə köç edib İranın Xoy şəhərinə getmiş, sonra da oranı tərk edib Şərurun Tumaslı və Xanlıqlar kəndində yaşamışdır. 1934-cü ildə isə Şərurdan Naxçıvana köçmüş və Şıxmahmud kəndində məskunlaşaraq

Aşiq Qulu Vəliyev

ömrünün sonunadək bu kənddə yaşamışdır. Atam aşılıq sənətini İranda yaşadığı vaxtlarda Aşıq Abbas Dəhridən öyrənmişdir”.

Aşıq Qulunun o zaman Xoy, Şərur və Şıxmahmuda köçüb bu yerlərdə yaşaması təsadüfi deyildi. Çünki həmin vaxtlarda Çobankərədən və Dərələyəz mahalının ətraf kəndlərindən köçən Aşıq Cəfər, Aşıq Həmid, Aşıq Cəlil, Aşıq Qəhrəman, Aşıq Abdulla kimi el aşığıları Naxçıvanın bu bölgələrində məskunlaşıb aşılıq edirdilər.

Şıxmahmud kəndində Aşıq Qulu aşılıq sənətini daha mükəmməl öyrənir. Oğlu Vaqif Vəliyev bu haqda deyir: “Atam bu sənəti Şıxmahmudda yaşayan çobankərəli Aşıq Cəfərdən daha mükəmməl öyrənib mənimsəmişdi və Şıxmahmud kəndində yaşayan aşığılarla toylara gedib məclislər aparırdı. Sonralar Naxçıvan rayon mədəniyyət evində işə girdi və aşiq kimi fəaliyyət göstərdi.

Atam Naxçıvanın Didivar kəndindən olan Cavahir Hüseyn qızı ilə evlənib ailə qurmuşdu. Atamın mən də daxil olmaqla altı oğlu, dörd qızı olub.

Atam aşılıq sənətini mükəmməl bilirdi. Azərbaycan dastanlarını sinədəftər söyləyərdi. Odur ki, onu Azərbaycanın və Gürcüstanın əksər yerlərinə toylara dəvət edərdilər. Ustad aşiq olduğuna görə aşılıq sənətini öyrənmək istəyənlər atamın yanına gələrdilər. Şıxmahmudda Aşıq Həsən Allahverdiyev, Aşıq Məhəmmədəli Nəbiyev, Aşıq Bayraməli onun şəyirdləri olmuş, aşılıq sənətini atamdan öyrənmişlər”.

Bu söhbətimizdən sonra Vaqif Vəliyev atası Aşıq Qulunun sinəsində saz fotosəklini də bizə təqdim etdi.

AŞIQ CƏFƏR ÇOBANKƏRƏLİ

XIX əsrin sonları, XX əsrin ikinci yarısında Şahbuzla yanaşı, Naxçıvanın ətraf kəndlərində də bir sıra xalq aşıqları yazıb yaratmışlar. Bunların cırasında çobankərəli Aşiq Cəfər özünün yetkin yaradıcılıq üslubu ilə başqa aşıq-şairlərdən seçilir.

Aşq Cəfərin valideynləri nəsil-kə Çobankərədən olmuş, lakin sonradan Naxçıvanın Şıxmahmud kəndinə köçüb orada məskunlaşmışlar. Odur ki, el arasında Aşiq Cəfərə Cobankərəli Cəfər də deyərmişlər.

Aşiq Cəfər Aşiq Ələsgərin şagirdi olmuş, aşıq sənətini ondan öyrənib özü də ustad aşıq kimi tanınmışdır. “Naxçıvan folkloru” antologiyasında Aşiq Cəfərin məclislər yola salması və Aşiq Fətullah kimi istedadlı aşıqlar yetişdirməsi bildirilir. (20, s.438).

Naxçıvanın Şıxmahmud kəndində Aşiq Cəfərin Xatın adlı qızı son vaxtlaradək yaşayırdı. İndi o, vəfat etsə də, uşaqları Şıxmahmud kəndində yaşayır və Aşiq Cəfərin ədəbi irsinin xeyli hissəsini qoruyub saxlamışlar. Bu ailədən əldə etdiyimiz üç dəftərdən ibarət şeirlərin içərisində həm Xatın xanımın, həm də atası Aşiq Cəfərin şeirləri mühafizə olunub. Bu şeirlərin içərisində Xatın xanımın atası haqqında yazdığı bir tərcümeyi-hala da rast gəldik. Xatın xanım atası Aşiq Cəfər haqqında yazır: “Mənim

atam Aşıq Cəfər Cəfərov Məmmədrəhim oğlu 1880-ci ildə Ermənistan SSR-in Üçkilsə rayonunun Çobankərə kəndində anadan olub. Atamın dediyinə görə o, gənc yaşlarından saz-söz vurğunu olub. Atamın ustadı cadqıranlı Aşıq Oruc olub. Sonra özü də başladı şeyirlərə dərs kimi aşıqlıq öyrətdi. Onlardan Hidayət Qocayev, Abdulla Abbasov, Fətullah Allahverdiyev, Qulu Vəliyev, Həsən Allahverdiyev, balaban çalanlardan Alı Aliyev, Aydın Əliyev, qaval çalanlardan zeynəddinli Dədəkişi, cəhrili Əsədullah, nəzərəbadlı Abdulla. Bu cavanların hamısı atamın yanında şeyird kimi öyrənirdi. Sonra atam özü saz havası bəstələyirdi. “Gözəlləmə”, “Şahsevəni”, “Yurd yeri”, “Muqduşəməndər”, “Döşəmə”, “Kərəm gözəlləməsi”, “Bəm sarıtel”, “Orta sarıtel”, “Mənsuri”, “Paşaköçdü”, “Qəmərçan”, “Təcnis dilqəmi”, “Divani”, “Müxənnəs” və s. çox havalar bəstələyirdi. Yadımda qalan bunlardı. Atam 1943-cü ildə vəfat edib”.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Aşıq Cəfərin ailə qurduqdan sonra uzun müddət övladı olmamışdır. Yoxsul həyat tərzini keçirən, aşıqlıq sənətilə ruzi qazanan Aşıq Cəfər övladının olmamasına çox sıxılırdı. Bir tərəfdən yoxsulluq, bir tərəfdən də övladsızlıq dərdi aşıq qəmə salmışdı. Bir gün səfərdə ikən ona xəbər verirlər ki, bir qızın oldu. Yaşının orta çağlarında bir qızının olması xəbəri Aşıq Cəfəri çox sevindirir və o, bu xoş xəbəri öz yoxsulluğu ilə əlaqələndirib aşağıdakı şeirini yazır:

*Tanrının bir işinə bax,
Kasıbı bir xəstə verib.*

*Kimisinə xəlvər-xəlvər
Neməti üst-üstə verib.*

*Kimi alın təri silib,
Gecə-gündüzü çalışıb.
Kimisinə əziyyətsiz
Ruzisini müftə verib.*

*Yaşa səni, Aşıq Cəfər,
Ora-bura etmə səfər.
Qismətində övlad varmış,
Bir qız sənə siftə verib.*

Aşıq Cəfər bu qızına Xatın adı qoymuş, o da böyüyüb atasının yolu ilə getmiş və xeyli şeirlər yazaraq el şairəsi kimi tanınmışdır.

Aşıq Cəfərin bəzi şeirlərindən məlum olur ki, ikinci dünya müharibəsindən sonra onun həyatının qəmli günləri başlamışdır. Qızı Xatın xanım bu münasibətlə xatirələrində yazır: “Aşıq Cəfərin Bakıya qurultaya getdiyinə görə sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Müharibə düşür, aşıq yaşlı olduğuna görə müharibəyə getmir. Kənddə hamı ona hörmət eləyirdi. Aşıq Cəfər qayınlarını, qardaşlarını yola salıb, elə həməən gündən başladı qocalmağa. Qzü də nə qardaşları qayıtdı, nə də qayınları”.

Qardaşlarının və qayınlarının müharibədə həlak olması Aşıq Cəfəri sarsıtmış və bu kədəri ömrünün sonuna qədər unuda bilməyən aşıq bədbinləşərək qəmli günlər keçirmiş, kədərli şeirlər qələmə almışdır. “Gedirəm”

rədifli qoşmasında Aşıq Cəfərin həyatının sonlarına yaxın çəkdiyi sıxıntı və kədəri ifadə olunmuşdur:

*Müharibə dağı çəkdi sinəmə,
Həsrat qalıb mən də yara, gedirəm.
Nə gedənim gəldi, nə üzüm güldü,
Yana-yana, mən biçara gedirəm.*

*Fələyin əlindən gəlmişəm zara,
Köç tutub gedirəm bilmirəm hara.
Çalışdım, vürüşdüm dövlətə, vara,
Əlləri boş, üzüqara gedirəm.*

*Cəfərin dərdi çox, ağrıyır başı,
Axır leysan kimi qanlı göz yaşı.
Bulunmaz əlacı, çoxdu gərdişi,
Dərdimə olmadı çara, gedirəm.*

Aşığın ömrünün son çağlarında yazdığı “Allah” rədifli qoşması da bədbin mahiyyət daşıyır. Bu qoşmada yaxınlarını itirən aşığın həyatdan küskünlüyü, kimsəsizliyi və ümitsizliyi Allaha xitab şəklində verilir. Hiss olunur ki, müharibənin törətdiyi açı fəlakətlər başqaları kimi, Aşıq Cəfəri də sarsıtmış, onun yaşamaq həvəsini, həyat eşqini söndürmüşdür. Odur ki, Aşıq Cəfər bu şeirində Allah talanın ona uzun ömür verməsinə də təəssüflənib məşəq-qətli həyatı üçün tanrıya gileylənir:

*Qəm-qüssədən alışıram, yanıram,
Başımdan aşıbdır dərdim, ay Allah.*

*Cismimi canlı yox, cansız sayıram,
Necə müsibətlər verdin, ay Allah.*

*Kədərimi kimə deyim, yazım mən?
Qızıltək qiymətdən düşdüm özüm mən.
Hansı dərdi çəkim, necə dözüüm mən?
Dünyanı qaranlıq gürdüm, ay Allah.*

*Cəfərin payını özün kəsibsən,
Deməyin, gülməyin özün kəsibsən.
Hayıf ki, ömrünü uzun kəsibsən,
Günümü günahkar yordum, ay Allah.*

Aşığın Şıxmahmud kəndində yaşayan qız nəvəsi bildirdi ki, qardaşlarının və qayınlarının müharibədə ölümündən sonra Aşıq Cəfərin heç üzü gülmədi. O qədər bədbinləşmişdi ki, sazına da yaxın düşmürdü. Əvvəlki kimi toy-məclisə də getmirdi. Elə bu vəziyyətdə də dünyadan köçdü. Bu xatirələri aşığın son şeirlərində olan bədbin əhval-ruhiyyəsi də təsdiq edir. “Bir saat” rədifli on beş hecalı şeirində Aşıq Cəfər “Niyə kəsdin mahallardan uzun yolum?” – deyər, bölgələrə gedib əvvəlki kimi aşıqlıq edə bilməməsindən gileylənir:

*Çərxi-fələk qoymadı ki, deyim, gülüm bir saat,
Niyə kəsdin mahallardan uzun yolum bir saat?
Xudam kömək etmədi, çatmadı heç dadıma,
Günü-gündən acı oldu şirin dilim bir saat.*

*Qəvvəs kimi dərin-dərin dəryaları üzəsən,
Mərd olasan, hər əzaba, bərkə-boşa düşəsən.
Arif olsan nəzər yetir, qiymət vernən sözə sən,
Çox da əzab vermə mənə, qoy dincəlim bir saat.*

*Cəfər dəyər rəhm et, düşün dünya gediş atına,
Ustadına kəm baxanın lənət gəlsin zatına.
Sərraf gərək qiymət qoya özü öz mətahına,
Bir aman ver bu dünyada gedim, gəlim bir saat.*

Bu şeirlər təsdiq edir ki, Aşıq Cəfərin müharibədən sonrakı həyatı çox ağır və məşəqqətli keçmiş və o, 1943-cü ildə dünyasını dəyişmişdir. Aşığın yeganə övladı olan Xatın xanım atasının 63 yaşında ikən qəm-qüssədən ölümünü həyatının sonunadək unutmamış və bu münasibətlə atasının vəfatına aşağıdakı şeirini yazmışdır:

*Çərxi-fələk yarı yoldan apardı,
Söz xəznəsiydi sinəsi atamın.
İkinci Ələsgər çağrılısın adı,
Qiymətliydi hər kəlməsi atamın.*

*“Dilqəmi” kökü ver, çal “Döşəmə”ni,
Çal “Yurd yeri”ni, çal “Şahsevəni”.
“Murqusəməndər” çal oyatsın məni,
Niyə eşidilmir səsi atamın?*

*“Ziyadla Şövkət”in dastanını yazdı,
Bülbül cəhcəhliydi, sədəfli sazı.*

*Öluncə söyləsəm, yenə də azdı,
Vaxtsiz susdu zümzüməsi atamın.*

*Yirmi beş dastanı bilən olarmı?
Ağlasam göz yaşım silən olarmı?
Xatının könlünü alan olarmı?
Bir qız qaldı nişanəsi atamın.*

Xatın xanımın atası haqqındakı xatirələrindən məlum olur ki, Aşıq Cəfərin ədəbi irsi çox zəngin olmuşdur. Bu barədə Xatın xanım öz xatirəsində yazır: “1938-ci ildə aşığın qoşmasının sayı yox idi. Qoşmasını yazdıranda başdan oxunan havanı yazdırırdı ki, bu qoşma “Müxənnəs”, “Divani”, “Misri”, “Mansırı”, “Urfani”, “Saritel”, “Şərili”, “Yurd yeri”, “Şahsevəni”, “Kərəm gözəlləməsi”, “Yanix Kərəmi”, “Qəmərcan”, “Döşəmə”, “Murqusəməndər” üstündə oxunacaq”.

Xatın xanımın xatirələri Aşıq Cəfərin Azərbaycan aşıq mühitində tanındığını, sayılıb-seçilən xalq aşığı olduğunu və Azərbaycan aşıqları ilə geniş əlaqə saxladığını, bu aşıqlarla Bakıda və İttifaq miqyasında keçirilən olimpiada və qurultaylarda iştirak etdiyini də təsdiq edir. Məlum olur ki, 1938-ci ildə Aşıq Cəfər öz şəyirdləri olan Aşıq Fə-tullah, Aşıq Allahverdi, Aşıq Qulu, Aşıq Hidayət, Aşıq Abdulla ilə birlikdə Moskvaya dəvət olunmuş və orada keçirilən “Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ongünlüyü”ndə iştirak etmişdir. Bu haqda Xatın xanım atasının obadan qayıtması haqqındakı xatirəsində yazır: “Sabaha

yaxın Aşıq Cəfər obanı səsləyib dedi durun. Dəvələr yükləndi, karvan mənzil tuta-tuta Qanlı Gölə, Küküyə, Remeşənə, Arınca, Şahbuza, Qızılboğaza, gəlib çatdı kəndə. Səhərişi gün Aşıq Cəfərə şad xəbər gəldi ki, bəs səni Moskvaya qurultaya çağırıblar. 1938-ci ildə sabahısı çıxdı yola, getdi Moskvaya. Beş günə gedib gəldi. Gələn günün sabahı da göndərdilər Bakıya olimpiyadaya. Altı gün də orada qaldı. Qayıdıb gələndə söylədi ki, Tovuz aşığılarıyan bir yerdə olduq. Çox güləşitin, hörmətçil, qonaqpərvər adamıydılar. Aşıqlardan Əsəd Rzayev, Mİrzə Bayramov, Məmməd Həsənov, İslam Rzayev, bir də Aşıq Avaq... Avaq Muxənnəs havasıynan Moskvaya söz qoşmuşdu”.

Bu faktlar təsdiq edir ki, Aşıq Cəfər aşiq sənətinin sirlərini, hansı qoşma və gəraylının hansı aşiq havası üstündə oxunacağını gözəl bilmiş, şeirlərini də bu havaların melodiyasına uyğun qələmə almışdır. Müasiri olduğu bir çox aşıqlardan fərqli olaraq Aşıq Cəfər saz-söz sənətinə yaxından bağlı olmuş, aşılıq peşəsini yüksək qiymətləndirmiş, qələmə aldığı şeirlərində də sazın ecazkarlığını vəsf edib tərifləmişdir. “Telli saz” rədifli gəraylısında Aşıq Cəfər sazı insanın qəlbini coşduran, könlünə işıq salan el sənəti kimi səciyyələndirir və onu işvəli, nazlı qızgəlinə bənzədir:

*Min kəlməli, şirin sözlü,
Könül açan telli sazdı.
Qız-gəlintək işvə-nazlı
Süzüb keçən telli sazdı.*

*Saz coşdurur ürəyimi,
İtirməz heç əməyimi.
Hər arzumu, diləyimi
Sevib seçən telli sazdı.*

*Vurğunam onun siminə,
Bizə gələn qədəminə.
Cəfərin sınıq könlünə
İşıq saçan telli sazdı.*

Sazı el sənəti kimi yüksək qiymətləndirən Aşıq Cəfər aşığı sənəti haqqında qələmə aldığı şeirlərində bu sənətin ideya-estetik qayəsi, onun xüsusiyyətləri haqqında da öz fikirlərini ifadə edir. Aşıq Cəfərə görə, el aşığı məclis apararkən ədəb-ərkanla davranmalıdır. Aşığın saz-söz meydanındakı rəqsi və ağıl-kamalı, söz-söhbəti nümunəvi olmalıdır:

*Aşıq saz götürüb girsə məclisə,
Əvvəl pür kamalla süzə meydanı.
Danışanda dür tökülə dəhandan,
Durub asta-asta gəzə meydanı.*

Aşıq Cəfər ustad-şeyird münasibəti haqqında da əxlaqi fikirlər irəli sürür. Aşığa görə, ustadından aşıqlıq sənətini öyrənən hər bir şeyird ustadının üzünə ağ olmamalı, onun ehtiramını saxlamalıdır:

*Şagird kəc baxarsa öz ustadına,
Uca xaliq yetişməsin dadına.
Gərək ki, keçmişə sala yadına,
Ustadlar veribdi bizə meydanı.*

*Layiq deyil xeyir işə yad gələ,
Anlayana bu sözlərim od gələ.
Sözlərin çöndərə, dalı bəd gələ,
Aşıq Cəfər sizə verməz meydanı.*

Aşıq Cəfərin əldə olan şeirləri təsdiq edir ki, o, zəngin və əhatəli yaradıcılıq yolu keçmişdir. Lakin aşığın qızı Xatın xanımında atasının şeirlərinin hamısı mühafizə olunmamışdır. Əldə olan şeirlərindən müəyyən etmək olur ki, Aşıq Cəfər daha çox aşiqanə-lirik mövzularda yazmışdır. “Gözəllər” rədifli qoşmasında Aşıq Cəfərin el gözəllərinə realist təsvir üslubunda xitab etməsi qoşmanın poetik gözəlliyini, xəlqi məzmununu daha da qüvvətləndirir və aşığın el sənətinə bağlı olduğunu əyaniləşdirir:

*Al-yaşıl geyinib çıxın qarşıma,
Yeriyin naz ilə, dəstə gözəllər.
Xudam sizi nə xoş gündə yaradıb,
Qurbanam sizintək dostə, gözəllər.*

*Qəvvas olan dür çıxarar dərinədən,
Aşıq olan keçər canı, sərindən.
Üçünüzü seçmirəm bir-birindən,
Qaymaqdodaq, ağzı püstə gözəllər.*

*Sizi mən eylərəm başımın tacı,
Həsrət könlüm gül cəmalın möhtacı.
Mən sizə qardaşam, siz mənə bacı,
Oldum dərdinizdən xəstə, gözəllər.*

*Yəqin bilin, var-yoxumu tökərəm,
Gözəllərin cəfasını çəkərəm.
İsmim Aşıq Cəfər, sizə nökərəm,
Xoş gəldiniz, gözüm üstə, gözəllər.*

Aşıq Cəfər realist üslubda qələmə aldığı lirik şeirlərinin müəyyən bir qismində el gözəllərinin təsvir və tərənnümünü təbiət kultu və onun atributları ilə vəhdətdə verir və bu gözəllər təbiətin gülünə, çiçəyinə bənzədilir:

*Kəkliyin sədası, bülbülün səsi,
Eşitcək dirilər illər xəstəsi.
Yamacda qızların neçə dəstəsi
Güllərlə oynasır, gülə bənzəyir.*

Aşığın “Kimi” rədifli qoşması da bu poetik təsvir üslubunu özündə əks etdirir. Bu lirik qoşmada el gözəlləri xan Arazla, azad təbiətlə təmasda tərənnüm olunur:

*Qızlar durub xan Arazın başında,
Eybi yoxdur kirpiyində, qaşında,
Həddi-buluğ, on dörd-on beş yaşında,
Sanasan dağların maralı kimi.*

*Arazın dörd yanı sırsıra buzdu,
Kimisi gəlindi, kimisi qızdı,
Başına döndüyüm qız ala gözdü,
Könlümü eylədi qaralı kimi.*

Qoşmada təsvir və tərənnüm olunuan el gözəlləri Azərbaycan xalqının milli geyim tərzini, adət-ənənəsini, milli koloritini özündə əks etdirir. Bu gözəlin başında el

qızlarına məxsus ağ çarşabı, ağzında isə müsəlman şəriətinə uyğun yaşmağı vardır:

Ağ çarşab bürüyüb, gülləri yekə,
Kimisi cavandı, kimisi əkə,
İstəmir yaşmağı ağzına çəkə,
Düşübdü yarından aralı kimi.

*Aşıq Cəfər burda qoydu nişana,
Ayrılıq həsrəti kar eylər cana,
Sinəmə gəlibdir bir neçə xana,
Deməsəm qalaram yaralı kimi.*

Şeirlərində el gözəllərinin həyatı planda təsvir və tərənnüm olunması Aşıq Cəfərin realist yaradıcılıq üslubuna malik olduğunu təsdiq edir.

Aşıq Cəfərin lirikasında bəşəri məhəbbətin realist təsvir və tərənnümü də əsas yer tutur. Aşığın bu səpkidə qələmə aldığı lirik şeirlərində qarşılıqlı sevgiyə münasibət məsələsi üstünlük təşkil edir. Sevgidə vəfalı olmaq, eşqdə sabitqədəmlilik, aşıqə sədaqətlilik, yar yolunda məşəqqətlərə dözmək Aşıq Cəfərin şeirlərində əsas lirik məziyyət kimi verilir. Bu cür məziyyətlər Aşıq Cəfərin lirik şeirlərində bəzən təbiət kultuna bədii xitab tərzində verilir və şeirin lirik təsvir üslubunu daha da qüvvətləndirir:

*Axar çaylar, şahid olun sözüümə,
İlqar qoydu yarım, niyə gəlmədi?
Söz verdi ki, öz yolumu gözlə sən,
Bir günə söz verdi, aya gəlmədi.*

*Ağlını alırsan baxanda gəndən,
Ölsəm də, inan ki, dönmərəm səndən.
Küsüb üz döndərdi sevdiyim məndən,
Bulağa yol saldı, çaya gəlmədi.*

*Cəfər, sən də nəsihət ver bizlərə,
Yetişəsən əllilərə, yüzlərə.
Qulaq asaq, fikir verək sözlərə,
Aşiqi salmadı saya, gəlmədi.*

Aşıq Cəfərin aşiqanə-məhəbbət məzmunlu şeirlərinin lirik qəhrəmanı olan sevən aşiq eşq yolunda sabitqə-dəmdir. O, sevgilisinin məşəqqətlərinə, onun aşiqə olan etinasızlığına və sitəmkarlığına dözür:

*Dərin-dərin dəryaları üzərəm,
Səndən ayrı necə yalqız gəzərəm?
Yar yolunda öz canımdan bezərəm,
Kimdi mənim qanım səndən alan, yar?*

*Cəfərə gecələr dönüb il olar,
Xəzan vurur, qızılgüllər saralar.
Ağlamaqdan çeşmim yaşı sel olar,
Kimdi mənim qanım səndən alan, yar?*

Lakin bu cəfakeşliyə baxmayaraq aşıqın tərəfmüqabili olan məşuqə naz-qəməzəli olduğu qədər də öz aşıqinə biganə və etinasızdır:

*Əzəldən can deyib, can eşidən yar,
İndi çor deməyin, de, nədən oldu?*

*Həftə başa varmaz olardıq həmdəm,
Həftə ilə döndü, yar, nədən oldu?*

*Mən gələndə bağça-bağlar gül idi,
Ah çəkməkdən yazıq könüm çürüdü.
Əzəmindən ilqar, iman bir idi,
Əhdindən dönməyin, yar, nədən oldu?*

*Cəfər, bəndi lap dəhnədən bağlallar,
Xuni ciyər eşq oduna dağlallar.
Axır günü əzəmindən yoxlallar,
Sonradan dönməyin, yar, nədən oldu?*

Bütün bu sorğu-suallar, intizar və sarsıntılar, şikayətlərlə yanaşı, Aşıq Cəfərin lirik qəhrəmanı olan dərqli aşiq özünü sevdiyi gözəldən ayrı təsəvvür edə bilmir. Aşıq Cəfərin estetik sevgi idealına görə, sevgililər sevgiyə möhtacdır. Odur ki, aşığın məhəbbət aləmində əsas istək və tələbi sevənlərin bir-birinə qovuşması və xoşbəxtliyə çatmasıdır:

*Oturan ağalar, duran, a bəylər,
Mənim bu dərdimə əlac eyləyin.
Yarın əlin verin mənim əlimə,
Çıxardıb ölkədən xaric eyləyin.*

*Ayrılıq əlindən aman demişəm,
Eşqimi canana mehman demişəm,
Canımı yarım qurban demişəm,
Bizi birləşdirin, ehsan eyləyin.*

*Cəfərin doxsana yetişib yaşı,
Aşıqlıq yolunda ağartdı başı.
Bir gözəl uğruna tökdü göz yaşı,
Sevgini sevgiyə möhtac eyləyin.*

Aşıq Cəfərin məhəbbət məzmunlu lirik şeirlərinin bir qismi də onun həyatda şəxsən tanıdığı el qızlarına yazılmışdır. Aşığın realist yaradıcılıq üslubunu səciyyələndirən belə şeirlərinin təsir gücü və poetik xəlqi məzmunu daha qüvvətlidir. Belə şeirlərindən birini Aşıq Cəfər hansısa şəxsən tanıdığı bir dağlı qızına həsr etmişdir. Qoşma formasında yazılmış bu şeirin realizmi ondadır ki, Aşıq Cəfər vəsf etdiyi dağlı gözəlin təsvirində Naxçıvanın və onun Aşağı Dıdivar, Cəhri, Məzirə, Kalbaoruc, Qahab, Dizə, Gül Haçaparaq, Kültəpə, Qaraqala, Zeynəddin kimi kəndlərinin adlarını çəkir və bu kəndləri dağlı qızına qurban deyir. Həm də maraqlıdır ki, qoşma bir qədər də bəmərə üslubda yazılmışdır. Bu xüsusiyyət qoşmaya daha realist məzmun verir:

*Yeriyəndə yeri Naxçıvan təhri,
Alıbdır canımı sitəmin qəhri.
Aşağı Dıdivar, yuxarı Cəhri
Olsun sənə qurban, ay dağlı qızı.*

*Geydiyin başmağın üstü narışdı,
Məmələr arası bircə qarışdı.
Aşağı Məzirə, Kalbaoruşdu,
Olsun sənə qurban, ay dağlı qızı.*

*Gəlinin telinə çəkəllər daraq,
Gəlinin üzünə sərəllər duvaq.
Qahab, Dizə, ordan Gül Haçaparaq
Olsun sənə qurban, ay dağlı qızı.*

*Ağ çit tumanının balağı qara,
Yöndəmin quyruqdur, azca yırğala.
Aşağı Kültəpə, o Qaraqala
Olsun sənə qurban, ay dağlı qızı.*

*Söylə görüm, aşiqini neylədin?
Öldürdün yolunda, yetər demədin.
Arxın altındakı böyük Zeynəddin
Olsun sənə qurban, ay dağlı qızı.*

*Aşıq Cəfər sənə biganə qalmaz,
Aşıqlərin eşq yarası sağalmaz.
Mənə könül versən, vallah, pis olmaz,
Canım sənə qurban, ay dağlı qızı.*

Maraqlıdır ki, Aşıq Cəfər eyni bədii üslubda özünün həyat yoldaşı Tərən xanıma da bir qoşma yazmışdır. Hər iki şeir arasında poestruktur cəhətdən oxşarlıq çoxdur. Lakin fərq bundadır ki, yuxarıdakı qoşma hər hansı bir dağlı qızına, aşağıdakı qoşma isə aşığın ömür-gün yoldaşı Tərən xanıma ünvanlanmışdır:

*Mən səni bəslərəm gözlərim üstə,
Gözüm sənə qurban, ay Tərən xanım.*

*Mal-dövlət demirəm, canımı istə,
Özüm sənə qurban, ay Tərլan xanım.*

*Sən mənimlə danışmaqdan doymadın,
Göz yaşımın axmağına qıymadın.
Yarımca, Dizəlar, üstdən Zeynəddin,
Onlar sənə qurban, ay Tərլan xanım.*

*Nazlana-nazlana qıyqacı baxır,
Yandırır qəlbimi, odlara yaxır.
Xalxalla Alagöz, Məzrəylə Vayxır,
Onlar sənə qurban, ay Tərլan xanım.*

*Yar, mənim adımı ucalara tut,
Gözlərim yoldadı, sənədi umud.
Uzunoba, Xəlilli, bir də Şıxmahmud,
Onlar sənə qurban, ay Tərլan xanım.*

*Öluncə yolunda çəkərəm qəhri,
Cəfərin talandı ömrünün şəhri.
Didvar, Nəzərabad, üstdə də Cəhri,
Onlar sənə qurban, ay Tərլan xanım.*

Aşıq Cəfərin yaradıcılığında Vətən təbiəti gözəlliklərinin təsvirinə həsr olunmuş lirik şeirləri də vardır. Onun “Batabat” və “Salvartı” rədifli qoşmaları bu mövzuda qələmə alınmışdır. Peyzaj lirikasına həsr olunmuş “Salvartı” qoşmasında Aşıq Cəfər Salvartı yaylağının təbii

gözəlliklərini vəsf edir. Qoşmada bu yaylağa xüsusi gözəllik verən Qanlı göl, Gəlin qayası, zümzüməli bulaqlar aşiq məftunluğu ilə tərənnüm olunur:

*Novbahardı, yaylaqların gözüsən,
Bənzərsən çiçəyə, gülə, Salvartı.
Mehmanınam, əzizlədin bizi sən,
Gözəlləş sən ildən-ilə, Salvartı.*

*Qanlı göl də sənə heyran qalıbdı,
Gəlin qayasını duman alıbdı.
Bu ellər qoynunda yuva salıbdı,
Qardaşsan, sirdaşsan elə, Salvartı.*

*Cəfərin xəyalı dağlarda qaldı,
Dolu vurmuş, xəzan bağlarda qaldı.
Yaş keçdikcə cavan çağlarda qaldı,
Dönsün bulaqların selə, Salvartı.*

Naxçıvan aşıqlarından bir neçəsi Batabat yaylağına şeirlər yazdıqları kimi, Aşiq Cəfərin də bir gəraylısı bu mövzuda yazılmışdır. Qoşmada yaylağın təbii gözəlliyinə heyranlığını ifadə edən Aşiq Cəfər bulaqların zümzüməsini, qoyun-quzuların mələşməsini, otlaqlarda atların kiş-nəməsini, yaşıl ormanların yaraşlıqlı görünüşünü peyzaj lirikasının təbii gözəllikləri fonunda təsvir etməklə insana zövq verən, emosional hislər aşılayan füsunkar bədii tablo yaradır:

*Gördüm səni, heyran oldum,
Çiskin, dumanlı Batabat.*

*Ayrılmadım, mehman oldum,
Çoxlu mehmanlı Batabat.*

*Bulaqların zümzüməsi,
Qoyun-quzu mələşməsi,
Otlaqda at kişnəməsi,
Yaşıl ormanlı Batabat.*

*Cəfər, könül gəlir coşa,
Bulaqları qoşa-qoşa.
Dolandıqca gəlir xoşa,
Sazlı, kamanlı Batabat.*

Aşıq Cəfərin yaradıcılığında klassik yazılı ədəbiyyatdan və aşıq poeziyasından irəli gələn didaktik-nəsihətamiz mövzular da əsas yer tutur. Dostluq, doğruluq, sevgidə sədaqətli olmaq kimi mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər Aşıq Cəfərin aşiqanə şeirlərinə xüsusi tərbiyəvi məzmun verir. «Olarmı?» rədifli qoşmasında aşıq özünün sevgidə sabitqədəm olmaq, yara xəyanət etməmək, dosta yalan satmamaq kimi nəsihətamiz fikirlərini bədii sual tərzində ifadə edir:

*Ay bimürvət, ay biinsaf, ay zalım,
Yaxşı dosta yalan satmaq olarmı?
Bir yar ki, yolunda canından keçər,
Heç onu aldadıb atmaq olarmı?*

*İqbalı yatmışa heç vaxt kar olmaz,
Tər lan oylağında bil ki, sar olmaz,*

*Nanəcibdən, bədəsildən yar olmaz,
Öluncə murada çatmaq olarmı?*

*Cəfərin iqbalı dönməsin tərsə,
Külək əsib yelkənini çevirsə.
İki könül bir-birini sevirsə,
Onun günahına batmaq olarmı?*

Aşıq Cəfər didaktik şeirlərində valideynin hər bir nəsihətinə qulaq asmağı, ata sözündən çıxmamağı, şan-şöhrətə, var-dövlətə uymamağı tövsiyə edir:

*Ataların sözü qiymətli zərdi,
İnsan müvəqqəti, gəldi-gedərdi.
Aldanma şöhrətə, vara, dövlətə,
Bunlar da hamısı boşdu, hədərdi.*

“Yaraşmaz” rədifli gəraylısında Aşıq Cəfərin el-oba əhlinə nəsihətamiz fikirləri verilir. Aşıq özü bir el ağsaqqalı kimi, hər gözəllikdə bir səbəb olduğunu vurğulayır, bağçanı sahibsiz, barsız, cavanları yarsız, dağları, yaylaqları insanlarsız təsəvvür etmir:

*Ay ağalar, müsəlmanlar,
Sahibsiz bağça bar açmaz.
Bağın divarı olmasa,
O bağa bağlıq yaraşmaz.*

*Bir bağça ki, bağsız ola,
Bir ağac ki, barsız ola,*

*Bir cavan ki, yarsız ola,
Heç ona şadlıq yaraşmaz.*

*Yar yar ilə oynamasa,
Daldalardan boylanmasa,
Cəfər köçüb yaylamasa,
O dağa dağlıq yaraşmaz.*

Aşıq Cəfərin əxlaqi-didaktik və nəsihətamiz şeirləri içərisində “Dil” rədifli qoşması da vardır. Bu didaktik qoşmasını Aşıq Cəfər insanlara tövsiyə tərzində qələmə almışdır. Aşığın bu şeirdə çatdırmaq istədiyi əsas qayə bundan ibarətdir ki, hər bir insan ünsiyyətdə olduğu ictimai-sosial mühitdə öz münasibətlərində ayıq-sayıq olmalı, hər bir kəsi onun öz dili ilə danışdırmağı bacarmalı, özü də dilinin, sözünün nələrə səbəb olacağını danışığından əvvəl müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır. Aşığa görə, “dil var sınıq könlü abad edər”, “dil var qəlbi yaxar”, “dil var zəhərdən də acı olar”, dil var “adamı düşməyə möhtac edər”, dil var “xəncər kimi ürəyə sancılar”, dil var “vurduğu yara getməz”. Bütün bunlara görə Aşıq Cəfər insanlara öz dilinə, danışığına məsuliyyətlə yanaşmağı tövsiyə edir:

*Dil var sınıq könlü abad eyləyər,
Sıxılan ürəyi alandı bu dil.
Dil var qəlbi yıxar, bərbad eyləyər,
Səni atəslərə yaxandı bu dil.*

*Dil var zəhərdən də acıdır, acı,
Dil var özün eylər düşmən möhtacı.
Əlinə alarsa bacı, xəraci,
Gülləni köksünə sıxandı bu dil.*

*Dil var kürəyini qəmçilər keçər,
Dil var ürəklərə nəm çilər keçər.
Dil var ki, sancılar xəncərdən betər,
Mancanaxtək səni sıxandı bu dil.*

*Cəfər, söylə görüm, nədir çarəsi?
Könlünün sınımamış qalıb harası?
Öluncə sağalmaz dilin yarası,
Düşməntək qıraqdan baxandı bu dil.*

Aşıq Cəfər Azərbaycan milli məişətinə, süfrə mədəniyyətinə bağlı el sənətkarı olmuşdur. O, həyatını toy-düyünlərdə, şənlik məclislərində keçirdiyindən məişət-süfrə mədəniyyətinə həmişə rəğbət və ehtiramla yanaşmış, bu məsələlərə münasibətdə də qələmini sınıamışdır. Bu mövzu ilə əlaqədar Aşıq Cəfər özünün “Samavar” adlı bir gəraylısını yazmışdır. Şeirdə Aşıq Cəfər samovarı tərif etməklə yanaşı, süfrələrdə xidmət göstərən gözəl ev xanımlarını da yad edir. Aşıq gəraylıda gözəlləmə janrına məxsus estetik məramı şeirin son bəndinə gətirməklə poetik durumu daha da gözəlləşdirir:

*Gəl sənə təriflər deyim,
Müştaqınam mən, samavar.*

*Söz qoşum, söhbətlər açım,
İnciməynən sən, samavar.*

*Nahara süfrə açılıb,
Tüstülənib yan, samavar.
Əbrisimnən, gülxaradan
Tikdirərəm don, samavar.*

Bu şeirin başqa bəndləri də vardır, lakin onların rədifləri başqadır:

*Ay samavar, sən coşanda,
Ətrafında yar dolanır.
Özü şux, sözləri şirin,
Qaragöz dilbər dolanır.*

Müstəqillik dövrünə qədərki aşiq yaradıcılığından məlumdur ki, sovet dövründə Azərbaycan aşıqlarının çox qismi sosializm quruluşunu tərifləmiş, Leninə, Stalinə, Oktyabr inqilabına, Kommunist Partiyasına, komsomola müxtəlif şeirlər qoşmuşlar. O zaman aşıqlarımızın əksəriyyəti sosializmin, Oktyabr inqilabının xalqlara azadlıq gətirəcəyinə inanırdılar. Lakin aşıqlarımızın heç biri bolşevizmin qəsbkarlıq məramını, onun müstəmləkəçilik siyasətini dərk etmirdilər. Odur ki, Oktyabr inqilabının qələbəsindən bu tərəfə, milli müstəqilliyimizin yaranması dövrünə qədər aşıqlarımızın yaradıcılığında sosializmin tərənnümü aparıcı mövzulardan olmuş, digər respublikaların aşıqları kimi, Azərbaycan aşıqları da Moskvada keçirilən qurultay

və festivallarda Lenin ideyalarını tərənnüm etmiş, orden və medallarla təltif olunmuşlar. Aşıq Cəfər də dünyagörüşünün məhdudluğu üzündən bu yolla getmiş və o da digər aşıqlar kimi leninizmin mövqeyində durmuşdur. Lakin xoşbəxtlikdən Aşıq Cəfərin leninizmin tərənnümünə həsr olunmuş yalnız bircə şeiri vardır. Bu şeirini Aşıq Cəfər öz şayiirlərindən biri ilə dəyişmə formasında qələmə almışdır. Deyişmənin ideya məzmunu milli müstəqilliyimizə zidd mahiyyət daşısa da, sənətkarlıq cəhətdən mükəmməldir. Deyişmə Qoca və Cavan Aşıq növbələşməsi şəklində davam edir. Qoca aşığı Aşıq Cəfərin özü, Cavan aşığı isə Aşıq Cəfərin şayiirlərindən biridir. Aşıq Cəfər şayirdi ilə olan bu dəyişməsini “Bağlama” adlandırmışdır. Bir parçaya nəzər salaq:

Qoca aşığı:

*Səndən xəbər alım, ay cavan aşığı,
Kim idi dünyada o, rəhbər oldu?
Kim idi yarımçıq köçdü dünyadan?
Kim onun yerinə mötəbər oldu?*

Cavan aşığı:

*Al cavabın deyim, ay ustad aşığı,
Lenin ölkəmizə bir rəhbər oldu.
Nikolay yarımçıq köçdü dünyadan,
Şura hökuməti mötəbər oldu.*

Qoca aşığı:

*O kim idi halsızlara hal verdi?
O kim idi dilsizlərə dil verdi?*

*O kim idi pulsuzlara pul verdi?
Dünya nə üstündə bərqərar oldu?*

Cavan aşiq:

*Karl Marks halsızlara hal verdi,
Lenin yoldaş dilsizlərə dil verdi.
Kalinin də pulsuzlara pul verdi,
Sosyalizm üstə bərqərar oldu*

Aşiq Cəfərin ədəbi irsi içərisində təmsil janrının bir nümunəsinə də rast gəlirik. Doğrudur, Azərbaycan aşiq poeziyasında təmsil janrına çox nadir hallarda rast gəlmək olur və rast gəlinən nümunələrdə də simvolik təsvir əsas yer tutur. Lakin Aşiq Cəfərin təmsili dastan yaradıcılığının poetik strukturuna uyğunlaşdırılmış və deyişmə şəklində verilmişdir. Aşiq Cəfər özü də təmsili “Bostançı ilə dovşanın deyişməsi” adlandırmışdır. Dialoq şəklində yazılmış bu deyişmədə bostançının bostanına girib onun məhsulunu yeyən dovşanla bostançı arasında sözləşmə gedir.

Bostançı:

*Götürürəm toxanı, qovaram səni,
Yedin qarpızları, yandırdın məni.
Az dolan dərəni, dağı, tərəni,
Qıraram dizini, boz, ala dovşan.*

Aldı Dovşan:

*Hər gün gəlib dəyişirəm dişimi,
Xəlvət-xəlvət işlədirəm işimi.*

*Qaranlıqda qarışdırıb başımı,
Öz-özünə qürur vermə, bostançı.*

Aldı Bostançı:

*Bostanımı əzibsən xəzəl kimi,
Girirsən bostana qara kəl kimi.
Gözlərin parıldar bir məşəl kimi,
Oyaram gözünü, boz, ala dovşan.*

Aldı Dovşan:

*Yeməyəndə xəstə kimi oluram,
Yecək daha usta kimi oluram.
Bostandakı püstə kimi oluram,
Öz-özünə qürur vermə, bostançı.*

Aldı Bostançı:

*Bostançıyam, qarışdırdın başımı,
Acığımdan itirirəm huşumu.
Tutub çıxardaram bütüün dişini,
Gor görsün üzünü, boz, ala dovşan.*

Aldı Dovşan:

*Mən dovşanam, bu kövşənlər payımdı,
Əfəndi əmimdi, Osman dayımdı.
Bostançının üzü daşdan qayımdı,
Öz-özünə qürur vermə, bostançı.*

Uşaq ədəbiyyatı mövzusunda qələmə alınan və bir qədər də yumoristik üslubda verilən bu deyişmə uşaqlar

üçün də tərbiyəvi cəhətdən əhəmiyyətli dir.

Aşıq Cəfərin ədəbi irsi içərisində onun özünün şeirləri əsasında yaratdığı “Ziyad və Şövkət” adlı bir dastanı da vardır. Aşığın qızı Xatın xanım xatirələrində yazır ki: “Aşıq Cəfər “Ziyad və Şövkət” dastanını öz şeirləri əsasında tərtib etmişdir”.

Aşıq Cəfər özünün “Meydanı”, “Bu dil”, “Gedirəm” rədifli qoşmalarını ustadnamə kimi dastanın əvvəlinə salmışdır.

Dastanda təsvir olunur ki, İsfahan şəhərində Fətəli adlı bir zülmkar, qaniçən xan yaşayır. Bu xanın Şövkət adında gözəl bir qızı, İzzət xan adında da bir oğlu var. Şövkət xanımın gözəlliyi hər yana yayılır. Ancaq heç kim Fətəli xanın qorxusundan Şövkət xanıma elçi gələ bilmir.

Fətəli xanın naxırçı və çobanlarının, nökar və qulluqçularının sayı-hesabı yox idi. Bunların içərisində Xəlil adlı bir naxırçı da var idi. Bu naxırçının da gözünün ağı-qarası Ziyad adlı bir oğlu var idi. Ziyad Fətəli xanın oğlu İzzət xanla çox yaxın dost idilər. Günlərini bir yerdə keçirərdilər. Lakin Ziyad rəiyyət oğlu olduğu üçün Fətəli xan onların dostluğuna imkan vermirdi.

Ziyad çox yaraşqlı, gözəl oğlan olduğu üçün Şövkət xanımı özünə məftun etmişdi. Ziyad da ona vurulmuşdu. Gün gəlir, hər ikisi sevişib əhdi-peyman edirlər. Şövkət xanım barmağındakı üzüyünü Ziyada verib deyir ki, sən mənimsən, mən də sən.

Bir gün Ziyadla İzzət həyətdə aşıq oynayarkən sözləri çəp gəlir. Ziyad daşla vurub İzzəti bilmədən öldürür.

Çıxılmaz vəziyyətdə şəhərdən qaçıb dostları ilə meşədə yaşayır. Ziyad qaçandan sonra Fətəli xan onun atası ilə anasını dar ağacından asdırır. Bir müddətdən sonra Ziyad Fətəli xanın sarayına gəlir və fürsət tapıb onu öldürür, atasının qanını alır. Bu xəbər Şövkət xanıma çatır. Şövkət xanım atasını günahkar sayır və deyir ki, atam sevgilim Ziyadın ata-anasını asdırmamalıydı. Çünki Ziyad qardaşım İzzəti qəsdən öldürməmişdi.

Fətəli xanın Salman adlı bir nökeri var idi. Şövkət xanım bir namə yazıb Salmana verir ki, aparıb Ziyada versin və Şövkətin onu sevdiyini və yolunu gözlədiyini bildirsin.

Dastanda Şövkət xanımın sevgilisinə namə göndərməsi süjeti poetik struktur baxımından Azərbaycan klassik məhəbbət dastanlarındakı qəhrəmanların bir-birinə namə göndərmələri süjetləri ilə ruhən çox yaxındır. Digər məhəbbət dastanlarında olduğu kimi, bu dastanda da namə göndərmə süjetində poetik sentimental ruh vardır. Dastanda oxuyuruq: “Şövkət xanıma məhəbbət közü şam kimi əridirdi. Dedi: – Salman, sənə durmaq yaraşmır, yolçu yolda gərək.

Şövkət xanım pərvanə züflərindən üç tel ayırıb basdı sinəsinə, görək naməni necə yazdı:

*Atamnan, anamnan əlim üzüldü,
Qədəm basıb bircə bizə gələsən.
Huş başımnan getdi, uruf bədənnən,
Ürəyimin gizli sirrin biləsən.*

*Atam öldü, başa qara bağlaram,
Xuni ciyər eşq oduna qalaram.
Gecə-gündüz səndən ötrü ağlaram,
Əl uzadıb çeşmim yaşın siləsən.*

*Qırx gün möhlət qoyub yola baxaram,
Ürəyimi eşq oduna yaxaram.
Mən Şövkətəm, din-imandan çıxaram,
Bircə saat sən üzümə güləsən.*

Salman naməni gətirib Ziyada verir. Ziyad naməni oxuyub çox sevinir və o da bir namə yazıb sevgilisinə göndərir. Dastanda Ziyadın Şövgət xanıma namə göndərməsi süjeti və Aşıq Cəfərin bu süjetə sentimental boya verməsi də məhəbbət dastanlarında olduğu kimidir. Dastanda bu hissə belə verilir: “Ziyad özünə saz almışdı. Üçtelli sazı basdı sinəsinə, görək namənin cavabını necə yazdı:

*Şad xəbərlə gələn qasid,
Qurban olum cana mən də.
Yollara toz salan qasid,
Namə verim ona mən də.*

*Namus, qeyrət, ardan ötrü,
Ala gözlü yardan ötrü,
Gül üzlü dilbərdən ötrü
Düşdüm biyabana mən də.*

*Ziyadın dərdini bildir,
Görüşmək qeyri-mümkündür.
Bədbəxt canım Şövkətindir,
Olmuşam divana mən də.*

Salman naməni götürüb gəlir Şövkət xanımı muştuluqlasın. Görür ki, Şövkət xanım əli qoynunda oturub sevgilisindən xəbər gözləyir. Gözaydınlığı verib naməni Şövkət xanıma verir.

Dastanda Şövkət xanıмым sevgilisindən namə alıb sevinməsi və Salmanı sevinclə qarşılaması belə verilir: “Şövkət xanım pərvanə zülflərindən üç tel ayırıb basdı sinəsinə, aldı görək namənin cavabında nə dedi:

*Salman, sənə qurban olum,
Ağ eylədin üzüm mənim.
Yarımdan namə gətirdin,
Şirin oldu ağzım mənim.*

*Gözüm yollarda qalmışdı,
Gül kimi rəngim solmuşdu.
Vaxtımız tamam olmuşdu,
Sənə qurban özüm mənim.*

*Şövkət deyərlər adıma,
Haqq öxü yetsin dadıma.
Yetişəydim muradıma,
Ziyad çəkə nazım mənim.*

Dastanın sonrakı hadisələrinin təsvirində digər məhəbbət dastanlarında olduğu kimi, hadisələr arasındakı

konflikt gərginləşir.

Bir gün Həmədan şəhərindən Cavad adlı bir tacir Mülkədar adlı cavan oğlu ilə gəlir İsfahana. Mülkədar malını sata-sata gəlib Şövkət xanımın qapısına çatır. Qulluqçu qızlar Şövkət xanıma qapıya tacir gəldiyini bildirirlər. Şövkət xanım qapıya çıxıb Mülkədardan çit, parça alır. Mülkədar burada Şövkəti görüb onun gözəlliyinə aşiq olur. Odur ki, Şövkət xanımdan parçanın pulunu almır. Dastanda Şövkət xanımla tacir oğlu Mülkədara qarşılaşma səhnəsi belə verilir:

*Başına döndüyüm gülüzlü xanım,
Sən mənə verdiyin pul lazım deyil.
Ağlını başımdan təğafül etdin,
Camalın görənə gül lazım deyil.*

Aldı Şövkət xanım:

*Hədyan danışma gəl, ay cavan oğlan,
Adaxlıyam, mənə hal lazım deyil.
Al pulunu, gözüm üstə, xoş gəldin,
Gətirdiyin tirmə, şal lazım deyil.*

Aldı Mülkədar:

*Dərya olub, çaylar kimi çağlaram,
Bu mehrimi, bil ki, sənə bağlaram.
Mülkədaram, Cavad tacir oğluyam,
Xanım, mənə acı dil lazım deyil.*

Aldı Şövkət xanım:

*Gəl od salma mən yazığın canına,
Ölsəm göz tikməyəm dünya malına.*

*Göz tikmişəm istəklimin yoluna,
Ağlama, göz yaşın sil, lazım deyil.*

Aldı Mülkədar:

*Unuda bilmərəm sənintək yarı,
Sənə sərf edəyəm dövləti, varı.
Gəl peşman eyləmə mən intizarı,
Sənsiz yaşamağım, bil, lazım deyil.*

Aldı Şövkət xanım:

*Mərd olanlar gözlər öz peymanını,
Dost yolunda qurban verər canını.
Şövkət də tapacaq öz muradını,
Mənə göstərdiyin yol lazım deyil.*

Mülkədar Şövkət xanımdan ayrılıb gəlir atasının yanına. Dərdini ona anladır. Dastanın bu səhnəsi ata ilə oğulun xarakterini üzə çıxaran və sənətkarlıq baxımından məqbul sayılan bədii detallarla verilir. Məlum olur ki, tacir oğlu öz sevgisindən asanlıqla dönən aşıqlərdən deyildir. O, atası ilə mükəliməsində Şövkət xanımı sevdini, ondan ayrılma bilməyəcəyini qətiyyətlə söyləyir. Dastanda oğul ilə atanın bədii mükəliməsi belə verilir.

Mülkədar:

*Başına döndüyüm ata,
Bir qız məni dərdə salıb.
Ağ saqqalın nura bata,
Bir qız məni dərdə salıb.*

Aldı Cavad tacir:

*Başına döndüyüm oğul,
Söylə görüm, harda salıb?*

*Yedirdim qənd ilə noğul,
Söylə görüm, harda salıb?*

Aldı Mülkədar:

*Aşıqlər söhbət, sözüdü,
Göydəki dan ulduzudu.
Fətəli xanın qızıdı,
Bir qız məni dərdə salıb.*

Aldı Cavad tacir:

*Dərdi-qəmini atarsan,
Arzularına çatarsan.
Sən öz yarını taparsan,
Söylə görüm, harda salıb?*

Aldı Mülkədar:

*Mülkədaram, halım yaman,
Sərimdən qalxdı bir duman.
Şövkətdə yoxdu din, iman,
Bu qız məni dərdə salıb.*

Aldı Cavad tacir:

*Cavadam, malım sataram,
Gedib vətənə çataram.
Şövkətlə toyun tutaram,
Söylə görüm, harda salıb?*

Atası söz verir ki, Şövkəti nəyin bahasına olursa-olsun, oğluna alacaq. Cavad tacir şəhərə çıxıb bir qarı tapır. Qarının cadusu ilə Şövkət xanımı oğluna gəlməyə razı salır. Kəcavələr düzülür. Şövkət xanımı Həmədana gəlin aparırlar.

Bu xəbər Ziyada çatır. Bilir ki, sevgilisi Şövkət xanım öz xoşu ilə getməyib.

Dastanın bu hissəsi məhəbbət atəşi ilə alışıb yanan dastan qəhrəmanı Ziyadın mənəvi duyğularını üzə çıxaran təsirli səhnələrdəndir. Sevgilisinin zorla Həmədana aparılmasına dözə bilməyən Ziyad üzünü yoldaşlarına tutub deyir:

*Dindirməyin, qan ağlaram,
Əldən ixtiyarım getdi.
Çərxi-fələk belə yazıb,
Verdiyim ilqarım getdi.*

*Əvvəldən qeydə qalmadım,
Əlindən badə almadım.
Bir gecə mehman olmadım,
O şirin göftarım getdi.*

*Ziyadın qədrini bilib,
Çəsmimin yaşını silib.
Gözüm yollarında qalıb,
Şövkət kimi yarım getdi.*

Dastanda dostlarının Ziyada olan qayğıkeşliyi və dostluq münasibətləri də maraqlı bədii detallar əsasında verilmişdir. O, ata-anasının qisasını almaq üçün Fətəli xanın iqamətgahına gedəndə dostları da onunla gedir, Ziyadı tək buraxmırlar. Ziyad iqamətgaha girib Fətəli xanı öldürür və ata-anasının qisasını alır. Dostları ev-əşiyindən ayrı düşüb meşədə yaşayan Ziyadı bir an belə tərk etmir, hər

çətinliyində onun yanında olurlar. Sevgilisi Şövkətin Həmədana aparılmasından sonra Ziyad atına minib Həmədana getmək istəyəndə dostları da onunla birlikdə getmək istəyirlər. Lakin Ziyad qürurlu olduğu üçün Həmədana təkbaşına getməyi qərara alır. Dastanın bu səhnələri məhəbbət dastanlarımızda dostluq münasibətlərinin dəyərləndirilməsi baxımından çox dəyərlidir. Ziyadın öz dostları ilə halallaşmış Həmədana yola düşməsi belə verilir:

*İnsan vəfasızdı, gəldi-gedərdi,
Gedirəm, salamat qalın, yoldaşlar.
Dünyanın işidi, qəza-qədərdi,
Ləngisəm, dalımca gəlin, yoldaşlar.*

*Ömür sürdüm, gün görmədim cəfasız,
Bir dərdə düşdüm ki, qaldım çarəsiz.
Əhdi-peymanım var, dözmədim yarsız,
Düşməndən qisasım alın, yoldaşlar.*

*Atam öldü, nələr gəldi başıma,
Düşmən acı qatdı şirin aşıma.
Daha qaçaqlıq da gəlmir xoşuma,
Ziyadı bir yada salın, yoldaşlar.*

Yoldaşları Ziyadın getməsinə dözə bilmirlər. Ziyad görür ki, hamısının gözləri yaşarır, sazını götürüb dübarə dostları ilə halallaşır:

*Dost yolunda qəsd eləyib canıma,
Bir od salıb şirin cana, gedirəm.
Nə bir güldüm, nə sevindim dünyada,
Baş götürüb biyabana gedirəm.*

*Mən bilirəm, şirin dilə allanıb,
Kəcavədə Həmədana yollanıb.
Məhəbbətim ürəyimdə xallanıb,
Eşq oduna yana-yana gedirəm.*

*Dostlarım, Ziyadı siz yada salın,
Qəriblikdə onun qaydına qalın.
Mən gedərgi oldum, siz də şad olun,
Eşq oduyla Həmədana gedirəm.*

Klassik məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanlarımızda olduğu kimi, bu dastanda da dastan qəhrəmanının durnalara xitabı verilir. Tərki-vətən olub sevgilisindən ötrü qürbətə – Həmədana gedən Ziyad yolda göy üzündə qatarlaşıb gedən durnaları görür. Qəlbi dözmür, sevgilisi Şövkət xanımı durnalardan soruşur:

*Göy üzündə uçan düzüm durnalar,
Söylə görüm, yarım haraya getdi?
Qanadı boynundan uzun durnalar,
Söylə görüm, yarım haraya getdi?*

*Uçar ikən açıq olsun yolunuz,
Nə məkandı vətəniniz, eliniz?
Namə verim, çox şirindi diliniz,
Döndərib qəlbimi yaraya, getdi.*

*Ziyadam, durnalar, qaldım avara,
Əlacsız dərdimə bulunmaz çara.*

*Baş götürüb gedim qərrib diyara,
Yoxsa qovğa qatdı araya, getdi?*

Dastanda Ziyadın durnalarla yanaşı, təbiətə, dağlara xitabı da verilir. Dağların başını dumanlı görən Ziyad öz dumanlı qəlbi ilə dağlar arasında sanki bir bənzəyiş görür və sazını sinəsinə sıxıb dağlara deyir:

*Hələ gəlmir bahar çağı,
Necə keçir işin, dağlar?
Çiskin, borana bürünüb,
Dumanlıdı başın, dağlar.*

*Yaz olanda gözəl olur,
Payız solur, xəzəl olur.
Əhdi-peyman əzəl olur,
Bunu sən də düşün, dağlar.*

*Ziyada yol ver, amandı,
Yetişməyim bigümandı.
Aman, ayrılıq yamandı,
Çox olubdu yaşın, dağlar.*

Dastan qəhrəmanının təbiət kultu ilə bu cür qarşılaşdırılması və onlarla təmasda verilməsi süjetdəki poetikliyi və sənətkarlıq məziyyətlərini qüvvətləndirir və dastan yaradıcısı olan Aşıq Cəfərin məhəbbət dastanlarının poestructuruna yaxından bələd olduğunu əyaniləşdirir.

Ziyad uzun yol gəlib Həmədana çatır. Şəhərin girəcəyində bir qapıya rast gəlir. Qapını döyür, qapıya Fat-

manisə adlı bir qoca qarı çıxır. Qarı Ziyadı evinə dəvət edir. Ziyad başına gələnləri qarıya danışib ondan kömək istəyir. Qarı bildirir ki, “mən möhüb düzən, sevgini sevgiyə çatdıran qarılardanam”. Bu sözdən sonra dastanda Ziyadla Fatmanisə qarının bir-birinə şeir dili ilə cavabları verilir.

Ziyad:

*Mən sənə oğulam, sən də ki ana,
Amandı, dərdimə əlac eylə sən.
Haqq yetirsən səni dinə, imana,
Amandı, dərdimə əlac eylə sən.*

Fatmanisə qarı:

*Qarı nənən alsın sənin qadanı,
Oğul, mən dərdinə əlac eylərəm.
Açıq danış, mən eşidim sədanı,
Qorxma, mən dərdinə əlac eylərəm.*

Ziyad:

*Qara bulud başın üstün alıbdı,
O gül rəngi saralıbdı, solubdu.
Aləm bilir, İsfahandan gəlibdi,
Amandı, dərdimə əlac eylə sən.*

Ziyadın bu yalvarışından sonra Fatmanisə qarı ona məsləhət verir ki, bu iş üçün Şah Abbasın yanına getsin.

Fatmanisə qarı:

*Qadan gəlsin mən qarının canına,
Onu uydurublar dünya malına.*

*Sən gedərsən Şah Abbasın yanına,
Oğul, mən dərdinə əlac eylərəm.*

Ziyad:

*O uzaq yolları gəldim piyada,
Canımı yolunda vermişəm bada.
Ölürəm, rəhm eylə bədbəxt Ziyada,
Amandı, dərdimə əlac eylə sən.*

Fatmanisə qarı:

*Sən mənim oğlumsan, mən sənin anan,
Fatmanisə qarıdı oduna yanan.
Qismətin olacaq gülüzlü canan,
Qorxma, mən dərdinə əlac eylərəm.*

Bundan sonra eşidirlər ki, tacir Cavad toy edir ki, Şövkəti oğluna alsın. Fatmanisə qarı Şövkət xanımın Ziyada bağışladığı üzüyü də götürüb toy evinə gəlir ki, bu üzüklə Ziyadın gəlib onun evində olduğunu Şövkət xanıma bildirsin. Lakin heç kim qarını toy otağına buraxmır. Fatmanisə qarı haray-həşir salır ki, mən Şövkət xanıma xalasıyam, onu görməyə gəlmişəm. Səs-küyə Şövkət xanım gəlir. Onun sözü ilə qarını toy otağına buraxırlar. Qarı üzüyü Şövkət xanıma göstərir. Şövkət xanımın sevinci yerəgöyə sığmır. Qarıya deyir ki, get, axşam Ziyadı da götürüb toya gəl, arxasını mən bilirəm. Axşam Fatmanisə qarı Ziyadı da götürüb toya gəlir. Ziyad toya aşiq libasında girir. Görür ki, toy məclisini Dursun adlı bir aşiq aparır. Bu aşiq

Ziyadı aşığı libasında görüb hirslənir ki, sən nə hədlə mənim məclisimə gəlmisən? Toyu bir aşığı aparar. Ya sən qalmalısan, ya da mən. Mülkədar yerindən Aşığı Dursuna deyir ki, səni mən gətirmişəm, məclis də sənindir. O biri aşığı getsin. Şövkət xanım görür ki, Ziyadı qovurlar, odur ki, pərdənin arxasından deyir ki, aşıqlar deyişsin, hansı aşığı bağlasa, məclisi də o aparsın. Toy əhli Şövkət xanımın təklifini bəyənlirlər. Aşığı Dursunla Ziyad deyişir.

Aşığı Dursun:

*Arzulayırdım, əlimə keçibsən böyün, aşığı,
Əcəb çağında tanındın, iqbali yeyin aşığı.
Nə səbəbə qədəm qoyub gəlibsən bu meydana?
Gətirərəm başına, bil, olmazın oyun, aşığı.*

Aldı Aşığı Ziyad:

*Ağzını avara qoyma, qafası peyin aşığı,
Qurd kimi təpilləm sənə, eylərəm qoyun aşığı.
Çox ucalara qalxma, bil ki, xeyir görməzsən sən,
Çəkdirəcəyəm sinənə dağ ilə düyün, aşığı.*

Aldı Aşığı Dursun:

*Mahallarda söyləyillər bir qoç oğlu qoçam mən,
Sən ki, bir qorxaq tülküsen, elə bilmə heçəm mən.
Xırdalasan xəzinəni, yaxşı-yaman seçən mən,
Yetməz, qalar boğazında çörəyin, suyun, aşığı.*

Aldı Aşığı Ziyad:

*Sən ki, bir yoluq cücəsən, pələng oğlu pələngəm,
Yaxın gəlsən odlanarsan, həm də bir şiri-cəngəm.*

*Zorun çatmaz qaldırasan, bir qan tökən xədəngəm,
Əgər ki, məni bağlasan, get sonnan öyün, aşıq.*

Aldı Aşiq Dursun:

*Laf eyləmə boş söhbəti, bərkə-boşa düşərsən,
Dursun, sən də lovğalanma, daldan başa düşərsən.
Yol tapmazsan, bu məclisdə müşkül işə düşərsən,
Quruyar cəsədin, qalar bir quru boyun, aşıq.*

Aldı Aşiq Ziyad:

*Bülbül kimi nalə qılıb tərək olmuşam elimdən,
Eşidənlər əhsən desin, mətləb qansın dilimdən.
Adımdı Aşiq Ziyad, İsfahanın elindən,
Yarımçıq qalar əlində qismətin, toyun, aşıq.*

Söz tamama yetcək Aşiq Dursun sazını Ziyada verib təslim olur. Lakin Ziyad mərdanəlik göstərüb aşığın sazını almır. Məclisdəkilər Ziyaddan xahiş edirlər ki, toyu özü aparsın. Ziyad sazını götürüb məclisdə Şövkət xanıma işarə vuraraq deyir:

*İxtiyar verilib, gəlibsən toya,
Qaldır qollarını, süz, qadan alım.
Ağlını başımdan fəramuş etdin,
Eyləmə qaş altdan göz, qadan alım.*

*Qaradı qaşların, boyun gülbəstə,
Dərib qızılgülü, tutubsan dəstə.
Bimürvət, dərdindən olmuşam xəstə,
Dərdimi sinənə yaz, qadan alım.*

*Lələdi yanağın, xaldı arası,
Bulunubdu bu dərdimin çarası.
Əlimə keçibdi işin sırası,
Ürüsxət ver durum, tez qadan alım.*

*Dodaqların güldü, gözlərin ala,
Niyə məni saldın qovğaya, qala?
Ziyad da Şövkətdən bir busə ala,
Olmaya burada söz, qadan alım.*

Ziyad Şövkət xanımın adını çəkdiyi üçün Mülkədar qəzəblənib onu toy məclisindən qovur. Lakin toy əhli ona deyir ki, qoy oxusun. Aşıq ala da deyər, kürə də. Şövkət bir sənin nişanlının adı deyil ki. Mülkədar gedib yerində oturur. Ziyad görür ki, Şövkət pərdənin arxasından bu işə gülümsəyir, yenə də sazını sinəsinə basıb deyir:

*Bu gün gözəlliyin sehrinə vardım,
Gözüm camalında qaldı, neyləyim?
Hər qıya baxışın aldı canımı,
Eşq odu ürəyə doldu, neyləyim?*

*Eşqin dəryasında üzə bilmirəm,
Seyraqub sözünə dözə bilmirəm.
Durub bu məclisdə gəzə bilmirəm,
Aşığı odlara saldın, neyləyim?*

*Ziyad deyər ilqar, iman vermişəm,
Dal gərdəndə siyah zülfün hörmüşəm.*

*Öz gözümlə Şövkətimi görmüşəm,
Naz ilə üzümə güldün, neyləyim?*

Bu sözlərdən sonra Mülkədar dözə bilmir və ayağa qalxıb Ziyadı toydan qovur. Şövkət fürsəti əldən vermir. Ayağa qalxıb türbəndini üzündən açır və camaata deyir ki, ay camaat, eşidin, mən Ziyadın nişanlısıyam. Cavad tacir məni zorla gətirib. Gələn gündən də mən razılıq verməmişəm. Toyu da özbaşına eləyir. Baxtım kəsib, nişanlım gəlib. Gedək padşahın yanına.

Camaatın tələbi ilə Şah Abbasa şikayətə gedirlər.

Dastanda Şövkət xanımın Şah Abbasa şikayəti belə verilir:

*Başına döndüyüm ədalət şahım,
Könlümdəki mətləbimi ara sən.
Ədalət şahımsan, ol qibləgahım,
Hər kim günahkardı, çəkdir dara sən.*

*Düzdür, məni İsfahandan gətirib,
Beyman qarı sehrə salıb gətirib.
Baxtım kəsib, Ziyad yarım yetirib,
Vurma ürəyimə qanlı yara sən.*

*Qışın çilləsinin yağmış qarıyam,
Özüm öz yarımın vəfadarıyam.
Şövkət dəyər mən Ziyadın yarıyam,
Ədalətlə eylə dərdə çara sən.*

Şövkət xanımdan sonra Ziyad da Şah Abbasa taleyindən gileylənir və ondan bu müşkül işə çarə istəyir:

*Dağları, daşları yandırır ahım,
Şahım, mühübbümü düzəsən gərək.
Sən özün ol mənim ümid, pənahım,
Hərənin təqsirin yazasan gərək.*

*Gecə-gündüz axıtdım göz yaşımı,
Qadir Allah, özün düzəlt işimi.
Dərd əlindən itirmişəm başımı,
Özün bu müşkülü pozasan gərək.*

*Ziyadın varlığı yara bağlıdı,
Bülbülün qisası xara bağlıdı.
İki sevgi düz ilqara bağlıdı,
Mətləbə çatmağa dözəsən gərək.*

Şövkətlə Ziyadın şikayətindən sonra Şah Abbas tacir Cavadın çekdiyi toy xərcini verir ki, xərcə düşməsin. İki sevgiliyə də toy xərci verir ki, vətənlərinə gedib toylarını eləsinlər. Özlərinə də iki at verib vətənlərinə yola salır.

Salman gedib meşədən Ziyadın dostlarını gətirir. Sevgililər xoşbəxt olurlar. Dastan duvaqqapma ilə tamamlanır.

Çox yığcam şəkildə məzmununu verdiyimiz bu dastan sübut edir ki, Aşıq Cəfər klassik Azərbaycan məhəbbət dastanlarını çox gözəl bilirmiş. Çünki dastanın

ümumi məzmununda, hadisələrin təsvir üslubunda və dəyişmə səhnələrində klassik məhəbbət dastanlarımızın poetik strukturuna məxsus səciyyələndirmə vardır. Dastanın ümumi strukturu da sənətkarlıq baxımından qüvvətlidir. Hadisələr bir-birini izləyir, dastandakı konfliktlər təsvir olunan hadisələrin özündən doğur və sünilik nəzərə çarpmır. Təsvir olunan hadisə və əhvalatlar oxucunu öz arxasınca aparır.

Dastan mövzu və ideya cəhətdən dəyərlidir. Aşıq Cəfər dastanda cərəyan edən hadisələrin məkanını dəyişib İsfahana köçürmüş və bu yolla dövrünün ictimai ziddiyyətlərini verə bilmişdir.

Dastanın baş qəhrəmanları olan Ziyadla Şövkət klassik Azərbaycan məhəbbət dastanları qəhrəmanlarının yolu ilə gedən və sevgidə dəyanətli, sabitqədəm olan insanlardır. Bu qəhrəmanlar yaşadıkları mühitdə nə qədər əzab-əziyyət çəksələr də, sevgilərindən dönmür və sona qədər bir-birlərinə sadıq qalırlar.

Dastanda Ziyad dəyanətli, əhdi-peymanına sadıq və mübariz bir sevən aşiq obrazı kimi verilmişdir. O, bir təsadüf nəticəsində sevgilisi Şövkət xanımın qardaşı İzzəti bilmədən daş atıb öldürdükdən sonra meşədə yaşamaq məcburiyyətində qalsa da, istəklisi Şövkəti unutmur, ona qovuşmaq istəyilə əzablı günlər keçirir. Onun meşədə yaxın dostları da vardır. Onlar bir an belə Ziyadı tək qoymur, onun dərdinə şərik olur, hətta onunla birlikdə Həmədana qədər gedib çıxırlar. Aşıq Cəfər dastanda Ziyadın dostları ilə olan əlaqələrini bədiiləşdirməklə dostluq və

yoldaşlıq məsələlərinə də münasibətini bildirmiş və dostluq haqqında özünün tərbiyəvi-əxlaqi fikirlərini verməyə çalışmışdır.

Dastanda Ziyad sevgisində sadıq olmaqla yanaşı, həm də mübarizdir. O, Fətəli xanın qaniçənliyini unutmur, ata-anasının dar ağacından asılmasından sonra Fətəli xandan intiqam alacağına and içir və sonda öz dostları ilə gedib Fətəli xanı qətlə yetirir.

Dastanda Ziyad digər məhəbbət dastanlarımızda olduğu kimi, həm də aşıqdır. O, düşmənin məclisində rəqibləri ilə üz-üzə gəldikdə özünü kamil, ustad aşiq kimi aparır və toy məclisində Aşiq Dursuna öz ağıllı deyişməsi ilə qalib gəlir. Bu deyişmədə Ziyad həm də humanist, mərd bir insan kimi verilir. O, Aşiq Dursunu deyişmədə bağladıqdan sonra mərdanəlik göstərib onun sazını əlindən almır, özünə bağışlayır. Bu səhnələrdə Aşiq Cəfər “igid yıxdığını basmaz” mövqeyindən çıxış etmiş və qəhrəmanlıq dastanlarının igidlərinə xas olan mənəvi keyfiyyətləri dastan qəhrəmanının mənəviyyatına köçürmüşdür.

Dastanda Ziyadın tərəfmüqabili olan Şövkət xanım da sevgisinə sadıq qadın obrazı kimi verilmişdir. O, qardaşı İzzətin Ziyad tərəfindən öldürüldüyünü bilsə də, sevgilisini unutmur, ona kin bəsləmir, hətta atasının qətlə yetirilməsində sevgilisi Ziyada haqq qazandırır.

Şövkət xanım da dastanda mübariz obraz kimi verilmişdir. O, digər qadınlar kimi müti, taleyi və qisməti ilə barışan qızlardan deyildir. Tacir Cavadın oğlu Mülkədarla rastlaşanda sevgisindən dönmür, ona tutarlı cavablar

verib nişanlı olduğunu söyləyir. Sevgilisi Ziyaddan cadu, əfsun yolu ilə zorla ayrılıb Həmədana aparılanda da toy olunmasına razılıq vermir, onu zorla evləndirmək istəyirlər.

Şövkət xanımın mübarizliyi onun Şah Abbasla görüşü səhnəsində də üzə çıxır. O, öz hüququnu müdafiə edən cəsarətli bir qız kimi Ziyadı sevdiyini Şah Abbasa açıqca söyləyir və sevgilisinə qovuşur. Bu cür mübarizliyi və cəsarəti ilə Şövkət xanım Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatında yaradılmış müsbət qadın obrazlarının xarakter xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir.

Dastanda veriləm Fətali xan öz xarakteri ilə mənfi qəhrəmandır. O, rəiyyətə aşağı gözlə baxır, oğlu İzzətin Ziyadla dostluğuna razı olmur. Fətali xan dikbaş və təkəbbürlü olduğu qədər də rəzil və qaniçəndir. O, oğlunun ölümündən sonra qəzəblənir, hadisənin səbəbini öyrənmədən Ziyadın günahsız ata-anasını dar ağacından asdırır və sonunda da öz çirkin əməlinin qurbanı olur.

Dastanda folklorumuzda olan müsbət və mənfi qarı obrazları da yaradılmışdır. Bu qarıların biri xeyirə, digəri isə şərə xidmət edir. Aşıq Cəfər bu qarıların simasında xeyirlə şərin mübarizəsində yardımçı obrazlar yaratmışdır. Fatmanisə qarı Ziyadı sevgilisi Şövkətə qovuşdurur və xeyirxahlığı təmsil edir.

Bu dastan 1994-cü ildə Bakıda “Sabah” nəşriyyatında çapdan buraxılan “Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru” kitabına da salınmışdır. Lakin kitabda verilən variantla Aşıq Cəfərin qızı Xatın xanımın öz xətti

ilə yazılmış və atasının əsərləri sırasına salınmış versiya arasında müəyyən fərqlər var. Antologiyaya salınmış variantda Ziyadın ata-anası Fətəli xan tərəfindən dar ağacından asılmır, zindana salınır, Ziyad gəlib ata-anasını qurtarır. Həmçinin bu variantda Şövkət xanıma aşiq olub onu zorla Həmədana aparan tacir oğlunun adı Mülkədar deyil, Mərdandır. Bundan əlavə, dastanın şeirlərində işlənən sözlərdə də ifadə fərqləri vardır. Biz tədqiqatda Aşiq Cəfərin qızının öz xətti ilə yazdığı versiyanı əsas götürmüşük.

Deyilənlərdən bu qənaətə gəlmək olur ki, Aşiq Cəfər dövrünün açıqfikirli, dastan yaradıcılığının, aşiq poeziyasının sirlərinə bələd olan istedadlı aşiq-şairlərindən olmuşdur.

Digər Naxçıvan aşıqları haqqında olduğu kimi, Aşiq Cəfər haqqında da dastansayağı rəvayətlər yaradılmışdır. “Naxçıvan folkloru antologiyası”na salınmış bu rəvayətlərin birində kənd camaatının novruz bayramı qabağı Dəvəçi kəndindən Çobankəranin «Sarı qamış» qoruguna köç etməsi üçün hazırlıq görmələrindən danışılır və el ağsaqqalı aşiq Cəfərin köç qabağında at üstündə gətməsinin təsviri verilir. Aşığın həyat yoldaşı Tərhan xanım qurulmuş çadırdə qohum-qəbiləsinə süfrə açıb yemək verir. Bu vaxt onların çadırına bir atlı gəlir. Məlum olur ki, bu atlı qonşu Gözəldərədən gəlir və aşiq Cəfəri Gözəldərəyə toy məclisinə aparmaq istəyir. Aşiq Cəfər sazını da götürüb həmin atlı ilə Gözəldərəyə toya gedir. O, toy məclisini öz sazlı-sözlü nəğməsilə yola salıb yenə də öz çadırına qaydır və Gözəldərədə gördüklərini öz qohum-

larına danışır. Məlum olur ki, aşiq Cəfər Gözəldərədə Səkinə adlı bir qız görmüş və ona şeir qoşub sazla oxumuşdur. Rəvayətdə aşiq Cəfərin Səkinə xanımına qoşduğu şeirin təsviri belə verilir:

*Bir qız gördüm Gözəldərə elində,
Küsmə aşığından gül, Səkinə xanım.
Gözüm qaldı zənəxdanda, telində,
Sallan bizə sarı gəl, Səhnə xanım.*

*O qələm qaşların canımı aldı,
Qıya baxıb ürəyimə od saldı.
Məşuqun üç gecə mehmanın oldu,
Qurban olsun sənə el, Səhnə xanım.*

*Aşiq Cəfər dərdə düşkün adamdı,
Dilin şəkər, dodaqların badamdı.
Anam Şaban, Məmişoğlu atamdı,
İstərsən xəbər al, bil, Səhnə xanım.*

Rəvayətdə aşiq Cəfərin arvadı Tərhan xanımın yaylağın qoruğunda camaata verdiyi yemək süfrəsində dağlara baxıb təbiətin gözəlliyinə məftun olması və sazını götürüb vətən dağlarını vəsf etməsi haqqında da məlumat verilir.

Məlumdur ki, aşiq Ələsgər də daxil olmaqla Azərbaycan aşıqlarının çox qismi vətən torpağının təbii gözəlliklərini, dağlarımızın füsunkar əzəmətini nəzmə çəkib vəsf etmişlər. Rəvayətdə Aşiq Cəfər də aşağıdakı qoşma-

sında ətəyində məclis qurduğu yaylağın təbii gözəlliklərini tərnnüm edir. Qoşmada elat elinə xas olan milli kolorit güclüdür. Şeirdə dağların füsunkar gözəlliklərinin təsviri ilə yanaşı, elat məişəti, dağların ətəyindən qoyun-qüzuların yoxuşa qalxması, axşam üstü qoyunların sağına gəlməsi, yazın gəlişi zamanı sərin bulaqların zümzüməsi, baharda bülbül və kəkliklərin xoş avazı haqqında lirik təsvirlər verilir:

*Axşamüstü qoyun gəlir sağına,
Müştağıyam Ələyəzin dağına.
Duman çöküb yalın solu, sağına,
Heyran eləyibdi bu dağlar məni.*

*Sürü qalxır Sarı yaldan yuxarı,
Səs salıbdı bulaqların axarı,
Gül-çiçəklər xatırladır baharı,
Mehman eləyibdi bu dağlar məni.*

*Usta Cəfər güvənir öz sazına,
Aşıq olub baharına, yazına.
Bülbülün, kəkliyin xoş avazına
Qurban eyləyibdi bu dağlar məni.*

Rəvayətdə aşiq Cəfərin yaylaqda yayı sovub öz evinə dönməsi, yaşlı vaxtında arvadı Tər lan xanımdan bir qızı olması da təsvir olunur.

Bir gün aşiq Cəfərin dalınca Şərildən (indiki Şərur rayonu) bir atlı gəlib onu toya aparır. Onlar gəlib Şərin

Xanlıqlar kəndinə çatırlar. Aşıq Cəfər bu məclisdə naxçıvanlı bir oğlanla qarşılaşır. Söhbətdən sonra həmin oğlan aşıq Cəfəri Naxçıvana toya çağırır. Aşıq Cəfər toydan sonra onunla gedəcəyinə söz verir. O, Naxçıvana gəlib bir neçə toyda iştirak edir, buranın adamlarını bəyənir. Qayıdandan sonra qohum-qardaşı ilə məsləhətləşib Naxçıvana köçür və Şıxmahmud kəndində bir ev alıb orada məskunlaşır.

Bir gün aşıq Cəfər məclisdə olanda ona bildirirlər ki, kəndə bir balabançı, yanında da bir aşıq gəlib. Aşıq Cəfər onlarla görüşür. Məlum olur ki, bu aşıq öz balabançısı ilə Cəbrayıl rayonundan gəlirlər. Aşığın adı Güllü Haşım, balabançının adı isə Aydındır.

Məclis qurulur, aşıq Cəfər sözü aşıq Haşıma verir. Növbə aşıq Cəfərə yetişir. O, sazını götürüb «Dilqəmi» üstündə oxumağa başlayır. Aşıq Haşım onun səsinə, sazına heyran qalır, qərara alır ki, balabançını aşıq sənətini öyrənmək üçün aşıq Cəfərin yanında qoyub getsin. Cəfər razı olub balabançını şəyirdliyə qəbul edir.

Lakin bu rəvayətlə Aşıq Cəfərin qızı Xatın xanımın öz xətti ilə yazılmış rəvayət arasında müəyyən fərqlər var. Elə faktlar var ki, onlar “Naxçıvan folkloru antologiyası”na salınmamışdır. Məs., Xatın xanımın yazıya aldığı rəvayərdə antologiyada olmayan belə bir fakta rast gəlirik: “Obada genə məclis idi. Axşam üstü məclisə bir qonaq da gəldi. Bu da kim ola, cəhrili qavalçı Əsədullah. Aşıq Cəfər qonağı əzizləyərək öz yanına götürüb dedi: Qal burada, üçtelli saz, balaban çal”.

Bu fakt göstərir ki, Cəhri kəndindən olan Aşıq Əsədullah da daxil olmaqla o zaman Naxçıvan aşığıları Aşıq Cəfərlə yaxın təmasda olmuşlar.

Rəvayətdə Aşıq Cəfərin öz obasında tez-tez məclis qurması və camaatı əyləndirməsi haqqında da danışılır.

Bir gün aşığın qurduğu belə məclislərin birində qonşu Niyazqulular obasının camaatı da gəlib iştirak edirlər. Gələnlərin içərisində Cahan xanım adlı yaraşıqlı bir qadın da varmış. Bu qadın saz havasında ortaya düşüb elə oynayır ki, məclisdəkilər ona valeh olur. Bunu görən aşıq Cəfər isə sazını sinəsinə sıxıb deyir:

*Yeriyəndə min naz ilə
Yerişin qaza bənzətdim,
Uca boylu, mina gərdən,
Boyun şahbaza bənzətdim.*

*Leyli kimi cəlallıdı,
Məni Məcnun sandı gəlin,
Əlində məzə şərbəti,
Məclisi dolandı gəlin.*

*Bilmirəm yaşı neçədi,
Baxdıqca qıza bənzətdim,
Bir cüt busə eyləyəsən,
Elə bil ehsandı, gəlin.*

*Danışiban vədələşən
Gərək sözündən dönməsin.*

*Aşıq Cəfər otağında
Bir gecə mehmandı, gəlin.*

Rəvayətdə aşiq Cəfərin arvadı Tərlan xanımın xəstələnməsi, aşiq Cəfərin onu İstisu yaylağına müalicəyə aparması, orada camaat təfəfindən hörmətlə qarşılanıb məclisə dəvət olunması da təsvir olunur. Aşıq Cəfər həmin məclisdə də xoş qarşılandığı üçün o yerlərin adamlarını və təbiətini sazla tərənnüm edir:

*Hacılı, Mərdanlı, bir də ki, Qışlax,
Aşıq hər il sizə mehman olacax.
Tərifin eylərəm sən Keçəl dağı,
Dərdlərə dərmandı şəfa bulağı.*

*Qanlı göldü obaların bəzəyi,
Ömr uzadır dağın suyu, çiçəyi.
Salvartıdı yaylaqların ürəyi,
Gələn olur çəmənliklər qonağı.*

*Batabata gedən istəmir gəlsin,
İstirahət edib orda dincəlsin.
Saz səsi, ney səsi göyə yüksəlsin,
Məclislər başlansın hər axşam çağı.*

Qoşma Aşıq Cəfərin İstisu əhlinə minnətdarlığı ilə sona yetir:

*Hörmət elədininz aşiq Cəfərə,
Ayrılmaq istəmir sizdən bir kərə.*

*İldə saz götürüb çıxsa səfərə,
Necə səfalıdı dağlar qucağı.*

Rəvayətdə aşiq Cəfərin 1943-cü ilin martında vəfat edən zaman qızı Xatına vəsiyyəti haqqında da məlumat verilir. Gəraylı formasında olan bu vəsiyyətnamədə aşiq Cəfərin qızı Xatınla olan son vidasının təsviri verilir:

*Alagöz canan qaldı,
Od tutub yanan qaldı.
Çox çalışdım dünyada,
Kimləri salım yada?*

*Cəfər yetişdi sona,
Bir can borcluyam sana.
Ölürəm yana-yana,
Bir qız nişanəm qaldı.*

Lakin bu rəvayətin Aşiq Cəfərin qızı Xatın xanımında saxlanılan versiyasında Aşiq Cəfərin öz qardaşını və qaynını müharibədə itirdiyi üçün Hitleri qarğıması faktı da verilir ki, bunlar “Naxçıvan folkloru antologiyası”na salınmayıb:

*Axıtdı göz yaşımı,
İtirmişəm huşumu.
Öyün yıxılsın, Hitler,
Qarışdırdı başımı.*

Rəvayətdə Aşiq Cəfərin kolxoz qurmaq üçün Çobankərə camaatını birliyə dəvət etməsi və bu münasibətlə

onlara şeirlə müraciəti də nədənsə antologiyaya salınmamışdır. Xatın xanımda saxlanılan variantda Aşıq Cəfərin Çobankərə camaatına müraciəti aşağıdakı şəkildə verilmişdir:

*Başınıza dönüm, ay elim, obam,
Hər vədə şad olub gül, Çobankərə.
Yığılıb hökumət sözünə baxın,
Anam sizə qurban, el Çobankərə.*

*Dəvə vəfasızdı, bu yer qalandı,
Cavan igidləri dərdə salandı.
Hökumət də sizə lazım olandı,
Onun da qədrini bil, Çobankərə.*

*Boşlayın dəvəni, yatışın yerə,
Haramdı dəvədən alınan kirə.
Axırı sizlərə edəllər çarə,
Görsədəllər bizə yol, Çobankərə.*

*El dağılıb, azalıbdı nəfəri,
Sizə toxunmasın düşmən zəfəri.
Tez-tez yada salın Aşıq Cəfəri,
Oynasın əlində pul, Çobankərə.*

Bu şeirdən sonra Aşıq Cəfər kəndə ağsaqqallıq edir, quzu kəsib camaata qonaqlıq verir. Kolxozu qurub işləməyə başlayırlar.

Tədqiqatçı Akif Axundovun “Şərq qapısı” qəzetinin 2008-ci il 4 oktyabr tarixli sayında çap olunmuş “Aşıq Cəfər” adlı məqaləsində Aşıq Cəfərin Aşıq Ələsgərlə bağlı

bir el rəvayəti də verilmişdir. Rəvayətdə bildirilir ki, Aşıq Cəfər özünə ustad saydığı Aşıq Ələsgərlə dost imiş. Bir gün varlı şəxslərdən biri oğluna toy edir və aşıq Ələsgərlə Aşıq Cəfəri toya dəvət edir. Lakin Aşıq Ələsgər xəbər göndərir ki, xəstəyəm, sağalsam gələrəm. Aşıq Cəfər toya gəlir. Elə olur ki, Aşıq Ələsgər sağalır və toyun ikinci günü gəlib çıxır və görür ki, Aşıq Cəfər meydanda sazını çalıb gözəlləmə oxuyur. Toy sahibinə deyir ki, səs salma-sın. Özü də bir qıraqda oturub cavan Aşıq Cəfərin gözəlləməsinə qulaq asır. Bu zaman Aşıq Cəfərin gözü Aşıq Ələsgərə sataşır. Dərhal çalıb-oxumasını dayandırır və deyir: – Aşıq Ələsgər dədəmizin qarşısında mənə oxumaq yaraşmaz. Lakin Aşıq Ələsgər təkid edir ki, gözəlləməni axıradək oxusun. Aşıq Cəfər ustadının tələbini yerə salmır və oxuyur. Söz tamam olcaq Aşıq Ələsgər ev sahibinə deyir: – Sizin ki, belə gözəl aşığınız var, daha məni niyə çağırırsınız?

Bu toydakı görüşlərindən sonra Aşıq Cəfərlə Aşıq Ələsgərin dostluğu daha da möhkəmləşir və onlar tez-tez birlikdə toylara, el şənliklərinə gedirlər.

Rafiq Odayın tərtibi ilə çap olunmuş «Şərur folkloru» kitabında Aşıq Cəfərin el içində dolaşan bir rəvayətinə də rast gəlirik (63, s. 43-44). Bu rəvayətdə təsvir olunur ki, bir gün Aşıq Cəfər səfərə çıxmalı olur. Arvadına və qardaşına tapşırır ki, səfərdən qayıdana qədər ev-eşikdən muğayət olsunlar və tövlədəki inəyə də yaxşı qulluq eləsinlər. Aşıq Cəfər səfərə çıxdıqdan sonra inək ölür, ailənin güzəranı pisləşir. Aşıq Cəfər səfərdən qayıdıb

inəyin öldüyünü bilir. Ailənin güzəranının ağırlaşmasına dözə bilmir. Odur ki, ölmüş inəyinin başı üstündə durub onunla dərini bölüşür.

El rəvayətçiləri Aşıq Cəfərin ölmüş inəyə dediklərini deyişməsayağı şəkildə vermişlər. Çünki Aşıq Cəfər ölmüş inəklə olan söhbətini xəyali deyişmə üslubunda qələmə almışdır.

Aşıq Cəfər:

*Sahibin gəldi üstünə,
Aç gözünü, tanı, inək.
Əməyim dursun gözünə,
Mağmun etdin məni, inək.*

İnək:

*Bir aydı yanımda yerdəydi,
Xəbər tutdun böyün, aşıq?
Səpmədin mənim altıma
Bircə kürək peyin, aşıq.*

Aşıq Cəfər:

*Yatırdın sağ-solumda,
Taqət yoxdu qıç-qolumda,
Dur gedək, sənə yolunda
Sərf edərəm canı, inək.*

İnək:

*Qocalmışam, keçib yaşımda,
Qarğalar görübdü leşim.*

*Öldürdü məni qardaşın,
İnnən belə söyün, aşiq.*

Aşiq Cəfər:

*Aşiq Cəfər, düzdü zətın,
Hər yerdən gəlir baratın.
Yeyib qurtarmışdın otun,
Onçün yandı yanın, inək.*

İnək:

*İnəyi qatdın pəyəyə,
Qızırqalandın tayaya,
Axır saldırdın quyuya,
Yoxdu səndə beyin, aşiq.*

Aşiq Cəfərlə bağlı el içində dolaşan rəvayətlərdən biri də belədir:

Deyilənə görə, bir gün Aşiq Cəfər Asya adlı bir qadının məclisini aparırmış. Məclis başa çatdıqdan sonra Aşiq Cəfər baxır ki, Asya adlı bu qadın nala-mıxa vurur ki, aşığın pulunu verməsin. Aşiq Cəfər də ədəb-ərkan gözləyən adam olduğu üçün Asyadan pulunu istəyə bilmir və ona bədahətən bu eyhamlı şeirlə müraciət edir:

*Ətirli güllər dərəsən,
Həmişə ağ gün görəsən.
Bizə şirinlik verəsən,
Uca olsun başın, Asya.*

*Saz səsi, balaban səsi,
Cəfərin gəlir həvəsi.
Bu gün keçən şən məclisi
Sən özün düşün, Asya.*

Aşıq Cəfər haqqında el arasında yayılan rəvayətlər sırasında “Qanlı göl” adlı rəvayət də xüsusi yer tutur. Bu rəvayət təsdiq edir ki, Aşıq Cəfərin xalq arasında çox böyük hörməti olduğu üçün el ağsaqqalları bir sıra rəvayətləri onunla əlaqələndirmiş və dastansayağı şəklə salaraq onun adı ilə bağlamışlar. “Qanlı göl” rəvayəti də belələrinəndir. Bu rəvayət nəsr və nəzmlə yazılmış geniş süjetə malikdir. Lakin biz rəvayətin qısa süjetini oxuculara təqdim edirik.

Rəvayərdə təsvir olunur ki, yayın girməsinə yaxın səhərin sübh sərinində dəvələr yüklənib yaylağa yola düşür. Camaat gəlib Qızılboğaza çatırlar. Karvan burada gecələyir, səhərisi yenə Arınca yola düşürlər. Remeşəndən keçib Küküyə çatırlar. Başına buxara papaq qoyan, altında madyan və çiynində üçtelli sazı olan bir nəfər aşıq qabağaxaya keçib dəvələri yoxlayır və atını qamçılayır. Bu aşıq el ağsaqqalı, ustad Aşıq Cəfərdir. Aşıq Cəfər karvanı yola salıb qayıdır Küküyə. Yoxuşun aşağısında aşığın Kərbəlayı Gəncəli adlı bir qonaqçısı var idi. Aşıq Cəfər atını sürür Kərbəlayı Gəncəlinin qapısına. Qapıda onu Gəncəlinin Həmid və Məcid adlı oğlanları qarşılayırlar. Bildirirlər ki, Kərbəlayı qoyun-quzunu aparıb Qanlı gölün sahilinə otarmağa. Aşıq Cəfər atını sürür Qanlı gölə. Görür ki, Kərbə-

layı çomağına söykənib kəndə sarı baxır. Kərbəlayı uzaqdan Aşıq Cəfəri görüb tanıyır. Yenir aşağı. Çünki Qanlı gölün bir yanına Voroşilov kolxozunun, bir yanına da Orax kolxozunun obası düşmüşdü. Obanın itləri göydə quşu tuturdular. Kərbəlayı aşağı çatır. Aşıq Cəfər atdan düşüb Kərbəlayı ilə görüşür.

Kərbəlayı deyir: – Oğul, gəl səni qara qoyun südü-nə qonaq eləyim. Qara qouynu sağıb qoymuşam gölün qırağına, sərirləyib. Əyləş, çörək yeyək.

Aşıq Cəfər bir gölə baxdı, bir də əmisinə, dedi: – Əmi, aclığım yoxdu. Amma səndən bu göl haqqında bir söz soruşsam, deyərsən? Əmi, bu gölün adını niyə Qanlı göl qoyublar?

Kərbəlayı dərinədən bir ah çəkdi, dedi: – Oğul, lap bu gölün tarixini bilirəm. Amma heyif ki, saz çalmaq bil-mirəm. Sazı çalıb sazla deyərdim. Elə bilirsən dastanı bir-cə sən bilirsən?

Kərbəlayı yenə də ah çəkib, başladı söhbətə, dedi: – Oğul, bizim bu Küküdə bir qanıçən, əməlləri kimi sifəti də zülmkar bir bəy var idi. Adı da Firudin bəy idi. Bu bəy mahallara od ələyirdi. Əlindən bir adam qurtarmazdı. Özünün də gözünün ağı-qarası bircə qızı var idi. Adı da Gülşən idi.

Kərbəlayı elə ah çəkdi ki, gözləri yaşardı, dedi: – Oğul, lənət mərdimazara. Bəyin bir çobanı var idi. Cavan vaxtından bəyin çobanı idi. Adı da Təhməz idi. Kəsibliğin üzü qara olsun. Adamın dilini gödək eləyir. Nə isə. Təhməzin də gözünün ağı-qarası, bir oğlu var idi. Adı da

Kərəm idi. Kərəm nə Kərəm, bir baxan deyərdi bir də baxım. Nə qolunu qatlayan olmuşdu, nə də kürəyini yerə vuran. Buğ yeri təzəcə tərləyirdi. Kərəmlə gülşən bir-birinə eşq-məhəbbət közünə alışıb yanırdılar. Elə oğrun-oğrun görüşüb pambıq qovu kimi alışırıdılar. Bir gün Küküyə hardansa bir bəy gəlib Firudin bəyə qonaq olur. Gülşəni görüb ona bənd olur. Qayıdıb gedir, üç-dörd gündən sonra qəflə-qatır, xan-bəy kəcavəynən gəlirlər Firudin bəyin qapısına. Firudin bəy qızı verir o bəyə. Gülşən eşidib ah-nalə qoparır: – Özümü öldürəcəyəm, həlak eliyəcəm, getmirəm, – deyir, qulaq asan olmur. Kəcavəynən, qoşa zurnaynan, nağaraynan Gülşəni aparırlar. Nə qızın əli Kərəmə çatır, nə də Kərəmin əli.

Gəlini kəcavədən endirib aparırlar bəyin otağına. Sən demə, Gülşən bir şüşə zəhər götürmüşdü ki, bəy ona yaxın düşsə, özünü öldürsün.

Kərəm hər şeydən xəbərsiz qoyunu endirib gəlir gölün qırağına. Çomağına söykənilib dağlara baxır. Bu vaxt Səlim adlı bir uşaq qaça-qaça gəlib Kərimə deyir: – Kərəm, kənddə toy var. Bəyin qızını kəcavələr düzöldü daldala, apardılar bilmirəm hansı kəndə.

Kərəm bu sözü eşidən kimi bütün dağ-daş dolandı başına. Çombağı atdı yerə, oğlanın əlindən tutub gətirdi düz gölün qırağına, dedi: – Səlim, eşit dediklərimi, get atanama söylə. Özlərinə də de ki, Küküdən çıxıb getsinlər. Bil ki, mən Gülşənlə sevişmişdim. Deməli, mən çoban idim, ona görə qız mənə gəlmədi, getdi bəyə?

Kərəm bilmədi ki, Gülşən də bu gündədi. Əlini

telinə çəkdi, sinəsinə bir bayatı gəldi:

*Əzzinəm gülşənə,
Aşıq oldum Gülşənə.
Muradıma yetmədim,
Qoy yas tutsun el mənə.*

Kərəm bunu deyib özünü atır gölə. Səlim gözlədi-gözlədi, Kərəmdən bir səs çıxmadı. Əlacsız qalıb döndü kəndə sarı. Gəldi Kərəmgilə. Ağlayıb özünü atdı Kərəmin atasının qucağına. Kərəm nə demişdi, hamısını ağlaya-ağlaya söylədi.

Kərbəlayı bu əhvalatı elə yanıqlı-yanıqlı danışır ki, gözünün yaşı tökülürdü. Baxdı ki, Aşıq Cəfər də ağlayır, dedi: – Oğul, sakit ol. Kasıblığın üzü qara olsun. Kərbəlayı Aşıq Cəfərlə gəldilər gölün qırağına. Elə bil göl Kərəmi qucağına alıb yuxuya getmişdi.

Kərəmin anası özünü al qana buladı. Gölün qırağına gəlib başladı yanıqlı bir bayatı dedi:

*Amanlı göl, amanlı göl,
Hər tərəfi dümanlı göl.
Kərəm balamı neylədin?
A qanlı göl, a qanlı göl.*

Zavallı ana huşunu itirib yerə yığılır. Hər tərəf daş-qaya, başı dəyir daşlara. Allahın almasılığı. Arvad da yığıldığı yerdən durmur. Kərəmin atası Təhməz elə bir haray salır ki, obalardan tökülüb gəlirlər. Təhməz o çıxan, Küküdən çıxır.

Kərbəlayı sözünə davam eləyib deyir: – Oğul, ah yerdə qalmaz. Küküdən bəygilə adam gedir. Deyir bəs

çobanın oğlu Kərəm özünü atdı gölə. Gülşən eşidir. Dik qalxır ayağa. Qapını açır, bir nalə çəkir ki, yer-göy qovuşur.

– Oğul, Gülşəndə də suç yoxudu. Hamının qanına bəy bais olur. Lənət min kərə mərdimazara. Gülşən gəlinlik örpəyini üzündən atır, deyir bilin ki, müqəssir mənəm. Hamının qanına mən bais olmuşam.

Gülşənin də sinəsinə sevgilisi Kərəm kimi bir bayatı gəlir. Ağlaya-ağlaya deyir:

*Anam bilsin naləmi,
Mən öldürdüm Kərəmi.
Əlim ona çatmadı,
Batdı Qanlı göləmi?*

Bu bayatıdan sonra Gülşən də zəhəri içir, ağac kimi yıxılır yerə. Oğul, o vaxtdan bu gölə Qanlı göl deyirlər.

Aşıq Cəfər ayağa qalxır. Kərbəlayı ilə görüşüb deyir: – Çox sağ ol, əmi. Onlar dünyadan köçdülər, sən də həmişə ağzı şirin, canı sağ və üzügülər yaşayasan.

– Sən də sağ ol, oğlum.

Əmi-bala görüşüb ayrılırlar. Aşıq Cəfər üz tutur Keçəl dağa sarı. Obaları Keçəl dağda düşmüşdü. Kərbəlayı da yavaş-yavaş heyvanı endirib gətirir kəndə.

Məzmununu yığcam şəkildə verdiyimiz bu rəvayətin süjeti, çox güman ki, Aşıq Cəfərin özü tərəfindən tərtib edilmişdir. Çünki rəvayəti Aşıq Cəfərin qızı Xatın xanım öz xətti ilə yazmış və atasının əsərləri sırasına daxil etmişdir. Rəvayətdə verilən şeir nümunələri də aşığın

özünüdür. Lakin Aşıq Cəfər rəvayəti xalqdan eşitdiyi kimi, onu bədiiləşdirmiş və Kərbəlayı Gəncəlinin adından vermişdir. Aşıq Cəfərin yaradıcılığında bu da bir təqdim üsuludur.

Verilən bu rəvayətlər Aşıq Cəfərin el arasında sayılıb-sevilən yaradıcı bir xalq aşığı olduğunu təsdiq edir.

AŞIQ FƏTULLAH

“Naxçıvan folkloru” antologiyasında Aşiq Fətullahın 1920-ci ildə Naxçıvanın Babək rayonunun Şıxmahmud kəndində doğulduğu bildirilir (20, s. 447) Lakin Nəsən Mirzəyevin tədqiqatından məlum olur ki, Aşiq Fətullah Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalındandır (51,s.247-253). Həsən Mirzəyev öz tədqiqatında Aşiq Fətullahın 1910-cu ildə Dərələyəz mahalının Novlar kəndində doğulduğunu, anası Gülşən xanımın Naxçıvanın Şıxmahmud kəndindən olduğunu və 1917-ci ildə atasının müharibədə vəfatından sonra 7 yaşında ikən anası ilə Naxçıvana köçüb Şıxmahnud kəndində yaşadıklarını yazır. Deməli, Aşiq Fəullah yeddi yaşından etibarən Naxçıvanda yaşamışdır. Bu mənbədə Aşiq Fətullahın Şıxmahmud kəndində Aşiq Cəfərdən aşılıq sənətini öyrənməsi və 1928-ci ildən başlayaraq aşılıq etməsi bildirilir. Mənbədə aşığın əsil-nəcabəti haqqında da geniş məlumat verilmişdir.

Aşiq Fətullah haqqında bu monoqrafiyanın müəllifi də 2013-cü ildə NDU-nun “Elmi əsərlər”inin 1-ci sahında “Aşiq Fətullah” adlı elmi məqalə dərc etdirmişdir.

Aşiq Fətullahın ədəbi irsindən əldə olan nümunələr təsdiq edir ki, o, aşılıq sənətində ustad sənətkar olmuşdur. Bunu aşığın özü də lirik şeirlərindən birində belə ifadə edir:

*Bir xoş camallının, gülərüzlünün,
Fərhad külinglünün, şirin sözlünün,
Vaqif övladının, Əsli gözlünün
Ölməz sənətinin dağı məndədir.*

«İstər könlüm» rədifli lirik qoşmasında aşığın öz sevgilisinə olan istək və arzuları ifadə olunur. Aşıq öz sevdiyi gözəli naz-qəmzəli, bahar vaxtı nərgizli, bənövşəli təbiətin qoynunda görmək istəyir:

*Baharın xoş fəslı, güllər açanda,
Nərgiz, bənövşəli yaz istər könlüm.
Tovuz tamaşalı, tərlan duruşlu,
Qəmzəsi can alan qız istər könlüm.*

*Dındırsən can deyə, cana can düzə,
Hər vaxt aşıqının cəbrinə dözə.
Yanaqlar piyalə, dodaqlar məzə,
Onda işvə, qəmzə, naz istər könlüm.*

Aşıq Fətullahın yaradıcılığında lirik mövzular üstünlük təşkil edir. Xüsusilə aşiqanə məhəbbət mövzusu aşığın həyata bağlı bir el sənətkarı olduğunu təsdiq edir. Lirik qoşmalarında həyat gözəllərini vəsf edən Aşıq Fətullah dünyanın bu gözəllər üstündə bərqərar olması qənaətinə gəlir. Aşığın estetik idealına görə həyat gözəllərsiz heç nədir:

*Tərifli gözəldən gördüm bir dəstə,
Dünya bərqərarıdır onların üstə.
Qismət ola, ondan alasan birin,
Ağzı bal şanıdır, dodaqlar püstə.*

*Saymışam, dəstəniz hamısı beşdi,
Sizi görcək hüşüm başımdan keşdi.*

*Yetişib məməniz, dəymiş yemişdi,
Bəxtəvər de, sizə tuş olan dostu.*

*Çox çəkmişəm gözəllərin çəfasın,
Heç görmədim bir gözəlin vəfasın.
Ay Fətullah, canın odlara yansın,
Ömrü tərk eylədin gözəllər üstə.*

Məlumdur ki, klassik aşaqanə məhəbbət dastanlarımızda ideya cəhətdən əsas meyar sevgidə vəfalı, sabitqə-ləm olmaqdır. Dastanlarımızdan irəli gələn bu məziyyəti qoşmada aşiq Fətullah da arzulayır, vəfalı yardan əl çək-məyəcəyini vurğulayır və sevdiyi gözəldə şirin göftar, xoş yeriş, xoş danışiq və xoş gülüş olması istəyi ilə yaşayır:

*Könlüm bir pay dilər sinəndə nardan,
Camalın ötədi yaylaqda qardan.
Bil ki, əl çəkmərəm vəfalı yardan,
Yarınan qol-boyun gəz, istər könlüm.*

*Sevdiciyim, bürünmüşən ala sən,
Bu sınıq könlümü alsan ələ sən,
Götürüb qələmi alsan ələ sən,
Mən deyim, dərdimi yaz, istər könlüm.*

*Fətullah mayıldı cığalı telə,
O qaymaq dodağa, o şirin dilə.
Xoş yeriyə, xoş danışa, xoş gülə,
Bu nişanlar onda düz istər könlüm.*

Qoşmada aşığın istək və arzularının lirik təsviri sadə, təbii və xəlqi mahiyyət daşıyır.

Aşıq Fətullahın aşiqanə-lirik qoşmalarında həyatı eşqə nikbin baxış vardır. Aşıq bəşəri məhəbbətin təsvirində və real, həyatı gözəllərin tərənnümündə çox zaman nikbinliyə söykənir ki, bu xüsusiyyət də onu həyata bağlı, realist aşiq-şair kimi səciyyələndirir. Aşıq təsvir etdiyi iki həsrətli sevgilinin bir-birinə qovuşmasını da nikbin əhvali-ruhiyyə əsasında bahar fəsli və gül mövsümü ilə bədii vəhdətdə tərənnüm edir:

*Bahar fəsli, gül mövsümü gələndə
Ötüşər bülbüllər, qonar budağa.
İki həsrət bir-birini qucanda
Qoyallar ləb ləbə, dodaq dodağa.*

*Pünhan-pünhan danışallar, güləllər,
Şümşad bilək, şana barmaq, gül əllər.
Qaydadı, gözəldən dilək diləllər,
Aşıqlar dilinə olmaz qadağa.*

*Fətullah eşqindən şirin güləndə,
Hərdən yar yanına pünhan gələndə,
İşarətlə dərdi-dilin biləndə,
Canım olsun belə dostə sadağa.*

Lakin bu nikbinliklə yanaşı, bəzən Aşıq Fətullahın lirikasında bədbinliklə də qarşılaşırıq ki, bu da onun sevdiyi gözələ istəyindən, ona olan məftunluğundan irəli

gəlir. Çünki aşiq sevdiyi gözəlin ala gözlərinin, daranıb dəstə-dəstə dal gərdana tökülmüş zülflərinin, onun naz-qəmzəsinin məftunudur. Bu füsunkar gözəlliyə qovuşmağın müşküllüyü aşığı bədbinləşdirir və o, vüsala qovuşmağın həsrətini çəkir, bu arzu ilə yaşayır:

*Bir ala gözlüyə nəzər eylədim,
Darayıb tökübdü yana zülflərin.
Halqa-halqa, dəstə-dəstə, çinbəçin,
Yaxşı düzüb dal gərdana zülflərin.*

*Gecə-gündüz gözüm gəzdi, aradı,
Ah çəkməkdən bağrım başı yaradı.
Gecəm sitəmlidi, günüm qaradı,
Döndərib könlümü qana zülflərin.*

*Fətullah hər cövrü cəfaya dözər,
Nazü qəmzələrin bağrımı üzər.
Bəxtəvər başına, sinəndə gəzər,
Arayar, axtarar şana zülflərin.*

Aşiq Fətullahın lirikasında təsvir və tərənnüm olunan el gözəlləri bəzən öz aşıqını hicran və ayrılıq qəmi çəkməyə sövq edən sitəmkar və zalım personaj kimi də verilir. Lakin bu zalımlıq və sitəmkarlıq ülvî məhəbbətlə sevən aşıqın ictimai həyat idealını, onun insana olan dünyəvi sevgisini və estetik məramını tənzimləyən lirik məziyyət olub, aşığın lirikasında insana sevgi konsepsi-

yasının bəddii ifadəsinə xidmət edir. Odur ki, Aşiq Fətullahın bəzi realist qoşmalarının mərkəzində dayanan dərqli aşiq obrazı insana sevgi konsepsiyasının daşıyıcısı olan lirik qəhrəman kimi təqdim olunur. Yar yolunda qəm çəkmək bu aşiqin estetik ideali və ictimai məramıdır:

*Bimürvət, biinsaf, əl çək zülümdən,
Şərik ol dərdimə, alış, yan barı.
Məcnunam, üzündən gəzirəm düzdə,
Soruş bu dərdimi, sən də qan barı.*

*İnsafdımı aşiq düşsün çöllərə?
Car etdim vəsfini cəmi ellərə.
Salmışam meylimi qönçə güllərə,
Eyləmə bülbülü bağrıqan barı.*

*Uca dağ başını qucan qar olar,
Bülbülün qisməti ahü zar olar,
Qönçənin ətrini çəkən xar olar,
Olma seyrəqiblə mehriban barı.*

Lakin qoşmada təsvir olunan gözəl öz aşiqinə qarşı nə qədər sitəmkar olsa da, sevən aşiq öz sevdasında sabitqədəmdir. Sevgilisi yolunda canını qurban verməyə hazır olan bu sədaqətli aşiq əhdini və ilqarını hər şeydən əziz tutur:

*Ötüşən bülbüllər qonar budağa,
Bir canım var, olsun yara sadağa.*

*İnsaf əhli dözə bilməz bu dağa,
Eyləmə könlümü pərişan bari.*

*Fətullahın canı olubdu yarı,
Tərlansan, qoynuna almaynan sarı.
Mən əziz tuturam əhdi, ilqarı,
Az eylə aşiqi imtahan bari.*

Aşıq Fətullahın aşiqanə qoşmalarının lirik məziyyətləri onun sənətsevər bir aşıq kimi gözəllik vurğunu olduğunu təsdiq edir. Təbiətin və insanın gözəlliyinə heyranlıq və bu gözəllikləri aşıq-şair vurğunluğu ilə vəsf edib nəzmə çəkmək Aşıq Fətullahın lirikasına realist ictimai məzmun verir. Öz realizmi və real həyati məzmun məziyyətləri ilə seçilən qoşmalarında aşığın mücərrəd deyil, həyati gözəllərin, hətta adlarını belə bildiyi el qızlarının təsvirini qələmə aldığına şahidi oluruq. Aşığın «Əsmərim» rədifli qoşması buna sübutdur:

*Vəsfini salıram dilə, dastana,
Ay qabaqlı, qəmər üzlü Əsmərim.
Bir söz deyim, sənə olsun bəhanə,
Gül əndamın, boyun düzdü, Əsmərim.*

*Aşıqlar şövq alır sənin qəmindən,
Xoşlanıram ədəbindən, dilindən,
Danışanda şəkər damır ləbindən,
Xoş ədalı, şirin sözdü Əsmərim.*

*Fəullahı saldın qəm dəryasına,
Yanağın bənzəyir dağ lalasına,
Dodaqların batıb balın tasına,
Qaş oynatdı, gözün süzdü Əsmərim.*

Aşıq Fətullahın aşiqanə qoşmalarında verilən el gözəlləri obrazlarının təsviri təsdiq edir ki, o, klassik məhəbbət dastanlarımızdan xəbərdar olmuşdur. Çünki aşıq təsvir və tərənnüm etdiyi el qızlarının gözəlliyini klassik məhəbbət və dini-aşıqanə dastanlarımızdan olan «Vərqa və Gülşa», «Yusif və Züleyxa» kimi dastanların qəhrəmanları ilə müqayisə edir, vətən gözəllərinin hüsnə onlardan da üstün olduğunu söyləyir:

*Bir ah çəksəm, dağı-daşı əridər,
Bəsdi zinət verdin camala, gözəl,
Hər baxanda od salırsan könlümə,
Dəhanın batıbdı xub bala, gözəl.*

*Şirinsən dünyada hər bir insandan,
Vərqadan, Gülşadan, Yusif-Kənandan.
Yanağın lalədi, olubdu xəndan,
Möhtacam ağ üzdə o xala, gözəl.*

Aşıq Fətullahın klassik məhəbbət dastanları qəhrəmanlarının fəvqündə tərənnüm etdiyi el gözəlləri təkcə özlərinin zahirî gözəllikləri ilə seçilmir. Bu gözəllərin zahirî gözəllikləri onların ağılı və kamalı ilə vəhdətdə verilir. Odur ki, aşığın lirik «mən»i həm zahirən, həm də ağılı

və kamalca kamil olan gözəllərin məftunudur:

*Qədrini bilənsən gövhər, zərin də,
Qızılgül əlində, cığa sərində.
Ağlın, huşun, söz-söhbətin yerində,
Afərin səndəki kamala, gözəl.*

*Əhvalım pozğundu, halım pərişan,
Eşqdən ürəyim olubdu şan-şan.
Çəkirəm həsrətin, bilginən, pünhan,
Bir yol rəhmin gəlsin bu hala, gözəl.*

*Nagah aldın Fətullahın canını,
Yox kimsəsi ala səndən qanını.
Almısan əlindən din-imanını,
Döndərdin qəddimi sən dala, gözəl.*

Aşıq Fətullahın yaradıcılığında el qızlarının zahiri və daxili gözəlliyinə estetik münasibət onun digər qoşmalarında da özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bu qoşmalarda işlənən təsvir və tərənnüm üsullarının, bədii təşbeh və bənzətmələrin çox qismi şifahi xalq-aşıq şeiri ənənələrindən gəlicsə, müəyyən bir qismisi də klassik yazılı ədəbiyyatdan gəlir. Çünki Aşıq Fətullah bəzən qoşmalarında «əzəli-canım» (canımın əzəli), «dərdi-dil» (ürək-dərdi), «Yusif-Kənan» (Kənanlı Yusif), «ahü zar» (ah və zar), «qəndü şəkər» (qənd və şəkər) kimi klassik yazılı poeziyadan gələn ərəb və fars tərkibli izafət birləşmələri işlədir:

*Sevdiyim, bənzərsən Misir şahına,
O kaman qaşların hilala bənzər.
Düz on dörd gecəlik aydı cəmalın,
O şəhla gözlərin piyala bənzər.*

*Bir sənsən, özgəyə gəlmir gümanım,
Sirrim, həm sirdaşım, dinim, imanım.
Yayınma gözümdən, əzəli-canım,
Sən getsən, işlərim zavalı bənzər.*

*Buxağında əlvən-əlvən güllərin,
Vardı mənim kimi çox bülbüllərin.
Məzədi ləblərin, şirin dillərin,
Bu qəndü şəkərə, o bala bənzər.*

Aşıq Fətullahın bu üslubda qələmə aldığı qoşmalarının dili də sadə, anlaşılıqlı və canlı xalq dilinə çox yaxındır. Hətta aşıq bu qoşmalarda elə cümlə və ifadələr işlədir ki, onları canlı danışq dilindən fərqləndirmək olmur:

*Xətrinə dəyməsə, bir söz deyərəm,
Zər-zibə geyinən yaşıl, allı qız.
Ətirli buxağın gül qönçəsidir,
Ləbi şirin, dodaqları ballı qız.*

*Ürəyim açılar olsan mənə yar,
Çıxar bu könlümdən, gedər qəm, qubar.
Eşqindən olubdu dünya mənə dar,
Şirindil, şirinsöz, xoş xəyallı qız.*

*Fətullah aşığıdı, ilqarda düzdü,
Oxların sinəmdə əllidi, yüzdü,
Başına döndüyüm ay ala gözdü,
Ağ buxağı danə-danə xallı qız.*

Bu xüsusiyyət Aşıq Fətullahın aşiqanə məzmunlu gəraylılarında da vardır. Sadəlik, səmimilik, canlı xacq dilinə bağlılıq, təsvir obyektinə el-oba dilindən xitab Aşıq Fətullahın gəraylılarına da realist xəlqi məzmun verir:

*Ürəkdə pünhah dərdim var,
Gərək deyim zizə, gəlin,
Əlini ver sən əlimə,
Gəl sən gedək bizə, gəlin.*

*Baxışından od tökürsən,
Ortalığa qan əkirsən,
Naz ilə vəsmə çəkirsən
Qaş altından gözə, gəlin.*

*Sənsən arıflərin canı,
Sinədəki gövhər kanı.
Fətullahtək aşığı hanı?
Bu cəbirə dözə, gəlin.*

Aşıq Fətullahın qoşmaları yalnız aşiqanə-məhəbbət mövzuları ilə məhdudlaşıb qalmır. Bu qoşmalarda el-aşıq sənətinə verilən tələblərin, aşığın üzərinə düşən vəzifə və qayda-qanunların təsvirinə də rast gəlirik. Aşıq Fətullaha

görə həqiqi aşiq odur ki, sazı sinəsinə sıxıb məclis qarşısında süzüb oynasın, sinədəftər olub hər şeyi əzbər söyləsin, qiymətli kəlamları ilə həqiqəti çatdırsın. «Meydanı» rədifli qoşmasında Aşiq Fətullah aşığın xalq qarşısındakı vəzifəsini belə səciyyələndirir:

*Aşiq gərək ələ ala sazını,
Çala sinəsində, süzə meydanı.
Həqiqət kəlməsi dilində əzbər,
Qalmaya məəttəl, üzə meydanı.*

*Qəvvas olan ləl çıxardar dəryadan,
Bənnə olan himi qazar binadan.
Aşiq odu sözü əzbər sinədən
Cəvahir kəlməyə düzə meydanı.*

*Fətullahə kömək olsun ərənnər,
Mərd igiddir mətləbini verənnər.
Mənəm-mənəm deyib cəhlə girənnər
Deyər: qabax verdim sizə meydanı.*

Aşağıdakı başqa bir qoşmasında da aşığın el sənətinə, bu sənəti yaşadan xalq aşığına olan münasibəti verilir. Aşiq Fətullah həqiqi xalq aşığının məclislərdə hid-dətlənib başqaları ilə üz-üzə gəlməsini qəbul etmir. O, xalq aşığından «həqiqəti anlayana qandırmağı», hər kəsi öz dili ilə danışdırmağı tələb edir və bunu aşığın xalq qarşısındakı borcu kimi dəyərləndirir:

*Aşığın sinəsi ləldi, gövhərdi,
Yendirsən sındırar ləli daş daşa.
Aşıq hiddətiynən girsə gərdişə,
Layiq deyil qeyrisiynən daşdaşa.*

*Əsl aşiq özün oda yandırsa,
Həqiqəti anlayana qandırsa,
Aşıq səni qeyri halda dindirsa,
Layiqdi, sal oda, yandır ataşa.*

*Fətullah da özün saldı dərinə,
Can qurban eylədi dostun sərinə,
El borcunu yaxşı yetir yerinə,
Əyləşənlər desin əhsən, yüz yaşa!*

Aşıq Fətullah qoşma və gəraylılarla yanaşı, cığalı təcnislər də qələmə almışdır. Aşığın cığalı təcnislərinin bir qisminə nəsihətçilik və didaktik ruh əsas yer tutur. Bu ruhlu təcnislərində Aşıq Fətullah omonim qafiyələrdən istifadə əsasında ibrətamiz fikirlərini ifadə edir:

*Dolandım dünyanı, gəzdim hər yanı,
Görürsənmi, söykənbdi dağ dağa.
Mən aşıqəm dağ-dağa,
Söykənbdi dağ dağa.
Fələk vurub sinəmə,
Çalın-çarpaz dağ-dağa.
Bir adam ki, əsli-kökü olmaya,
Başa gəlməz, söykəyəsən dağ dağa.*

Cinasın birinci misrasında işlənən “dağ dağa” ifadəsi dağın dağa söykənməsi, dördüncü misrasında işlənən “dağ dağa” qafiyəsi sinəyə çalın-çarpaz dağ çəkilməsi, səkkizinci misrada işlənən “dağ dağa” qafiyəsi isə yenə də dağı dağa söykəmək mənasındadır. Bu cür omonim qafiyələnmə yaratmaq xüsusi sənətkarlıq tələb edir ki, Aşıq Fətullah cinaslarında buna nail olmuşdur.

Verdiyimiz nümunələr Aşıq Fətullahın Naxçıvanın yetkin aşıq-şairlərindən olduğunu təsdiq edir.

AŞIQ ƏSƏDULLA

Naxçıvanın ətraf kəndlərində fəaliyyət göstərən aşıqlar sırasında Aşiq Əsədullanın da adı hörmətlə yad edilir. Filologiya üzrə elmlər doktoru Yusif Səfərovun tədqiqatında Aşiq Əsədullanın 1909-cu ildə Naxçıvanın Cəhri kəndində doğulduğu və 1943-cü ildə cəbhədə həlak olduğu bildirilir (58, 59, s.27; s.78).

Y.Səfərov tədqiqatında Aşiq Əsədullanın bacısı oğlu Kərim Əsgərovdan əldə etdiyi bir şeiri haqqında məlumat vermiş, onun Aşiq Fətullahla birlikdə Naxçıvanda məclislər apardığını bildirmişdir. Bu nümunədən müəyyən etmək olur ki, Aşiq Əsədullanın yaradıcılığında Azərbaycan aşiq poeziyasından gələn aşiqanə mövzular üstünlük təşkil etmişdir. «Gəlmişəm» rədifli qoşması təsdiq edir ki, Aşiq Əsədulla aşiqanə-lirik şeirlərinin mövzularını real həyatdan götürmüşdür. Çünki qoşmada aşığın təsvir etdiyi gözəl başqa bir elin qızı olmuş, aşiq isə bu qızın eşqi ilə onun yaşadığı məkana gedib, həmin gözələ olan sevgisini nəzmə çəkmişdir:

*Naxçıvandan yol eyləyib elinə,
Mərmər buxağına qurban gəlmişəm.
Yolunda keçmişəm şirin canımdan,
Lalə yanağına qurban gəlmişəm.*

*Vəfalı gözələ qurbanı canım,
Şirin can yolunda qoy axsın qanım.
Mən səni özümə yad necə sanım?
Alıb sorağını qurban gəlmişəm.*

*Sizin eldə yar axtarsam, taparam,
Ağrı dağda qar axtarsam, taparam.
Sinən üstə nar axtarsam, taparam,
Bəhrəli bağına qurban gəlmişəm.*

*Eşitdim almanın bağı səndədi,
Gözəlliğin gözəl tağı səndədi,
Yəqin şamamanın tağı səndədi,
Mən onun tağına qurban gəlmişəm.*

*Demə Aşıq Əsədulla qocadı,
Qarlı dağlar qarsız dağdan ucadı.
Canım-gözüm, təmiz söhbət hecədi?
Bu gün otağına qurban gəlmişəm.*

Aşıq Əsədullanın ədəbi irsindən onun Aşıq Feyzulla ilə olan bir deyişməsi də qalmışdır. Belə rəvayət olunur ki, bir gün Aşıq Əsədulla Şərurun Yurdçu kəndinə gedib orada məclis aparırmış. Bu məclisdə cavan aşıqlardan olan Aşıq Feyzulla da iştirak edirdi. Məclis əhli Aşıq Əsədulladan xahiş edir ki, Aşıq Feyzulla ilə deyişib məclisi şən-ləndirsinlər. Aşıq Əsədulla məclisdəkilərin xahişini qəbul edir və Aşıq Feyzulla ilə deyişirlər. Deyişmə sual-cavab şəklində qurulmuşdur. Aşıq Əsədulla müəmmalı suallar verir, Aşıq Feyzulla isə sualları cavablandırır. Bağlama tərzində verilən deyişmə təsdiq edir ki, hər iki aşiq el sənətində mükəmməl və kamildirlər. Deyişməyə nəzər salaq.

Aşıq Əsədulla:

*Səndən xəbər alım, ay cavan oğlan,
Peyğəmbər nə günü taci-sər oldu?
Kimlər yudu, kimlər aldı muyunu?
Nə günü behiştə bərqərar oldu?*

Aşıq Feyzulla:

*Al cavabın verim, ay Aşıq Əsəd,
Peyğəmbər cümədə taci-sər oldu.
Salman yudu, Cəbrayıl aldı muyun,
O gün də behiştə bərqərar oldu.*

Aşıq Əsədulla:

*Nədən hasil oldu Düldülün səngi?
Nəyə bənzəyirdi onun irəngi?
Cənabi-Əmirin əvvəlki cəngi,
Əzəl Zülfüqarı bəs kimə çaldı?*

Aşıq Feyzulla:

*Nurdan hasil oldu Düldülün səngi,
Göy-maviyə bənzərdi onun rəngi.
Cənabi-Əmirin əvvəlki cəngi,
Əzəl Zülfüqarı Əntərə çaldı.*

Aşıq Əsədulla görür ki, cavan olmasına baxmayaraq Aşıq Feyzulla suallara tutarlı cavab verir, odur ki, onu əlavə suallarla sınağa çəkir.

Aşıq Əsədulla:

*O nədir ki, yaşıllanır, allanır?
O nədir ki, göydən yerə sallanır?
O nədir ki, hər nə versən allanır?
O nədir ki, qatarlanıb gedir hey?*

Aşıq Feyzulla:

*O, buluddu, yaşıllanır, allanır,
O, yağışdır, göydən yerə sallanır.
O, uşaqdır, hər nə versən allanır,
O, meyitdir, qatarlanıb gedir hey.*

Bundan sonra növbə Aşıq Feyzullaya keçir və sualları o verir, Aşıq Əsədulla isə cavablandırır.

Aşıq Feyzulla:

*Araz qırağı çimdi,
Könlüm könlünə himdi.
Sənnən soruşum, aşıq,
Tanrı atası kimdi?*

Aşıq Əsədulla:

*Araz qırağı çimdi,
Könlüm könlünə himdi.
Sən göyə nərdivan qoy,
Görüm atası kimdi.*

Aşıq Feyzulla:

*İnsan oğlu çaşıbdır,
Vurub həddin aşıbdır.*

*De görək bu daş bura
Neçə ildi düşübdür?*

Aşıq Əsədulla:

*İnsan oğlu çaşıbdır,
Vurub həddin aşıbdır.
Dediyin bu daş bura
Yeddi min il düşübdür.*

Hər iki aşığın dəyişmədə iştirakı və sual-cavabları klassik dastan poetikasının bədii məziyyətlərini özündə əks edirməklə yanaşı, Aşıq Əsədulla və Aşıq Feyzullanın aşiq poeziyası ənənələrinə yaxından bələd olduqlarını təsdiq edir.

AŞIQ BƏHLUL

Aşiq Bəhlul

masda olan Aşiq Bəhlul müasiri olduğu aşıqlarla Azərbaycanın bir sıra bölgələrində olmuş, istedadlı aşiq kimi məclislər yola salmışdır.

Aşığın hazırda Naxçıvanda yaşayan oğlu Məhərrəm Niftəliyev atasının istedadlı saz və söz ustadı olduğunu, klassik dastanları sinədəftər bildiyini, şeirlər yazdığını və öz şeirlərini məclislərdə sazla oxuduğunu söylədi və atasının əldə olan bir şeirini və iki rəvayətini bizə təqdim etdi.

Bu rəvayətlərin birində göstərilir ki, Aşiq Bəhlul tez-tez Dərələyəzə, Sisyanə, Göycə və Zəngəzurə el məclislərinə gedərmiş. Bir gün aşiq atını minib Zəngəzur tərəfə gedir və necə olursa atı aşığı mənzilə vaxtında

yetirmir. Bu münasibətlə Aşıq Bəhlul aşağıdakı şeirini yazır:

*Atımı bağladım tövlə şişinə,
Yarpaqlı yoncadan çəkdi dişinə.
Baxmadı cavana, qoca şişinə,
Atım, məni niyə qoydun piyada?*

Şeirdən məlum olur ki, Aşıq Bəhlulun Zəngəzurdan Şahbuza öz yurduna qayıtması da çətin olmuşdur. O, Zəngəzurun Urut bölgəsindən keçib Milağa, oradan da Şahbuzun Keçil kəndinə gəlmişdir:

*Urutdan aşdım, yetişdim Milağa,
Yetişdim yoldakı sərin bulağa.
Çatmadım mən doğma yurda, yatağa,
Atım, məni niyə qoydun piyada?*

Sonrakı bənddən məlum olur ki, Aşıq Bəhlul Zəngəzura gedib gəlmək üçün atı kimdənsə kirayə götürmüşdür. Yolda at tez-tez büdrəmiş və aşıq bundan narahat olmuşdur:

*Birtəhər yetişdim Keçilə dağa,
Dedim bircə mənim üzümə baxa.
Kirasın istədi cibimdən çıxsa,
Atım, məni niyə qoydun piyada?*

*Aşdım gəldim Qız Keçildə bir yala,
Gordüm yazıq atım düşüb pis hala.
Qorxdum ki, tez ölə, yollarda qala,
Atım, məni niyə qoydun piyada?*

Aşıq Bəhlulun həyatı ilə bağlı el içində dolaşan bu rəvayət ictimai məzmununa malik olmasa da, aşığın bir el sənətkarı kimi səfərlərdə olması, məclislər yola salması haqqında məlumat verir.

Aşıq Bəhlulun el arasında dolaşan rəvayətlərindən biri də Soğanlı yurdu ilə bağlıdır. Rəvayət olunur ki, Kərki yolunun üstündə Soğanlı adlanan yerdə bir oba var imiş. Bu obanın sahibi Mehrac adlı varlı bir şəxs imiş. Bu şəxs şəhərdən azuqə alıb dəvələrlə həmin obaya apararmış, obanın camaatı da bu azuqədən faydalanarmış. Aşıq Bəhlul uzun zaman bu tərəflərə gəlməmişdi. Bir gün aşığın yolu Soğanlıya düşür. Görür ki, Mehrac kişi dünyasını dəyişib, Soğanlının da əvvəlki būsəti pozulub. Soğanlını belə görən Aşıq Bəhlul kədərlənir və elə oradaca bu şeirini yazır:

*Dərdlərin əlacı, Soğanlı yurdu,
Mehracın oylağı, Mehracın yurdu.
Cahı cəlalıyla obalar qurdu,
Ayrılıq təbini çaldı da, getdi.*

*Dəvələr yüklənir üzü yaylağa,
Qoyun-quzu yayılıbdır oylağa.
Qız-gəlin gələrdi ayna bulağa,
Fələk kəməndinə saldı da getdi.*

*Bir tərəfdə ceyran-cüyür oylağı,
Bir tərəfdə kəkliklərin sorağı.
Bir tərəfdə gözəl qızlar yığnağı,
Fələk kəməndinə saldı da getdi.*

Soğanlı obasını vaxtı ilə ceyranlı, cüyürlü, kəklikli, qız-gəlinli dörən Aşıq Bəhlul indı o yerləri qoyun-quzusuz, el-obasız, qız-gəlinsiz, būsatsız görüb qəmə batır. Obanın qonaqsız qalan zümzüməli bulaqları aşığı kədər-ləndirir:

*Məni halal edin, ay uca dağlar,
Dibindən el köçüb, yas tutub ağlar.
Nədən bulaqların qonaqsız çağlar?
Fələk kəməndinə saldı da getdi.*

*Hanı sinəndəki qurqu, busatlar?
Dəvələr, koşəklər, o gözəl atlar.
Qarşımızda duran bu qarlı dağlar,
Çoxlarını yola saldı da getdi.*

*Aşıq Bəhlulam mən, xəyala daldım,
Gözəgörünməzdən təsəlli aldım.
Soğanlı adına dastanlar yazdım,
Haqdan qisasımı aldı da getdi.*

Yaradıcılığından nümunə qalan bu rəvayət Aşıq Bəhlulun el-obaya bağlı, təbiətə vurğun, vətənsəvbər bir el aşığı olduğunu təsdiq edir.

Aşıq Bəhlulun yaradıcılığında onun təbiətə, quşlara qayğısını əks etdirən bir qoşması da qalmışdır. Bu qoşmanın maraqlı bir tarixçəsi vardır. Deyilənə görə, yoxsul-luq içində yaşayan Aşıq Bəhlul bir gün qış vaxtı pəncə-rədən eşiyə baxarkən bərk qar yağdığını, soyuqdan buzu-

şən sərçələrin isə yem tapa dilmədiklərini görür. Quşların bu halına sıxılan aşiq evdən çörək bişirmək üçün saxladıkları azacıq buğdadan gətirib sərçələrə verir. Ancaq buğda az olduğu üçün quşlar doymur. Aşiq buğda gətirib sərçələrə bir pay da verir və elə oradaca “Sərçələr” adlı şeirini yazır:

*İlahidən qorxun, bir insaf edin,
Az incidin məni-zarı, sərçələr.
Oba tükənmədi, kənd qurtarmadı,
Yoxdu bundan başqa darı, sərçələr.*

*Əkdiyimiz olmasa məhəttəl qallıq,
Urzumuz olmasa acınnan öllük.
İrazı olsanız üç yerə böllük,
Olun siz bizimlə yarı, sərçələr.*

*Aşiq Bəhlul nə vaxtadək qorxuya?
Oğrun-oğrun nə düşübsüz yorquya?
Axır sizdən ərizə verrəm qırqıya,
O yetirər bir məkana, sərçələr.*

Bu şeir sərçələrə qayğı tərzində yazılsa da, iqtisadi güzəran problemini də özündə əks etdirir. Məlum olur ki, təbiətə, quşlar aləminə sevgisi və qayğısı olan Aşiq Bəhlul ailəsinə çörək bişirmək üçün saxladığı buğdanı sərçələrlə bölüşmüş, “Urzumuz olmasa acınnan öllük” – deyə, öz ailəsinin iqtisadi güzəranının ağırlığına işarə etmişdir. Çox təəssüf ki, aşığın ədəbi irsihdən ancaq bunları əldə edə bildik.

AŞIQ CƏFƏR ŞAHBULAQLI

XX əsr Naxçıvan aşıqları içərisində sazlı-sözlü sənəti ilə tanınan aşıqlardan biri də Aşıq Cəfər Şahbulaqlı olmuşdur. Bu aşıq 1905-ci ildə Şahbuz rayonunun Şahbulaq kəndində doğulmuş, 1989-cu ildə 84 yaşında vəfat etmişdir.

Aşıq Cəfərin ədəbi irsindən «Naxçıvan folkloru antologiyası»na iki şeiri və bir rəvayəti salınmışdır (21, s.402-403). Bu şeirlərin biri aşığın xalq bayatısı formasında qələmə aldığı həzrət Əli (ə) haqqında dini məzmunlu şeiridir. Bu şeir Aşıq Cəfərin müsəlmançılıq əhvali-ruhiyyəsini ifadə edir:

*Şahbuzun yeli gəldi,
Dolandı eli, gəldi.
Qapıya kölgə düşdü,
Mən dedim Əli gəldi.*

Aşığın ikinci şeiri hansısa bir hadisə ilə əlaqədar yazılmışdır. Çünki formaca gəraylı olan bu şeirində Aşıq Cəfər hansı bir işdəsə özünü günahkar hesab edir və şeirin son misrasını «Yenə günah Cəfərdədir» ifadəsi ilə tamamlayır:

*Axtarın Cəfəri, tapın,
Aparın bazarda satın,
Qoyun top ağzına, atın,
Yenə günah Cəfərdədir.*

*Xəncərinən doğrayasan,
Qanın qanına qatasan,
Uca dağlardan atasan,
Yenə günah Cəfərdədir.*

Aşıq Cəfər haqqında olan və el arasında dolaşan bir rəvayətdə isə onun xəstəliyindən bəhs olunur. Bu rəvayətdə bildirilir ki, Aşıq Cəfər bel ağrısına tutulmuş və nə qədər dava-dərman edilsə də, aşığın dərdinə çarə tapılmamışdır. Lakin bir gecə Aşıq Cəfər müqəddəslərdən birini yuxusunda görmüş və xəstəliyi sağalmışdır. Bu əhvalatı Aşıq Cəfər qoşma formasında qələmə alıb aşağıdakı şəkildə nəzmə çəkmişdir. Qoşmanın birinci bəndinin ilk misrasında vəzn pozulsa da, digər misralar yerindədir:

*Əlli yeddinci ilin avqust ayında,
Bir taxtın üstündə, isti yayında
Bir nurani qoca durdu yanımda.
Mən gözümnən öz ağamı görmüşəm.*

*Yalan desəm, yara çıxsın dilimə,
Ağrı dolsun kürəyimə, belimə.
O, sağ əlin qoydu bu sol çiynimə,
Mən gözümnən öz ağamı görmüşəm.*

Əvvəlki şeirində olduğu kimi, bu şeiri də təsdiq edir ki, Aşıq Cəfər müsəlman şəriətinə əməl edən, dini etiqadlı el aşığı olmuşdur.

AŞIQ SÜDEYİB

Aşıq Südeyib XX əsrdə yaşamış Naxçıvan aşıqlarındandır. O, 1910-cu ildə Naxçıvanın Cəhri kəndində anadan olmuşdur.

Aşıq Südeyib çox kiçik ikən atadan yetim qalmış, anasının himayəsində böyümüşdür. Ailələri iqtisadi cəhətdən yoxsul olduğu üçün Südeyib də kiçik yaşlarından anası ilə birlikdə təsərrüfatla məşğul olmuşdur.

1940-cı ildə Südeyib Cəhridən öz bibisi nəvəsi Fatma adlı bir qızla evlənmiş və bir qızı olmuşdur. 1941-ci ildə müharibəyə getmiş, cəbhədə yaralanıb kəndlərinə qayıtmışdır. Aşıq Südeyib müharibədə ürəyindən və ayağından yaralandığı üçün əmək qabiliyyətini itirmiş və kənd kolxozunda işləməmişdir. Buna görə də Cəhri kəndinin qaragüruhcu adamları onu kolxoz təsərrüfatından yayınan tufeyli adam kimi şeytanlamış, nəticədə Südeyibi tufeyli damğası ilə 1941-ci ildə tutuqlayıb Sibirə sürgün etmişlər. Beləliklə, Aşıq Südeyib günahsız yerə üç il Sibirdə sürgündə olmuş və Hüseyn Cavidlə bir kamerada saxlanılmışdır.

Aşıq Südeyib bəraət alıb vətəni Cəhriyə qayıtdıqdan sonra öz xatirələrini övladlarına belə danışmış: “Sibirdə Nüseyn cavidlə bir yerdə qalırdım. İşgəncəli həyatımız bizi üzürdü. Hər dəfə sazı əlimə alır və qəmli-qəmli çalıb oxuyurdum. Hüseyn Cavid sazı və mənim oxumağımı dinlədikdən sonra fikrə gedir və oturub şeir yazırdı. Sürgün həyatı məni də, Cavidə də çox sıxırdı.

Buna dözə bilməyən Cavid bir gün qəfildən xəstələndi. Üç gün yeyib içə bilmədi. Üç gündən sonra keçindi. Biz onun cənazəsini yuduq və müsəlman qaydası ilə dəfn elədik. Cavidin aramızdan getməsi hamımızı sarsıtdı. Mən Cavidə bir neçə azərbaycanlı ilə birlikdə sazla, “Yanıq Kərəm” havası ilə son mənzilə yola saldım. Vəfatından xeyli qabaq Hüseyn Cavidlə birlikdə şəkil də çəkirmişdik”.

Aşığın övladları Aşıq Südeyibin Hüseyn Cavidlə olan şəklini özlərində saxlamış, lakin sonralar kənd soveti sədri şəkli onlardan almış və özlərinə qaytarmamışdır. Beləliklə, bu qiymətli şəkil yoxa çıxmışdır.

Aşıq Südeyibin övladları atalarının Sibir həyatı haqqında söylədiyi bir xatirəni də belə xatırlayırlar. Aşıq Südeyib deyirmiş: “Sibirdə qaldığım vaxtlarda kameramızın pəncərələri küçəyə baxırdı. Bizə yemək verəndə aclıq çəkən ailələrin uşaqları məftilli pəncərəmizin qabağına toplaşb bizim yeməyimizə tamaşa edirdilər. Bir gün yemək yediyim zaman rus uşaqlarından bir qızla bir oğlan uşağı pəncərəyə yanaşb məndən çörək istədilər. Özüm bərk aclıq çəksəm də, ürəyim bu iki körpə uşağın aclığına dözə bilmədi. Çörəyimin böyük parçasını pəncərədən bu iki uşağa verdim. Bu uşaqlar öyrənişli oldular. Hər gün gəlib məndən çörək istəyir, mən də çörəyimi bu rus körpələri ilə bölüşürdüm. Məhbuslar bu uşaqlara çörək verdiyimə görə məni danlayırdılar. Mən bu uşaqlarla dostlaşdım. Bir gün eşitdim ki, mənə bəraət veriblər. O qədər sevindim ki, pasport qeydiyyatından çıxmada Sibiri tərk edib Vətənimizə, Cəhriyə ailəmin yanına qayıtdım. Bu iki

uşaq məni yola salıb arxamca ağladılar”.

Aşıq Südeyib Cəhriyə gəlib çıxdıqdan sonra Sibirdən bir məktub alır. Onu qeydiyyatdan çıxmadıqda təqsirləndirir və yenidən Sibirə qayıtmağı tələb edirdilər. Aşıq Südeyib hökumətin əli ilə yenidən Sibirə qaytarılır və onun Vətənə qayıtmağı il yarım çəkir. 1943-cü ildə Aşıq Südeyib bəraət alıb Vətənə qayıdır.

Uşaqları danışır ki, atamız Sibirdən qayıtdıqdan sonra əli iş tutmurdu. Başındakı qəlpələr, sinəsindəki və qıçındakı güllə yaraları ona rahatlıq vermirdi. Günlərini xəstə vəziyyətdə keçirirdi. 1980-ci ildə noyabrın 28-də Cəhri kəndində dünyasını dəyişdi.

Aşıq Südeyibin oğlu Vaqif Məmmədov atasının vəfatından sonra onu yuxuda görməsi haqqında qəribə bir vəqə danışdı: “Atam vəfat etdikdən sonra bir gün onu yuxuda gördüm. Soruşdum ki, ata, o dünyada nə var, nə yox? Yerin necədi? Atam mənim sualıma bir cümlə ilə belə cavab verdi: “Sibirdə çörəyimi bölüb verdiyim iki rus körpəsi məni Sibirdən xilas etdi”.

Görünür rus olsalar da, özü ac qalıb çörəyini körpə uşaqlara verən Aşıq Südeyibin bu insanpərvərliyi Tanrıya xoş getmiş, vəfatından sonra oğlu Vaqifin yuxusuna girmişdir.

İndi Aşıq Südeyibin uşaqlarına bir yadigarı qalıb, o da aşığın sazıdır. Aşığın böyük oğlu evlərində bu sazı bizə göstərüb dedi: “Atamdan yadigar qalan bircə bu sazdır. İndi bu sazı mən də, oğlum da çalırıq. Düzdür, aşıqlıq eləmirik. Ancaq oğlum da, mən də bu saza alışmışıq, çalıb

atamızı yada salırıq”.

Aşıq Südeyib məşəqqətli həyat tərzini keçirdiyindən qarşılaşdığı sarsıntılı günlərin kədərindən doğan pessimist əhval-ruhiyyə onun qəmli sazı ilə yanaşı, şeir yaradıcılığına da sirayət etmişdir. Aşığın ədəbi yaradıcılığından əldə etdiyimiz nümunələr təsdiq edir ki, Südeyib Sibir sürgünündə başa vurduğu, müharibənin ona “bəxş etdiyi” qəmli günlərin, illərin ağrı-acısını öz şeirlərində bədbinliklə ifadə etmişdir.

Aşığın Cəhri kəndində yaşayan oğlu Vaqif atasının vaxtı ilə ona danışdığı belə bir əhvalatı bizə də danışdı: “Bir gün Aşıq Südeyib Sibirdə sürgündə olarkən qarın içində bir gül görür. Qırmızı rəngli, laləyə oxşayan bu gül aşığı çaşdırır: – Şaxtalı, boranlı Sibirdə bir qırmızı lalə güllü necə açıb? – deyər, heyvətlənir. Yaxına gedib görür ki, bu gül qırmızı şirmahıdır və kimdənsə düşüb yolda qalmış süni güldür.

Aşıq Südeyib bu mənzərədən məyus olub qəhərlənir. Yadına vətəni Azərbaycanın təbiəti, güllü, çiçəyi düşür. Deyir: – Ay Allah, nolaşdı bu soyuq məhbəsdən azad olub Vətənimə, doğma Cəhri kəndimə qayıdaydım. El-obamın güllünü, çiçəyini, laləsini köksümə çəkib doyuncə iyləyəydim. Həmin gün Südeyib qəhərli halda süni güllü götürüb yatağına qayıdır. Axşam isə bu qəmli gəraylısını yazır:

*Beqafil çıxdın qarşıma,
Yoxsa gəlib yaz, ay lalə?
Sınəm olub qəm dəftəri,
Mən deyim yaz, sən ay lalə.*

*Sənə yağsın yaz yağışı,
Viran qalsın belə qışı.
Gözəldir Vətən görüşü,
Heç görmədim mən, ay lalə.*

*Vətəndə səni görəndə,
Gözəllər zülfün hörəndə.
Aşıqlar səni öyəndə,
Südeyib dərsin səni, lalə.*

Lirik məzmunlu bu gəraylı Aşıq Südeyibin nə qədər emosional ruhlu aşiq-şair olduğunu, Vətən həsrətilə yaşadığını səciyyələndirir.

Aşıq Südeyibin əldə olan şeirləri onun gənclik illərində də yoxsul və sıxıntılı həyat tərzini keçirdiyini təsdiqləyir. Aşıq gənclik illərində qələmə aldığı bir şeirində özünün toy ərəfəsində olmasından, evlənməsindən söz açır. Məlum olur ki, bu yoxsul, gənc aşığın toyqabağı nişanlısına və özünə üzük, pal-paltar almağa pulu yoxdur:

*Dərdbilənlər, qulaq asın,
Dərdi-qubar almalyam.
Açılmadı yazım mənim,
Ucuz, baha, almalyam.*

*Heç bilmirəm nə həyatdı,
Toy günüm də gəldi çatdı.
Aldığım altmış manatdı,
Görüm nələr almalyam.*

Nişanlısına qızıl üzük, nimtənə, gülüməxmər və gülüşahnaz ala bilməyən gənc Südeyib bunu özünə dərd edir və öz kədərini ifadə edərək yazır:

*Gülüməxmər, gülüşahnaz,
Şirvan şal almasam olmaz,
Elin dəbin pozmaq olmaz,
Gecəyanan almalyam.*

*Qızıl üzük, qızıl tənə
İstəyirlər dönə-dönə.
Yazıqları gəlsə mənə,
Beş dəst paltar almalyam.*

Nişanlısının toyqabağı geyim-kecimi, bəzək şeyləri bir yana dursun, el adətinə görə bəyin özü də toyunda təzə geyinməlidir. Üstəlik qız evinin toy xərcini də çəkməlidir. Bu da Aşıq Südeyibə bir dərd olur:

*Bəy də gərəg geysin təzə,
Sadə qastum, min beş yüzə.
Beş bizə, on beş də sizə,
Ətlik davar almalyam.*

Həyatından, taleyindən kəsən Aşıq Südeyib həyatının ağrı-acısını ovutmağın yolunu sanki dünyanı ittiham etməkdə, onu etibarsız adlandırmaqda görmüşdür.

Naxçıvan aşıqlarının yaradıcılığında olduğu kimi, Aşıq Südeyib də şeirlərinin bir qismini didaktik, tərbiyəvi mövzularda yazmışdır. Aşığın bu istiqamətdə qələmə aldı-

ğı nəsihətamiz şeirləri təsdiq edir ki, o, klassik aşıqların ədəbi irsini mənimsəmiş, nəsihətamiz şeirlərində klassik Azərbaycan aşıqlarından bəhrələnmişdir.

Deyilənlər təsdiq edir ki, Aşıq Südeyib Naxçıvan aşıqları içərisində öz poetik dəsti-xətti ilə sayılıb-seçilən aşıqlardan olmuşdur. Lakin taleyinin uğursuzluğu, Sibir-dəki sürgün həyatı, müharibədə yaralanıb uzun illər xəstə yatması onun yaradıcılıq imkanlarını məhdudlaşdırmış, aşiq yaradıcılığı sahəsində daha çox parlamasına imkan verməmişdir.

AŞIQQ QULU QULİYEV

Aşıq Qulu Quliyev
(Cəhri kəndi)

Aşıq Qulu Əli oğlu Quliyev 1916-cı ildə Naxçıvanın Cəhri kəndində anadan olmuşdur. O, cəhrili Aşıq Südeyibin müasiri və yaxın dostu olmuş, aşığılıq sənətini də ondan öyrən-

mişdir. Həyatını aşığılıqla keçirən Aşıq Qulu 1941-ci ildə müharibəyə getmiş, 1945-ci ildə müharibədən qayıtdıqdan sonra təsərrüfatla məşğul olmuş və aşığılığını da davam etdirmişdir. 1979-cu ilin dekabrında vəfat etmişdir.

Aşıq Qulunun ədəbi irsinin çox qismi itib-batmış, hafizələrdə bir neçə şeiri qalmışdır. Aşığın hazırda Cəhri kəndin-

də yaşayan Oruc adlı oğlu və Bakıda yaşayan qızı Kəklik xanım atalarından yadda saxladıqları bir neçə şeirini bizə söylədilər. Bu şeirlərdən Aşıq Qulunun yaradıcılığı haqda az da olsa fikir söyləmək olur.

Aşıq Qulu Quliyev ailə üzvləri ilə birlikdə
(Cəhri kəndi)

Aşıq Qulunun Cəhri Kəndində yaşayan oğlu Oruc Quliyev atası naqqında deyir: “Atam Naxçıvanda yaşayan həm yerli aşıqlarla, həm də Dərələyəz və Sallıdan köçüb Naxçıvanın ətraf kəndlərində məskunlaşan aşıqlarla dostluq edirdi Aşıq Südeyib, şəhriyarlı Aşıq Əli, Aşıq Mirzalı, Aşıq Bayraməli, Aşıq Həmid kimi tanınmış aşıqlar Atamın yaxın dostları olmuşlar. Atam onlarla birlikdə məclislərə gedib aşıqlıq edərdi. Xüsusilə qapıbir qonşumuz Aşıq Südeyiblə daha yaxın dost olmuş, aşıqlıq sənətini də Aşıq Südeyibdən öyrənmişdir. Bir gün Aşıq Südeyib Vedidən özünə saz almağa gedir. Necə olursa bir müddət yubanır və gəlib çıxmır. Dostundan nigaran qalan Aşıq Qulu bu münasibətlə aşağıdakı şeirini yazır:

*Ustad dedi: gedirəm saz almağa,
Dalınca gedirəm, ustad gəlmədi.
Getmədi ki, o, Vedidə qalmağa,
Dalınca gedirəm, ustad gəlmədi.*

*Ustamın adıdır Aşıq Südeyib,
Axtarıb tapmarsız onda bir eyib.
Şəhriyarlı Əli ondan çox deyib,
Onunla gedirəm, ustad gəlmədi.*

*Aşıq Bayraməli tədbir görəcək,
Aşıq Mirzalı hardadır biləcək.
Danzikli Həmid də yerin deyəcək,
Onlarla gedirəm, ustam gəlmədi.*

Bu şeir Aşıq Qulunun adı çəkilən aşıqlarla yaxınlığını və onlarla olan dostluq əlaqələrini təsdiq edir.

Aşıq Qulunun yaradıcılığından əldə etdiyimiz şeirlər təsdiq edir ki, o da Naxçıvanın digər aşıqları kimi həm lirik, həm də ictimai-tənqidi və didaktik mövzularda yazmışdır. Aşığın lirik şeirlərində Vətən təbiətinin gözəllikləri, əzəmətli və vüqarlı dağları, zümzüməli bulaqları tərənnüm olunmuşdur. “Bulaq” rədifli bir gəraylısında Aşıq Qulu ətrafında məskən salıb yeyib-içdiyi hansısa bulağı, onun insana şəfa verən şirin suyunu vəsf edib tərifləyir. Maraqlıdır ki, gəraylıda vəsf olunan bulaq şəxsləndirilərək ala gözlü, telli qızlara bənzədilir:

Sızqa-sızqa suyun axır,

Ala gözlü, telli bulaq.

Gəlib gedən sənə baxır,

Şirin sulu, elli bulaq.

Deyillər suyun dərmandı,

Sənə ad verən loğmandı.

Aşıq Qulu qonağındı,

Çox şad getdi səndən, bulaq.

“Dağlar” rədifli gəraylısında da Aşıq Qulu bir el sənətkarı kimi Vətən təbiətinə, onun əzəmətli, vüqarlı dağlarına olan vurğunluğunu əyaniləşdirir. Hiss olunur ki, Aşıq Qulu el məclislərində sazlı-sözlü sənətilə Vətən təbiətini, onun füsunkar gözəlliklərini tərənnüm edən, el-obaya bağlı olan yaradıcı aşıqlardan olmuşdur. Gəraylının

elə ilk misrasından aşığın vətəninə, ei-obasına olan bağlılığı özünü göstərir:

*Tazyananı vurdum saza,
Yada düşdün yenə, dağlar.
Bənzəyirsən ördək, qaza,
Mən gəlmişəm sizə, dağlar.*

*Qayaların yarma daşlı,
Kəkliklərin qələm qaşlı,
Qız-gəlinin atma saşlı,
Mən gəlmişəm sizə, dağlar.*

Gəraylıdan məlum olur ki, bu şeir yazılan zaman xalq şairimiz Səməd Vurğun öz oğlu Vaqif Səmədoğlu ilə Naxçıvana qonaq gəlmiş və bundan məmnunluq duyan Aşıq Qulu xalq şairi ilə görüşmüş, sonra da bu görüşü şeirə salmışdır. Çünki Səməd Vurğunun və oğlu Vaqifin adları gəraylıya salınmışdır. Gəraylının aşağıdakı bəndi Aşıq Qulunun Səməd Vurğun kimi xalq şairi ilə əlaqə saxladığını təsdiq edir:

*Aşıq Qulu gəldi demə,
Sazı çəkdi zilə, bəmə.
Səməd, Vaqif bizim elə,
Mən gəlmişəm sizə, dağlar.*

Aşıq Qulunun lirik şeirlərindən biri də onun öz şəxsi məhəbbəti ilə əlaqədar qələmə alınmışdır. Oğlunun dediyinə görə, Aşıq Qulu gəncliyində bir qızı sevmiş və

onun eşqi ilə şairlər yazmışdır. Aşağıda bəhs edəcəyimiz “Məni” rədifli aşiqanə qoşması aşığın gənc yaşlarında qələmə aldığı ilk qələm təcrübəsidir. Bu lirik qoşmasında Aşıq Qulu gənc yaşında bulaq başında görüb aşiq olduğu bir gözəldən söz açır:

*Mən səni sevmişəm bu gənc yaşımda,
Gözəl qızlar ilə bulaq başında.
Sevmişəm, sevirəm, sevəcəm səni,
Sən ol sən Allahın, unutma məni.*

*Sevgilim, oduna yanan mən oldum,
Kamantək sızlayıb çalan mən oldum,
Eşqinlə saralıb solan mən oldum,
Sən ol yaradanın, incitmə məni.*

*Gözəlim, göz desən, gözümdəsən sən,
Dilimlə danışsam, sözümdəsən sən,
Atdığım qədəmin izindəsən sən,
Bircə arzum budur, sən atma məni.*

Bu qoşma Aşıq Qulunun gənclik illərində yazdığı ilk qələm təcrübəsi olsa da, hiss olunur ki, o, intim hisslərlə yaşayan həyata bağlı aşıqlardan olmuşdur. Çünki qoşmanın sonrakı bəndlərində Aşıq Qulu özünü sevdiyi gözələ məftun olan, öz sevgisi yolunda hər bir əzaba qatlaşan sevən aşiq kimi təqdim edir. Qoşmanın bəndlərində aşığın özünü sevən bir aşiq kimi qaynar bulağa, bülbülə, vüqarlı qartala və Ağrı dağına bənzətməsi, yar yolunda

ölməyə belə hazır olması şeirin poetik məziyyətlərini qüvvətləndirir:

*Öl desən, hazıram, qal desən, sağam,
Gözümtək yolunda qaynar bulağam.
Mən tənha olsam da, Ağrı tək dağam,
Həyat yolumuzda tək qoyma məni.*

Sonrakı bənddə Aşıq Qulu sevdiyi gözələ olan məftunluğunu və bağlılığını simvollar yolu ilə izah edir. Aşıq eşq aləmində özünü qartala və bülbülə bənzətməklə sevdiyi gözələ demək istəyir ki, mən hər yetən gözələ bənd olan aşıqlərdən deyiləm. Bülbüləm, sənin kimi gözəldən qaçan deyiləm. Səni sevməkdən ürəyimin yağı əriyib:

*Qartal məskən salmaz düzəndə, bağda,
Bülbül oxuyarmı dumanlı dağda?
Ürəkdə əriyib qalmaz heç yağ da,
Məndən uzaq gəzib sarsıtma məni.*

*Qulu dəyər kam almadım mən səndən,
Bülbüləm, qaçmaram çiçəkdən, güldən.
Cavabın eşitsəm o şeirin dildən,
Öluncə yaşadar sözlərin məni.*

Bu qoşma sənətkarlıq cəhətdən bir o qədər də qüvvətli olmasa da, aşığın ilk qələm təcrübəsi kimi dəyərlidir.

Aşıq Qulunun lirik şeirləri ilə yanaşı, ictimai məzmununa malik tənqidi ruhlu şeirləri də vardır. Bu şeirlər təsdiq edir ki, Aşıq qulu ictimai həyat hadisələrinə biganə

qalmamış, dövrünün ictimai ziddiyyətlərinin tənqidinə həsr olunmuş şeirlər də qələmə almışdır. Aşağıdakı şeir təsdiq edir ki, Aşıq Qulunun tənqidi şeirlərinin çox qismi qədirbilməzlərə, dostluqda etibarsız olanlara, haqqı və ədaləti tapdalayanlara qarşı ünvanlanmışdır:

*Dodaqdəyməz şeir, qəzəl yazıram,
Qədirbilməzlərə məzar qazıram.
Sanmayın yanşağam, yolum azıram,
Azğıntı insanlar güldürür məni.*

Aşığın “De, hara getmək olar?” rədifli şeirində də ictimai-tənqidi motivlər çoxdur. Bu şeirində Aşıq Qulu dövrünün ictimai ziddiyyətlərinin tənqidini özünün didaktik fikirləri ilə bədii vəhdətdə verir. Şeirin birinci bəndinin birinci və ikinci mrsralarında səbh çağından axşamadək işləyib istismar olunan və sağlamlığını itirən insanların aqibəti verilsə, üçüncü və dördüncü mrsralarında dostla xəyanət edən, dostluğu qiymətləndirməyi bacarmayan insanlardan söhbət açılır:

*Səbh çağından axşamadək iş başı,
Çoxunun qalmayıb bircə diş-başı.
Qardaş desən, düşmən sanır yoldaşı,
Bu yoldaşla, de, hara getmək olar?*

Qoşmanın sonrakı bəndlərində hakim dairələrlə icraçı təbəqələr arasındakı münasibətlərə, ünsiyyəti olmayan acıdır insanlara, başqalarına böhtan atıb şər əməllər törədənələrə, məclislərdə oturub-durmağı bacarmayanlara,

ədəb-ərkan tanımayanlara, öz xeyirinə görə kimsəsizlərə
pislik edənlərə, vətən və millət qədri bilməyənlərə də tən-
qidi münasibət vardır:

*Biri əmr verən, biri icraçı,
Hər işə boylanır, o, dildən acı.
Nahaq şərdir, yoxdur onun əlacı,
Bu böhtanla, de, hara getmək olar?*

*“Bismillah”ı söyüş ilə başlayır,
Kimsəsinin təpəsini daşlayır.
Millətinin dərisin aşılایır,
Beləsilə, de, hara getmək olar?*

*Bir məclisdə oturmağı bacarmaz,
Tərbiyə almayıb, görməyib namaz.
O dinsizə insan demək də olmaz,
Bu kafirlə, de, hara getmək olar?*

Dövrünün ictimai ziddiyyətlərinə birbəbir tənqidi
qiymət verən Aşıq Qulu həyatda haqq-ədalət qalmamasına
acıyır:

*Haqq-ədalət qalmayıbdır həyatda,
Göy üzünü toz-duman alıb həтта.
Bu zamanda dörd qat olur polad da,
Bu dəmirlə, de, hara getmək olar?*

Cəmiyyət həyatında baş alıb gedən bu ictimai zid-
diyyətlər mənəviyyatca kamil olan insanları təngə gətirib.

Aşıq özü də bir el sənətkarı kimi bi ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasının dərdini çəkir:

*Gestapotək çəkir o yan-bu yana,
Hər kəs öz dərdiylə olub divana.
Öz dərdimi buraxmışam bir yana,
Bu dərdlərlə, de, hara getmək olar?*

Aşığın düçar olduğu bu dərd ictimai vətəndaşlıq dərdi, vətəndaşlıq kədəridir. Çünki bu bəlalardan qurtarmaq üçün yollar axtaran aşıq bu yolda nəyə əl atırsa, ədalətsizlik və haqsızlıqla qarşılaşır:

*Can dedim, canıma qəhər qatdılar,
Haqq dedim, ya Rəbbim, böhtan sandılar.
Namərd sözlərilə məni satdılar,
Haqsızlarla, de, hara getmək olar?*

Yaşadığı cəmiyyətin ictimai bəlalarının bu vəziyyəti bir vətəndaş olaraq aşığa ar gəlir. Çünki, aşığın təbiri ilə desək, cəmiyyətin dərdinə əlac eyləyənlər loğmanlar yox, baytarlardır:

*Qulu deyər ardı məni dindirir,
Yaman işlər, yeri gəlib, bildirir.
Təbibsiz, loğmansız məni öldürür,
Bu baytarla, de, hara getmək olar?*

Bu şeirlər Aşıq qulunun öz yaradıcılığında ictimai-tənqidi mövzulara üstünlük verdiyini təsdiq edir.

Aşıq Qulu haqqında el arasında bir sıra rəvayətlər

də dolaşmaqdadır. Bu rəvayətlərin bir qismi real həyat hadisələrinə əsaslanır.

Bir rəvayətdə deyilir ki, Aşıq Qulunun Şərur rayonunda yaxın bir dostu var imiş. Dostunun oğlu Leyli adlı bir qızı sevirmiş. Oğlanla qız bir-birini sevsələr də, qızın anası öz qızını bu oğlana vermək istəmir. Elə olur ki, qızla oğlan instituta qəbul olur və Bakıya oxumağa gedirlər. Tətilə gələndə oğlan Leyli adlı bu qızı onun ata-anasından izinsiz götürüb qaçır. Valideynləri oğlanı məhkəməyə verib onu tutdururlar. Bu xəbəri Aşıq Qulu da eşidir və iki sevgilinin ayrılığına dözmür. Həmin vaxt Aşıq Qulu bu hadisə ilə əlaqədar oğlanın dilindən aşağıdakı şeirini yazır:

Ay həzərat, ağlamayım neyləyim?

Sinəmdə Leylinin nişanəsi var.

Yerim qazamatdır, işim tənəzzül,

Baxtımın bir belə zamanəsi var.

Səhər-səhər sığal verər üz-ələ,

Necə bənd olmayım belə gözələ?

Leyli də istər ki, işlər düzələ,

Onu da qoymayan bir anası var.

Aşıq Qulu ilə bağlı olan bu rəvayətin məzmununda da ədalətsizliyə qarşı etiraz ruhu vardır. Bütün bunlar Aşıq Qulunun ictimai ədaləti öz yaradıcılığında hər şeydən üstün tutduğunu təsdiq edir.

AŞIQ ABBAS ABBASOV

Aşıq Abbas Naxçıvanın Şahbuz bölgəsi aşıqlarından olmuşdur. Bu aşıqla Naxçıvan MR Mədəniyyət Nazirliyinin əməkdaşlarından olan Nizami Əzizəliyev 1984-cü ildə şəxsən görüşmüş və həmin il “Şərq Qapısı” qəzetində “Aşıq Abbas Abbasov” adlı kiçik bir məqalə dərc etdirmişdir. Nizami Əzizəliyev məqaləsində Aşıq Abbas haqqında yazır: ”Aşıq Abbas 1908-ci ildə Şahbuz rayonunda anadan olub. 17 yaşında ikən Payız kəndindən olan Aşıq Əzimin qardaşı oğlu Aşıq Qasımın yanında şagirdliyə başlayır. Bir müddətdən sonra Aşıq Qasım şagirdi Abbası da özü ilə məclislərə aparır”.

Bu mənbədən məlum olur ki Aşıq Abbas Naxçıvan aşıq mühitində Aşıq Fətullah və Aşıq Cəfərlə yaxın dostluq etmiş, onlarla məclislər aparmışdır.

Aşıq Abbas Naxçıvan aşıq mühitində fəal iştirak et-

miş, mədəni tədbirlərdə aşiq kimi çıxışlar etmişdir.

Aşiq Abbas Naxçıvan MR Aşıqlar Birliyinin üzvü olmuş, 1961-ci ildə Azərbaycan aşıqlarının III qurultayına nümayəndə seçilmiş, qurultayda çıxış etmişdir. O, bir neçə müsabiqələrdə də iştirak etmiş, fəxri fərmanlarla təltif olunmuşdur.

Aşiq Abbas aşıqlıq sənətini nəvəsi Mərdana da öyrətmişdir. Aşiq Mərdan hazırda Ordubadın Yuxarı Əndəmic kəndində yaşayır. Peşəkar aşiq olmasa da, məclislərdə arabir saz çalıb oxuyur.

Aşiq Abbas yaradıcı aşiq kimi şerlər də yazmışdır. Onun “Naxçıvan”, “Badamlı”, “Gülə-gülə”, “Elimdir” adlı şeirləri vardır. Təəssüf ki bu şeirləri əldə edə bilmədik.

AŞIQ HÜSEYN ARPAÇAYLI

Naxçıvanın XX əsr Şərur bölgəsi aşığıları sırasında Aşıq Hüseyn Arpaçaylı da xüsusi yer tutur. Aşıq Hüseyn 1926-cı ildə Dərələyəzin Arpa kəndində doğulmuş, erkən yaşlarında ailələri ilə birlikdə Naxçıvana köçüb Şərurun Aralıq kəndində məskunlaşmışlar.

Aşıq Hüseyn aşığılıq sənətini Dərələyəzin Qaravənd kəndindən olan dayısı Aşıq Məhəmməddən öyrənmişdir. Dərələyəzin tanınmış aşığılarından olan Məhəmməd də Şərurun Aralıq kəndində yaşamış, 1979-cu ildə Aralıqda vəfat etmişdir. Aşıq Məhəmməd aşığı sənətinin sirlərini bacısı oğlu Aşıq Hüseynə öyrətmiş, onu Azərbaycan aşığılarının yaradıcılıq yolu ilə tanış etmişdir. Dayısı Məhəmmədin qayğısı ilə Aşıq Hüseyn aşığı havalarının əksəriyyətini sazda məharətlə çalıb oxuyurdu.

Ağ aşığı adı ilə tanınan Aşıq Allahverdinin Aşıq Alı ilə olan deyişməsini və Aşıq Alının Türkiyə səfərini də Aşıq Hüseyn Arpaçaylıya dayısı Məhəmməd yadigar vermişdir.

Aşıq Hüseyn Arpaçaylının şeir yaradıcılığından əlimizə bəzi nümunələr çatmışdır. Bu şeirlərdən məlum olur ki, Aşıq Hüseyn Naxçıvanın bir çox ziyalıları, şeir-

sənət adamları ilə yaxın əlaqə saxlamış, onlara şeirlər də yazmışdır.

Naxçıvanın tanınmış şairlərindən olan Budaq Təhməz Aşıq Hüseyn Arpaçaylıya iki şeir ithaf etmiş, onun aşılıq sənətini yüksək qiymətləndirmişdir. Gəraylı üslubunda qələmə aldığı bu şeirində Budaq Təhməz yazır:

*Gül açıbdır Vətən yazı,
Bülbülə gül satır nazı.
Köynəyindən çıxar sazı,
Bir “Saritel” çal, Hüseyn*

Budaq Təhməz şeirdə Aşıq Hüseyn Arpaçaylını Aşıq Ələsgər sənətindən ilham alan, məclislər yola salan, hər kəlməsində hikmət gizlənən, yaşadığı dövrəyə mah-nılar qoşan el aşığı kimi səciyələndirir:

*Məclislərdə gəlib dəmə,
Gah zilə qalx, gah da bəmə.
Hərdən dönüb xan Kərəmə,
Onu yada sal, Hüseyn.*

*“Büllur buxaq, bəyaz gərdən,
Ağlımı apardı sərdən”.
Bir ağız de Ələsgərdən,
Yorulmasın dil, Hüseyn.*

*Söz düşəndə gəlib kara,
Hər kəlmədə hikmət ara.
El güvənər sənətkara,
Eldən ilham al, Hüseyn.*

*Sən bir oğul, Vətən ana,
Sazı dindir yana-yana.
Mahnılar qoş bu dövrana,
Ürəklərdə qal, Hüseyn (25, s.42).*

14 oktyabr 1996-cı ildə qələmə aldığı “Düşsün” rədifli qoşmasında Budaq Təhməz Aşıq Hüseyn Arpaçaylıya el-obaya sadıq olan ustad aşiq kimi qiymət verir:

*Səsin gəlsin, Arpaçaylı Hüseyn,
Aşıqlar libasın əyninə geyin.
Qaldır sinən üstə, çal sazı yeyin,
Aralıq, Arpaçay dillərə düşsün.*

*Vurğunusan əzəl gündən ellərin,
Simlər üstə qoy oynasın əllərin.
Külək vursun, dalğalansın tellərin,
Sorağın ellərdən ellərə düşsün.*

*Sən gah bəmdə oxu, gah da ki, zildə,
Gəzsin hər söhbətin ağızda, dildə.
Səndən ilham alsın qəmli könül də,
Bülbültək cəh-cəhin dillərə düşsün.*

*Budaq Təhməz səni hər an anandır,
El-obada səni ustad sanandır.
Vətən üçün alışandır, yanandır,
Mizrabı vur, ilham tellərə düşsün (25, s.152).*

Aşıq Hüseyn Arpaçaylı da şair Budaq Təhməzə bir şeir yazmışdır. Qoşma formasında qələmə aldığı bu şeirində Aşıq Hüseyn əslində el qızlarını vəsf etmişdir. Çünki qoşma başdan-başa el gözəllərinə xitab tərzində yazılmışdır. Aşıq xitab etdiyi ei qızlarını Vətən dağlarının qoy-nunda görmək istəyir və bu münasibətlə də yazır:

*Saz əlimdə, siz də mənim arxamca,
Asta-asta çıxacaq bu dağa, qızlar.
Biriniz gül olun, mən də ki, bülbül,
Qanad çalaq, qonaq budağa, qızlar.*

*Biriniz dayı deyir, biriniz əmi,
Gəlin məndən siz götürün bu qəmi.
Yadıma düşübdi könül həmdəmi,
Doyınca baxağın bu dağa, qızlar*

Qoşmanın bədii üslubu elə qurulmuşdur ki, oxucu aşığın el gözəllərini tərənnüm etdiyini düşünür. Lakin son bənddən məlum olur ki, Aşıq Hüseyn bu qoşmanı siyaqutlu şair Budaq Təhməzə ünvanlamışdır. Son bənddə aşığın mətləbi belə açıqlanır:

*Sizə huri deyək, kamalda dərin,
Arpaçaylı sizə desin afərin.
Dəstə tutun bu güllərdən, göndərin
Siyaqut kəndində Budağa, qızlar (50, s.20).*

Qoşma sənətkarlıq cəhətdən də mükəmməldir. Çünki Aşıq Hüseyn qoşmada cinas qafiyələr işlətmiş və

şeydəki qafiyələrə omonimlik əlaməti gətirmişdir. Qoşmanın birinci bəndinin ikinci misrasında işlənən “bu dağa” ifadəsi Vətən dağı mənasındadır. Dördüncü misradaki “budaga” ifadəsi isə gül budagı mənasını ifadə edir. İkinci bəndin dördüncü misrasında işlənən “bu dağa” ifadəsi yenə də dağ mənasındqa, üçüncü bəndin dördüncü misrasında işlənən “Budağa” ifadəsi isə qoşmanın həsr olduğu şair Budaq Təhməzi bildirir. Beləliklə, Aşıq Hüseyn Arpaçaylı “budaq” sözünü üç mənada işlədərək düvvətli cinas qafiyələri yaratmışdır. Bu qoşma təsdiq edir ki, Aşıq Hüseyn Arpaçaylı aşıq sənətinin sənətkarlıq məziyyətlərini dərindən bilirmiş.

AŞIQ ƏLƏSGƏR

Aşiq Ələsgər XIX əsrin sonlarında Naxçıvanın Şərur bölgəsinin Xok kəndində anadan olmuşdur. Uşaqlarının söylədiklərinə görə aşığın əsas yaradıcılığı sovet dövrünə düşmüşdür. Aşığın Naxçıvanın Sovetabad kəndində yaşayan oğlu Telman Əsgərov atası haqqında aşağıdakı məlumatı verdi: “Atam Naxçıvanın Xok kəndindəndir. Ömrünü də Xok kəndində başa vurub.

Atam həftələrlə evdən gedərdi. O, Azərbaycanın və Gürcüstanın bütün yerlərində olub, çox aşıqlarla görüşüb. Çoxlu dastanlar bilirdi. Toylarda dastanların hamısını sazda əzbər deyib oxuyardı. Yazdığı şeirlərini hansısa bir müəllim anamdan alıb Bakıya aparmışdı. Biz çox kiçik idik, şeirlərini saxlamamışıq. Atamın sovet dövlətinə, partiyaya aid şeirləri də var idi”.

Bu xatirədən məlum olur ki, Aşiq Ələsgər Naxçıvanın yaradıcı aşıqlarından olmuşdur.

“Şərq qapısı” qəzeti 1959-cu ilin 28 aprel tarixli sayında Aşiq Ələsgərin “Partiya” başlığı altında bir şeirini dərc etmiş, lakin bu aşığın həyatı və yaradıcılığı haqqında heç bir məlumat verməmişdir. Bu şeirdən müəyyən etmək olur ki, Aşiq Ələsgər daha çox müharibə dövründə və

müharibədən sonrakı dinc quruculuq illərində yazıb yaratmışdır. “Partiya” şeirində aşığın sovet quruluşuna rəğbəti ifadə olunmuşdur:

*Səni sarsıtmadı qasırğa, tufan,
Fırtına önündə uca dağ oldun.
Şanlı döyüşlərdə ali komandan,
Zəfər yollarında bir bayraq oldun.*

*Düşmən yurdumuza hücum çəkəndə,
Göydən üstümüzə mərmə tökəndə.
Dağların başına duman çökəndə,
Yatmadın, gecə də sən ayıq oldun.*

*Yazıldı zamanın hökmü əlinlə,
Daima ağ günə çıxdıq sənənlə.
Fəxr edir dost ellər xoş əməlinlə,
Sülhsevər xalqlara ilk dayaq oldun.*

*Ələsgər söyləyir yaşa, partiya,
Durursan günəşlə qoşa, partiya.
De, necə gəlməyim coşa, partiya,
Sabaha nur saçan bir mayak oldun.*

Bu şeir təsdiq edir ki, Aşıq Ələsgər də sovet dövrünün bir çox aşıqları kimi dünyagörüşünün məhdudluğu üzündən sovet dövlətinə xilaskar bir quruluş kimi baxmış, şeirlərində bu quruluşu tərənnüm etmişdir. Aşığın ədəbi irsi əldə olmadığı üçün onun yaradıcılığına düzgün qiymət vermək və ideya istiqamətini müəyyənləşdirmək mümkün deyildir.

Aşıq Ələsgər haqqında onun doğulduğu Xok kəndində bir sıra el rəvayətləri də dolaşmaqdadır. Bu rəvayətlərin birində deyilir ki, Aşıq Ələsgər Şahbuzun Kükü kəndinə yaxın tanışlarından birinin evinə onun uşağının sünnət toyuna gedir və məclisdə qonaq olur. Hamı gözləyir ki, məclis başlasın, yeyib-içsinlər. Amma məclisi başlamırlar. Aşıq Ələsgər soruşur ki, niyə camaat süfrəyə əl uzatmır? Ona deyirlər ki, bu kəndin adəti var. Gərək dəllək gəlib süfrəyə əl uzada, sonra camaat yeyə.

Bir azdan kənd sovetinin sədri Əliqəmər də məclisə gəlir. Lakin dəllək yenə də yubanır, camaatın səbri tükənir. Bu adət Aşıq Ələsgərə pis təsir edir. Elə oradaca Aşıq Ələsgər aşağıdakı şeirini deyir:

*Mən Küküdə bir məclisə tuş oldum,
Məclisin başçısı Dəllək Əlidir.
Zalım oğlu oturanda yeməyə,
Elə bil ki, qan somuran zəlidir.*

*Əliqəmər gəlib çıxdı məclisə,
Qiyət verdi həm yaxşıya, həm pisə.
Qonaqlar az qalır acından küsə,
Dəllək Əli şişib, qarpız kimidir.*

Yumoristik mahiyyət daşıyan bu şeir təsdiq edir ki, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı təkcə partiya mövzusu ilə məhdudlaşıb qalmamışdır. Aşıq öz yaradıcılığında ictimai-tənqidi mövzulara da müraciət etmiş, xalq həyatında olan lüzumsuz adətlərə qarşı da tənqidi münasibətini bildirmişdir.

AŞIQ ƏLƏKBƏR

Aşiq Ələkbər
(Vayxır kəndi)

Aşiq Ələkbər Mehdiyev XX əsr Naxçıvan aşiq mühitinin yetişdirdiyi istedadlı aşıqlardan olmuşdur. O, 1895-ci ildə Naxçıvanın Vayxır kəndində doğulmuşdur. Aşiq Ələsgər kimi, aşiq Ələkbər də heç bir təhsil görməmiş, kənddə təsərrüfatda işləmiş, aşıqlıq sənətilə güzəran keçirmişdir.

Aşiq Ələkbər 1925-ci ildə Vayxır kəndində Şərəbanı adlı bir qadınla evlənmiş, ondan üç oğlu olmuşdur. Aşığın hazırda Vayxır kəndində yaşayan oğlu Hüseyn Mehdiyevin dediyinə görə onların əslə Türkiyənin Kayseri məmləkətindən, Dəvəli tayfasından olmuş, XVIII əsrin sonlarında köçüb Naxçıvana gəlmiş və Vayxır kəndində məskunlaşmışlar.

1918-ci ildə ermənilər Naxçıvana hücum edərkən türk qoşunlarının Kazım Qarabəkir paşanın başçılığı ilə Naxçıvana gəlib ermənilərlə vuruşduğu zaman Aşiq Ələkbər də türklərə qoşulub ermənilərə qarşı vuruşmuşdur. Aşiq Ələkbər sərrast atıcı olduğu üçün türklər onu öz qoşun sıralarına atıcı kimi qəbul etmiş və bu döyüşdə Aşiq

Ələkbər 11 ay türklərlə birlikdə ermənilərə qarşı sərrast atıcı kimi döyüşüb şöhrət qazanmışdır.

1941-ci ildə Aşıq Ələkbər 45-46 yaşlarında müharibəyə getmiş, lakin yaşlı olduğu üçün bir ildən sonra qayıtmışdır.

Şəkildə ayaq üstə soldan 1-ci: Aşıq Ələkbərin həyat yoldaşı Şərəbanı xanım, 2-ci: Aşıq Ələkbər, 3-cü və 4-cü: Bakıda kirayə qaldıqları evin sahibləri, stulda oturan: sirablı Qara Rəsul (Aşıq Ələkbərin dostu) Bakı şəhəri 1946-cı il

Aşığın Vayxır kəndində yaşayan oğlu Hüseyn Mehdiyev atasının müharibə həyatı haqqında söylədiyi bir xatirəsini aşağıdakı şəkildə bizə danışdı. Atası öz xatirəsində deyirdi: “Müharibənin qızgın çağında biz Hitlerin qoşunları tərəfindən əhatə olunmuşduq. Hər tərəfdən üstümüzə güllələr, mermilər, bombalar yağdırdı. Gecə yatıb, yuxuda vayxırlı seyid Mir Cəlal ağa-

nı gördüm. Mənə dedi ki, Ələkbər, durun, yerinizi dəyişin. Yuxudan ayıldım. Akop qazıb içərisinə girmişdik ki, güllələrdən qorunaq. Mir Cəlal ağanın yuxuda mənə dediklərindən sonra bir neçə yoldaşım ilə durub yerimizi dəyişdik. Şəhər faşistlər həmin akopu bombaladılar. Hərbi heyətin hamısı akopda həlak oldular. Bu akopdan bir nəfər də sağ çıxmamışdı”.

Bu xatirə Aşıq Ələkbərin müsəlman xilqətli, inamlı və imanlı bir şəxs olduğunu söyləməyə əsas verir. O, müharibədən qayıtdıqdan sonra Vayxır kəndində qurulmuş kolxozda işləmiş, təsərrüfatda çalışmaqla yanaşı, aşığılığını da davam etdirmiş, toylarda, el şənliklərində aşılıq etmişdir. 1968-ci ildə Vayxır kəndində vəfat etmişdir.

Aşıq Ələkbər aşılığa çox gənc ikən, 18 yaşından başlamışdır. O zaman Ermənistandan zorla qaçqın düşüb Naxçıvanda məskunlaşan Sallılı Aşıq Cəlil qonşu Kültəpə kəndinə gəlmiş, Aşıq Ələkbər də bu kənddə Aşıq Cəlillə görüşüb yaxınlaşmış və aşılıq sənətini də Aşıq Cəildən öyrənmişdir. Aşıq Cəildən bu sənəti öyrənən Ələkbər “Türməni”, “Gözəlləmə”, “Qaytarma” və “Zarıncı” aşiq havalarını sazda xüsusi məharətlə ifa edirdi. Oğlunun dediyinə görə, Aşıq Ələkbər Azərbaycan xalq dastanlarını da mükəmməl bilmiş, məclislərdə “Novruz”, “Abdulla”, “Alı xan”, “Səadət və Səyyad” dastanlarını saz üstündə əzbər söyləmişdir.

Aşıq Ələkbər də Naxçıvanın bir sıra aşıqları kimi, Bakı şəhərində keçirilən olimpiadalarda iştirak etmiş, mükafat və təltiflər almışdır.

Aşıq Ələkbərin əldə olan şeirləri təsdiq edir ki, o, həm klassik, həm də müasir üslubda yazan aşıqlardan olmuşdur. Müasir səpkidə qələmə aldığı qoşmalarında Aşıq Ələkbər yaşadığı Vayxır kəndinin təbiətini, bol-bəhrəli təsərrüfat həyatını tərənnüm etmişdir.

*Üç arxı var, bir çeşməsi başında,
Hər gələn seyr edir yazın Vayxırın.*

*Qarpızı, qovunu, üzüm, meyvəsi,
Hər gözəllik verir yazı Vayxırın.*

Lakin Aşıq Ələkbər Naxçıvanı doğulub boya-başa çatdığı Vayxır kəndindən ayırmır. Onun müasir ruhlu şeirlərində Naxçıvana bəslədiyi məhəbbət də eyni mövqedən tərənnüm olunur:

*Aşıq Ələkbərəm, elim Naxçıvn,
Həyatım gözəldir, elim firavan.
Dolandıqca illər, ötdükcə dövrən,
Artar sazımdakı telin qüdrəti.*

Aşıq Ələkbərin klassik aşıq poeziyası ənənələri üslubunda qələmə aldığı şeirləri də vardır. Aşığın bu istiqamətdə qələmə alınmış şeirlərində müəyyən qədər həyatdan küskünlük və bədbin əhvali-ruhiyyə nəzərə çarpır. “Dünya” rədifli qoşmasında Aşıq Ələkbər həyatın gərdişi ilə razılaşmayan, dünyanın gedişatını etirazla qarşılayan bədbin sənətkar kimi çıxış edir:

*Adəmi yaratdın ərşi-ələda,
Sən axırı onu qovlatdın, dünya.
Həvvasını saldın gözdən irağa,
Qırx il gecə-gündüz ağlatdın, dünya.*

*Süleyman eylədi bir belə fərman,
Qırdırsın quşları, etsin nahaq qan.
Bayquş başa saldı, oldu peşiman,
Onu Bülqeyisə yalvartdın, dünya.*

Aşığın bu cür şeirlərində nəsihətamiz, didaktik fikirlərlə də qarşılaşırıq. Şeirin sonrakı bəndlərində aşığın insanlara təlqin etmək istədiyi dünya malına uymamaq haqqındakı nəsihətamiz fikirləri ilə də qarşılaşırıq. Aşıq dünyanı fəth edən İsgəndəri, onun cah-cəlalını xatırladır, bunlardan dünyada heç nə qalmadığını var-dövlət hərislərinə aşılamağa çalışır. Lakin Aşıq Ələkbər bunu da dünyanın tərsinə gərdişi kimi mənalandırır:

*Hanı İsgəndərin qurğu-büsatı?
Ona təslim oldu dəryalar qatı.
O da çox axtardı abi-həyatı,
Gizlətdin bulağı, oynatdın, dünya.*

*Ələkbər, ağılama, tokülən dolmaz,
Çıxan qan qayıdıb qamarda qalmaz.
Qoca cavan olmaz, iqbali gülməz,
Cavanları nakam yollatdın, dünya.*

“Yerdə” rədifli qoşmasında aşığın həyatda qarşılaşdığı üzüntülər ümumiləşdirilir. Hiss olunur ki, Aşıq Ələkbər çox da firavan həyat yaşamamış, qarşılaşdığı sıxıntılı güzəran onun qəmli günlər keçirməsinə səbəb olmuşdur:

*Zalım səyyad aldı məni nişana,
Bir quş idim, vurdu uçduğum yerdə.
Alışdı kitabım, yandı dəftərim,
Qurudu mürəkkəb yazdığım yerdə.*

*Təbib, dəymə, ürəyimdə yara var,
Yar vurubdu yara üstdən, yara var.
Xəstə düşsəm yar dəstini yar ovar,
Tərpətmə bu dərdə dözdüyüm yerdə.*

Aşıq Ələkbər dünya qəmi ilə yaşamasına baxma-
yaraq dünyanın əbədi olmamasından, yaşamaq nə qədər
gözəl olsa da, insanın gec-tez dünyasını dəyişəcəyindən
təsəlli tapır:

*Ay da, gün də həsrət çəkər by yerə,
Cəmi cismim köçəcəkdir o yerə.
Şahin parçalayıb tökər bu yerə,
Durnatək havada süzdüyüm yerdə.*

*Aşıq Əkbər, gəl girmə çox dərinə,
Üz tutma heç namərdlərin dərinə.
Bir gün olar gəmin batar dərinə,
Burulğan batırar üzdüyüm yerdə.*

Vayxır kəndinin qocalarının dilində Aşıq Ələkbər
haqqında bir sıra el rəvayətləri də dolaşmaqdadır. Bu
rəvayətlərin birində deyilir ki, bir gün Aşıq Ələkbər qış vaxtı
eşdə olarkən Vayxır kəndinin məktəbinə qızınmağa gedir.
Məktəbdə ona deyirlər ki, Ələkbər əmi, kənddə qarın içindən
üç yaşında bir qız uşağı tapmışıq. Sənin qızın yoxdur, apar
bu qızı sən saxla, böyüt. Aşıq Ələkbər bu qızı aparıb 18
yaşına qədər saxlayıb böyüdür. Sonra qızın anası gəlib zorla
qızı Aşıq Ələkbərdən alıb aparır. Bu fakt Aşıq Ələkbərin
insanpərvər bir şəxs olduğunu təsdiq edir.

AŞIQ KƏRİM

(*Cəhənnəm aşığı*)

Aşiq Kərim

Aşiq Kərim Məmmədov XX əsr Naxçıvan aşiq mühitinin nümayəndələrindən olmuşdur. O, 1912-ci ildə Naxçıvanın Qaraqala kəndində doğulmuşdur. Atası Abdulla yoxsul olmuş, kənddə təsərrüfatda çalışmışdır. Anası Nəbat isə evdar qadın olmuşdur.

Gənc yaşlarında Aşiq Kərim öz kəndlərindən olan Xanım Musayeva ilə evlənmiş, bir oğlu, yeddi qızı olmuşdur. Yoxsulluq üzündən təhsil ala bilməyən Kərim Uzunoba su hövzəsində gözetçi işləmiş və Qaraqala kəndində təsərrüfatda çalışmışdır.

1942-ci ildə Aşiq Kərimi başqa cavanlar kimi, müharibəyə aparırlar. Lakin o, müharibədə çox qalmamış, döyüşdə yaralandığı üçün 1944-cü ildə döyüşə yararsız adam kimi kəndlərinə qayıtmışdır.

1967-ci ilin oktyabrında Aşiq Kərim avtomobil qəzasında dünyasını dəyişmişdir.

Hazırda Aşiq Kərimin Qaraqala kəndində Nəriman Məmmədov adlı bir oğlu və Xeyrənsə Məmmədova adlı bir qızı yaşayır. Onlarla söhbətimizdən məlum oldu ki, aşığın şeirlərindən ibarət bir dəftəri son vaxtlara qədər qalmış, lakin kimsə bu dəftəri aparmış və qaytarmamışdır.

Aşığın oğlu Qaraqala kənd məktəbində müəllim

işləyir. O bizimlə görüşdə atası haqqında rəvayətlər danışdı və bildirdi ki, el arasında Aşiq Kərimə “Cəhənnəm aşığı” demişlər. Səbəbini soruşduqda Nəriman Məmmədov bunu bizə belə izah etdi: “Atam yaxşı saz çalıb, yaxşı da oxuyurdu. Lakin müharibədə yaralandığı üçün səsi əvvəlki tərəvətini itirmişdi. Cavanlığında vurduğu aşiq zəngulələrini əvvəlki kimi vura bilmirdi. Buna görə də toylara və el şənliklərinə az dəvət olunurdu. Atamı toylara və el şənliklərinə o vaxt çağırırdılar ki, camaat yaxşı aşiq tapa bilmir və gəlib atamı aparırdılar. Bir gün yaxın kəndlərin birində toy olur. Aşiq Qulunu, Aşiq Cəfəri, Aşiq Südeyibi axtarsalar da, bu aşıqların hamısı toylarda olur. Toy sahibi çıxılmaz vəziyyətdə qalıb deyir: – Cəhənnəm, gedin Qaraqaladan Aşiq Kərimi gətirin, toyu yola salsın. Gəlib atamı aparırlar. O vaxtdan atamın adı el arasında “Cəhənnəm aşığı” qalır. Bundan sonra atamı toylara gəlib aparənlər da gülə-gülə deyərdilər: “ – Ayə, “Cəhənnəm aşığı”, toyumuz var, gəl gedək. Beləliklə, atam müharibədən sonra el arasında bu adla məşhurlaşdı”.

Aşiq Kərimin ədəbi irsi itib-batmış, yaradıcılığından üç lirik şeiri qalmışdır. Bunlardan biri altı misralı aşiqanə-lirik şeir, ikincisi “Üstünə” rədifli gəraylı, üçüncüsü isə Batabatın təsvirinə həsr olunmuş lirik qoşmadır. Aşıqın altı misralı lirik şeiri bir bənddən ibarətdir. Bu şeirində Aşiq Kərim sevgilisinin gözəlliyini vəsf edir, onu işıqlı aya bənzədərək öz al-əlvan, qırmızı geyimi ilə hamını məftun edən, gözəlliyi ilə xanı, bəyi “taxtdan salan” kənd gözəli kimi səciyyələndirir:

*Sevdiyim arana çıxıb,
Mahi-rövşən qırmızı.
Ağ əllərə xına yaxıb,
Olub al qan, qırmızı.
Bəyi, xanı taxtdan saldı,
Tökübdü al qan qırmızı.*

“Üstünə” rədifli gəraylısında Aşıq Kərim Vətən dağlarının təbii gözəlliklərini tərənnüm edir. Bu gəraylı Aşıq Kərimin klassik aşiq poeziyası ənənələrinə yaxından bələd olduğunu təsdiq edir. Çünki gəraylıda lirik məntiqi ardıcılıq və poetik təsvir və səciyyələndirmə üslubu klassik aşiq poeziyasının bədii üslubunu xatırladır. Gəraylıda kənd payızının və qışının bədii tablosu yaradılmışdır:

*Sərt havada yolum düşdü
Yenə bu dağlar üstünə.
Xəzan vurub, güllər solub,
Tökülübdü xar üstünə.*

*Dağda qalıb keç, təkə,
Kəklik gəzər səkə-səkə.
Birdən ovçu gəldi bəlkə,
Kəklik düşüb qar üstünə.*

Gəraylının üçüncü son bəndi Aşıq Kərimin yaşadığı ictimai mühitə tənqidi münasibətini dəyərləndirmək baxımından səciyyəvidir. Bu bənd təsdiq edir ki, Aşıq Kərim şeirlərində lirik təsvirin bədii fonunda dövrün

ictimai ziddiyyətlərinə tənqidi münasibətini ifadə etməkdən çəkinməmişdir:

*Kərim, axtardığın hanı?
Boş qalıb mərdin meydanı.
Müxənnət tutub dünyanı,
Açıbdı bazar üstünə.*

Aşıq Kərimin “Batabat” rədifli qoşması lirik təsvir və səciyyələndirmə baxımından daha qüvvətlidir və realist mahiyyət daşıyır. Aşığın bu qoşmasında Şahbuzun dilbər guşəsi olan Batabat yaylağının ürəkaçan, füsunkar gözəllikləri təsvir və tərənnüm olunur:

*Burdakı hər ocaq odlu, közlüdü,
Qocası, cavanı sazlı, sözlüdü.
Gəlinlər ismətli, durna gözlüdü,
Qızlara yaraşır naz Batabatda.*

*Gülləri bolluca, lələsi xallı,
Min bir cavablıdı, min bir suallı.
Məhəbbət sevdalı, min bir savablı,
Sevişir hər oğlan, qız Batabatda.*

*Gör necə məğrurdu zirvə qartalı,
Özünə yurd seçib qayanı, salı.
Gəzdim qarış-qarış yalağı, dalı,
Gördüm hər ilqarı düz Batabatda.*

Qəlblərə iz saldı, mən üzə gələm,

*İlham coşa gəldi əlimdə qələm.
Aşıq Kərim bilməz nədir dərd, ələm,
Ən yaxşı şeiri yaz Batabatda.*

Aşıq Kərimin ədəbi irsinin çox qismi itib-batsa da, el arasında onun haqqında yumoristik rəvayətlər və bu rəvayətlərlə bağlı şeirləri dolaşmaqdadır. Naxçıvanın Vayxır kəndində yaşayan və Aşıq Ələkbərin böyük oğlu Səfəralıdan olan nəvəsi Məhərrəm Mehdiyev Aşıq Kərimin el arasında dolaşan aşağıdakı rəvayətini və bu haqdakı şeirini belə söylədi: “Xalxal kəndində Gövhər adlı bir dalaşqan arvadın keçisi sürüdən aralanıb itir və Quyulu dağ adlanan sıldırımlı bir yerdə ilişib qalır. Nə qədər axtarırlarsa, keçini tapa bilmirlər. Xalxal kəndi ilə yaxın əlaqəsi olan və dağları yaxşı tanıyan Aşıq Kərim həmin kəndə məclis aparmağa gəlir. Gövhər arvada deyirlər ki, sənin keçini bu dağlara yaxşı bələd olan Aşıq Kərim tapa bilər. Gövhər arvad haray-həşirlə Aşıq Kərimin yanına gəlib deyir: – Bu kənddə bir başpapaqlı kişi tapılmaz ki, mənim keçimi tapıb versin. Aşıq Kərim Gövhər arvadı haray-həşirli görüb onu sakitləşdirir və söz verir ki, keçini tapacaq. Aşıq Kərim keçini axtara-axtara gəlib Quyulu dərəyə çatır. Görür ki, keçi ilişib dərədə sıx kolların arasında qalıb. Sazını götürüb dəcəl keçini dərədən bu şeiri ilə çıxarır:

*Üstün sıldırımdı, altındı qaya,
Susamısan, ağzın yetişmir çaya.
O çoban Əmiri yetirdin baya,*

Üzünə pis gəlib zamana, keçi.

*Bu dağların bulağından içmisən,
Yaxşısını, yamanını seçmisən.
Nəfsindən sən bu bəlaya düşmüşsən,
Gətirəsən Gövhəri imana, keçi.*

*Rəngini soruşsan, qara qır-bəllə,
Quyulu dərədə düşübsən bəndə.
Qoyun qabağında girəsən kəndə,
Gövhər yiyən gələr imana, keçi.*

*Yeddi gündü qan qalmadı bədəndə,
Yiyən səni keçi deyib güdəndə.
Qədəm qoyub sən Xalxala gedəndə,
Gövhər yiyən gələr imana, keçi.*

Yumoristik şəkildə el arasında dolaşan bu rəvayət ideya etibarı ilə çox dəyərlidir. Rəvayətdə insanın nəfsi ucbatından bəlaya düşməsi, böyüklərdən söz eşitməyib acı günlər keçirməsi simvolik olaraq dəcəl keçinin üzərinə köçürülmüş və mənfi əxlaqi keyfiyyət kimi ümumiləşdirilmişdir. Bu nümunə təsdiq edir ki, Aşıq Kərim öz yaradıcılığında mənəvi-əxlaqi dəyərlərə üstünlük verən yaradıcı aşıqlardan olmuşdur.

AŞIQ DƏDƏKİŞİ

Aşiq Dədəkişi
(Zeynəddin kəndi)

Aşiq Dədəkişi XIX- XX əsrlər Naxçıvan aşıqlarındandır. O, 1877-ci ildə Naxçıvanın Zeynəddin kəndində zəhmətkeş ailədə anadan olmuşdur. Bu aşiq haqqında “Şərq qapısı” qəzetinin 1959-cu il 17 iyul tarixli sayında Əsgər Səfərov tərəfindən yazılmış “Aşiq Dədəkişi” adlı bir məqalə dərc olunmuş, aşığın şəkli də verilmişdir. 1959-cu ildə yazılmış bu məqalədə Aşiq Dədəkişinin 82 yaşı olduğu bildirilir. Nə vaxt vəfat etməsi haqqında məlumat yoxdur.

Məqalədə aşığın şeirlərindən verilən bir neçə nümunələr təsdiq edir ki, Aşiq Dədəkişi dövrünün tanınmış, istedadlı aşiq-şairlərindən olmuşdur. Araşdırmalardan məlum olur ki, o zaman erməni təcavüzünə məruz qalıb vətənlərindən didərgin düşən və Naxçıvana pənah gətirən Dərələyəz və Sallı aşıqlarının çox qismi Naxçıvana köç edib ətraf kəndlərdə məskunlaşmışdılar. Bunların içərisində Sallıdan gəlib Naxçıvanda yaşayan Aşiq Cəlil də var idi. Aşiq Dədəkişi də o dövrdə Naxçıvanda məskunlaşmış dərələyəzli aşıqlarla, xüsusən Aşiq Cəlillə yaxın təmasda idi və onlarla birlikdə el şənliklərinə gedirdi. Gənc yaşlarında Aşiq Dədəkişi aşıqlıq sənətini sallılı Aşiq Cəlidən

öyrənmiş və onunla el məclisləri aparmışdır. Bu haqda Aşıq Dədəkişi öz xatirələrində deyirdi: “ Sallılı Cəlil yaxşı aşiq idi. Onun qoşmaları dildən-dilə gəzirdi. Mən bütün gün yeyib-içmədən ona qulaq asmağa hazır idim. Məclislər yaraşığı ustad Aşıq Ələsgəri lap kiçik yaşlarımdan mənə sevdirən də Aşıq Cəlil olmuşdur. O, çox bilirdi. Mahir ifaçılıq qabiliyyətinə malik idi. Cəlil əsl aşiq idi. O, heç zaman “bilmirəm”, “yadımdan çıxıb” deməzdi” (56).

Bu xatirə Aşıq Dədəkişinin kiçik yaşlarından aşıqlıq sənətinə həvəs göstərməsini və Naxçıvanda məskunlaşan Aşıq Cəlil kimi el aşıqlarının əhatəsində aşiq sənətinin sirlərinə yiyələnməsini təsdiq edir.

Aşıq Dədəkişinin əldə olan şeirlərindən məlum olur ki, o, həmişə el dərдинə şərik olan sənətkar olmuş, ağır iqtisadi güzəran keçirmiş, ruzi qazanmaq üçün varlı bəylərin qapısında işləmək məcburiyyətində qalmış, buna görə də şeirlərində ictimai mövzulara üstünlük vermişdir. Bu haqda aşiq öz şeirlərinin birində yazırdı:

*O zaman ac qalıb ölməyək deyə,
Geçəli-gündüzlü işlədik bəyə.
Həsrət qaldıq bir doyumluq çörəyə,
Görün necə idi keçmiş zamanlar.*

Şeir təsdiq edir ki, Aşıq Dədəkişi bu qoşmasını sovet quruluşu dövründə yazmış, özünün keçmişdəki acınacaqlı həyat tərzinə münasibətini ifadə etmişdir. Sovet dövründə aşığın həyat təzi və iqtisadi güzəranı yaxşılaşdığından onun qələmə aldığı şeirlərinin ruhu və mövzusu

da dəyişilmiş və aşiq bəzi şeirlərində sovet dövlətini tərənnüm etmişdir. Şeirlərinin birində aşiq yazırdı:

*Milyon illər yaşa, sovet dövləti,
Azadə yaradan ellər bizimdir.
Ölkəmiz bəzənib ala-qumaşa,
Şən həyatda açan güllər bizimdir.*

Şübhəsiz ki, bu şeirin mövzusu Aşiq Dədəkişinin yaradıcılığında onun keçmiş həyat tərzinin sovet dövründə firavanlaşmasından irəli gəlmişdir. Çünki o dövrdə Aşiq Dədəkişi də sovet dövründə yaşayan digər Azərbaycan aşıqları kimi, sosializmin, rus bolşevizminin xalqlara olan mürtəce mövqeyini və ruslaşdırma siyasətini dərk edə bilmirdi. O da başqa sovet dövrü aşıqları kimi, sovet quruluşuna fəhlə-kəndli hökuməti kimi baxırdı. Odur ki, Aşiq Dədəkişi o zamanlar Naxçıvanda gedən abadlıq və quruculuq işlərini xalqın maddi və iqtisadi güzəranının yaxşılaşdırılması mövqeyindən dərk edir və şeirlərində bu yeniliyi həvəslə tərənnüm edirdi. Aşiq Naxçıvanın Sirab və Badamlı bölgələrində mədən sularının istehsala başlamasını alqışlayır və şeirlərinin birində bu münasibətlə yazırdı:

*Alimlərin sayəsində tapılıb,
Naxçıvanda gözəl mədən suları.
Yoxladığca çox faydalı çıxıbdır,
Artacaq yurdumun sərvəti, varı.*

*Sirab suyu Narzan suyudur desən,
Ondan içsən, çoxlu xeyir görərsən.*

*Danışanda Badamlıdan deyərsən:
Butulkası Moskvada satılır.*

Aşıq Dədəkişi Naxçıvanın Vayxır kəndində aşkar edilmiş Vayxır (Şor su) mədən suyunun istehsala başlanmasını da sevinclə qarşılamış, şəfaverici bu mədən suyu haqqında da ayrıca şeir yazmışdır:

*O zaman ki, qədəm qoyanda yaza,
Tərifin yayılır hər yana, Şor su,
Yamacında lalə, nərgiz açılır,
Bənzərsən hər zaman Muğana, Şor su.*

*Qaynayıb qalxırsan qayanın üstə,
Qız-gəlin yanında bağlayır dəstə.
Şəfa tapır sənə hər gələn xəstə,
Bənzərsən elə bil loğmana, Şor su.*

Aşıq Dədəkişi şeirlərində Naxçıvanda gedən abadlıq və quruculuqla, istehsalat və təsərrüfatla bağlı işləri də tərənnüm etmişdir. Naxçıvanda su təsərrüfatının yaradılması məqsədilə Uzunoba su anbarının yaradılmasına sevinən aşiq öz şeirlərinin birini də buna həsr etmiş və Uzunoba su anbarı haqqında yazmışdır:

*Bağlanıbdır bəndi, gəlibdir başa,
Mənfəət görəcək ellər bu göldən.
Axdıqca bol suyu kəndə, şəhərə,
Atlas geyinəcək çöllər bu göldən.*

*Bu gölün olacaq gözəl havası,
Zəmilər geyəcək atlas libası.
Bu azad ölkənin gözəl dünyası,
Deyəcək nəğməsin ellər bu göldən.*

Aşıq Dədəkişinin lirik şeirlərindən bu günə yalnız bir bənd qoşması gəlib çatmışdır. Bu qoşma aşiqanə-məhəbbət mövzusunda yazılmış və aşığın hər hansı bir gözələ olan sevgisini ifadə edir. Qoşma təsdiq edir ki, Aşıq Dədəkişi aşiqanə məzmunlu lirik şeirlərin də yaradıcı müəllifi olmuş, şeirlərində el gözəllərini tərənnüm etmişdir:

*Qurban olum ala gözün məstinə,
Nə düşmüşən Dədəkişinin qəsdinə.
Üzüm qoyum tər sinənin üstünə,
Elə bil ki, bülbül gülə bükülmüş.*

Deilənlər təsdiq edir ki, Aşıq Dədəkişi XIX-XX əsrlər Naxçıvan aşiq mühitində tanınan yaradıcı aşıqlardan olmuşdur.

AŞIQ BAYRAMƏLİ

Aşiq Bayraməli

rak etmiş, Moskvada keçirilən festivalda medala layiq görülmüşdür.

Aşiq Bayraməli Şahbuzun Badamlı kəndindən olan Güllər adlı bir qızla evlənib ailə qurmuş, Kəmalə və Nazilə adlı iki qızları olmuşdur. Bu qızlar hazırda Bakının Binə qəsəbəsində yaşayırlar.

Aşiq Bayraməlinin ədəbi irsindən hafizələrdə bir şeiri və haqqında bir rəvayət qalmışdır. Bu şeir Aşığın Naxçıvana həsr etdiyi “Gülür” rədifli qoşmasıdır. Bu qoşma təsdiq edir ki, Aşiq Bayraməli daha çox tərənnümçü üslubda yazan aşıqlardan olmuşdur. Çünki bu qoşmada aşiq Bayraməli Naxçıvana olan sevgisini və Naxçıvan yurdunun gözəlliyini vətənsəverlik mövqeyindən tərənnüm

edir:

*Naxçıvanım Araz üstə mayakdır,
Qucağında tarla gülür, çöl gülür.
Ona eşqim bir çağlayan bulaqdır,
Ağ sədəfli sazımdakı tel gülür.
Çiçək açır qəlbimdəki arzular,
Bu günlərə neçə nəğməm, sözüm var.
Daha gözəl olacaqdır bu diyar,
Gün xoş keçir, ay sevinir, il gülür.*

Aşığın saxlayıb böyütdüyü ögey qızı Sona xanım Baxşəliyeva Aşıq Bayraməli haqqında yadında qalan bir şeiri haqqında belə bir məlumat verdi: “Bir gün Aşıq Bayraməli Naxçıvanda Qahab kəndinə dəvət olunub orada məclis aparır. Bu zaman üzdən çox çirkin olan Qahab qadınlarından biri Aşıq Bayraməliyə yanaşıb deyir ki, aşiq, mən qoyun-keçi saxlayıram, ərim mənə qiymət vermir. Məni tərif edə bilərsən? Aşıq Bayraməli baxır ki, bu qadın çox çirkindir, özü də acgöz kimi süfrədə nə var yeyir. Öz ürəyində deyir ki, mən bu çirkinin nəyinə tərif deyim? Necə var, elə də deyəcəyəm. Aşıq Bayraməli məclisdə həmin qadına belə bir dırnaqarası “tərif“ deyir:

*Ala gözlü nazlı ceyran,
Boyun qanqaldan artıqdır.
Bir otruma on dörd çörək,
Qarnın çuvaldan artıqdır.*

Aşıq Bayraməli Azərbaycan aşıqları ilə birlikdə. *Sağdan birinci*

*Dırnaqların şana-şana,
Az qalıbdır çatsın dama.
Sənin o xor-xor yatışın
Fermada kəldən artıqdır.*

*Yamanca olmusan harın,
Başına bəladır qarın,
Səni nə tərif eyləyim,
Tərifin etsin öz yarın.*

Aşıq Bayraməlinin ədəbi irsi mühafizə olunmasa da, onun yaradıcılığının bir sıra nümunələri Aşıq Sərrafın dastan yaradıcılığında və onun Aşıq Bayraməli ilə olan müştərək dəyişmələrində az da olsa, qalmışdır. Aşığın əlimizə Sərraf Qasımla olan bir dəyişməsi gəlib çatmışdır. Bu dastan-dəyişmə Azərbaycan məhəbbət dastanlarından olan “Əsli və Kərəm” dastanının motivləri əsasında qələmə alınmış milli ruhlu əsər olmaqla yanaşı, aşıq poeziya-

sının milli məsələyə yeni ictimai-siyasi və sosial baxışını özündə əks etdirən dəyərli nümunəsidir.

Dastan-deyişmə Aşıq və şair Sərraf Qasımın milli ruhumuzu özündə əks etdirən aşağıdakı sözlərilə başlayır: “Azərbaycan xalqına qarşı XX əsrin axırlarında, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı axırncı deportasiya təcavüzləri zamanı Naxçıvan folklorunda gələcəyə yol göstərən nurlu bir başlanğıc yarandı. O vaxt yaşayan, bu gün isə artıq dünyada olmayan naxçıvanlı Aşıq Bayraməli və hal-hazırda Şahbuzun Aşağı Qışlaq kəndində yaşayan Aşıq Sərraf Qasım tərəfindən ölməz, maraqlı və həmişəyaşar “Əsli-Kərəm” məhəbbət dastanına “Kərəm köçdü” versiyası əlavə edildi. “Kərəm köçdü” versiyası o dövr və bundan sonra gələn bütün zaman və əsrlərdə Azərbaycan üçün çox dəyərli olacaqdır. “Kərəm köçdü” versiyası mənəvi, tərbiyəvi, nəsihətamiz və ibrətamiz olmaqla Azərbaycan xalqına, xüsusilə də həyata təzə atılıb ailə quran gənclərimizə bir doğru yol ola bilər.

Versiya Naxçıvanda oxunmuşdur. “Kərəm köçdü” versiyası bədahətən yarandığı, ərsəyə gəldiyi o dövrdən indiyə qədər Naxçıvan folklorunda qorunur”.

Dastan-deyişmənin Aşıq Sərrafın ürək sözlərini ifadə edən bu giriş hissəsi təsdiq edir ki, XX əsrin 80-90-cı illərindən başlayaraq Qorbaçovun Sovet quruluşunu dağıtmaq məqsədilə “perestroyka” siyasəti altında İttifaq miqyasında qeyri-xristian respublikalarda milli qırğınlar törədib xalqları bir-biri ilə qarşıdurmaya qoymasının nəticəsi olaraq ermənilərin “dənizdən-dənizə” siyasəti yenidən baş qaldırdı,

Azərbaycanda ruslar və ermənilər tərəfindən “Qanlı Yanvar” qırğını törədildi, sonra da torpaqlarımızın 20 faizdən çox ərazisi zəbt olundu. Ölkə daxilində rus şovinizminin dəstəyi ilə törədilən qırğınlar və qəsbkarlıq siyasəti Azərbaycanda şeir və sənət adamlarını, o cümlədən, xalq aşıqlarımızı da milli cəhətdən oyatdı. Aşıq Sərraf və Aşıq Bayraməli tərəfindən yaradılmış “Kərəm köçdü” versiyası da belə bir siyasi gərginlik şəraitində ortaya çıxdı. Bu versiyanı yaratmaqda hər iki aşıq-şair xalqa demək istəmişlər ki, soykökünüzə qayıdın, erməni düşmənlərimizin qızları ilə ailə qurub təmiz türk qanınızı murdarlamayın.

Dastan-deyişmə üç hissədən ibarətdir. Birinci hissə “Kimə və nəyə “Kərəm köçdü” deyirlər?” süjeti üzərində qurulmuşdur. Dastan-deyişmənin bu hissəsi belə başlayır: “Sizə kimdən, hardan xəbər verim? Aşıq Sərraf Qasımdan və Aşıq Bayraməlidən. Onlar bir gün Naxçıvanda bir toyda oxuyurdular. Toyarası, fasilələrin birində Aşıq Sərraf Qasım buyurdu: – “Aşıq Bayraməli, ey mənim ustadım, “Kərəm köçdü” deyirlər. O “Kərəm köçdü” nədir? Mənə dərk etdir ki, nə məqsədə, Kərəm hara köçüb? Nə üçün “Kərəm köçdü” deyirlər?”

Aşıq Sərrafın bu sorğusu dastan-deyişmənin başlanğıc zəminidir. Bu bədii zəmindən sonra deyişmə başlanır, Aşıq Sərraf soruşur, Aşıq Bayraməli isə bu sorğuya cavab verir.

Aldı Aşıq Sərraf:

*Aşıq Bayraməli, cavab istəram,
Söylə, nəyə Kərəm köçdü deyirlər.*

*O hansı ölkədir, hansı məkandır,
Orda kimə hərəm köçdü deyirlər?*

Aldı Aşıq Bayraməli:

*“Kərəmi” havalər içində olan
Bir havaya “Kərəm köçdü” deyirlər.
Aşıq Sərraf Qasım, Alosmanda bil,
Əsliyə ol hərəm köçdü deyirlər.*

Bu sual-cavabdan sonra dastan-deyişmədə sorğu-cavablar “Əsli-Kərəm” dastanının motivləri üzərində qurulur:

Aldı Aşıq Sərraf:

*Ərzurumda boran qopdu yallarda,
Ac qurdlar törədən qilü-qallarda.
O kim idi dayanmadı yollarda?
Söylə, nəyə birəm köçdü deyirlər?*

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Ərzurumda boran qopdu yallarda,
Ac qurdlar törədən qilü-qallarda.
Qara keşiş dayanmadı yollarda,
O karvana birəm köçdü deyirlər.*

Aldı Aşıq Sərraf:

*Əsli nə içində yatdı o gecə?
De, nə itdi, de, nə batdı o gecə?
Cadu üfürmüşdü Keşiş o köçə,
Belə köçə haram köçdü deyirlər.*

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Əsli sehr içində yatdı o gecə,
Eşq itdi, məhəbbət batdı o gecə.
Nemətsiz yüklənib gedən o köçə
Halalı yox, haram köçdü deyirlər.*

Dastan-deyişmənin bu hissəsindən sonra tərsə qızı Əsliyə aşiq olub milli adət-ənənəsindən uzaq düşən və buna görə də müsibət və bəlalara düşər olan Kərəmin məzəmməti verilir.

Aldı Aşıq Sərraf:

*De, kim qurtarmadı kimin qəsdindən?
De, kim düymələndi kimin dəstindən?
Kim utansın vüqarından, şəstindən,
Nəyimizə çarəm köçdü deyirlər?*

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Kərəm qurtarmadı Keşiş qəsdindən,
Əsli düymələndi Keşiş dəstindən.
Kərəm, utan vüqarından, şəstindən,
Dərdimizə çarəm köçdü deyirlər.*

Aldı Aşıq Sərraf :

*Xilaf çıx Əsliyə verdiyin vədə,
Məyus etdi məni içdiyin badə.
Xan yurdunda, istəyirdim Gəncədə,
Kərəm, səfa sürəm, köçdü deyirlər.*

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Baş əymə girdiyin məbədə, Kərəm,
Alma sehrlərdən sən hədə, Kərəm,
Qəlbən istəyirdim Gəncədə, Kərəm,
Səndən vəfa görəm, köçdü deyirlər.*

Dastan-deyişmənin Kərəmi məzəmmət süjeti elə qurulmuşdur ki, sonrakı səhnələrdə həm Aşıq Sərrafın, həm də Aşıq Bayraməlinin milli adət-ənənəyə sədaqət mövqeyindən Kərəmə olan məzəmməti daha bariz şəkildə ifadə olunaraq ictimai məzəmmət səviyyəsinə qalxır.

Aldı Aşıq Sərraf:

*Sərraf Qasım deyər: Kərəm, utan sən,
Yola qayıt, olma zatın atan sən,
Əslidən, Keşişdən, Kərəm, usan sən,
Kərəm gətir aram, qaçdı deyirlər.*

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Bayraməli, qoru Kərəm çeşməni.
Gəl, ey Kərəm, soyundan sev seçməni,
Əslini xar olsun, sevir düşməni,
Qara Keşiş xaram, qaçdı deyirlər.*

Bu ictimai məzəmmətdən sonra dastan-deyişmənin ikinci hissəsi başlayır. Bu hissə ibrətnamə xarakteri daşıyır və sevib-sevilmək həddinə çatan Azərbaycan gənclərinə tövsiyə kimi səslənir. Bu tövsiyə hər iki aşığın timsalında el ağsaqqallarımızın gənclərimizə olan öyüd-nəsihətidir.

Çünkü bu tövsiyə dastan-deyişmədə ermənilərin tarix boyu Azərbaycana olan düşmənçilikləri və gələcək gənclərimizin bu düşmənçiliyi dərk etmələri, qan yaddaşımızı unutmamaları haqqında ağsaqqal el müdriklərinin nəsihətləri kimi səciyyələndirilir. Hər iki aşiq belə bir ibrətamiz tövsiyədən çıxış edirlər ki, erməni təcavüzünün törətdiyi qanlı səhnələrin şahidi olan xalqımız, görəsən, yenə tərsə qızlarına meyl edib milli adət-ənənəsini unudacaqlarmı? Bu ideya dastan-deyişmənin ikinci hissəsində hər iki aşiq-şairlərin xalqımıza, gənclərimizə təlqin etmək istədikləri nəsihət və tapşırığın mərkəzində dayanaraq Kərəmi məzəmmət üslubu ilə poetik vəhdətdə verilir və erməni Qara Keşişin türk oğlu Kərəmin başına gətirdiyi müsibətlər sadalanır:

Aldı Aşiq Sərraf:

*Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?
İş bilənlər, gedişatı yozanlar
Bu sevginin sonu puçdu deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?*

Aldı Aşiq Bayraməli:

*Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.
Əsli ilə Keşiş Kərəm başına
Ağlasıqmaz oyun açdı deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.*

Aldı Aşıq Sərraf:

*Kərəm yolda döndü şikəst qollara,
Dözə-dözə yaman müşkül hallara.
Kərəm sora-sora düşdü yollara,
Keşiş ordan-burdan keçdi deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?*

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Kərəm diyar-diyar Osmana yetdi,
İrandan adlayıb, Turana getdi.
Dünya oldu ona virana, itdi,
Xalqdan özün Kərəm seçdi deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.*

Aldı Aşıq Sərraf:

*Əslinin qaçmağın, Kərəm, içində
Dərdinə çevirmə, Kərəm, içində.
Kür-Arazdan keçdi Kərəm, içində
Ağır elli bərəm köçdü deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?*

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Keşişin sehrinə çox əl çalmısan,
Əslini sevməklə çox alçalmısan,
Ey xan Kərəm, gör nə günə qalmısan,*

*Uzaqlara vərəm köçdü deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.*

Bu səhnələrdən sonra dastan-deyişmənin bu hissəsi Aşıq Sərrafın Kərəmin təmsalında Azərbaycan gənclərinə olan nəsihət və tövsiyəsinin millilik baxımından bədii mənzərəsini daha bariz şəkildə canlandırır. Aşıq Sərraf bir el ağsaqqalı kimi Kərəmlərə öz elinin, öz yurdunun Leyli, Gülgəz, Nuray və Pəri kimi şux gözəllərinə aşiq olmağı, dədə-baba adətlərindən uzaq düşməməyi, soykökünə bağlı olmağı tövsiyə edir:

Aldı Aşıq Sərraf:

*Kərəm, gözəl Leylin, şux Pərin də var,
Gülgəzin, Nurayın, Ülkərin də var,
Soyundan qız sevib eyləməsən ar,
Şirin badə Kərəm içdi deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?*

Bu hissədə Aşıq Bayraməlinin Kərəmlərə olan ağsaqqal tövsiyəsi açıq şəkildə verilir və ermənilərin xalqımızın, Vətənimizin başına gətirdikləri müsibət və bəlalar açıqlanır.

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Kərəm, ermənilər bizim düşməndi,
Millətimiz bu dostluqdan peşmandı,
Nəs əllərlə Vətənimiz talandı,*

*Bizə olan, Kərəm, qəsddi deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.*

Dastan-deyişmənin bu hissəsində Aşıq Sərrafın Kərəm kimilərinə olan nəsihəti qəzəbə çevrilir və o, bir el ağsaqqalı kimi milli mənsubiyyətindən ayrılıb erməni qızlarına aşiq olmağı namussuzluq kimi dəyərləndirir.

Aldı Aşıq Sərraf:

*Ermənilər bizə oxuyur meydan,
Yurdda yurdsuzların gəl halına yan.
Sərraf Qasım deyər: dərin anla, qan,
Namussuzluq, Kərəm, bəsdə deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?*

Hər iki aşiq deyişmənin bu hissəsində Kərəmlərin erməni qızlarına bənd olmalarını milli xəyanət, valideynlərinə, ata-baba adətlərinə xilaf çıxmaq kimi dəyərləndirirlər.

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Ziyad xanı, xan Banunu atmısan,
Əslinin qoynunda şirin yatmısan,
Millətini erməniyə satmısan,
Boynundakı, Kərəm, suçdu deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.*

Aldı Aşıq Sərraf:

*Əslinin eşqini niyə danmırsan?
Ərimirsən, əyilmirsən, sınırmırsan.
Napak ünvanlardan heç utanmırsan?
Boynundakı, Kərəm, xaçdı deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?*

Dastan-deyişmənin ikinci hissəsinin sonunda Aşıq Bayraməlinin erməni təcavüzündən sonra millətimizin artıq ayılması, olanlardan ibrət götürüb milli mənsubiyətini dərk etməsi qənaətinin təsviri verilir.

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Aşıq Bayraməli, səda qüdrətdən
Gələntək xar oldu Əsli nemətdən.
Nəticə alındı dərin ibrətdən,
Əlaqəni Kərəm kəsdi deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.*

Bundan sonra dastan-deyişmənin üçüncü hissəsi verilir. Bu hissədə də nəsihətamiz, didaktik üslub vardır. Lakin bu hissədə hər iki aşıq-şair milli dərkətmə mərhələsini keçib ayılan insanlarımızın yeni həyata başlayacaqları çağlara münasibətlərini bildirirlər. Bu yeni milli oyanış çağı Kərəmlərin keçmiş əməllərindən peşman olub düşmənlərini tanıması və onların yeni həyat tərzidir. Bu hissədə Aşıq Sərraf Kərəmlərin Ziyad xan yurdunda xan

olması arzusuna yeni poetik mənə verir.

Aldı Aşıq Sərraf:

*Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.
Mehrin salar ulusuna, elinə,
Xaçpərəstlə Kərəm dostdu deməzlər.
Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.*

Dastan-deyişmənin bu hissələrində də əvvəlki hissələrdə olduğu kimi, nəsihət və məzəmmət boyaları güclüdür.

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.
Görsələr ki, dərgahına düz gedir,
Haram badə Kərəm içdi deməzlər.
Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.*

Dastan-deyişmədə Kərəmlərin yeni həyat və yaşam tərzinə, Azərbaycanın yeni müstəqilliyi dövründə gənclərimizin yeni milli zəmində ailə qurmasına və xoşbəxt ömür sürmələrinə dərin inam hissi vardır. Aşıq Sərraf bu inamı belə ifadə edir.

Aldı Aşıq Sərraf:

*Yanığın, sınığın, Kərəm, sağalar,
Ermənilər bundan dərin dağ alar,*

*Kərəm Gəncəsində təzə çağ olar,
Eldən özün Kərəm seçdi deməzlər.
Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.*

Lakin bunun üçün yeni gələn nəsil öz xalqı, el-obası ilə qol-boyun olmalı, canında xalqının ağrı-açısını hiss etməli və düşməinə qarşı birgə mübarizə aparmalıdır.

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Xalqınla qol-boyun olmayınca sən,
Soy yar sevib kamın almayınca sən,
Dini məhbubluğa dolmayınca sən,
Doğru yolu Kərəm açdı deməzlər,
Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.*

Aldı Aşıq Sərraf:

*Xalq olmasa canındakı ağrında,
Didərginlər yaşamasa bağrında,
Düşmənləri öldürməsən uğrunda,
Dar qurdurub Kərəm asdı deməzlər.
Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.*

Dastan-deyişmədə Azərbaycan gənclərinin ermənilərin törətdikləri cinayətlərə, yurduumuzun düşmənlər tərəfindən viranəyə çevrilməsinə, ağsaqqallarımızın, ana və bacılarımızın, körpələrimizin müsibətlərə düşər olma-

larına həssaslıqla yanaşmaları və milli dəyərlərimiz əsasında həqiqi vətəndaş səviyyəsinə yüksəlməsi tövsiyə olunur.

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Şəhid olub, torpağında sən yatsan,
O zirvəyə Vətəninə sən çatsan,
Kafir məhəbbətin qəlbindən atsan,
Ayılıbdı Kərəm, məstdi deməzlər.
Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.*

Aldı Aşıq Sərraf:

*Çıxart erməniyə dair faktları,
Yüz ildə dağılan yurd, tifaqları
Birləşdir Vətəndə ittifaqları,
Yaxşı işə, Kərəm, pisdi deməzlər.
Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.*

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Yurddaşsızdı, qalıb yurdlar virana,
Müsibətsiz deyil yurdda bir ana.
Düşmən üstə çevrilməsən borana,
Qasırgətək Kərəm əsdi deməzlər.
Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.*

Aldı Aşıq Sərraf:

*Sərraf Qasım deyər: yaşıyan olsan,
Düşməni kökündən qaşıyan olsan,
Ağır millət daşın daşıyan olsan,
Sənin ömrün, Kərəm, puçdu deməzlər.
Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.*

Aldı Aşıq Bayraməli:

*Aşıq Bayraməli, layiq üz ağa.
Kərəm, bir də bizi salma sazağa.
Qanıb sən düşməsən eldən uzağa,
Qədəmlərin, Kərəm, nəsdə deməzlər.
Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.*

Mövzu və ideyasına görə aşıq poeziyasının dəyərli nümunəsi olan və milli türkçülük ruhunda qələmə alınan bu dastan-deyişmə çağdaş Naxçıvan aşıq mühitinin Azərbaycanın ictimai və siyasi hadisələrinə böyük qayğı və həssaslıqla, aydın milli mövqedən yanaşmasını təsdiq etməklə yanaşı, ədəbi yaradıcılıq əlaqələrini də özündə ehtiva edir.

AŞIQ SULTAN

Aşıq Sultan Xudaverdi oğlu 1905-ci ildə İrəvanın Vedi mahalının Səhb kəndində doğulmuşdur. On iki yaşında atasını itirmiş, uzun illər müzdurluq etmişdir. 1920-ci ildə on beş yaşında ikən ailələri ilə birlikdə Naxçıvana köçmüş, Şərurun Yengicə kəndində məskunlaşmışlar.

Aşıq Sultan aşığılıq sənətini Naxçıvanda öyrənmiş, Naxçıvan aşıqları ilə dostluq etmiş, onlarla el şənliklərində olmuşdur. Aşıq Abbas Dəhri, Aşıq Dədəkişi Aşıq Sultanın ən yaxın sənət dostları olmuşlar.

1935-ci ildə Naxçıvan aşıqlarının qurultayı keçirilən zaman Aşıq Abbas Dəhri, Aşıq Cəfər, Aşıq Qulu və Aşıq Dədəkişi ilə birlikdə Aşıq Sultan da bu qurultayda iştirak etmişdir.

Çox təəssüf ki, el arasında istedadlı aşiq kimi yaddaşlarda yaşayan Aşıq Sultanın ədəbi irsindən heç bir nümunə əldə edə bilmədik.

AŞIQ MİRZALI

XX əsrin 50-60-cı illərində Dərələyəzdən gəlib Naxçıvanda məskunlaşan və aşıqlıq sənətini Naxçıvanda davam etdirən xalq aşıqları sırasında Aşıq Mirzalı da xüsusi yer tutur. Həsən Mirzəyevin tədqiqatından məlum olur ki, Aşıq Mirzalı 1929-cu ildə Dərələyəzin Sallı Kəndində doğulmuş, orta təhsilini Qovuşuq kəndində almış, Sallı aşıqlarından olan Aşıq Quludan aşıqlıq sənətini öyrənmişdir. 1949-cu ildə deportasiya olunmuş və Səlyanda yaşamışdır. 1965-ci ildə Naxçıvana gəlmiş və Naxçıvan Aşıqlar Birliyinə sədrlik edərək 1970-ci ilədək Naxçıvanda yaşamışdır. Daha sonra Tərtərin Qaynaq kəndinə köçüb orada yaşamış, 1992-ci ildə dünyasını dəyişmişdir (51, s.311).

Şübhəsiz ki, Aşıq Mirzalı Naxçıvan MR Aşıqlar Birliyinə rəhbərlik etdiyi illərdə Naxçıvan aşıq mühiti ilə yaxından bağlı olmuş, saz-söz yaradıcılığını Naxçıvanda da davam etdirmişdir.

Seirlərindən məlum olur ki, Aşıq Mirzalı vətəninə didərgin düşüb Naxçıvanda yaşadığı vaxtlarda da doğma el-obası üçün darıxmış, qürbət həyatı onu sarsıtmışdır. “Arasında” rədifli qoşmasında aşıq lirik təsvirə üstünlük versə də “qərib ellərdə” zillət çəkdiyini xüsusi vurğulayaraq yazır:

*“Özün gör yarını, özün danışdır”,
Belə bir misal var el arasında.
Dostlar sadıq olar, qohum mehriban,
Olmasa hərcayı dil arasında.*

*Ömür bəzəyidi bir vəfalı yar,
Hər şeydən üstündür vicdan, düz ilqar.
Pak bir gülüstana qona bilməz xar,
Bülbül seyr eyləyər gül arasında.*

*Mirzalı, burada çəksən də zillət,
Çalış qardaşa da eyləmə minnət.
Qərib ellər dönüb olsa bir cənnət,
El-obana qayıt, qal arasında.*

Aşıq Mirzalıının yaradıcılığı geniş və əhatəlidir. Aşıqlıq sənətinin sirlərinə yaxından bələd olan Aşıq Mirzalı öz yaradıcılığında bayatı, gəraylı, qoşma, nəsihətnamə, ustadnamə və s. janrlarda şeirlər yazmışdır

Aşığın bayatı, gəraylı və ustadnamələri poetik üslubu və xəlqi məzmunu ilə seçilir.

Aşıq Mirzalıının Naxçıvan və Dərələyəz aşıq mühiti ilə bağlı dastanları da vardır. “Cəfər və Fətullah” dastanında Aşıq Abdullanın, Aşıq Fətullahın, vayxırlı Aşıq Ələkbərin, payızlı Aşıq Əzimin və şıxmahmudlu Aşıq Qulunun şeirləri verilmişdir. “Sərraf Qasım və Molla Hüseyin” dastanı da Aşıq Mirzalı tərəfindən qələmə alınmışdır (51, s.331-345).

AŞIQ HƏMİD

Aşiq Həmid

Aşiq Həmid Məmmədbağır oğlu Ağamalıyev çağdaş Şərur aşıqlarından olmuşdur. Lakin əslən Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalındandır. O, 1925-ci ildə Dərələyəzin Kotanlı kəndində (Paşalıda) doğulmuş, saz sənətini babası Adıgözdən və dayısından öyrənmişdir. Ermənilərin təqib və təzyiqinə dözə bilməyən Aşiq Həmid Dərələyəzdən köçüb Şərura gəlmiş və Şəhid Məmməd (indiki Dan yeri) kəndində məskunlaşmışdır. 1978-ci ildə həmin kənddə mədəniyyət evi yaradılmış və Aşiq Həmid mədəniyyət evinə rəhbərlik etmişdir.

1983-cü ildə Şərur rayonunda “Dədə qorqud Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi” açılır, bu muzeyin nəzdində isə “Aşiq el sənəti” şöbəsi yaradılır. Aşiq Həmid bu şöbəyə rəhbərlik edərək onun bədii rəbəri olmuş və 24 şeyirdinə aşiq sənətini öyrətmişdir. Aşiq sənəti sahəsindəki xidmətlərinə görə 1986-cı ildə Aşiq Həmidin Şərur mədəniyyət evində 60 illik yubileyi keçirilmiş, Naxçıvan MR Mədəniyyət Nazirliyinin fəxri fərmanına və mükafatına layiq görülmüşdür. Güclü aşıqlıq məharətinə görə Aşiq Həmid festivallarda da iştirak edib diplomlar almış, fəxri fərmanlarla təltif olunmuş, Azərbaycan aşıqlarının III və IV

qurultayında nümayəndə kimi iştirak etmişdir. 1986-cı il noyabrın 4-də Şərurun Yenikənd kəndində vəfat etmişdir.

Aşıq Həmid Naxçıvanda Şıxmahmud kəndində yaşıyan Aşıq Qulu ilə yaxınlıq etmiş, ondan da aşıq sənətinin sirlərini daha mükəmməl öyrənərək onunla birlikdə məclislər aparmışdır.

Naxçıvanda yaşayan Aşıq Həmid bu bölgə ilə qaynayıb qarışmış, hətta Naxçıvana aşağıdakı məzmununda ayrıca bir şeir də həsr etmişdir:

*Sənə can demişəm, Azərbaycanım,
Sənə qurban olsun bu əziz canım.
Sözüm, sazım, adım, sanım,
Əziz yurdum, doğma Nəqşicahanım.*

Yaradıcı xalq aşıqlarından olan Aşıq Həmid haqqında Rafiq Oday və İnqilab Orxan məqalə yazmış (63, s.32), hörmətli alimlərimizdən olan Həsən Mirzəyev aşığın tərcümeyi-halından bəhs etmiş, şeirlərindən nümunələr vermişdir (51, s.353-357).

Tədqiqatçı Akif Axundov da “Aşıq Həmid” adlı məqalə dərc etdirmişdir (3).

Aşıq Həmidin ədəbi irsi içərisində deyişmə, mənzum məktub, gəraylı və qoşmaları vardır. Bunların bir qismi aşıqanə, bir qismi təbiət, bir qismi də vətənpərvərlik mövzusunda qələmə alınmışdır.

Əksər klassik aşıqların yaradıcılığında olduğu kimi, Aşıq Həmid də təbiət mövzusunda, vətən dağlarının tərənnümünə müraciət edir. Aşığın “Dağlar” rədifli

Aşıq Həmid qardaşı Fərəməzlə birlikdə
gəraylısında təbiətə bağlılıq, vətən dağlarının təbii gözəl-
liklərinə məftunluq əsas yer tutur:

*Məğrur olan qartalların,
Ağ çalmandır zirvə qarın.
Səndən köcsə dostun, yarın,
Qəlbim sızlar, mələr dağlar.*

*Hər qayanın min sirri var,
Hər daş altda tarix yatar.
Hər yaz quşlar qatar-qatar
Sənə qonaq gələr, dağlar.*

*Həm əzəmət, həm hünərsən,
Bahar gəlcək təzə-tərsən.
Bir gün məndən üz döndərsən,
Aşıq Həmid ölər, dağlar.*

Aşıq Həmid təbiət mövzusunda qələmə aldığı şeirlərinin çox qismini el ədəbiyyatından, xalq bayatılarından təsirlənərək qələmə almışdır. Aşıq “Bu dağların vüqarına toxunma” başlığı altında qələmə aldığı və dağlara həsr etdiyi şeirində xalq bayatısının aşağıdakı:

Dağlar, mənə qar göndər,

Əsirgəmə, var, göndər.

–misralarını öz şeirinə epiqraf gətirmiş, sonra da dağlar haqqında aşağıdakı şeirini yazmışdır:

Bu dağlardan qar istəyən qardaşım,

Sən getməsən dağlar necə göndərə?

Neyləsən də vüqarına toxunma,

Razı olma səndən o üz döndərə.

Yal-yamacda ayaqyalın gəzməsən,

Əllərinlə güllərini üzməsən,

Yenişinə, yoxuşuna dözməsən,

Salam almaz yeniş, yoxuş, gen dərə.

Biz vüqarı bu dağlardan almışیق,

Tanıtdırar yağış yazı, qar qışı.

Ağır olur bu dağların qarğıışı,

Elə tutar, qoyar yaman günlərə.

Aşıq Həmid baş yetirməz hər işə,

Can qoyaram, qol qoymaram şər işə.

Ürəyimi dağ döşünə sərmışəm,

Yarım gələ, gül əlilə gül dərə.

Aşıq Həmidin yaradıcılığında aşiqanə-məhəbbət mövzusu da geniş yer tutur. Aşıqanə məzmunlu “Olmusan” qoşmasında Aşıq Həmid öz şəxsi həyatı ilə bağlı olan sevgisini qələmə alır. Qoşmanın məzmunundan məlum olur ki, aşığın sevgi hissləri və ürək sözləri hər hansı bir mücərrəd gözələ deyil, gəncliyində sevdiyi, lakin hansı səbəbdənsə ayrı düşdüyü sevgilisinə ünvanlanıb:

*Gördüm gözlərini, kövrəldim yenə,
Məhzun, lal baxışın dərd oldu mənə.
Kimin gücü çatar ürək deyənə,
Qəlbimin təşnəsi, odu olmusan.*

*Nə deyim fələyin fitnə-felinə,
Qərq edib eşqimi tilsim gölünə.
Bu yazıq, vəslinə, həsrət dilinə,
Min bir qıflbəndli cadu olmusan.*

*Bir zaman qəlbimin həmdəmi idin,
İlk eşqin naminə bir də danış, din.
Vəfasız, nə oldu, Aşıq Həmidin
İndi ən uzağı, yadı olmusan?!*

Aşıq Həmidin şeirlərində vətənə bağlılıq ideyası da qüvvətlidir. O, aşiq poeziyasının divani formasında qələmə aldığı bir şeirində yaşadığı Şərur yurdunun şan-şöhrətini, orada gedən quruculuq və abadlıq işlərini qələmə alır:

*Əzizlərim, qulaq asın,
Deyirəm dastan Şərura.*

*Oğlanları igid, mətin,
Qızları ceyran Şərura.
Gündə yüz min qonaq gəlsə,
Olacaq heyran Şərura.
Görməyənlər gəlib görsün,
Olsunlar mehman Şərura.
Neçə zirvə fəth eləyib,
Yaraşır ad-san Şərura.*

*Yaraşıqlı binaların
Bərabəri, tayı hanı?
Günü-gündən abadlaşır,
Gülzara dönür hər yanı.
Boz səhralar, susuz çöllər
Olubdu hünər meydanı.
Yaxın, uzaq, hünərin var
Gəl bu eli indi tanı.
Halal olsun bu cah-cəlal,
Bu qurğu, dövrən Şərura.*

Müasir mövzunu klassik aşiq şeirinin divanı formasında qələmə alması və ona yeni ictimai məzmun verməsi Aşiq Həmidin bir el sənətkarı kimi aşiq şeiri yaradıcılığında güclü sənətkarlıq məziyyətlərinə malik olduğunu təsdiq edir. Lakin aşığın vətənə bağlılığı yalnız Şərur yurdunun tərənnümü ilə məhdudlaşmır. Aşiq Həmid vətən məfhumuna Azərbaycan prizmasından baxır. 1941-1945-ci illərdə digər SSRİ xalqları kimi alman faşizminə

qarşı aparılan döyüşlər zamanı təyyarəçilərimizin vətəni müdafiəyə qalxması və düşmən üzərinə hücumları Aşıq Həmid vətənpərvər el sənətkarı kimi qürurlandırmış və o, bu mövzuda aşağıdakı gəraylısını yazmışdır:

*Şahinlərim, qanadlanın,
Vətən dardadı, dardadı.
Yaraqlanın, tez atlanın,
Vətən dardadı, dardadı.*

*Canımızdan keçək gərək,
Qanımızdan keçək gərək,
Bu yolda and içək gərək,
Vətən dardadı, dardadı.*

*Nə sızla, nə də ah eylə,
Öz gücünə pənah eylə,
Həmid, sazı silah eylə,
Vətən dardadı, dardadı.*

Çox güman ki, Aşıq Həmid bu şeirini müharibənin sonlarında qələmə almışdır. O, zaman aşığın 20 yaşı var idi və bu yaş çağı onun vətən duyğularının coşduğu dövrə düşürdü.

Vətən mövzusunda qələmə aldığı başqa bir qoşmasında aşığın vətən sevgisi daha qabarıq verilir:

*Göylərində qara bulud oynaşır,
Vətən, bizə sən əmr elə, əmr elə.
Yağı düşmən qarışqatək qaynaşır,
Vətən, bizə sən əmr elə, əmr elə.*

*Qucağında yaşamaqdan doymarıq,
Adi qara daşına da qiymarıq.
Torpağını tapdanmağa qoymarıq,
Vətən, bizə sən əmr elə, əmr elə.*

*İnam olsa, gül açdırırıq kolunda,
Birləşərik, güc olarıq qolunda.
Sinəmizi sədd edərik yolunda,
Vətən, bizə sən əmr elə, əmr elə.*

*Həvəsliyi yaratmağa, qurmağa,
Gözütöxüq, ilişmərik qarmağa,
Həmid dəyər keşiyində durmağa,
Vətən, bizə sən əmr elə, əmr elə.*

Verilən nümunələr Aşıq Həmidin öz xalqına, yur-
duna bağlı, vətənpərvər bir el sənətkarı olduğunu təsdiq
edir.

AŞIQ MƏHƏMMƏD (FÜQƏRA)

Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalından olan və sonradan Şərurun Yaycı kəndinə köçüb orada məskunlaşan «Füqara Məmməd» adı ilə tanınmış Aşıq Məhəmməd də dövrünün istedadlı el aşıqlarından olmuşdur.

Hörmətli alimlərimizdən olan mərhum Həsən Mirzəyev öz tədqiqatında Füqara Məmmədin «XIX əsrin 20-ci illərində Dərələyəzin Amağu Kəndində» anadan olduğunu və sonradan Şərurun Yaycı kəndinə köçüb orada yaşadığını yazır (51, s.350). H.Mirzəyevin də aşığın nümunə verdiyi «Hey» rədifli qoşmasından məlum olur ki, Füqara Məmməd yüz ildən artıq yaşamışdır.

*Ey Füqara, dərin qazdır sini sən,
Yetirmisən indi yüzə sinni sən,
Düzdürmüşən məclisinə sini sən,
Fələk sinən üstə salı bağlar, hey.*

Füqara Məmmədin ədəbi irsindən qalan üç şeiri Həsən Mirzəyevin tədqiqatında verilmişdir. Qıfılənd üslubunda yazılmış bir qoşmasından müəyyən etmək olur ki, Füqara Məmməd klassik aşıq poeziyasının yaradıcılıq ənənələrinə yaxından bələd olmuş, özü də şeirlərində bu ənənələri yaradıcı şəkildə davam etdirmişdir.

«Füqaralıqdır» adlı qıfıləndində aşığın dünya və yaradılış haqqında açılması tələb olunan müəmmalı fikirləri verilir:

*Bizdən salam olsun sübhü danlara,
Adəmi-Səfidən neçə tarixdi?
Bu yerdən dumana, dumannan günə,
Gündən də asmana nəqadalıxdı?*

*Nə idi su ikən gətirdi cana?
Ona ruzi verib gündə pünhana.
Doqquz ay, doqquz gün salır zindana,
Bu necə qurğudu, nə ustalıxdı?*

*O necə padşahdı, min bir adı var,
Bir adı Kərimdi, bir adı Cabbar,
Sidq ilə çağırram qadiri-Qəffar,
Bağışla, günahım Füqaralıqdır.*

Füqara Məmmədin qoşmaları tarixilik baxımından da əhəmiyyətli. Aşağıdakı qoşmasında aşiq Qərbi Azərbaycan torpaqlarının vaxtı ilə rus çarizmi tərəfindən ermənilərə verilməsini acı təəssüf və kədərlə qarşılayır. Qoşmada Azərbaycanın toponimik yer adlarının sadalanması da tarixilik baxımından çox dəyərlidir. Çünki ermənilər tarixən Qərbi Azərbaycanı özününküləşdirmək üçün yer adlarımızı dəyişdirmiş, onları tarix səhnəsindən çıxarmağa çalışmışlar (Bu riyakarlıq indi də davam edir). Qoşmada aşiq Qərbi Azərbaycan torpaqlarının ruslar tərəfindən ermənilərə verilməsini açıqlayır və el-obasının yadların əlinə keçməsinə acıyaraq yazırdı:

*Ay arıflər gəlin sizə söyləyim,
Yurdumun sərvəti gör kimə qaldı?
Atamın görgahı, babamın mülkü,
Əlimin zəhməti gör kimə qaldı?*

*Arpa çayı tərsə saldı axarın,
Təpəsidəlik heç vaxt pozmaz vüqarın.
Rus haya pay verdi Herher bağların,
Culun səltənəti gör kimə qaldı?*

Qoşmada Əyricə, Ələyəz, Qısırın, Sandıqlı, Sarıyer, Yazı, Göy dağ, Mor və İstisu kimi toponimik adların verilməsi bu yerlərin vaxtı ilə Azərbaycana məxsus olduğunu təsdiqləmək üçün ədəbi-tarixi faktdır:

*Əyricə, Ələyəz, Qısırın dağı,
Sandıqlı, Sarıyer, Yazı yaylağı,
Göy dağın meşəsi, Morun bulağı,
İstisu cənnəti gör kimə qaldı?*

*Yazdığıın lavaşı, əmliyi, əti,
Balığın kababı, zirincin məti,
Məhəmməd, süfrənin şanı-şöhrəti,
Şəkəri, şərbəti gör kimə qaldı?*

Verilən nümunələr Füqara Məmmədin istedadlı el aşığı olduğunu söyləməyə əsas verir.

AŞIQ CƏLİL

Dərələyəz mahalından gəlib Naxçıvanda yaşayan xalq aşığıları sırasında Aşiq Cəlil də vardır. Bu aşiq haqqında Əli Şamilov, Akif Axundov kimi tədqiqatçılar məlumat vermişlər (7); (61).

Aşiq Cəlil 1850-ci ildə Dərələyəzin Sallı kəndində doğulmuşdur. Lakin 1918-ci ildə erməni-müsəlman davası düşdüyü zaman Aşiq Cəlil Sallı kəndini tərk etmək məcburiyyətində qalmış və Naxçıvana pənah gətirib Şərurun Dizə kəndində məskunlaşmışdır.

Tədqiqatçı Əli Şamilov Babək rayonunun Yeniyol kəndinin qocaman sakinlərinin söylədiklərinə söykənərək Aşiq Cəlilin 1924-1928-ci illərdə Yeniyolda vəfat etdiyini və oradakı «Qərib qəbristanlığı»nda dəfn edildiyini yazır. Ə.Şamilov həmçinin qeyd edir ki, aşığın yeganə oğlu olan Aşiq Bəhmən Böyük Vətən müharibəsində həlak olmuşdur (63, s.45-48).

Aşiq Cəlil aşığılıq sənətini nəsillicə Cənubi Azərbaycandan olan və Ordubadın Dəstə kəndində dünyaya göz açan Aşiq Abbas Dəhridən öyrənmiş, Aşiq Alının da öyrəncisi olmuşdur. Həsən Mirzəyev bu aşığın aşiq sənətini daha çox Aşiq Ələsgərdən öyrəndiyini yazır (51, s.240).Bəlkə də buna görədir ki, Aşiq Cəlilin 12 saz havası yaratması, “Cəlili” (“Baş Cəlili”, “Orta Cəlili”, “Ayaq Cəlili”), “Ağır Şərili”, “Yüngül Şərili”, “Təzə Naxçıvani”, “Naxçıvan gülü”, “Qaytarma”, “Sallama gəraylı” (“Dərələyəz gəraylısı” (51, s.240) kimi saz havalarının müəllifi

olması göstərilir.

Aşıq Cəlil haqqında mənbələrdə bir sıra el rəvayətləri verilmiş, aşığa aid olmayan şeirlər bu rəvayətlərə salınmışdır. Odur ki, bunlar haqqında söz açmağı münasib bilmədik.

Aşıq Cəlilin şeirlərindən bir qismi H. Mirzəyevin tədqiqatında verilmişdir. Bunların içərisində aşığın öz həyatı və el-obası haqqında yazılan qoşması, cığalı təcnişi, divani-təcnis formasında qələmə aldığı şeirləri də vardır.

«Hardasan» rədifli qoşmasında Aşıq Cəlilin doğma el-obası, vətəni haqqında olan ictimai məzmunlu fikirləri əsas yer tutur. Şeirin məzmunundan məlum olur ki, Aşıq Cəlil bu qoşmasını 1918-ci ildə ermənilərin hücumu zamanı vətənindən didərgin düşüb Naxçıvanda məskunlaşdığı vaxtlarda yazmışdır. Qoşmada Aşıq Cəlil Dərələyöz mahalının ermənilər tərəfindən dağıdılmasını, doğma el-obasının talan edilməsini, özünün isə vətənindən didərgin düşməsini ürək yangısı ilə nəzmə çəkmişdir:

*Üzüldür doğma yurddan ayağım,
Gecələr zülmətdir, sönüb çırağım.
Alınmaz səngərim, arxam, dayağım,
Dilim, ağzım, söhbət-sözüm, hardasan?*

*Soruşmursan dost-tanışdan hardayam?
Sağım yağı, solum düşmən, dardayam.
Dörd bir yanımdəmir qəfəs, dardayam,
Yetişdada, canım-gözüm, hardasan?*

Qoşmada Dərələyəzin işğalında xarici qəsbkarların ermənilərə havadarlıq etməsi Nicde, Amazas, Dro kimi erməni daşnak quldurlarının xalqa etdikləri amansız zülməri, Civə, Sallı, Əngəz, Arpa, Əmağu, Leyliqaçan və Bülbülölən kəndlərinin istismar və talanlara məruz qalmaları yanıqlı bir dillə verilir:

*Yapon bu yerlərdə meydan sulayır,
Nicde belimizdə ocaq qalayır,
Yurdumda, yuvamda bayquş ulayır,
Sönür od-ocağım, gözüm hardasan?*

*Kafir süngüsünə keçir qız-oğlan,
Arpa qayasından qan süzülür, qan!
Qalmadı mahalda ər, sənə qurban,
Şəhid olur oğlum-qızım, hardasan?*

*Civə, Sallı, Ərgəz oda qalandı,
Leyliqaçan, Bülbülölən talandı,
Arpa qan ağladı, sular bulandı,
Açılmaz baharım, yazım, hardasan?*

*Kəsdilər yağılar bərəni-bəndi,
Odlara qalandı Əmağa kəndi,
Bütün Dərələyəz ağlayır indi,
Bu dərdə mən necə dözüüm, hardasan?*

Şeirdə erməni daşnaklarının Dərələyəzin maddi-mədəniyyət abidələrini dağıdıb tarix səhnəsindən yox

etmələri də milli xalq kədəri kimi səciyyələndirilir. Aşıq Cəlil bu talana dözməyən bir el sənətkarı kimi sazını, Dədə Qorqud kimi kopuzunu köməyə çağırır:

*Cəlil deyər gözlərimiz qan ağlar,
Viran oldu abidələr, saraylar,
Sinəm üstə gecə-gündüz haraylar
Xan Abbasım, telli sazım, hardasan?*

Ehtimal etmək olar ki, Aşıq Cəlil şəirdə öz ustadı Aşıq Abbas Dəhrini nəzərdə tutur. Lakin Aşıq Cəlilin öz ustadını xan adlandırması bu ehtimalı şübhəli edir, çünki Aşıq Cəlil öz ustadı Abbas Dəhrini Xan Abbas adlandıra bilməzdi. Qoşmada adı çəkilən Xan Abbas tədqiqatçıların fikrinə görə, Vedili Abbasqulu bəy Şadlinskiyə işarədir. Çünki o zaman Şadlinski öz dəstəsi ilə erməni daşnaklarına qarşı mübarizə aparır, onlarla vuruşurdu. Bu haqda el rəvayəti də vardır. Bu rəvayət mənbələrdə verilmişdir. Rəvayətdə deyilir ki, 1917-ci ildə Aşıq Cəlilin qızı Miyanə ermənilər tərəfindən oğurlanır. Dərələyəzlilər bu qızı çox axtarsalar da, tapa bilmirlər. Bu işə Abbasqulu bəy Şadlinski də qarışır. Bir gün Aşıq Cəlil Vədiyə Abbasqulu bəyin yanına gedərkən yolda Əyricə kəndi yaxınlığında erməni qulduru Dronun dəstəsi onu tuturlar. Aşıq olduğunu görüb erməni ordusunu sazda tərifləməsini tələb edirlər. Aşıq Cəlil sazını götürüb bir hava üstündə Xan Abbası – Abbasqulu bəyi köməyə çağırır. Erməni Dro qəzəblənir və əmr verir ki, aşığın dilini kəssinlər. Bu zaman Şərur partizanları ermənilərə atəş açırlar, Dro öz qoşunu ilə

qaçır.

Adı çəkilən tədqiqatda Aşıq Cəlilin A.Şadlinskiyə yazdığı belə bir şeiri də tarix elmləri namizədi Əli Əliyevin «Qırmızı tabor» kitabına istinadən verilmişdir:

*Vedinin dağları çəndi, dumandı,
Gözümüz yoldadı, gör nə zamandı,
Yetiş dadımıza, halım yamandı,
İmdad əlindədi sənin, Xan Abbas (68, 233).*

Bu rəvayət Aşıq Cəlilin əzablı, keşməkeşli həyat tərzini keçirdiyini göstərir. Aşıq Cəlilin yaradıcılığında didaktik, tərbiyəvi mövzular da vardır. «Olar» rədifli qoşmasında aşiq ləyaqətli olmağı, insanlığa xas ömür sürməyi, şeytani əməllərdən gen gəzməyi tövsiyə edir:

*Əqlində olmasa ixtiyar iblis,
Sövdədə düşmännən bitişmək olar.
Olsa ləyaqətin insanlığa xas,
Fələynən, pələynən öpüşmək olar.*

Aşıq Cəlilə görə insan həyatda öz ustadından dərslər alıb hər şeyə öz elmi, savadı sayəsində çata bilər:

*Bilərsən qiymətin incinin, zərin,
Əgər elmin olsa dərindən dərin.
O Şah Süleymanın, o peyğəmbərin
Taxtına, tacına yetişmək olar.*

*Cəlilin dilində, qəlbində Allah,
Keçər günahından, keçər şahənşah.*

*Böyük ustadlardan dərs alıb, vallah,
Ustadlıq adına yetişmək olar.*

Aşıq Cəlilin şeirlərinin bəziləri sənətkarlıq cəhətdən də maraqlıdır. Bəzi şeirlərində aşıq özünün didaktik və əxlaqi fikirlərini bədii dialoq şəklində verir:

Dedilər: Cənnətdir namərd kölgəsi,

Dedim: Yatmamışam, yata bilmərəm.

Dedilər: Ay Cəlil, gəl eyləmə naz,

Dedim: Ruzigara ərkim var bir az.

Dedilər: Mənliyin satmasan olmaz,

Dedim: Satmamışam, sata bilmərəm.

Aşıq Cəlilin cığalı təcnis və divani-təcnis formasında da şeirləri vardır. Əldə olan şeirləri onu dövrünün yaradıcı saz və söz ustadı kimi tanıtdırır.

AŞIQ QƏHRƏMAN

Yaşlı vaxtlarında Dərələyəz mahalından Naxçıvanın Şərur bölgəsinin Qarxun kəndinə köçüb oradakı qohumlarının yanında məskunlaşan Aşıq Qəhrəman da Naxçıvan aşıq mühitinin inkişafında müsbət rol oynamışdır.

Həsən Mirzəyevin tədqiqatlarında Aşıq Qəhrəmanın Aşıq Cəlillə birlikdə Göyçəyə Ağkilsə kəndinə gedib Aşıq Ələsgərin məclislərində iştirak etməsi və Aşıq Ələsgər tərəfindən yüksək qiymətləndirilməsi bildirilir (51, s.243). H.Mirzəyev bu aşığın ədəbi irsindən bir neçə şeirini öz tədqiqatında vermişdir. Bunlardan üçü qoşma, ikisi isə gəraylıdır. Aşıqanə mövzulara və təbiət gözəlliklərinin tərənnümünə həsr olunan gəraylı və qoşmaları Aşıq Qəhrəmanın klassik xalq-aşıq şeirinin sənətkarlıq məziyyətlərini mükəmməl mənimsədiyini təsdiq edir. Aşağıdakı gəraylısında Aşıq Qəhrəman el-obanın yaz vaxtı yaylağa köç etməsindən, təbiətin cana gəlməsindən, qız-gəlinin al-əlvan geyinib bulaq başına getməsindən fərəhlə söz açır:

*Gəlib çatıb yaz ayları,
Köç-köç olub ağır ellər.
Hər yanda səs-səsə verib,
Ötüşürlər tuti dillər.*

*Obalar düzülüb yola,
Qəflə işlər sağa-sola,
Ətir verir nərgiz, lala,
Açılıb qonçalar, güllər.*

*Xublar yeriylər sana,
Ala gözlər susar qana,
Çalxanır yaşılbəş sona,
Bulanır dalğalı göllər.*

*Qızlar gəlir dəstə-dəstə,
Qəddi əlif, boyu bəstə,
Qəhrəman alıb qol üstə,
Xoş saz çalır şümşad, ellər.*

Gəraylıda Aşıq Qəhrəmanın sənətkarlıq məharəti də gözə çarpır. Aşıq bulağa gedən el qızlarının müxtəlif rəngli geyimlərini onların “yaşıla, ağa batması” şəklində verir və bu təsvir yaylağın əlvan rəngləri ilə bədii vəhdətdə verilir ki, bu da şeirə poetik gözəllik və tərəvət gətirir:

*Gözəllər gedib bulağa,
Batıblar yaşıla, ağa,
Çıxıblar əlvan yaylağa,
Sayrışırlar siyah tellər.*

Aşıq Qəhrəmanın qoşmaları aşiqanə məzmunudur. Lakin bu qoşmalarda elə bəndlər vardır ki, onlarda aşığın didaktik-əxlaqi görüşləri də ifadə olunur. Aşıq dost məzəmmətinə dözməyi, dost sözündən inciməməyi, dost yolunda sərdən keçməyi, sevgidə vəfalı, sədaqətli olmağı insanın əsas mənəvi keyfiyyətləri kimi səciyyələndirir:

*Dost məzəmmətindən incimək olmaz,
Əgər onda namus, ar yerindədir.*

*Gözlədiyin karvan çoxdan keçibdir,
Sanma ki, vəfasız yar yerindədir.*

*Xəstənin təbibdir, dağdır çarəsi,
Gözələ şöhrətdir onun vəfası.
O nə dostdur səndən vardır yarası,
Eyləyir əl-aman, zar yerindədir.*

*Qəhrəman dost üçün sərdən keçibdir,
Gahı şərbət, gahı zəhər içibdir.
Sən deyən bülbüllər çoxdan uçubdur,
Ötüşür budaqda sar, yerindədir.*

Aşığın bəzi qoşmaları onun yaxından tanıdığı real, həyatı gözəllərə həsr olunmuşdur. Aşağıdakı qoşmasında aşiq Zərnişan adlı gözələ səmimi sevgi duyğularını ifadə edir:

*Məndən uzaq gəzən Zərnişan xanım,
Eləmə baxtımı qara, sevdiyim.
Sənə qurban olsun bu şirin canım,
Vurma ürəyimə yara, sevdiyim.*

Bu deyilənlər yaradıcılığının son dövrlərini Naxçıvan aşiq mühitində keçirən Aşiq Qəhrəman haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

TERLİ AŞIQ ƏLİ

Naxçıvan aşiq mühiti ilə yaxından bağlı olan Dərələyizli aşıqlar şurasında Aşiq Əli də xüsusi yer tutur. Həsən Mirzəyevin tədqiqatında Aşiq Əlinin 1923-cü ildə Dərələyəz mahalının Ter kəndində doğulduğu, erkən yaşlarından aşılıq sənətini öyrənməsi, 1942-ci ildə müharibəyə gedib 1947-ci ildə qayıtdığı və aşılıq sənətini davam etdirdiyi bildirilir.

Həsən Mirzəyevin tədqiqatında Aşiq Əlinin Naxçıvan aşiq mühiti ilə yaxından bağlı olması haqqında deyilir: “Aşiq Əli Dərələyəzdə, Naxçıvanda, Şərurda, Ordubadda, xüsusən Şahbuzda olan toy şənliklərində, aşiq məclislərində çox olmuşdur” (51, s.351-353).

Bu fikri Aşiq Əlinin Naxçıvana həsr etdiyi bir şeiri də təsdiq edir:

*Hayana baxırsan güldü, çiçəkdi,
Səfalı yaylaqlı, dağlı Naxçıvan.
Bağ-bağçada düllər ləçək-ləçəkdi,
Almalı, heyvalı, bağlı Naxçıvan.*

*Sədərkədən düş gəl Şərura sarı,
Tale bəxş eyləyib meyvəni, bari.
Qışda qovurması, motalı, şoru,
Qaymaqlı, pendirli, yağlı Naxçıvan.*

*Batabatı gözəl, xoş mənzərəli,
Yenişli, yoxuşlu, düzlü, dərəli,*

*Nanəli, yarpızlı, acıtərəli,
Qorquda, Cavidə bağlı Naxçıvan.*

*Əliyəm, deyirəm sözün düzünü,
Ordubad meyvəsi, Şahbuz üzümü,
Hər yerdə söylərlər sənin sözünü,
Qəlbimlə səninlə bağlı Naxçıvan.*

Aşıq Əli şeirdə Naxçıvanı şairlər, sənətkarlar yurdu kimi, Cəlilin, Cavidin, Ordubadinin vətəni kimi tərənnüm edir:

*Tarixlərə baxsan, böyük adın var,
Şairin, alimin, çox övladın var.
Cəlilin, Cavidin, Ordubadin var,
Min şeirli, yüz dastanlı Naxçıvan.*

Aşıq Əlinin Naxçıvan aşıq mühiti ilə yaxından bağlı olması onu Naxçıvan aşığı ilə çox yaxınlaşdırmış, Naxçıvan aşığı Aşıq Əli ilə yaxından dostluq etmiş və ona şeirlər də yazmışlar. Naxçıvan aşıq mühitinin aparıcı nümayəndələrindən olan Sərraf Qasım Aşıq Əliyə aşağıdakı şeirini yazmışdır:

*Naxçıvan xalqının vərdişi, işi
Əzəldən gəlibdir xəşuna, Əli.
Kef məclisi quraq biz Batabatda,
Dostların yığışsın başına, Əli.*

*Bızqovdan at sürək dağlara sarı,
Olaq o yerlərin mehmanı, yarı.
Təkəli, Salvartı əritmiş qarı.
Çıxaq Zor bulağın daşına, Əli.*

*Qasımam, deyirəm sözün düzünü,
Axtar yolun doğrusunu, düzünü.
Ömürlər talayan çətin illərin
Düşmə boranına, qışına, Əli.*

Bu faktlar təsdiq edir ki, Aşıq Əli Dərələyəz aşıqlarından olsa da, onun yaradıcılığı daha şox Naxçıvan aşıq mühiti ilə bağlı olmuşdur.

AŞIQ YUSİF SƏDƏRƏKLİ (AĞ AŞIQ)

Naxçıvan aşıqları içərisində Naxçıvanın Sədərək rayonundan olan Aşiq Yusif də öz şeirləri ilə yaddaqalan aşıqlardan olmışdır. Aşiq Yusif 1930-cu ildə Sədərəkdə anadan olmuş, 1995-ci ildə vəfat etmişdir. Xalq arasında ona Ağ Aşiq da deyirdilər. Şeirlərinin birində Aşiq Yusif özünün yeri və sənəti haqqında məlumat verərək yazır:

*Mahalım Naxçıvan, Yusifdir adım,
Alışsam, aləmi yandırar odum.
Ustadlar ustadı versin muradım,
Sədərəkdir mənim yurdum, biləsən.*

Aşiq Yusif sədərəkli aşiq Əlinin şagirdi olmuş, aşiq sənətinin sirlərinə yiyələnmiş, qoşma, gəraylı, təcnis

və bayatılar yazmışdır. «Naxçıvan folkloru» antologiyasına Aşıq Yusifin «Ha düzə-düzə» adlı bir qoşması salınmışdır (20, s.451) “Naxçıvan folkloru” antologiyasının ikinci cildində isə aşığın öz dilindən deyilən səfərnamələri verilmişdir ki, bu səfərnamələri Aşıq Yusifin özü dastan şəklində nəql edir (21, s. 348).

Aşıq Yusifin ədəbi irsindən əldə edilən nümunələr Hacı Tofiq Seyidovun tərtibi ilə 2008-ci ildə Bakıda ADPU mətbəəsində çapdan buraxılmışdır. Bəzi nöqsanlarına baxmayaraq bu kitab Aşıq Yusifin ədəbi irsi haqqında dolğun məlumat verir.

Aşıq Yusifin təbiət mövzusunda peyzaj lirikasına və aşiqanə məhəbbət mövzusunə həsr olunmuş şeirləri çoxdur. “Dağlar” rədifli qoşmasında aşıq Yusif vətən dağlarının gözəlliklərini tərənnüm etməklə yanaşı, dağların əzəmətinə ictimai məzmun verir:

*Hərdən ağ dumanlar çilmənir başa,
Günəştək parlayır daşın, a dağlar.
Əsrlər keçdikcə dolursan yaşa,
Kimsə bilə bilmir yaşın, a dağlar.*

*Neçə cığırının dolanır başa,
Könlüm pərvaz edir zirvədən aşə.
Yağı düşmənləri qoymadın aşə,
Axşam qaralanda qaşın, a dağlar.*

*Bir yanda biçilir otun, avarın,
Bir yanda yağışın, bir yanda qarın,*

*Bir yanda bəslənir əmlik davarın,
Bir yanda süzülür aşın, a dağlar.*

*Neçə sıldırımli dərələrin var,
Kamil ovçu üçün bərələrin var,
Gözəl kəkliklərin, fərələrin var,
Buludla öpüşür başın, a dağlar.*

Bu istiqamətdə qələmə aldığı şeirlərində aşığın didaktik görüşləri də ifadə olunur. Aşağıdakı qoşmanın birinci bəndində aşiq bahar mövzusunə müraciət edərək yaz vaxtı qarın əriyib sel gətirməsi, çobanın qaya başında tütək çalıb qoyun sürüsünü hesablaması haqqında bədii tablo yaradır:

*Bahar zirvələrdən qarı endirər,
Ağır sel yerişər ha düzə, düzə.
Çoban tütək çalar qaya başında,
Hesablar sürünü ha düzə-düzə.*

Şeirin ikinci və üçüncü bəndlərində aşiq xüsusi sənətkarlıq nümayiş etdirərək cinas qafiyələr yaratmışdır:

*Kamil bağban gözəl bağlar yaradı,
Yar dilində şirin gələr yar adı.
Mənim sinəm məhəbbətdən yaradı,
Qanan yox sözümü, ha düzə, düzə.*

*Yusif vaxtdı yrəyindən od ala,
Öz bülbülü daha qonmur o dala.*

*Sığırırsan, sığınınən o dala,
Namusla möhübün ha düzə-düzə.*

Qoşmanın ikinci bəndinin birinci misrasında işlə-nən «yaradı» cinası kamil bağbanın gözəl bağlar yarat-ması, ikinci misrada «yar adı» cinası sevgiliyə yar adının şirin gəlməsi, üçüncü misradakı «yaradı» cinası isə aşiqin sinəsinin sevgi qəmi çəkməkdən yara alması mənalarında işlənmişdir.

Üçüncü bəndin birinci misrasındakı «od ala» cinası aşiqin ürəyinin od alıb alışması, ikinci misradakı «o dala» cinası sevgilinin bülbul olub uca budağa qonması mənə-sində, üçüncü misradakı «o dala» cinası ilə aşiqin uca da-ğa, zirvəyə sığınması mənasında işlənmişdir.

Qoşmanın son misralarında işlə-nən «düzə-düzə» ci-nasları isə düzmək və düzgünlük, doğruluq mənalarında işlənmişdir.

Bu qoşma təsdiq edir ki, sədərəkli Aşıq Yusif dövr-ünün istedadlı aşiq şairlərindən olmuşdur.

Aşıq Yusifin ədəbi irsi içərisində realist mahiyyət daşıyan aşiqanə qoşmaları üstünlük təşkil edir. Həyatı ma-hiyyət daşıyan bu qoşmalarında Aşıq Yusif şəxsən tanı-dığı, hətta adlarını bildiyi el gözəllərinin vəsfini sənətə gə-tirir. Bu istiqamətdə qələmə aldığı qoşmalarını aşiq özü-nün səfərnəmələrinə də daxil etmişdir.

Aşağıdakı qoşmasında Aşıq Yusif Şahbuzda rast gəldiyi Nənəxanım adlı bir gözələ olan sevgisini tərənnüm edir:

*Ay nainsaf, həsrətindən soluram,
Əylən, bu dərdimi bil, Nənəxanım.
Hərdən-hərdən tifil kimi sızlaram,
Axa göz yaşımı sil, Nənəxanım.*

*Dinləginən bu qəlbimdən axanı,
Həsrət çəkib yollarına baxanı,
Şimşək kimin sinəm üstə çaxanı,
Yanıram, könlümü al, Nənəxanım.*

Aşıq Yusif qoşmanın poetik tərəvətini artırmaq üçün şeirdə xüsusi nida və vurğu ilə tələffüz olunan söz fiqurlarından da bacarıqla istifadə edir. Qoşmada işlənin «hey» nidası sevən aşıqın sevgilisinə olan sonsuz məhəbbətini, onun yar həsrətindən kədərə, qəmə batdığını daha da reallaşdırır və şeirə xüsusi sentimental çalarlıq verir:

*Xəstə düşdüm, qalmayıbdır aram, hey,
Oxlamısan, sızıldayır yaram, hey,
Nə həkim, nə loğman, sənsən çaram, hey,
Əməydim ləbindən bal, Nənəxanım.*

Qoşmada el dilindən gələn nalə və qarğışlardan da poetik mənalandırma vasitəsi kimi istifadə olunur. Bu cür xalqdan gələn nalə və qarğışların şeirə salınması Aşıq Yusifin xalq həyatına bağlı bir sənətkar olmasını təsdiq edir. Aşıq qoşmanın sonluğunu da sənətkarlıqla, cinas qafiyələrlə tamamlayır:

*Yadlara söz versən, dilin qurusun,
Xayın məktub yazsan, əlin qurusun,*

*Çıxsan oylağımdan, yolun qurusun,
Dəyişməsin səndə hal, Nənəxanım.*

*Sən dərmansan mən Yusifin dərdinə,
Yar qönçəni burda qoydu, dərdi nə?
Şərik ollam hər an sənin dərdinə,
Əylən, bir yanımda qal, Nənəxanım.*

Aşığın qoşmalarında həyatı gözəllərin zahiri aləminin realist təsvirinə də üstünlük verilir. Bu cür qoşmalarında Aşıq Yusif el gözəllərinə xüsusi yaraşlıq verən zahiri gözəllik əlamətlərini poetik vəsfın bədii detalları kimi mənalandırır və qoşmaların məzmununa milli və xəlqi ruh gətirir:

*Məni dərdə salıb divana etdin,
Gözüm buxağında xalına düşdü.
Cismimi atəşə qaladın, getdin,
On dörd hörük zülfün dalına düşdü.*

*Bil ki, möhnətindən yanasıyam mən,
Böyük qəm bəhrinin binasıyam mən,
Sərrafam, gövhəri qanasıyam mən,
Dilim ləblərinin balına düşdü.*

*Salma uzaq-uzaq ellərə məni,
Gəl dastan eyləmə dillərə məni,
Qıyma qonum qeyri güllərə məni,
Yusif də intizar yoluna düşdü.*

Aşıq Yusif bu cür xəlqi məzmunlu aşiqanə qoşmalarında el dilində səslənən sadə ifadə və xitablardan istifadə edir. Onun el dilində tez-tez işlənən “qadası”, “sənə qurban” kimi xəlqi mahiyyət daşıyan kəamlardan istifadə etməsi qoşmalara xüsusi milli kolorit verir:

*Nazlı dilbər, ayaq saxla, qadası,
Bircə gün qonağım ol, sənə qurban.
Əlimdədi abi-kövsər badəsi,
Meyl eylə, əlimdən al, sənə qurban.*

*Saçların sallanır gərdənə çin-çin,
Lal durma, gözəlim bircə kəlmə din.
Mən bir böyük çinar, sən bir göyərçin,
Yenib budağıma gəl, sənə qurban.*

*Mehmanım ol, əbədilik qal burda,
Şirin-şirin söhbətləri sal burda,
Geyin, bəzən yaşıl ilə al burda,
Qoy əmim ləbindən bal, sənə qurban.*

Aşıq Yusif xəlqi məzmunlu bayatı və gəraylıların da müəllifidir. Aşığın bayatılarının bir qismi aşiqanə məzmununda, bir qismi isə ictimai-tənqidi məzmununda olub xəlqi mahiyyət daşıyır:

*Aşıq deyər dağa bax,
Arana bax, dağa bax.
Sevgilimin çəkdiyi
Sınəm üstə dağa bax.*

*Aşıq deyər qəribə,
Sinəndə nar qəribə.
Birini bəxşiş eylə
Məntək yersiz qəribə.*

Bu bayatıların bir qisminə Aşıq Yusifin estetik gözəlliyə və aşiq sənətinə, saza olan vurğunluğu da ifadə olunur və bunlar bədii vəhdətdə verilir:

*Aşıq elə gözəldi,
Saçın elə gözəldi.
Telli sazı el sevir,
Bütün elə gözəldi.*

Aşığın bayatılarında tənqidi notlar da vardır. Bəzi bayatılarında elin qayğısına qalmaq, onun dərдинə, kədərinə şərik olmaq kimi tövsiyələr verilir:

*Yusif deyər el dərdi,
Mən gül əkdim, el dərdi.
Hər nadanlar, gədalar
Çəkə bilməz el dərdi.*

Aşığın tənqidi görüşlərinə görə, el qayğısını çəkməyənlər, el malını yeyib talayan nadanlar əvvəl-axır yediklərini qusacaqlar:

*Yusif deyər elm alı,
Nadan çətin elm alı.
Kimlər yeyib, qusacaq,
Yemiş olsa el malı.*

Aşıq Yusifin bayatılarında didaktik, nəsihətamiz tövsiyələr də üstünlük təşkil edir. Aşığa görə, insan həyatda heç kimə pislik etməməli, pisliliyə qarşı yaxşılıq etməyi bacarmalıdır:

*Yusif qıymaz pisliliyə,
Yaxşılıq et pisliliyə.
Ürək bu dərdə dözməz,
Nadan mərdi pisliliyə.*

Aşıq Yusif xalq şeirinin gəraylı formasına da müraciət etmişdir. Qoşmalarında olduğu kimi, aşığın gəraylılarında da məhəbbət mövzusu əsas yer tutur. Sadəlik və səmimilik, fikrin canlı xalq dilinə yaxın bir tərzdə ifadəsi Aşıq Yusifin gəraylılarına xəlqi məzmun verir və onu oxunaqlı edir:

*Zalım qızı, insaf eylə,
Bir yaxına gəl, danışaq.
Üz bürüyüb belə keçmə,
Dərdi-dilim bil, danışaq.*

*Sən bu elin gözəlisən,
Şirin dilli, məzəlisən,
Bil, sevdamın əzəlisən,
Ver əlimə əl, danışaq.*

*Aşıq Yusif qadan alsın,
Qolların boynuna salsın.*

*Ağ üzündən busə alsın,
Ləbdən əmim bal, danışaq.*

Aşıq Yusif bəzi gəraylılarının mövzysunu xalqdan götürür. “Çoban” rədifli gəraylısında Aşıq Yusif sadə xalq çobanının obrazını yaradır Bu çoban xalq malını bəsləyən əsl el adamıdır. Gəraylıda sadə çoban el-obaya bağlı əmək adamı kimi tərənnüm olunur:

*Yaşıl dağların döşünə
Yayıbdı sürünü çoban.
Ağ dumanlar arasından
Qartaltək görünür çoban.*

*Aşıb gədiyin qarını,
Bəsləyir elin varını.
Tütəklə səslər yarını,
Söyləyə sirrini çoban.*

*Nə dərdi var, nə də qəmi,
Obalarda keçib dəmi.
Görəndə dostu, həmdəmi,
Yolunda sürünü çoban.*

*Bu çobanlar gülərüzdü,
Oylaqları güllü düzdü.
Yusif çaldı, çoban süzdü,
Oynadı narını çoban.*

Aşıq Yusif aşıq poeziyasının dodaqdəyməz formasında da bis sıra şeirlər qələmə almışdır. Bunların bir qismi nəsihətamiz üslubdadır. Dodaqdəyməz tərzində yazdığı aşağıdakı şeiri sənətkarlıq nümayiş etdirməklə yanaşı, aşığın el qayğısından uzaq düşənlərə tənqidi münasibətini və onun nəsihətamiz, didaktik tövsiyələrini də özündə əks etdirir:

*Halal xilqət, doğru olan çatar həqqə, qan, gədə,
İnsanların yollarında gərək qıyaq can, gədə.
Çuğul ilə yoldaş olsan işlərin zay olacaq,
Hər gədalar el dərdini çəkən deyil, qan, gədə.*

*Ağ Aşığın dediklərin saxlagınən yadda sən,
Dost yolunda sürün hər an, alışsan da odda sən.
Sirrin söylə əhli-hala, nadanlardan adda sən,
Hərcayinin hiyləsindən gərək ötək yan, gədə.*

Aşıq Yusifin şeirləri içərisində vətənpərvərlik mövzusunda yazılanları da vardır. Şeirlərinin birində aşıq doğma vətəni olan Naxçıvanın Ordubad və Şərur kimi bölgələrini tərənnüm edir:

*Bir qolu Ordubad, bir qolu Şərur,
Belə gözəl yerlər Naxçıvandır.
Qəhrəman igidlər, ağsaqqal, qoca,
Gözəl ötən illər Naxçıvandır.*

Aşıq Yusifin vətənə olan məhəbbəti yaradıcılığının son dövrlərində daha da qüvvətlənmişdir.

“Oğuz yurdu” qəzeti aşığı Yusifin vətən sevgisini yüksək qiymətləndirmiş və özünün 12 noyabr 2015-ci il tarixli sayında aşığın vətənpərvərlik mövzusunda yazdığı aşağıdakı şeirini dərc etmişdir. Şeirdə Aşığı Yusif doğma kəndi Sədərəyin erməni təcavüzkarlarının hücumu zamanı düşmənin həmləsinə mətanətlə dözdüyünü, qaniçən ermənilərə layiqli cavablar verdiyini yüksək vətənpərvərlik hissi ilə təsvir edir və yazırdı:

*Şan-şöhrəti, igidliyi,
Ağızlarda sözdü kəndim.
Neçə dəfə hücum oldu,
Mərd dayandı, dözdü kəndim.*

*Meydanda mərdanə durdu,
Xainlərə zərbə vurdu.
Neçə ağır səngər qurdu,
Naxçıvana gözdü kəndim.*

*Aşığı Yusif şirin dildi,
Yurdu candan əziz bildi.
Bununla düz neçə ildi,
Sönmək bilməz, közdü kəndim.*

Aşığı Yusifin Naxçıvan aşığı mühitində müasiri olduğu aşığılarla yaradıcılıq əlaqələri də olmuş, qələmə aldığı bir sıra şeirlərini Naxçıvanın yerli aşığılarına ünvanlamışdır. Naxçıvanın Şahbuz bölgəsinin Yuxarı Qşılaq kəndindən olan Aşığı Abdullaya yazdığı bir şeirində Aşığı

Yusif müasiri olduğu Aşıq Abdullanı elmlı, bilikli ustad aşiq kimi dəyərləndirir, onun hal əhli olan insanlara qayğısından, nanəcib və qanmaz insanlara tənqidi mövqeyindən söz açır:

*Aqillərdən alıb sirri-möcüzə,
Mahallar dolanıb, səni görmüşəm.
Çoxların əməlin deyibsən üzə,
Səni anlayanı qəni görmüşəm.*

*Bu böyük mahalın, elin içində
Yoxdu bərabərin, birsən, Abdulla.
Qeybdən bəxş olub bu bilik sənə,
Açılmaz qapalı sirsən, Abdulla.*

*Qanana nəzərin çoxdu, Abdulla,
Qanmaza sözlərin oxdu, Abdulla.
Yusiflək gözlərin toxdu, Abdulla,
Anbarında bollu dəni görmüşəm.*

Aşıq Yusifin el sənətinin sirlərini bilən aşiq və şairlərlə olan yaradıcılıq əlaqələri təkcə Aşıq Abdullaya yazdığı bu şeiri ilə məhdudlaşmır. Onun bu qəbildən olan şeirləri içərisində Azərbaycan aşiq sənətinin ustadı sayılan Aşıq Ələsgərə də iki şeiri vardır. Hər iki şeirdən məlum olur ki, Aşıq Yusif Aşıq Ələsgərin Bakıda keçirilən 150 illik yubileyində iştirak etmiş və bu münasibətlə böyük ustada iki şeirini yazmışdır. Aşıq Yusif bu şeirlərin birində Aşıq Ələsgəri ali ustad, dahi şair kimi səciyyələndirərək

Azərbaycanın bütün mahallarının onun sənəti ilə fəxr etdiyini bildirir, toy-düynlərdə onun sənətindən söz açıldığını iftixarla söyləyir:

*Ali ustad, dahi şair, ay aşiq,
Min şagirdlər gəlir sənin izinlə.
Elə mahal yoxdu, elə el yoxdu
Fəxr etməyə sənətinlə, sözünlə.*

*Toy olanda bütün eldə səs düşür,
Bütün məclislərdə səndən bəhs düşür.
Divani, təcnişi, müxəmməs düşür,
Ellərə ruh verən telli sazınla.*

İkinci şeirində Aşıq Ələsgər yenə də söz meydanında, aşiq sənətində ustad sənətkar kimi səciyyələndirilir, xana, bəyə boyun əyməyən, zalımlara günahını açıq söyləyən el aşığı kimi təqdim olunur. Şeirdə Aşıq Yusif çağdaş Azərbaycan aşıqlarını Aşıq Ələsgərin şagirdləri, onun davamçıları kimi təqdim edir:

*Çox yazanlar olub, yaradan olub,
Ələsgər, sənintək ad görməmişəm.
Hansı kəs at sürüb söz meydanında,
Meydandan çıxarkən şad görməmişəm.*

*Nə xana, nə bəyə boyun əyibsən,
Halal kəs bəyləyib çörək, yeyibsən.
Zalıma günahın açıq deyibsən,
Səni doğrulara yad görməmişəm.*

*Sən əzbərsən bütün elin dilində,
Xoşhal oldum mən yüz əlli ilində.
Kamil çağirdlərin sazlı əlində
Gülüstan görmüşəm, od görməmişəm.*

*İndi ölkəmizdə insan azaddı,
Xalqı qamçılayan koxalar yaddı.
Üzümüz gülərdi, qəlbimiz şaddı,
Bir tufan, bir boran, bad görməmişəm.*

Aşıq Yusifin şeirləri içərisində aşıq poeziyasının sirlərinə yaxından bələd olan Hüseyn Arifə yazılmış bir şeiri də vardır. Şeirdən məlum olur ki, Hüseyn Arif Naxçıvanda “Aşıqlar birliyi” təşkilatı yaratmaq məqsədilə Naxçıvana gəlib elm və sənət, mədəniyyət adamları ilə, yerli aşıqlarla görüşmüş və bu görüş zamanı Aşıq Yusif Hüseyn Arifə aşağıdakı şeirini yazmışdır:

*Sən gələrkən Naxçıvana, Hüseyn,
Bülbüllər sevindi, güllər sevindi.
Hamı bir-birinə müjdə eylədi,
Fərəhlə danışan dillər sevindi.*

*Aşıqlar saz götdü, şairlər qələm,
Can atdım səninlə görüşə gələm.
Gördüm Hüseyn Arif bir başqa aləm,
Əllərini sıxan əllər sevindi.*

*Yusiflə əhdini yada salasan,
Söz veribsən gəlib qonaq qalasan.*

*Nəğməli sazımı özün çalasan,
Gəlişindən aylar, illər sevindi.*

Deyilənlər göstərir ki, Aşıq Yusif də Naxçıvan bölgəsinin digər aşığı kimi çağdaş aşıq mühitinin aparıcı nümayəndələrindən olmuş, öz şeirləri və saz çalmaq bacarığı, aşıqlıq istedadı ilə aşığılar arasında layiqli yer tutmuşdur.

Aşıq Yusifin iri həcmli iki dastan-səfərnamələri də vardır. Bu səfərnamələrin biri aşığın Şahbuz səfərinə, ikincisi isə onun Göyçə səfərinə həsr olunmuşdur.

AŞIQ HÜSEYN MURADOV

XX əsr Naxçıvan aşıqları içərisində Aşiq Hüseyn Nuru oğlu Muradovun da adı ehtiramla çəkilir. Aşiq Hüseyn 1932-ci il iyul ayının 6-da Naxçıvanın Babək rayonunun Çeşməbasar kəndində doğulmuş, sonralar Ordubadın Tivi kəndinə köçüb orada məskunlaşmışdır. Bu münasibətlə Aşiq Hüseyn doğulduğu kəndinə belə bir şeir də həsr etmişdir:

*Çoxdandi düşmürdü bu yana yolum,
Bu gün gəldim, oldum heyran kəndimə.
Qoy ona baş əyim, başına dönüm,
Elə özüm olum qurban kəndimə.*

«Naxçıvan folkloru» antologiyasında Aşiq Hüseynin məharətli aşiq olması, Azərbaycanın Məzahir Daşqın və Azaflı Mikayıl kimi aşıqlarının məclislərində iştirak etməsi və 2005-ci ildə 73 yaşında vəfat etməsi bildirilir (21, s.400).

Aşiq Hüseynin şeirlərinin çox qismi ictimai məzmunlu şeirlərdir. Onun şeirləri “Mən yandım fələyin qəm ocağında” adlı kitabda cəmlənmişdir (14). Aşığın bu kitabda toplaşan şeirləri təsdiq edir ki, o, öz xalqına, vətəninə bağlı, milli ruhlu aşiq-şair olmuşdur. Aşığın şeirlərinin

birində onun vətən torpağına bağlılığı, doğma yurduna olan sevgisi nəsihətamiz üslubda ifadə olunur:

*Dərd əlindən çox çəkmişəm ahü zar,
Məlhəminlə sağalacaq yaram var.
Hara gedim, söylə, mənim haram var,
Vətənin anatək qucağı varsa?*

*Pərvanəyəm, yaranmışam odundan,
Yurd-yerini gəl çıxartma yadından.
Həya eylə qız-qəлиндən, qadından,
Elin bərəkətli ocağı varsa.*

Aşıq Hüseynin əldə olan şeirləri içərisində onun aşıq sənətinə münasibətini ifadə edən «Aşığın» rədifli bir qoşması da vardır. Bu qoşmasında Aşıq Hüseyn özünün aşıqlıq sənəti haqqındakı fikirlərini verir. Aşıq Hüseynə görə həqiqi aşıq el qəmi çəkməli, elin dərdi ilə yaşama-lıdır. Elin duz-çörəyini yeyən aşığın söz-söhbəti tükənmə-məlidir:

*Qəlbimdə dərd əkdi, qəmi daşdı,
Ömrə naxış saldı izi aşığın.
Az duzu olmayıb əppəyin, aşın,
Tükənməz söhbəti, sözü aşığın.*

Şeirin ikinci bəndinin məzmunundan və «Gözləsin yolumu qoy əhli-Tivi» misrasından müəyyən etmək olur ki, Aşıq Hüseyn bu qoşmasını vətənindən kənar, hansısa uzaq bir yerdə qələmə almışdır. Çünki bu bənddə aşıq dərdlərinin qəvi, həmdərdlərinin isə ondan uzaqda oldu-

ğunu bildirir və fələkdən şikayətlənib el-obasından ayrı düşməsində özünü günahlandırır:

*Həmdərdi uzaqdır, dərdləri qəvi,
Səndə də tikilib fələyin evi.
Gözləsin yolumu qoy əhli-Tivi,
Ancaq günahkardı özü aşığın.*

Lakin bu bədbinliyə baxmayaraq, qoşmanın axırcı bəndi nikbin sonluqla bitir. Bu bənddə Aşıq Hüseyn qəlbinin təzadlarını açır, saz və zöz sənətini yaşadan dostlara etibarını olduğunu bildirir, sazlı-sözlü aşıq sənətinin nəğməyə dönüb könülləri oxşadığını söyləyir:

*İçəri zimistan, çölündə bahar,
Qəlbə qövr eyləyən neçə yaram var.
Hüseynəm, dostlara etibarım var,
Nəğməyə dönəcək sazı aşığın.*

Aşıq Hüseynin şeirləri içərisində bədbin əhvali-ruhiyyədə yazılmış qoşmaları da vardır. Bu qoşmalardan müəyyən etmək olur ki, aşıq həyatın ziddiyyətləri ilə, ikiüzlü və yaltaq adamlarla barışmamış, həyatda şahidi olduğu çirkinliklər onu bədbinləşdirmişdir. Odur ki, Aşıq Hüseyn ziddiyyətlərlə dolu olan həyatı fələyin qəm ocağı adlandırır və dostların etibarsızlığından gileylənir:

*Mən yandım fələyin qəm ocağında,
Bəs dedim dostlarım yar olacaqdır.
Özünü göstərdi ikiüzlü, yaltaq,
Bildim ki, axırda xar olacaqdır.*

Qoşmanın ikinci bəndində aşığın bədbinliyi qabarıq şəkildə verilsə də, üçüncü bənddə həyatın ziddiyyətlərinə qarşı dözümlülük, zəhmətə qatlaşmaq və halallıq ideyası ifadə olunur:

*Çox da qəm eyləmə, viranə könlüm,
Olmuşam dərdlərdən divanə, könlüm.
Uçsa könlüm quşu hayana, könlüm,
Dolanıb gəlincə il olacaqdır.*

*Hüseynəm, qəlbimdə çoxludur yaram,
Tanrı imdad versin, ondadır çaram.
Halal zəhmətimə qatmaram haram,
Süfrəmə halallıq yol alacaqdır.*

Aşıq Hüseynin ictimai məzmunlu şeirlərində didaktik nəsihətçiliyə, humanist tövsiyələrə də yer verilir. Aşığın ictimai-humanist görüşlərinə görə insan öz həyat yolunda insanpərvər mövqe tutmalı, insanları sevməyi bacarmalı, kimsənin qəlbinə dəyməməli, fağıra, yoxsula havadarlıq etməlidir:

*Sizə deyim, eşidib bilməyənlər,
Bir könülü sevindirsən yaxşıdır.
Nə lazımdır qəlbə dəyib incitmək,
Dil altına şəkər qoysan yaxşıdır.*

*Sən unutma gələcəyi, sabahı,
Qazanc sayma nifrət ilə günahı.
Səni tutar bir fağırın dərd ahı,
Bəri başdan peşman olsan yaxşıdır.*

Aşıq Nüseyin həyatda şər-şamata əməllərdən çıxan, baiskarlıq edib evlər yıxmaqla məşğul olan naqis insanları xalq gözündən düşməklə hədələyir, onları riyakar əməllərdən uzaq olmağa çağırır:

*Uzaq dayan şər-şəmətdən, böhtandan,
Baiskarlıq edib evlər yıxmaqdan.
Saxta oruc tutub namaz qılmaqdan,
Qılmamağın qılmağından yaxşıdır.*

*Dünyanın çox gördüm çovğunun, qarın,
Satar bir qəpiyə qohumun, yadın.
El-oba gözündən düşdüsə adın,
Bu dünyada yaşamasan yaxşıdır.*

Aşıq Hüseynin şeirlərindən məlum olur ki, o, bir el sənətkarı kimi, öz həmyerlisi şair Rüstəm Behrudini və xalq şairi Məmməd Arazı çox sevmiş, onlara şeirlər həsr etmişdir. “Mənə “Sən dağlara salam söylə” –deyən sevimli dostum şair Rüstəm Behrudiyə” sərlövhəli “Var olsun” rədifli şeirində Aşıq Hüseyn yazırdı:

*İlhamından çoşa gəlib qələmin,
Yaz, a şair, istedadın var olsun.
Sevinc səni tapsın, yox olsun qəmin,
Yaz, a şair, qoy ustadın var olsun.*

*Misralarla ürəklərə yol açdın,
Sən sənətdən bəhrələndin, qol aşdın.
Yoxuş çıxdın, dərə keçdin, yal aşdın,
Yaz, a şair, istedadın var olsun.*

*Yurd yerini “Qapıcıq”dan hayladım,
Salamını birəm-birəm payladım.
Yamac keçdim, yastanlara söylədim,
Yaz, a şair, istedadın var olsun.*

Xalq şairi Məmməd Araza həsr etdiyi “Mən belə dünyadan necə küsməyim?” şeirində Aşıq Hüseyn Məmməd Araz mövzusunun gündəmə gətirir. Şeirdə həyatın ictimai ziddiyyətləri Məmməd Araz mövqeyindən səciyyələndirilir:

*Oynadım taleyin nərd taxtasında,
Gördüm həqiqətin həm şaxtasın da.
Tülküyə boğdurdu şir balasın da,
Mən belə dünyadan neçə küsməyim?*

*Əzəldən bilinmir dünyanın işi,
Əvvəli baharsa, sonudur qış.ı.
Əyilir namərdə əyilməz kişi,
Mən belə dünyadan neçə küsməyim?*

Deyilənlərdən bu qənaətə gəlmək olur ki, Aşıq Hüseyn yaşadığı dövrün ictimai ziddiyyətlərinə açıq gözlə, həssaslıqla yanaşan aşıq-şairlərdən olmuşdur.

AŞIQ VƏLİ

Aşıq Hüseynin müasiri Aşıq Vəli də XX əsr Naxçıvan aşıqlarındandır. Aşıq Vəli 1902-ci ildə Ordubadın Tivi kəndində anadan olmuş, sonra isə Naxçıvanın Çeşməbasar kəndinə köçüb orada yaşamışdır. 1988-ci ildə vəfat etmişdir. Onun ədəbi irsi itiub-batmış, şeirlərindən bir-iki nümunə qalmışdır. Bu nümunələrin biri Naxçıvanın məşhur ziyarətgahlarından olan “Əshabi-kəhf” ziyarətgahına, digəri isə məhəbbət mövzusuna həsr olunmuşdur.

Aşığın “Əshabi-kəhf” ziyarətgahına həsr etdiyi qoşmasında tarixi hadisələrə işarə olunur. Hökmdarın yeddi kimsənin dalına qoşun salması, onların Şahi-Mərdandan (Həzrət Əli (ə)-dan) nicat istəmələri və mağarada qeybə çəkilmələri verilir.

*Qoşunu düzülüb gəlirdi səfdən,
Ağa, nicat bizə Şahi-Mərdandan.
Möcüzə görsənib Əshabi-kəhfdən,
Ocaq deyib ziyarətə gəlmişəm.*

*Ağam əşrəf eyləyibdi salamı,
Neçə min məleykə orda dolanı.
Min dörd yüz il möcüzatın olanı,
Ocaq deyib ziyarətə gəlmişəm.*

*Mən Vəliyəm, həqiqətdi hər sözüm,
Ağladım dərdimə, tutuldu gözüm.
Malım, qoyunum yox, qurbanı özüm,
Ocaq deyib, ziyarətə gəlmişəm.*

Lakin Aşıq Vəlinin ədəbi irsi içərisində aşiqanə məzmunlu gəraylıları da vardır. Bu gəraylıların çox qismi sənətkarlıq cəhətdən qənaətbəxşdir. “Dönmür” rədifli gəraylısında aşiq sevdiyi gözələ olan sevgisini sadə xalq dilində ifadə edir. Gəraylının ümumi məzmununda isə xalq bayatılarımızın ruhu duyulur.

*Dəvələri gəlir eldən,
Qorxu yoxdur sudan, seldən.
Sənin kimi ala gözdən
Mən dönürəm, könül dönmür.*

*Dəvələri gəlir yoldan,
Yükün tutub yağü baldan.
Sənin kimi gözəl yardan
Mən dönürəm, könül dönmür.*

*Dəvələri gəlir düzdən,
Yükün tutub allı bezdən.
Sənin kimi qara gözdən
Mən dönürəm, könül dönmür.*

*Dəvələri gəlir başdan,
Yükün tutub al qumaşdan.
Sənin kimi qələm qaşdan
Mən dönürəm, könül dönmür.*

Əlbəttə, bu iki şeir nümunəsi ilə Aşıq Vəlinin ümumi yaradıcılığına qiymət vermək olmaz. Təəssüf ki, aşığın ədəbi irsi tam şəkildə əlimizə gəlib çatmamışdır.

AŞIQ QULU BAYRAMOV

Naxçıvan aşiq mühiti ilə yaxından bağlı olan və bir müddət Naxçıvanda da yaşayan aşıqlardan biri də Aşiq Qulu Bayramovdur. Həsən Mirzəyevin tədqiqatlarında bu aşığın Dərələyəzin Sallı kəndində doğulduğu, 1948-ci ildə Səlyana deportasiya olunduğu və 1968-ci ildə Səlyanın Kürqaraqaşlı kəndində vəfat etdiyi bildirilir. H.Mirzəyev Aşiq Qulunun Aşiq Cəlilin şeyirdi olması və Naxçıvan aşiq mühiti ilə bağlılığı haqqında yazır: “Aşiq Qulu Aşiq Cəlilin şeyirdi olmuş, aşıqlıq sənətini ondan öyrənmişdir. O, ustad aşiq kimi bir çox yerlərdə tanınmışdır. Onun aşıqlıq məskəni əsasən Naxçıvan, Şərur və Dərələyəz olmuşdur. Özünün qohumlarının və nəvəsinin dediyinə görə o, Şıxmahmudda Aşiq Cəfər və Aşiq Fətullah ilə çox məclislərdə olmuşdur” (51, s. 262).

Bu fakt təsdiq edir ki, Aşiq Qulu Naxçıvan aşiq mühiti ilə yaxından bağlı olmuş, Naxçıvanın Aşiq Cəfər və Aşiq Fətullah kimi el aşıqları ilə dostluq etmiş və məclislər keçirmişdir. Şübhəsiz ki, bu əlaqələr Naxçıvan aşiq mühitinin inkişafı və formalaşmasında müsbət rol oynamışdır.

Aşiq Qulunun gəraylı, qoşma və bağlamalarından bir qismi H.Mirzəyevin kitabında oxuculara təqdim olunmuşdur. Sevgidə sədaqətli olmaq, yarın vəfasızlığından giley-güzar Aşiq Qulunun gəraylılarında əsas mövzulardandır:

*Durub dolanım başına,
Şamda pərvanələr kimi.
Yandım sənin atəşinə,
İstəkli analar kimi.*

*Bədəsildən mən qaçardım,
Axır gəldi tapdı məni.
Çox cəfa çəkdim yolunda,
Dar günümdə atdı məni.*

Aşığın əldə olan bir gəraylısı da onun Səlyana deportasiya olunduğu vaxtlarda yazılmışdır. Çünki Aşıq Qulu gəraylıda vətən dağlarına xitab edərək qürbətdə qalmasına işarə edir:

*Elin səndən üz bürüdü,
Necoldu maralım, dağlar?
Fələk bizə püşk atıbdı,
Olmuşuq aralı, dağlar.*

*Qız-gəlinlər dəstə-dəstə,
Gələrdi çeşmənin üstə,
Qürbət eldə olduq xəstə,
Düşmüşük aralı, dağlar.*

*Qulu dərdli, yaralıdı,
Vətəninədən aralıdı,
Fələk gör necə dağladı,
Kimə qaldı bizim dağlar?*

Aşıq Qulunun qoşmalarının çox qismi ictimai-tənqidi mahiyyət daşıyır. Aşıq qoşmalarının bir qismində doğma el-obasının məşəqqətli günlərinin təsvirini verir, müsəlman camaatının ermənilərin təcavüzünə məruz qalmalarından söz açır:

*Bir zəmanə gördük, tərsin başladı,
Gündə bir kənd yanıb sənği-sar oldu.
Altmış meyit birdən düşdü araya,
Nə kəfən tapıldı, nə məzar oldu.*

Yaradıcılığından verdiyimiz bu nümunələr Aşıq Qulunun həm lirik, həm də ictimai məzminlu şeirlərin müəllifi olduğunu təsdiq edir.

AŞIQ HƏSƏN

Aşiq Həsən

Aşiq Həsən Məhəmməd-əli oğlu Allahverdiyev 1924-cü ildə Naxçıvanın Şıxmahmud kəndində anadan olmuşdur. Orta təhsilini yeddinci sinifə qədər kənd məktəbində almış, təhsilini davam etdirməmişdir.

Aşiq Həsənin bir qızı, beş oğlu vardır. Övladlarından bir oğlu və bir oğlan nəvəsi də saz çalmağı bacarırlar.

Aşiq Həsən kiçik yaşlarından aşiq sənətinə maraq göstərmiş, saz sənətini öyrənmişdir. O, erkən yaşlarından aşıqlığa başlamış, el arasında hörmətli aşiq kimi tanınmışdır. İstedadlı olduğuna görə 1938-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan günləri tədbirinə dəvət olunmuş və mükafatlandırılmışdır.

Aşiq Həsən də Naxçıvanın bir qrup aşıqları kimi Orta Asiya respublikalarında, Azərbaycanın və Gürcüstanın bir sıra bölgələrində olmuş, bu yerlərin el şənliklərində aşiq kimi iştirak etmişdir. Oğlunun dediyinə görə Aşiq Həsən ustad aşıqlardan olan Hüseyn Saraclı ilə yaxın dostluq etmiş və daha çox Borçalıya gedib-gəlmişdir. Hüseyn Saraclının özü də bir neçə dəfə Naxçıvana gəlmiş və Şıxmahmud kəndində Aşiq Həsənin qonağı olmuşdur.

Aşıq Həsən 1994-cü il fevral ayının 26-da Şıxmahmud kəndində vəfat etmişdir.

Aşıq Həsən də yaradıcı aşıqlardan olmuş, şeirlər yazmışdır. El ağsaqqallarının və ailə üzvlərinin dediklərinə görə Aşıq Həsən çox istedadlı, aşıq havalarını mükəmməl bilən aşıqlardan olmuş, el məclislərində klassik dastanları əzbər söyləmiş, aşıq havalarını sazda çalıb oxumuş, özü də dastanlar yazmışdır. Deyilənlərə görə aşıq Həsənin "Lalə və Dilqəm" adlı aşıqanə məhəbbət dastanı da olmuşdur. Çox təəssüf ki, aşığın ədəbi irsi mühafizə olunmamış, "Lalə və Dilqəm" dastanı da itmişdir. Aşığın ədəbi irsindən Şıxmahmud kəndinin qocaman sakinlərinin hafizəsində iki şeiri qalmışdır ki, bunların biri didaktik, nəsihətamiz məzmununda, ikincisi isə heyvandarlıq mövzusunda.

Aşıq Həsənin əldə etdiyimiz şeirlərindən biri aşıq poeziyasının divani formasında yazılmışdır. Şeirin didaktik məzmunundan aydın olur ki, Aşıq Həsən bu divanini özünün yaşlı çağlarında yazmışdır. Çünki aşıq özünün nəsihətamiz fikirlərində ağsaqqal tövsiyəsilə çıxış edir, həyatda fitnə-fəsad törədib bəd əməllərdən çıxanları məzəmmətləyir. Şeirin əvvəlində Aşıq Həsən var-dövləti insanın həyatı və məişətində zəruri olan əsas meyar kimi dəyərləndirir. Aşığa görə insanlar var-dövlətə hərislik mövqeyindən deyil, məişətdə xoş güzəran keçirmək, maddi ehtiyaclarını ödəmək, xeyir-şər yola salmaq üçün qiymət verməlidir:

*Xeyir-şərin necə keçər,
Əlində varın olmasa?*

*Qohum-qardaş yad olmazmı,
Əlində tutar olmasa.*

Aşıq xalq arasında müxənnəs, ara vuran, fitnəkar qadınların riyakarlığını tənqidlə qarşılayaraq yazır:

*Qardaş qıyıb qardaşına
Qəsad eyləməz dünyada.
Müxənnəs, zənən əhlinin
Fitnəsi, şəri olmasa.*

Divanidə Aşıq Həsənin didaktik fikirləri də ön plana çəkilir. Aşığa görə həyatın keşməkeşlərinə bələd olan ağıllı adamlar qəvvəs kimi dəryadan dürr seçərlər. Cahillər isə ibrətli zəmanədən ibrət götürməzlər. Bu cür insanlar el məclislərində də öz nadanlıqlarını biruzə verər, ağıllı adamların hikmətli, nəsihətamiz kəlamlarını dinləməzlər:

*Qəvvəs olan dəryalardan
Dürr seçər dürdanədən.
Cahil insan söz götürməz
Bu ibrətli zəmanədən.
Məclis əhli nadandırsa,
Yüz versən də kəlamətdən,
Axır səni məyus edər,
Kamil xiridar olmasa.*

Divanidə Aşıq Həsənin el sənətkarı olan aşığın məclisdə davranışı, aşıqlıq məharəti ilə bağlı nəsihətamiz fikirləri də verilir. Aşığa görə el məclisinə düşən xalq aşığı

öz aşıqlığı ilə sazı, sözü hörmətdən salmamalı, məclisdə hər ağzına gələnı faş edib “gövhəri xar etməməlidir”. Aşıq Həsən sazı, sözü qiymətləndirməyən “müştərisiz” el məclislərini, bu cür məclislərə yol tapan nadan və qanmaz adamları qəbul etmir və bu qənaətə gəlirdi ki, sənətə qiymət verilməyən məclislərdə el aşığı sazını çala bilməz. El aşığının məclisi onun özünə uyğun olmalıdır:

*Aşıq olmaq bu məclisdə
Gövhəri xar eyləməz.
“Yasin”dən ayə gətirib,
Hər şeyi car eyləməz.
Müştərisiz keçsə bazar,
Qanmaza kar eyləməz.
Ustad aşiq saz çalanmaz,
Candan bazar olmasa.*

Aşıq Həsən divanidə el aşığı kimi gəzib-dolaşdığı Çobankərə, Göyçə, Qarabağ, Qazax kimi yurd yerlərini xatırlayır, bu yerləri aşiq sənətinin qaynar ocağı kimi dəyərləndirir. Aşıq Həsən bu mahalların aşiq mühitini aşiqliğin şeir-sənət bazarı hesab edir və özünə də rəva görür ki, aşıqlığını şeir-sənət ocağı olan bu yerlərdə nümayiş etdirdsin, saz-söz matahını bu yerlərdə “satsın”:

*Çobankərə, Qazax elin,
Bir də ki, Göyçə elin,
Həm o Qarabağ mahalın
Qat bunlara tay eylə.
“Zarıncı”nı, “Saritel”i*

*Ustad kimi zay eylə.
Sat matahın o yerlərdə,
Satma bazar olmasa.*

Aşıq Həsən divanidə məclis aparən el aşığının məclisdə özünü aparması, hərəkətlərinə və davranışına diqqət yetirməsi, məclisdəki gözəllərə aludə olub özünü xar etməməsi haqqında da nəsihətamiz fikirlərini verir:

*Həsən deyər diqqət eylə
Məclisin bu halına.
Uyma türfə gözəllərin
Zərbağ, tirmə şalına.
Tamah səni bəndə vurar,
Salar şeytan halına.
Getdiyin yer cəhənnəmdir,
Getmə, güzar olmasa.*

Aşıq Həsənin ailə heyvandarlığı ilə bağlı bir şeiri də qalmışdır ki, bu da sənətkarlıq cəhətdən çox zəifdir.

Təhlilini verdiyimiz yuxarıdakı şeir Aşıq Həsənin şeir yaradıcılığı haqqında az da olsa müəyyən təsəvvür verir. Çox təəssüf ki, aşığın ədəbi irsi əldə olmadığından onun bəddii yaradıcılığı haqqında müfəssəl fikir söyləmək olmur.

AŞIQ MAIL

“Ay üzə-üzə” rədifli bir aşiqanə qoşması bizə gəlib çatan Aşiq Mail Şərrur aşiq-şairlərindəndir. Aşığın adı çəkilən qoşmasını tanınmış şair-publisist Budaq Təhməz Şərrurun Xanlıqlar kəndindən olan Zəhra nənin dilindən eşitmiş və yazıya alıb “Möhtəşəm Azərbaycan” qəzetinin 2009-cu il 12 dekabr tarixli sayında çap etdirmişdir. Qoşmanın sənətkarlıq cəhətdən gözəl işlənmiş qafiyə və cinasları, lirik-sentimental üslubu Aşiq Mailin mükəmməl yaradıcı el aşığı olduğunu söyləməyə əsas verir.

Qoşmanın məzmunu və bədii üslubu sadə el dilində olub, lirik-xəlqi mahiyyət daşıyır. Müxtəlif məzmunu malik olan cinaslar bəndlərin ümumi məzmununa uyğundur və qoşmaya xüsusi poetexnik məna gözəlliyi verir:

*Gözəl, nə sallanıb gedirsən belə,
Salmısan rübəndi ay üzə-üzə.
Qıfilmi vermişən ağıza, dilə?
Məni dindirmirsən ay üzə-üzə.*

*Həsərin çəkməkdən olmuşam dəli,
Sənsiz neyləyirəm çiçəyi, gülü.
Səbrim tükənibdi, gözləməm ili,
Vurma keçənləri ay üzə, üzə.*

*Aşiq Mail səni görüb yol üstə,
Həsərin çəkməkdən olubdu xəstə,*

*Dəryalar keçərəm mən son nəfəsdə,
Gəzərəm arxanca ay üzə-üzə.*

Çox təəssüf ki, bu şeirdən başqa Aşıq Mailin ədəbi irsindən heç bir nümunə əldə edə bilmədik.

AŞIQ İSLAM

XX əsr Naxçıvan aşiq mühitində müraciət etdiyi mövzuların ictimai və milli dəyəri ilə seçilən aşıqlardan biri də Aşiq İslam olmuşdur. Bu xalq aşığı 1898-ci ildə Naxçıvanın Şahbuz rayonunun Biçənək kəndində anadan olmuş, 1984-cü ildə vəfat etmişdir. «Naxçıvan folkloru» antologiyasına aşığın «Batabat» adlı bir qoşması və «Eylədi» rədifli bir gəraylısı salınmışdır. Bu nümunələr təsdiq edir ki, Aşiq İslamın yaradıcılığında bəşəri məhəbbət mövzusu və ictimai-tənqidi mövzular əsas yer tutmuşdur. Göstərdiyimiz mənbədə Aşiq İslamın yaradıcılığına qiymət verilərək deyilir: “Təbiətə vurğunluq, gözəlliyin tərənnümü, məhəbbət motivləri onun şeirlərində aparıcı xətti təşkil edir. Xalqımız onu dastan bağlayan, söz qoşan, öz yetirmələrinə sənətin incəliklərini ustad məharəti ilə öyrədən sənətkar kimi tanımış və sevmişlər” (21, s. 393). Bu fikri Aşiq İslamın həmin mənbədə verilmiş «Batabat» rədifli qoşması da təsdiq edir. Bu qoşmasında aşiq öz doğma elinin məşhur yaylağı olan, sərin ab-havası, gül-çiçəyi, füsunkar təbii gözəlliyi, “Zor bulağ”ı ilə dillər əzbəri olan Batabat yaylağını tərənnüm edir:

*Görünən dağların zirvəsi qardır,
Süzülən suların sərin bulaqdır.*

*Qoyunlu-quzulu, güllü yaylaqdır,
Söhbət açır sazım, sözüm, Batabat.*

*Bulaqlar yığılıb sənin yanına,
Gözəllər gəliblər hər oylağına,
«Zor bulağ»ı yenə saldım yadıma,
Səndən doymur mənim gözüm, Batabat.*

*İslam dəyər bulaqlarda gözüm var,
Ta əzəldən söhbətin var, sözün var,
Yaraşıqlı dağların var, düzün var,
Xəstə tapar burda dözümlər, Batabat.*

“Eylədi” rədifli gəraylısında Aşıq İslamın müraciət etdiyi mövzu öz aktuallığı ilə daha təqdirəlayiq olub, ictimai və milli xarakter daşıyır. Müasir siyasi həyatımız üçün də əhəmiyyətli sayılan bu gəraylısında Aşıq İslam el-obasını, doğma vətənini sevən vətənpərvər aşıq-şair kimi çıxış edir. Dəfələrlə mürtəcə erməni daşnaklarının rus siyasətinə arxalanıb onların havadarlığı ilə Azərbaycanın kənd və şəhərlərinə basqınını və soyqırım törətmələrini unutmayan Aşıq İslam qardaş Türkiyə xalqının düşmən qarşısına çıxıb Azərbaycanı fəlakət və qırğınlardan qurtarmasını nəzmə çəkir və Türkiyənin xalqımıza göstərdiyi qardaşlıq qayğısını və köməyini yeni yetişməkdə olan gənc nəslə çatdırır:

*Ermənilər top atıban
Kəndləri viran eylədi.*

*El oğulları yığılıb
Buna qarşı qan eylədi.*

*Türküm vurdu özün çaya,
Keçdi Arazdan bu taya.
Qardaşım çatdı haraya,
Dosta can qurban eylədi.*

*Andranik gördü bunu,
İtirdi ipin ucunu.
Yerə soxdu buynuzunu,
Özünü al qan eylədi.*

*Qan qardaşlar dilləşdilər,
Yağılarla gücləşdilər,
İslam deyər birləşdilər,
Dığanı peşman eylədi.*

Bu nümunələr Aşıq İslamı ictimai-siyasi məzmunlu mövzulara müraciət edən yaradılıcı xalq aşığı kimi tanıdır.

AŞIQ HİDAYƏT

Aşiq Hidayət Nuriyev

Aşiq Hidayət Aşiq İslamın oğludur. O, kiçik yaşlarından aşıqlıq sənətini atasından öyrənmiş, atası ilə birlikdə el şənliklərində iştirak etmiş və el aşığı kimi tanınmışdır.

Aşiq Hidayət 1932-ci ildə Şahbuzun Biçənək kəndində, Aşiq İslamın ailəsində dünyaya göz açmış, 2001-ci ildə dünyasını dəyişmişdir. “Naxçıvan folkloru” antologiyasında Aşiq Hidayətin məclis yola salmaqda məharətli xalq aşığı olması, hətta yaradıcı aşiq kimi saza yeni pərdələr əlavə etməsi və “Naxçıvan gəraylısı”, “Şahbuz laylası” adlı yeni saz havaları yaratması bildirilir (21, s. 395-396).

Aşiq Hidayətin əldə olan gəraylı və qoşmaları onun daha çox aşiqanə-lirik mövzularda yazan el aşığı olduğunu söyləməyə əsas verir. Onun bu mövzuda qələmə aldığı gəraylı və qoşmalarında Aşiq Ələsgərin güclü təsiri duyulur. “Dedim” rədifli gəraylısında Aşiq Hidayət realist təsvir üslubuna söykənərək el gözəllərinə olan sevgisini tərənnüm edir:

*Bir gözəl çıxdı qarşıma,
Mən ona can qurban dedim.
Saymazyana baş buladı,
Çoxdu sənə heyran dedim.*

*İçimə yanar od saldı,
Dil tutuldu, göz qaraldı.
Ağzı püstə, dodaq baldı,
Süzüşünə ceyran dedim.*

*Gözəl sözlüm, boyu bəstə,
Hər nə desən, bu göz üstə.
Hidayəti etmə xəstə,
İzin olsa, imkan dedim.*

Aşıq Hidayətin Aşıq Ələsgər yaradıcılığından təsirlənərək qələmə aldığı aşiqanə qoşmalarında real, həyatı mövzulara müraciət olunur. Bu qoşmalarda aşıq həyatda tanıdığı və adlarını bildiyi el gözəllərinin təsvirini sənətə gətirir və müraciət etdiyi mövzuya realist ictimai məzmun verir. “Sərvinaz” rədifli qoşmasında Aşıq Hidayətin ustad saydığı Aşıq Ələsgərin “Güləndam” rədifli qoşmasından təsirləndiyi açıq-aşkar görünür. Çünki qoşmada Aşıq Ələsgərin “Səni gördüm, əqlim çıxdı, Güləndam” misrası qismən dəyişilmiş formada işlənmişdir. Qoşmanın ümumi üslubu da Aşıq Ələsgərin üslubuna yaxındır:

*Səni gördüm, əqlim çaşdı başımdan,
Sərv boylu, gözəl xoylu, Sərvinaz.
Heç eyib yox kirpiyində, qaşında,
Mah cəmallı, xoş məlallı, Sərvinaz.*

*Anan səni necə gözəl doğubdur,
Surətinə ilahi nur yağıbdır.*

*Sanki günəş səhər-səhər çıxıbdır
Dağ başından təzə hallı, Sərvinaz.*

*Hidayətin qəlbi sənə bir oldu,
Çox gözlədi, saç ağardı, pir oldu.
Dedim bəlkə cavanlıqdı, duruldu,
Xoş söz dedi qoca hallı Sərvinaz.*

Aşıq Hidayətin yaradıcılığı aşiqanə mövzularla məhdudlaşmır. Onun əldə olan qoşmalarında klassik yazılı poeziyadan və aşıq ədəbiyyatından gələn nəsihətamiz, diraktik mövzulara da rast gəlirik. İctimai məzmunun daşıyan «Olmaz» rədifli qoşmasında Aşıq Hidayət klassik aşıq poeziyası ənənəsinə söykənərək nəsihətamiz üslubda halal zəhməti, ağıl və idrakı təbliğ edir, fırldaqçılığı və kələkbazlığı isə pis əxlaqi keyfiyyət kimi dəyərləndirir:

*Ay insanlar, məndən sizə nəsihət:
Zəhmət çəkən bu dünyada aç olmaz.
Kimlər gəlib, kimlər gedib dünyadan,
Boş başa sən tac qoysan da, ucalmaz.*

*Bir insana ədəb kökdən gərəkdir,
Hər yetənə demək olmaz mələkdir.
Fırldaqçı kələk oğlu, kələkdir,
Gül əkəsən, ondan saf ağac olmaz.*

*Hidayət də deyər sözün düzünü,
Arif olan götürər hər sözünü.*

*Bir gün gələr, itirərsən özünü,
Nə etsən də, onda bir əlac olmaz.*

Təəssüf ki, Aşıq Hidayətin yaradıcılığından çox az nümunələr əldə edə bildik.

AŞIQ SALMAN

XX əsr Naxçıvan aşıqları içəri-sində Şərur aşıqlarından olan Aşıq Salmanın adı da el arasında hörmətlə yad edilir. Bu aşığın 1930-cu ildə Şərur rayonunun Axura kəndində doğulduğu söylənilir. Lakin aşığın əldə olan bir qoşması təsdiq edir ki, o, Axurada deyil, Şərurun ucqar Tənənəm kəndində doğulmuşdur. Çünki bu qoşmasında Aşıq Salman açıq şəkildə “Xatırlayın Salman Tənənəmlini” – deyər, özünün tənənəmli olduğunu bildirir. Görünür, yaddaşlarda axuralı kimi tanınan Aşıq Salman sonralar Tənənəm kəndini tərk edib Axura kəndinə köçmüş və məskunlaşaraq orada yaşadığı üçün axuralı kimi tanınmışdır.

Aşıq Salmanın taleyi acınacaqlı olmuşdur. Belə ki, aşıqlıq sənətinə yenidən yiyələndiyi gənc yaşlarında kənddə təsərrüfatda çalışdığı zaman Aşıq Salmanı çox zəhərli ilan çalmış və həkimlər onu sağalda bilməmişlər. 1965-ci ildə Aşıq Salman çox gənc ikən 35 yaşında dünyasını dəyişmişdir.

Aşıq Salmanın yaradıcılığından əlimizə çox az şeiri gəlib çatmışdır. Filologiya elmləri doktoru Akif İmanlı aşığın yaxın adamlarından əldə etdiyi kiçik bir cib dəftərçəsini və aşığın fotosəklini lütfkarlıq göstərərək bizə təqdim etmişdir. Aşıq Salman xoşuna gələn aşıqların

müstəzad, qoşma və gəraylı formasında yazılmış aşiqanə və didaktik məzmunlu bir neçə şeirini, həmçinin Xəstə Qasımın, Aşıq Məmməd Hüseynin, Aşıq Bilalın və başqalarının iki-üç şeirlərini bu cib dəftərçəsinə köçürmüşdür. Dəftərçədə Aşıq Salmanın özünün 18 yanvar, 10 fevral, və 5 mart 1965-ci il tarixlərdə qələmə aldığı üç didaktik şeiri də vardır. Əldə olan bu şeirlərdən müəyyən etmək olur ki, Aşıq Salman daha çox klassik Azərbaycan aşıqlarının didaktik və nəsihətamiz məzmunlu şeirlərindən bəhrələnmiş və özü də bizə gəlib çatan şeirlərini nəsihətamiz məzmununda qələmə almışdır.

18 yanvar 1965-ci ildə qələmə aldığı didaktik məzmunlu “Çək” rədifli qoşmasında Aşıq Salman klassik aşiq poeziyası üslubuna söykənərək nəsihətamiz mövqedən çıxış edir və insanlara şəriətdə Məhəmməd (s) peyğəmbərin qoyduğu yolla getməyi, halal yaşamağı, oğurluq, yalan və qiybətlə məşğul olmamağı tövsiyə edir:

*Şəriətdə, yol-ərkanda var mı heç
İbadət eyləyib oğurluq etmək?
Əldən buraxmanam öz ovsarımı,
İstədiyin yerə ağlın çəksə, çək.*

*Belə buyurmuyub rəsul hümmətə,
Aldana fanidə vara, sərvətə.
Üzdə xoş söhbətə, dalda qiybətə,
Yox bu işlər məndə, öz fikrini çək.*

Aşıq Salman dünya malına həris olanları, var-dövlət üçün füqərə əhlinə zülm edənləri tarixdə yaşamış

Firon kimi zalım hökmdarların aqibətindən ibrət almağa,
onları yoxsulların halına acımağa, cəhənnəm əzabından
qorxmağa səsləyir:

*Baxıb qürrələnmə əhl-əyalına,
Firon da aşiqdi dünya malına.
Lazım budu, qal füqəra halına,
Öyüd-nəsihətlə bir nizama çək.*

*Nəsihəti deyən Aşıq Salmandı,
İnan yaradana, bağışlayandı.
Bilsən qiyamətdə kimlərdi yandı,
Qafil inanmadı, deyim, hesab çək.*

Aşıq Salman didaktik məzmunlu şeirlərində Aşıq Ələsgər məktəbindən təsirlənmiş, o da böyük ustadının yolu ilə gedərək düz ilqarı olmayanları, məclislərdə ədəb-ərkan bilməyənləri, böyükklərdən nəsihət götürməyənləri məzəmmət və tənqidlə qarşılamışdır.

10 fevral 1965-ci ildə yazdığı aşağıdakı qoşmasında aşığın nəsihətamiz fikirləri ilə məzəmmət və tənqidi fikirləri vəhdətdə verilir:

*Köhnə həsirdə tez alışma olmaz,
Tez közərib qızıışmağın bəs nədi?
Nanəcib insanda düz ilqar olmaz,
Onun getdiyi yol çox tərsinədi.*

*Nadan olan özün dürtər qabağa,
Macal verməz yoldaşı danışmağa.*

*Bir özünə baxar, tez-tez papağa,
Sanki hiss eyliyə alimdi, nədi.*

*Yazıq Salman, dərd çəkməkdən qocaldın,
Neçə məclisləri sən yola saldın,
Cahilə demərəm sözümün ardın,
Başa düşməz məni, anlamır, nədi.*

Aşıq Salmanın ədəbi irsi tam şəkildə bizə gəlib çatmadığı üçün onun yaradıcılıq yolu haqqında mükəmməl elmi fikir söyləmək çətindir. Əldə olan dörd şeirindən üçü isə nəsihətamiz mövzuda olduğundan, aşıq haqqında belə bir qənaətə gəlmək olur ki, o, çox az yaşadığı üçün özünün yaradıcılıq axtarışlarında hələ bir o qədər də yetkinləşməmiş və didaktik mövzulardan kənara çıxma bilməmişdir.

Aşığın 5 mart 1965-ci ildə qələmə aldığı «İnanma» rədifli qoşması da nəsihətamiz üslubda yazılmışdır. Əvvəlki iki qoşmasında olduğu kimi, bu qoşmasında da Aşıq Salman nəsihətçilik yolunu tutduğu üçün didaktikadan kənara çıxma bilməmişdir:

*Gəl sənə söyləyim, istəkli dostum,
Hər gədanın sözlərinə inanma.
Nəsihətdi sözüm, eşit sən məni,
Müxənnətin sözlərinə inanma.*

*Görmürsənmi nə dil töküllər sana?
Onlar dolanıllar şərab qoxsuna.
Əzəldən nə qanıb, indi nə qana?
Hər nadanın sözlərinə inanma.*

*Bəlkə də acığın tutur Salmana,
Zəmanə qəmindən gəlmişəm cana.
Rəhmət olsun səni doğan anana,
Hər zənəyin sözlərinə inanma.*

Aşıq Salmanın 13 fevral 1965-ci ildə qələmə aldığı «Telli sazımla» rədifli qoşmasından müəyyən etmək olur ki, o, saz sənətini mükəmməl bilmiş və özünün dediyi kimi, tez-tez qürbət ellər dolaşib məclislər yola salmışdır:

*Yenə yolum düşdü qürbət ellərə
Məclis yaraşığı telli sazımla.
Adım dastan oldu, düşdü dillərə
Məclislər zinəti telli sazımla.*

Didaktik məzmunlu qoşmalarından fərqli olaraq bu qoşmasında Aşıq Salmanın ictimai-sosial görüşləri ilə də tanış oluruq. Bu qoşmasında Aşıq Salman çox gənc olmasına baxmayaraq, özünü sənət yolunun ağsaqqalı kimi təqdim edir və gör-götür dünyasında neçə mərdlər, namərdlər yola saldığını, pisə-yaxşıya qiymət verdiyini və hər zaman bir el aşığı kimi füqərə əhlinin tərəfində durduğunu bildirir:

*Namərdi, igidi çox yola saldım,
Çox pisə, yaxşıya mən nəzər saldım.
Fəqir-füqəranın könlünü aldım
Məclislər bəzəyi telli sazımla.*

Bu qoşmasında Aşıq Salman el aşığının öhdəsinə düşən vəzifələr haqqında da söz açır. Aşıq Salmana görə

aşığın vəzifəsi el məclislərində yalnız saz çalıb oxumaqla bitmir. Əsl el aşığı odur ki, özünün sazlı-sözlü sənətilə məclisə toplaşanlara ədəb-ərkan öyrətsin, elin milli mədəniyyətini, adət-ənənəsini bilməyənlərə başa salsın:

*Aşıq odur mətləbindən söz yaza,
Anlada mətləbin qara-qanmaza.
Ağıldan mayıfa, küt, boşboğaza
Nəsihət vermişəm telli sazımla.*

Qoşmanın son bəndi təsdiq edir ki, Aşıq Salman bir el aşığı kimi öz yurdunun adət-ənənəsinə, milli məişət qaydalarına sadıq qalmış, özünün aşığılıq sənətində doğma vətəninin təbii gözəlliklərini öz sazı ilə tərənnüm etmişdir:

*Xatırlayın Salman Tənənəmlini,
Ana-bacı bildim qızı, gəlini.
Yurda ətir verən dağlar gülünü
Tərif eyləmişəm telli sazımla.*

Bu qoşma təsdiq edir ki, Aşıq Salmanın yaradıcılığında lirik mövzular da müəyyən qədər yer tutmuşdur. Lakin çox təəssüf ki, aşığın lirik mövzularda qələmə aldığı şeirləri əlimizə gəlib çatmamışdır.

YAMIN SAIL

XX əsr Naxçıvan aşiq-şairləri sırasında Yamin Sail də xüsusi yer tutur.

Yamin İsmayıl oğlu Abbasov 1927-ci ildə Naxçıvan Culfasının qədim yaşayış məskənlərindən olan Nəhəcir (Huhəcir) kəndində anadan olmuşdur. 1941-ci ildə Nəhəcir yeddiillik

kənd məktəbini bitirmiş, orta təhsilini 1947-ci ildə Culfanın Əbrəqunus kəndində tamamlamışdır. Müharibə başlananda məktəblərdə müəllim çatışmadığından orta təhsilli olmasına baxmayaraq Yamin Saili Culfanın ucqar kəndlərindən olan Gönük kəndinə müəllim təyin etmişlər.

Yamin Sail 1947-ci ildə Naxçıvan İkiillik Müəllimlər İnstitutunun dil-ədəbiyyat ixtisasına daxil olmuş, 1949-cu ildə bu ixtisası fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1952-ci ilədək Nəhəcir kənd məktəbində müəllim işləmişdir.

1952-ci ildə Yamin Sail Culfanın Qazançı kəndinə köçmüş və ömrünün sonunadək bu kənddə yaşamış, orada müəllimlik etmiş, sonra isə Başkənd və Qazançı kəndlərində məktəb direktoru olmuş, iki çağırış Qazançı kənd soveti İcraiyyə Komitəsinin sədri olmuşdur.

Yamin Sail ailə qursa da, övladı olmamış, bu nisgil onu ömrünün sonunadək tərk etməmiş, bunun nəticəsidir ki, şeirlərində bədbinlik ruhu daha çox özünü göstərmişdir.

2006-cı ildə onun 79 yaşında ikən vəfatı çoxlarının kədərinə səbəb olmuş, aşığın qardaşı Qabil Abbas və yaxın qohumları onun vəfatına şeirlər həsr etmişlər.

Yamin Sailin qardaşı Qabil Abbas və onun yaxın qohumlarından olan Rizvan Əsəd oğlu Babayev Aşıq Sail haqqında belə bir hüznü xatirə danışdılar: “Yamin təbiəti, yaşıllığı, bağ-bağcanı çox sevərdi. Həyatında gördüyünüz bu uca çinar onun yadigarıdır. Bağçasında becərib yetirdiyi armud ağacında bir bülbül yuva qurmuşdu. Bu quş heç yana getmirdi. Səhərdən öz gözəl səslə oxuyub Yamini yuxudan oyadardı. Yamin də çox sentimental olduğu üçün bağçasındakı bu bülbüllə nəfəs alırdı. Yamin vəfat etdikdən sonra bülbül uçub getdi, bir daha bu bağçaya qayıtmadı”.

Aşıq Sailin yaxın qohumlarından olan Rizvan Əsəd oğlu Babayev “Yamin hanı” rədifli şeirində Yaminin ölümündən doğan kədərini ifadə etmiş və bu hüznü xatirəni də öz şeirinə salmışdır:

*Bağındakı qoca çinar
Sənsiz dözməz bu qubara.
Üz tutaraq alma nara
Dedi: – Söylə, Yamin hanı?*

*Armuddakı sarı bülbül
Uçub getdi uzaqlara.*

*Qayıtmaram bir də daha –
Dedi: – Söylə, Yamin hanı?*

*Berdikdəki Baş bulaq da,
Təpədəki Daş bulaq da,
Cillikdəki Şor bulaq da
Dedi: – Söylə, Yamin hanı?*

Aşıq Yaminin vəfatına dözməyən həyat yoldaşı Münəvvər də dünyasını dəyşmiş, onu Yaminin qardaşı Qabil Abbas dəfn etdirmişdir. Şeirdə Qabil Abbasın və onun uşaqları Elçin və Emilin, Sailin qahablı müəllim dostu Əhməd müəllimin övladları olan Mir Qəriblə Mir Kərimin qayğıkeşliyi də ifadə olunmuşdur:

*Münəvvər də köçüb getdi,
Qabil özü dəfn etdi.
Görünmədin bir dəfə də,
El söylədi: – Yamin hanı?*

*Elçin, Emil girdi bağa,
Dolandılar qarış-qarış.
Qalmayıbdır bircə naxış,
Onlar dedi: – əmim hanı?*

*Mir Qəriblə Mir Kərim də
Ağladılar yana-yana.
Girmədilər bu eyvana.
Söylədilər: Yamin hanı?*

Yamin Sail gənc yaşlarından aşılıq sənətinin sir-
lərini öyrənmiş və balaban çalmışdır. Daha çox el şairi
kimi tanınmasına, aşılıq sənətini mükəmməl bilməsinə və
aşiq şeiri formalarında yazdığına görə el arasında ona Aşiq
Yamin demişlər. Naxçıvan bölgəsində şeir-sənətinə görə
Yamini balaban sənətinin kamil bilicisi və yaradıcı sənət-
kar kimi çox sevmişlər. Əsas peşəsi müəllimlik olsa da, el
arasında balabançı aşiq-şair kimi tanınmışdır. Bu münasibətlə qələmə aldığı “Balaban” rədifli şeirində Sail bala-
banın insanın ruhunu oxşayan ecazkar səsini vəsf edərək
yazırdı:

*Doqquz dərd çəkilib dərdli sinənə,
Ötürsən bülbültək, yasdı, balaban?
Bu sirli pünhanı aç, söylə bizə,
Zilin şadlıq, bəmin yasdı, balaban.*

*Min mənə duyuram doqquz pərdədə,
Sənsən aşıqini salan dərdə də.
Çox yaxınsan namərdə də, mərdə də,
Ürəyim qan dolu tasdı, balaban.*

*Toxunma, tökülər, peşman olarsan,
Saqinin yanında gültək solarsan.
Mən öləndə bulud kimi dolarsan,
Deyərlər: Sailə yasdı, balaban.*

Yamin Sail balaban çaldığı üçün saza da böyük
rəğbət bəsləmiş, şeirlərində sazı tərənnüm etmişdir.

“Görüm” rədifli gəraylısında Sail elin musiqi sənəti olan sazı çalğı alətləri içərisində yüksək qiymətləndirir və onu tardan da üstün tutur. O, sevdiyi gözələ xitabən deyir:

*Bəxt ulduzum, qalx ayağa,
Telli sazı gətir görüm.
Deyim ona dərdi-dilim,
Sazı mənə yetir görüm.*

*Nuh Nəbidən qalıb bu saz,
Olmaz tarda belə avaz.
Sail, həzin bayatı yaz,
Oxu sazda götür görüm.*

Şeirlərindən məlum olur ki, Aşıq Sail tək-cə balaban çalmaqla kifayətlənməmiş, qırx ilə yaxın saz çalmaqla da məşğul olmuşdur. Şeirlərinin birində Sail bu münasibətlə yazırdı:

*Sazım, səni, sazım, səni
Uzun zaman kökləmişəm.
Məstəm eşqin bədəsindən,
Alıb yaman kökləmişəm.*

*Bəmdə dillən, bəmdə hər an,
Bilirsən eşq evim viran.
Ayrılma məndən bircə an,
Çəkib aman, kökləmişəm.*

*Qırx ildi mənə həmdəmsən,
Mənim kimi dolu qəmsən.*

*Sailə nazlı sənəmsən,
Qəddim kaman kökləmişəm.*

Tədqiqatçılardan Akif Axundovun “Şərq qapısı” qəzetinin 2009-cu il 15 yanvar tarixli sayında çap etdirdiyi “Naxçıvanın bir aşiq-şairi haqqında” adlı məqaləsində Yamin Sailin aşiq kimi fəaliyyət göstərməsi də vurğulanır. Məlum olur ki, mənbələrdə el şairi kimi təqdim olunan Yamin Sail yaradıcı aşiq kimi də tanınmışdır.

Yamin Sailin “Gəlmişəm” rədifli şeirindən məlum olur ki, o, gəncliyində bir gözələ aşiq olmuş və onun eşqilə Viləv, Behrud və Parağada olmuşdur:

*Gözəl yerdir Viləv, Behrud, Parağa,
Yolum düşüb vu yerlərə, gəlmişəm.
İnsanları qonaqpərvər, qəlbi saf,
Gözlər salıb məni bəndə, gəlmişəm.*

Yamin Sailin yaradıcılığı zəngin və əhatəlidir. O, “Sail və Sənəm”, “Qaçaq Zelan” adlı iki dastanın, dörd yüzdən artıq bayatı və qoşmaların, bir neçə nəsr əsərlərinin, “İblis dirildi”, “Oğul belə olar” adlı pyeslərin də müəllifidir. 1997-ci ildə Yamin Sailin seçilmiş şeirləri “Sapdan sapa düzöldüm” başlığı altında Bakıda “Sabah” nəşriyyatında çap edilmişdir (69).

Yamin Sailin şeirləri həm aşiqanə məhəbbət mövzusunda, həm dünya və yaradılış haqqında fəlsəfi məzmununda, həm də ictimai-tənqidi ruhda qələmə alınmışdır.

«Üyüdür» rədifli gəraylısında aşığın həyat, dünya

haqqında fəlsəfi düşüncələri verilir. Dünyanın gərdisindən narazı qalan aşiq onu dəyirmanı bənzədir. Bu «dəyirman» ağına-qarasına baxmadan «aqlı və aqlıqəm» insanlar üyüdür. Aşiq aqlıqəm insanların dünyaya gəlməsinə təəssüfünü ifadə edərək aqlı və kamil insanları yüksək qiymətləndirir, belələrinin özlərindən sonra əməllərinin yaşadığı qənaətinə gəlir:

*Dünya var ki, dəyirmandı,
Dayanmadan dən üyüdür.
Baxmır ağı-qarasına,
Aqlı, aqlıqəm üyüdür.*

*Aqlı gedir, sözü qalır,
Ürəklərdə gözü qalır,
Demək onun özü qalır,
Gözəl, gül bədən üyüdür.*

Aşiq mərd adamların namərdlər tərəfindən vurulmasına təəssüflə baxsa da, buna tərsinə gedən dünyanın axarı kimi qiymət verir. Aşığa görə nəcib əməl sahibləri, mərd adamlar həyatda həmişə məsləksizlər tərəfindən təqiblərə məruz qalırlar. Bu ziddiyyət aşığa görə dünyanın özündədir:

*Namərd daim mərdi vurub,
Sail də növbədə durub.
Qurğunu yaradan qurub,
Canlıları cəm üyüdür.*

Yamin Sailin bəzi şeirləri klassik fəxriyyələri xatırladır. Bu tipli şeirlərində Sail klassik fəxriyyə üslubuna söykənsə də, fikirlərini sadə xalq dilində ifadə edir. Aşığın «Mənəm» rədifli qoşması bu qəbildəndir. Qoşmanın ümumi məzmunundan məlum olur ki, aşığın fəxriyyə üslubunda özünü öyməsindən əsas məqsədi eşq aləmində özünün bütün aşıqlərdən üstün olduğunu bildirməkdir. Qoşmanın birinci bəndində aşıq özünü şərəf, şöhrət, şan sahibi elan edir:

*Şərəf mənəm, şöhrət mənəm, şan mənəm!
Əziz aşiq, gözü dolu qan mənəm!
Rəqib mənəm, rəfiq mənəm, can mənəm!
Əldə fərman, gözəllərdə şah mənəm*

Sevən aşıqlərdən yüksəkdə dayanan aşıqın məhəbbəti faş olub cahana yayılmışdır. Odur ki, o, bütün sevənləri eşq yolunda imtahana çağırır. On altı yaşlı bu aşıqın eşq yolunda məskəni Zöhrə ulduzu kimi fəzalardır. Özünü qədim Şərq astrologiyasında məhəbbət ilahəsi kimi tanıyan Zöhrəyə bənzədən aşığın bu yolda heç bir qəmi yoxdur və o, Allahdan həmdəminin kim olacağını gözləyir:

*Faş olubdu məhəbbətim cahana,
Şərli-şəkər, qənd əzilib dəhana.
Kim sevir sə, gəlsin son imtahana,
Qəmər mənəm, hilal mənəm, mah mənəm!*

*Zöhrə kimi fəzalardı məskənim,
Yaş on altı, ola bilməz bir qədim.*

*Allah bilir kim olacaq həmdəməim,
Sail, yox günahın, bigünah mənəm!*

Yamin Sail aşiqanə məzmununda yazdığı bəzi şeirlərində intizarçı və dərddli aşiq kimi çıxış edir.

*Aşiqinəm, özün yaxşı bilirsən,
Dinlə məni, ay qadasın aldığım.
İl dolandı, gəldi bahar bayramı,
Yollamadin pay, qadasın aldığım.*

*Bayram günü küsülülər barışar,
Sevən könül yarı ilə yarışar.
Xumar gözlər ulduz kimi sayrışar,
Olmaz ona tay, qadasın aldığım.*

Xalq dastanlarında verilən ayrılıq və həsrət mövzusu aşığın aşiqanə məzmunlu gəraylıları üçün də səciyyəvidir. Bu ruhlu gəraylılarında sevgisi yolunda qəm çəkən aşıqın həsrət və hicran dərdi onun vüsəl və arzuları, məşuqəsinə qovuşmaq istəyi ilə bədii vəhdətdə verilir. «Gördüm» rədifli gəraylısında sevən aşiq uzun illər yar həsrəti ilə yaşasa da, sevgilisi ilə görüşür. Lakin klassik lirika-mızda olduğu kimi, gəraylıda təsvir olunan gözəl sitəmkar deyildir. «Büllur buxaqlı, mərmər sinəli, qaşları kaman» olan və yaşılbəş sonaya bənzəyən bu gözəl öz aşıqını düşünən və «dərdi-dil qanan»dır. Gəraylıda aşiq sevgilisi ilə olan görüşünü belə təsvir edir:

*İllərlə həsrət çəkdiyim
Gülüzlü cananı gördüm.
Çarhovuzun kənarında
Yaşılbaş sonanı gördüm.*

*Dərdim artıb qalxdı minə,
Bilmirəm söyləyim kimə.
Büllur buxaq, mərmər sinə,
Qaşları kamanı gördüm.*

*Ağlını başdan oynatdı,
Hörüklərin yana atdı.
Ayrılığın dəmi çatdı,
Gözləri dolanı gördüm.*

*Yamin dedi: günahkaram,
Sağalmazdı qəlbə yaram.
Ürək vurdu aram-aram,
Dərdi-dil qananı gördüm.*

Aşığın aşiqanə gəraylılarında dərin səmimiyyət və sadəlik ruhu vardır. Bu gəraylıların lirik qəhrəmanı olan sevən aşiq öz sevgilisinə olan istəyini xəlqi məzmununda, sadə xalq dilində ifadə edir:

*Dinlə məni, gözü qara,
Gözlərinin qurbanıyam.
Hər kəlməsi ürək açan
Sözlərinin qurbanıyam.*

*Hər kəlmən dürdü, sədəfdi,
Sinəm onlara hədəfdi.
Durnatək kirpiklər səfdi,
“Döz”lərinin qurbanıyam.*

Gəraylıda təsvir olunan lirik qəhrəman eşq yolunda səbirli və dözümlüdür. Buna görə də o, dini poeziyada səbir və dözümlə rəmzi kimi verilən Əyyub peyğəmbərə bənzədilir və yar yolunda qarşılaşdığı sızamların səbəbini özündə görür:

*Sailəm Əyyub dözümdə,
Təqsiri gördüm özümdə.
Qalıb gözlərim gözümdə,
Gözlərinin qurbanıyam.*

Müasiri olduğu digər Naxçıvan aşıqlarının yaradıcılığında olduğu kimi, Yamin Sailin yaradıcılığında da el qızlarının zahiri gözəlliklərinin təsvir və tərənnümü əsas yer tutur. Aşığın aşiqanə gəraylılarının bir qismi bu təsvir üslubunda qələmə alınmışdır:

*Nazlı canan, dinlə məni,
Uzat zülfü, dara, baxım.
Ruhumu oxşar tər sinə,
İstəyirəm nara baxım.*

*Yay qaşların aldı canı,
Yanağıntək lalə hanı?
Əqlin dərya, gövhər kanı,
Gözlərindi qara, baxım.*

*Telin qızılı, sarıdı,
Buxağın dağlar qarıdı.
Söz də Sailin varıdı,
Oxu, mənə ara, baxım.*

Yamin Sail aşiqanə-lirik gəraylılarında xalq dastanlarımızın poetik məziyyətlərindən də bəhrələnmişdir. Məlumdur ki, klassik aşiqanə-məhəbbət dastanlarımızın qəhrəmanı olan aşıqlər öz vətənlərindən didərgin düşür, tərki-vətən olub diyarbadiyar gedir və sevdikləri gözəlləri təbiət qüvvələrindən, sərvdən, şimal küləyindən, səba yelindən və sairədən soraq edirlər. Dastanlarımızdan gələn bu xüsusiyyət Yamin Sailin gəraylılarında da vardır. Aşağıdakı gəraylının lirik qəhrəmanı olan sevən aşiq də Səba yelinə xitab edir, onun yar tərəfə əsməsini arzulayır:

*Möhnəti-qəm üzdü məni,
Əs, ey səba, yar tərəfə.
Həsrət gözlər yada düşdü,
Bizik baxan nar tərəfə.*

*Uzaq deyil yar məkanı,
Büllur buxaq, qar məkanı.
Ələ keçsə nar məkanı,
Əymə onu xar tərəfə.*

*Sail şeirin yar oxusun,
Nəfəsi ənbər qoxusun.
Güllərdən çələng toxusun,
Gətir, səba, yar tərəfə.*

Göründüyü kimi, gəraylıda sevgilisini arayıb axtaran və ona qovuşmaq arzusu ilə yaşayan aşiqin məramı ilə bağlı müəyyən süjet vardır. Belə ki, gəraylının birinci bəndində qəm möhnətindən üzülən aşiq səba yelini sevgilisinin ardınca göndərir. İkinci bənddə Səba yelinə tapşırır ki, yar məkanına çatıb elə əssin ki, sevgilisinin «qoşa narı» xar tərəfə əyilməsin. Üçüncü bənddə isə aşiqin sevgilisinə həsr etdiyi ənbər qoxulu şeirləri Səba yeli vasitəsilə yara göndərilir ki, sevgilisi bu şeirləri oxuyub aşiqin dər-dini anlasın və onun sözlərindən çələng toxuyub Səba yeli ilə aşiqə göndərsin. Beləliklə, məhəbbət dastanlarımızda olduğu kimi, bu bəsit süjetdə Səba yeli sevən aşiqlə onun məşuqəsi arasında əlaqə yaradan yardımçı personaja çevrilir.

Aşiq Sailin aşiqanə məzmunlu lirik şeirləri bədii sənətkarlıq baxımından da dəyərlidir. Şair bəzən məhəbbət mövzusunda qələmə aldığı aşiqanə qoşmalarında xalq poeziyasının cığa formasından da istifadə edərək onları cığalı qoşmalar şəklinə salır. Lakin ənənəvi cığalı qoşmadan fərqli olaraq Sailin şeirində bayatı qoşmanın bəndlərinin daxilində yox, bəndlər arasında verilir ki, bu da şeirə özünəməxsus poetik xüsusiyyət verir:

*Məstanə gözlərin aldı canımı,
Məstanə gözləri təzə-tər gözəl.
Həsrətin öldürdü mən divanəni,
Lalə yanaqlara teli sər, gözəl.
Mən aşiq tər buxağa,
Tər axıb tər buxağa.*

*Göz yaşım ola muncuq,
Düzülə tər buxağa.*

*İnanan qəlbimi qaladın oda,
Qıyqacı baxdıqca can gedir bada.
Ala gözlərinə tay yox dünyada,
Gəl eşqin bağından gülü dər, gözəl.
Mən aşığam qara bax,
Dağ başında qara bax.
Yanağın dağ laləsi.
Peşkəş elə yara, bax.*

*Düz buxağın altda dərdiyin gülü,
Sail olsun onun şeyda bülbülü.
Dolansın boynuna saçın sünbülü,
Qoy qarışsın bir-birinə tər, gözəl.
Mən aşiq elin olam,
Göz yaşın, selin olam,
Al yanaqda qara xal,
Göz üstə telin olam.*

Aşiq Sailin gəraylılarında peyzaj lirikasının xüsusiyyətləri də qüvvətlidir. Aşiq bəzən təsvir etdiyi gözəli təbiətlə, bahardakı gülşənlə təmasda verir və bu cür təsvirlərdə peyzaj lirikası gəraylının poetik tərəvətini daha da artırır:

*Səhər-səhər gülşən bağı,
Asta-asta gəzən gözəl.*

*Xoş ətirli gül-çiçəyi
Buxağına düzən gözəl.*

Bu ruhlu gəraylılarında aşığın məftunluq dərdi, onun yar yolunda çəkdiyi sarsıntı və sitəmlərin təsviri də qüvvətli verilir:

*Sənsiz dərdim döndü mimə,
Dərdimi söyləyim kimə?
Büllur buxaq, mərmər sinə,
Barı azca bəzən, gözəl.*

*Üzün günəş, gözün zülmət,
Gördükcə artır məhəbbət.
De, sevgi olarmı xəlvət?
Əlin əldən üzən gözəl.*

Gəraylıda təsvir olunan lirik qəhrəman sevgilisinə öz məhəbbəti üçün nə qədər yalvarışlı və mülayim verilsə də, öz eşqi yolunda dəyanətli, cəsarətli və qorxmazdır. O öz sevgilisinə qovuşmaq üçün heç nədən çəkinmir, məhəbbəti yolunda təkidlə dayanır:

*Qorxum yoxdur sirdaşından,
Dəli-dolu qardaşından,
Sonatək bulaq başından
Gölə doğru süzən gözəl.*

*Yaminin bərədə durub,
Öz torunu sənə qurub.*

*İlk oxun sinənə vurub,
Cəfalara dözən gözəl.*

Aşıq Yamin Sailin gəraylıları sənətkarlıq cəhətdən də qüvvətlidir. Aşıq gəraylılarının çox qismində öz izzətlərini ifadə etmək üçün yeri gəldikcə bədii fiqurlardan, sadə və mürəkkəb məcazlardan, mübaliğə və təşbəhlərdən bacarıqla istifadə edir. “Əriyər” rədifli gəraylısında aşıq öz məhəbbətini, sevgisi yolunda çəkdiyi dərd-qəmini dağa bənzədərək fikrini mübaliğəli şəkildə ifadə edir və özünün eşq yolunda yanmasını piltənin yanması ilə müqayisə edir:

*Ürəyimdə bir dərdim var,
Dağa desəm, dağ əriyər.
Əzəl gündən bu qaydadı,
Piltə yanar, yağ əriyər.*

Aşığa görə, insan həyatda öz arzu və istəyinə qovuşmaq üçün zəhmətə, sevən aşıq isə eşq yolunda sitəm çəkib göz yaşı tökməyə qatlaşmalıdır. Bu, aşığın mənəvi-estetik idealıdır:

*Bağban gül qəhri çəkməsə,
Becərib onu əkməsə,
Bülbül göz yaşı tökməsə,
Bağça yanar, bağ əriyər.*

Yamin Sailin bu ruhlu gəraylılarında didaktik tövsiyələrə də yer verilir. Gəraylının son bəndində aşıq özünə xitab yolu ilə sevən aşıqlərə alçaq adamlara sirr verməməyi

tövsiyə edir:

*Bülbül yazda gələr bağa,
Uçub qonar dal budağa.
Yamin, sirr vermə alçağa,
Gözlərində yağ əriyər.*

Yamin Sail lirik məzmunlu bayatıların da müəllifidir. Onun bayatılarında xalq bayatılarının güclü təsiri duyulur. Sadə xalq dilində yazıldığı üçün bu bayatılar xəlqi məzmunu malikdir:

*Mən aşiqəm ha qara,
Gözlərindi ha qara.
Dişlər dür, dilin şəkər,
Buxaq bənzər ha qara*

*Mən aşiq gözdə gülər,
Gözlərin gözdə gülər.
Ürəklər birləşəndə
Sevinər, göz də gülər.*

*Mən aşiq başı qardı,
Dağların başı qardı.
Bayatı əziz dostu
Saildən yadigardı.*

Aşıq Sailin müasiri olduğu Naxçıvan aşıqları ilə yaradıcılıq əlaqələri, onlarla bağlama-deyişmələri də vardır. Vaxtı ilə Qərbi Azərbaycandan məcburi köç edib Naxçıvanın Şərur bölgəsinin Şəhid Məmməd kəndində

məskunlaşan Aşıq Həmidlə Yamin Sailin bir deyişməsi vardır. Bu deyişmə hər iki aşığın epistolıyar deyişməsi tərzində yazılmışdır və məktublaşma xarakteri daşıyır. Deyişmədəki ilk bəndlər əsas mətləbə keçid xarakteri daşımaqqla konkret müraciətlə başlayır. Yamin Sail sual edir ki, könül evinin qan olmasının səbəbi nədir? Aşıq Həmid isə bunu zəmanənin dərd-qəmi ilə bağlayaraq cavab verir:

Aşıq Sail:

*Aşıq Həmid, sualıma cavab ver,
Uzaqdasan, məktub ilə yaz, göndər.
Əziz dostum, könlüm evi nədən qəm?
Sual budu, cavabını yaz, göndər.*

Aşıq Həmid:

*Aşıq Sail, sualının cavabın,
Uzaqdasan, məktub ilə yazıram.
Zəmanə dərdindən könlün qəm tutub,
Sualının cavabını yazıram.*

Növbəti bəndlərin hər birində də qoyulan suallara cavablar özünün poetik təqdimini tapmışdır. Qanla dolmuş gölə bənzədilən ürək, qana susamış torpaq barədə deyilənlər bu baxımdan maraqlı doğurur:

Aşıq Sail:

*Göydə bulud, ya yağışdı, ha dolu?
Dünya evi min hikmətlə ha dolu.
Bir göl göstər, qızıl qanla ha dolu,
Sual budu, cavabını yaz, göndər.*

Aşıq Həmid:

*Göydə bulud ha yağışdı, ha dolu,
Dünya evi min hikmətlə ha dolu.
O, ürəkdi, qızıl qanla ha dolu,
Sualının cavabını yazıram.*

Aşıq Sail:

*Dost istərəm, mətləbimi ha qana,
Canlı göstər, əli batsın ha qana.
O nədir ki, susayıbdı ha qana?
Sual budu, cavabını yaz, göndər.*

Aşıq Həmid:

*Dost istərəm, mətləbimi ha qana,
Əzraildi, əli batıb ha qana.
O, torpaqdi, susayıbdı ha qana,
Sualının cavabını yazıram.*

Aşıq Sail:

*Mən Sailəm, könlüm daim yasdadı,
Toy-düyün də məndən ötrü yas dadı.
O nədir ki, gecə-gündüz yasdadı?
Sual budu, cavabını yaz, göndər.*

Aşıq Həmid:

*Mən Həmidəm, könlüm daim yasdadı,
Sevinc, şadlıq məndən ötrü yas dadı.
O, molladı, gecə-gündüz yasdadı,
Sualının cavabını yazıram.*

Yamin sailin yaradıcılıq yolu təsdiq edir ki, o, Azərbaycan aşiq ədəbiyyatını və klassik ədəbiyyatı dərin-dən bildiyi kimi, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Məmməd Araz kimi şairlərin əsərlərini də mütaliə etmiş, yaradıcılığında bu şairlərdən də bəhrələnmişdir. Onun bəzi şeirlərində xalq şairi Məmməd Araz poeziyasının təsiri duyulur. Şairin “Nəyindən yazım?” rədifli qoşması ictimai məzmunu baxımından Məmməd Arazın “Mən belə dünyanın nəyindən küsüm”? şeirinə çox yaxındır. Şeirdə dövrün ictimai ziddiyyətlərinə tənqidi münasibət əsas yer tutur. Şairin təsvirinə görə, zaman dəyişib, azadlıqdan dəm vuran nadanlar bir əlində şərab, bir əlində Quran ali məclislərin yuxarı başında əyləşiblər. Cəbhədə nahaq qan tökən hökm sahiblərində vicdandan əsər-əlamət qalmayıb. Belələrinin ucbatından Vətən torpaqları satılıb, namus, qeyrət əldən gedib:

*Gədə şahlıq edir, susubdu millət,
Mən belə dünyanın nəyindən yazım?
Xiridarı yox, ləl seçilmir qızıldan,
Mən belə dünyanın nəyindən yazım?*

*Gözümün önündə dəyişdi zaman,
Sözümü deməyə vermədi aman.
Müəllimi naxırçı, mollası çoban,
Mən belə dünyanın nəyindən yazım?*

*Məclislərdə azadlıqdan dəm vuran,
Aqılə, alimə min kələk quran,*

*Bir əlində şərab, birində Quran,
Mən belə dünyanın nəyindən yazım?*

*Töküldü cəbhədə çoxlu nahaq qan,
Hökm sahibində bəs hanı vicdan?
Yenidən qururuq: Can! Ay can! Ay can!
Mən belə dünyanın nəyindən yazım?*

Yamin Sailin yaradıcılığında Cənub mövzusu da xüsusi yer tutur. Bu mövzuda Sail müqtədir cənublu şairimiz Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” əsərinə nəzirə olaraq özünün iri həcmli “Heydərbaba” adlı poemasını yazmışdır. Bu poema Heydərbabaya xitab üslubunda qələmə alınmışdır:

*Heydərbaba, eldən sənə salam var,
İnanma ki, bundan şirin kəlam var.
Yanınızda anam, bacım, xalam var,
Onlar üçün bu naməni yazıram,
Yolunuzda ölümə də hazıram.*

*Heydərbaba, ildırımlar saxmasa,
Sellər, sular şaqqıldayıb axmasa,
Dincəlmərəm yadlar eldən çıxmasa,
Sən hə desən, biz də güllə atarıq,
Dər günündə imdadına çatarıq.*

*Heydərbaba, səslə eli, obanı,
Əşidərlər dünyagörmüş babanı.*

*De alsınlar ələ beli, yabanı,
Vətənimdən qanıçənlər qovulsun,
Bahar gəlsin, qarlı qışım sovulsun.*

Poemada ikiyə bölünmüş Vətən torpağının tarixinə nəzər salınır, istismar və zülmə məruz qalan Şimalla Cənubun məşəqqətli günlərinə siyasi-tənqidi münasibət bildirilir. Şair ürək yangısı ilə o tayla bu tayın siyasi düşmənlərini açıqlayır:

*Heydərbaba, üz tuturam Kəmkiyə,
Araz çayı bizi bölüb ikiyə.
Aslan gedib qulluq edir tülküyə,
Sizi farslar, bizi ruslar soyublar,
Adlarını böyük qardaş qoyublar.*

*Heydərbaba, qaldır ərşə ələmi,
Gəl sındıraq hökm verən qələmi.
Bəsdi verdik özgələrə sələmi,
Baba, yadlar malımızı yedilər,
Dilimizə “türkü xəbə” dedilər.*

Yamin Sail poemada rus şovinistlərinin havadarlığı ilə Azərbaycan torpaqlarının üzdənirəq ermənilər tərəfindən zəbt olunmasını da milli dərdimiz kimi mənalandırır:

*Heydərbaba, mərd Şuşamız talandı,
Xocalımız atəşlərə qalandı.
Yoxdu Laçın, Kəlbəcərim yalandı,
Zəngilanı, Cəbrayılı aldılar,
Ağdamımda yadlar məskən saldılar.*

Poemada Amerika və Avropanın müsəlman dünyasına qarşı yönəlmiş milli qırğın siyasətinə də toxunulur. Məlum olur ki, həm Amerika, həm də Avropa ikibaşlı siyasət oyunu oynamaqla Şərqdə müsəlman xalqlarını bir-birinə qırdırırlar:

*Baba, türklər haça-paça dayanıb,
Bəllidi ki, gec yatıb, tez oyanıb.
Kürd milləti orda qana boyanıb,
Amerkanlar xalq qırğını salıbdı,
Müsəlmandan yeni qisas alıbdı.*

Bu poema təsdiq edir ki, Yamin Sail çağdaş dünya siyasətinə ayıq gözlə baxmış, dünyada gedən siyasi hadisələri düzgün qiymətləndirmişdir.

Yamin Sailin yaradıcılığında siyasi mövzular da geniş yer tutur. Vətən sevgisini hər şeydən üstün tutan şair Qarabağa göz dikən qatı millətçi Zori Balayanın Azərbaycan torpaqlarına, Qarabağa sahib olmaq iştahını və onun bu yoldakı canfəşanlığını köpəyin Aya hürməsinə bənzə-dərək yazırdı:

*Dinlə sözlərimi, Zori Balayan,
Ağılsız köpəksən, Aya hürürsən.
Tarixən olubsan Vətən xaini,
Dayından aldığın paya hürürsən.*

*Gözünü yaxşı sil, bir bax Ağrıya,
Qorx ki, yaran qaysax verə, ağrıya.
Bənzəyirsən leş axtaran qarğıya,
Tülküdən aldığın paya hürürsən.*

Yamin Sailin bu ruhlu şeirlərində güclü vətənpərvərlik və mübarizə ruhu vardır. Sail Vətən torpağının yağılardan təmizlənməsi üçün sazla silahı vəhdətdə götürür. O, bir aşiq-şair kimi el-obaya xitab edərək yazır:

*Ay ellər, obalar, deyirəm sizə,
Bir silah, bir cürə saz verin mənə.
Vətən bülbülüyəm, güldən aralı,
Güllü bahar verin, yaz verin mənə.*

*Çağırım döyüşə Qorqud babamı,
Qaytarım Laçını, eli, obamı.
Çağırım o taydan Heydərbabamı,
Demirəm gülləni az verin mənə.*

*Kəlbəcər, Zəngilan, Qubadlı darda,
Getdi Qarabağda namus da, ar da,
Sail, gözlər yaşlı, qəlb intizarda,
Göz yaşım göl, qüba qaz verin mənə.*

Deyilənlər Yamin Sailin xəlqi ruhlu xalq aşığı və el şairi olduğunu söyləməyə əsas verir.

AŞIQ ATAXAN

Aşiq Ataxan Həbib oğlu Quliyev 1935-ci ildə Naxçıvanın Culfa rayonunun Bəyəhməd kəndində anadan olmuşdur. Atası Həbib kişi 1941-ci ildə müharibəyə getmiş və geri qayıtmamışdır.

Aşiq Ataxanın iki qardaşı, bir bacısı olub. Atasının vəfatından sonra ailənin ağırlığı böyük qardaşı Atakişi müəllimin üzərinə düşmüşdür.

Aşiq Ataxan erkən yaşlarından zəhmətlə məşğul olmuş, bir müddət kənd mağazasında işləmiş, sonra isə kolxozda ferma müdiri və fəhlə kimi çalışmışdır. Gənc yaşlarında evlənmiş, beş oğlu, iki qızı olmuşdur. Böyük oğlu Yusif Quliyev uşaqlıqdan elmə həvəs göstərmiş, şeir yaradıcılığı ilə məşğul olmuş, orta təhsilini bitirdikdən sonra Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinə daxil olmuş və dağ-mədən mühəndisliyi ixtisasını bitirmişdir. Bir müddət Naxçıvanda Babək rayon Tikinti Materialları Kombinatında baş mühəndis vəzifəsində işləmiş, sonra Bakıya köçmüş, hazırda Bakıda yaşayır.

Yusif mühəndisliyi ilə yanaşı, həm də istedadlı şairdir. O da atası kimi şairlik istedadına malikdir. “Gözlə yollarımı, mən qayıdacam” (47) adlı iri həcmli şeirlər kitabı çap olunub.

Aşıq Ataxanın ortancıl oğlu Vahid Quliyev isə Naxçıvan şəhərindəki musiqi kollecini bitirmiş, istedadlı olduğu üçün həmin kollecdə müəllim saxlanılmışdır. Hazırda həmin kollecdə xanəndəlik ixtisasında muğam müəllimi vəzifəsində çalışır. Ailənin digər övladları sırasıyla işlərdə çalışırlar.

Oğlu Vahid Quliyevin söylədiklərinə görə, Aşıq Ataxan uşaqlıq çağlarından şeirə-sənətə çox həvəs göstərmiş, saz sənətinin sirlərinə yiyələnmiş, klassik aşıq və şairlərin yaradıcılığını dərinlən öyrənmiş, Abbas Tufarqanlı, Aşıq Alın, Aşıq Ələsgər, Bəhmən Vətənoğlunun, Aşıq Şücaət, Zəlimxan Yaqubun, Alqayıtın şeirlərini əzbər bilmişdir. Ən çox sevdiyi aşıqlar Aşıq Hüseyn Saracılı, Aşıq Şakir və Aşıq Kamandar olmuşdur.

Aşıq Ataxan muğam sənətini də yaxşı bilmiş, istedadlı muğam ifaçısı olmuşdur. Cabbar Qaryağdıoğlu, Xan Şuşinski, Yaqub Məmmədov, Ramiz Hacıyev kimi xanəndələri çox sevmiş, onların repertuarında olan muğamları həvəslə oxumuşdur.

Aşıqlıqla yanaşı, Ataxanın toy məclislərində təmadalıq etmək bacarığı da olmuşdur.

Şeirə-sənətə olan həvəsi Ataxanı yaradıcı aşıq səviyyəsinə qaldırmış, özü də böyük həcmdə lirik şeirlər yazmış, xalq arasında xanəndə, aşıq və el şairi kimi tanınmışdır. 2004-cü ildə, dekabrın 23-də vəfat etmişdir.

Aşıq Ataxanın ədəbi irsinin əksəriyyəti lirik mövzularda yazılmış şeirlərdən ibarətdir. O, daha çox aşiqanə-məhəbbət mövzusunda yazmış, arabir nəsihətamiz ma-

hiyyət daşıyan əxlaqi-didaktik şeirlər də qələmə almışdır.

Aşıq Ataxanın lirik şeirlərinin mərkəzində gözəlliyə estetik münasibət ideyasının tərənnümü dayanır. Aşıqanə şeirlərinin lirik qəhrəmanı Aşıq Ataxanın bilavasitə özüdür. Bütün yaradıcılığını əhatə edən gözəlliyə vurğunluq Aşıq Ataxanın aşıqanə məzmunlu qoşmalarının əsas mündəricəsini təşkil edir. Bu vurğunluq Aşıq Ataxanın lirikasına real həyatdan gəlir. Çünki aşığın təsvir və tərənnüm etdiyi gözəllər real həyat gözəlləridir. Bu gözəllər çox zaman onların öz adları ilə təqdim olunur:

*Gəl gönlüm al, bir gedəri qonağam,
Ol sən sevdini yar, Sona xanım.
Ötür bağçanızda vəfalı bülbül,
Sənintək gülşəni var, Sona xanım.*

*Bağınızda dəli könlüm şad oldu,
Dərdim şamamanı, əcəb dad oldu,
Səxavətdən könül çox abad oldu,
Gəl dərim qoynundan nar, Sona xanım.*

Aşıq Ataxanın təsvir və tərənnüm etdiyi həyatı gözəllər təbiətin ecazkar gözəllikləri ilə bədii vəhdətdə verilir. Aşığın lirik təqdimində el-obanın qız-gəlini təbiətin gülünə, bülbülünə, tər bənövşəsinə bənzədilir:

*Yaşıl çəmənlərin sarı bülbülü,
Çiçəkli baharın bənövşə gülü,
Yanağa bəzəkdir ağ üzün teli,
Vuruldum ağ üzə telinə, gəlin.*

*Sənin bu gəlişin yaza bənzəyir,
Şirin ixtilatın saza bənzəyir,
Yerişin sonaya, qaza bənzəyir,
Məcnunam, göz tikdim yoluna, gəlin.*

*Zər kəməər qucubdur incə bədəni,
Dünyanın varına vermərəm səni.
Unutma peymanı, keçən vədəni,
Ataxan heyrandır telinə, gəlin.*

Aşığın lirik qoşmalarında sevən aşiqin sevgilisinə qovuşmaq arzusu da təbiət gözəlliklərinin bədii təsviri fonunda verilir:

*Gün o gün olsun ki, duraq üz-üzə,
Dağlar gəl-gəl desin hər ikimizə.
Arzumdur, çataydıq biz əhdimizə,
Qoşaca gəzəydik Şah bulağında.*

*Baxıb ilham alağ Göy göl dağından,
Keçək təbiətin qayalarından.
Keçib cığırından, əyri çayından,
Gəzib məskən salağ Şah bulağında.*

*Yaşıl yaylaqları dolaşdıqca biz,
Qalsın çəmənlərdə ayaq izimiz.
Birdir ürəyimiz, birdir könlümüz,
Gedək mehman qalağ Şah bulağında.*

Aşıq Ataxan lirik məzmunlu qoşmalarını hansı istiqamətdə qələmə alırsa-alsın, bu qoşmalarda həyata, təbiətə, insan gözəlliyinə dərin estetik münasibət, bir məftunluq, bir vurğunluq vardır. Bu vurğunluq aşığın həyata, insana və gözəlliyə olan estetik duyumundan doğur. Lakin Aşıq Ataxanın həyata və insan gözəlliyinə olan burğunluğu ziddiyyətli və “ahlı-amanlı”dır. Onun insana, gözəlliyə olan vurğunluğu, özünün dediyi kimi, “sərt qayalardan” keçir. Bu vurğunluq aşığın həyat fəlsəfəsi, onun yaşam tərzilə vəhdətdədir və təzadlıdır:

*Mən mahir ovçuyam sərt qayalarda,
Könlüm sevən bir şikara vurğunam.
Bülbüləm, avazım bahar havalı,
Ətir saçan novbahara vurğunam*

*Zirvəli bir dağam, başı dumanlı,
Duyan bir könlüm var, ahlı-amanlı.
Bir sevən aşiqəm, yardan soraqlı,
Qoynunda qoşa nar, yara vurğunam.*

*Səni tək xəlv edib bizi yaradan,
Verərəm yolunda bu canı qurban.
Səndən qeyrisini sevməz Ataxan,
Qoy çəksinlər məni dara, vurğunam.*

Aşığın gözəlliyə olan estetik vurğunluğunun arxasında həm də bir giley-güzar və şikayət vardır. Bəzən bu giley-güzar, şikayət lirik qəhrəmanı tənhaləşdirir, onda

bədbinlik yaradır:

*Könül verdim bir nainsaf vağbana,
Bağda ümidimi nara bağladım.
Unutdu verdiyi əhdi, peymanı,
Dərd alıb, könlümə yara bağladım.*

*Qədir-qiymət bilməz hər yoldan ötən,
Məndən üz döndərib sevdiiyim nədən?
Qismət belə imiş zalım fələkdən,
Unudub əlvani, qara bağladım.*

Aşıq Ataxanın aşiqanə məzmunlu qoşmalarında sevənlərə nəsihətçilik tövsiyəsi də vardır. Aşıq bütün se-vənlərə sevgidə aldanmamağı, hər yetən gözələ könül ver-məməyi, ədəb-ərkan tanıyıb öz babını tapmağı tövsiyə edir:

*Demədimmi sənə, divanə könül,
Vəfasız gülşənə, gülə aldanma?
Axtar babını tap, ədəbli dolan,
Hər yetən gözələ, dilə aldanma.*

*Qəlbi pak gözəldən can əsirgəmə,
Kərəmtək oduna yan, əsirgəmə,
Zənbur yuvasından şən əsirgəmə,
Zahiri bəzəyə, telə aldanma.*

Şeirdə sevən aşıqlərə təkəbbürdən, şəhvətdən, zülmdən uzaq olmaq, ömrü yaxşıqla başa vurmaq kimi

müsbət əxlaqi keyfiyyətlər də tövsiyə olunur:

*Təkəbbür yaraşmaz aqıl insana,
Şəhvətlə yanaşma heç bir qadına.
Qəflət yuxusunda düşsən borana,
Çaşma cığırını, yola aldanma.*

*Həyatda insana bir ad qalacaq,
Pislik etsən, qohum-qardaş atacaq.
Zülm ilə yoğrulan bərbad olacaq,
Ataxan, fitnəyə, felə aldanma.*

Güclü həyat eşqinə, gözəlliyə bağlı olan Aşıq Ataxanın yaradıcılığında təbiət mövzusu da üstünlük təşkil edir. Aşığın lirik səpkidə yazılmış qoşma və gəraylılarının bir qismi Vətən təbiətinin gözəlliklərinin təsvir və tərənnümünə həsr olunmuşdur. Təsvirini klassik aşığı yaradıcılığından, Aşıq Ələsgər kimi xalq aşıqlarından götürən dağlar mövzusu Aşıq Ataxanın da yaradıcılığında ayrıca yer tutur. Aşıq Ələsgərdə olduğu kimi, Aşıq Ataxan da Vətən dağlarının tərənnümündə poetik sənətkarlıq nümayiş etdirir. Aşığın “Dağlar” rədifli qoşmasında işlətdiyi metafora və lirik təsvirlər peyzaj lirikasının poestruktur xüsusiyyətlərini əks etdirir və qoşmaya xüsusi poetik tərəvət gətirir:

*Zimistan qəhrindən silkib ətəyin,
Yaşıla bürünür döşün, a dağlar.
Hüsnünə zinətdir gülün, çiçəyin,
Xəyala sığmayır işin, a dağlar.*

*Dərin mənalıdır döşdə gözəllik,
Bülbülün məskəni güllük, çiçəklik.
Yamacında cüyür, qayanda kəklik,
Bir də ağarmasın başın, a dağlar.*

*Bahar vidalaşır çiskin, dumandan,
Yaylağa mehmanlar gəlir hər yandan.
Cüyürlər su içir bulaqlarından,
Bir də qayıtmasın qışın, a dağlar.*

Aşıq Ataxanın lirik məzmunlu gəraylılarında da Vətən dağlarının gözəlliklərinə məftunluq və bu gözəlliklərdən kam almaq ideyasının tərənnümü əsas yer tutur. Dağlara həsr etdiyi aşağıdakı gəraylısında aşıq təbiət gözəlliklərindən lirik bədii tablo yaradır. At üstündə Vətən təbiətinin dağlarını seyrə çıxan aşıq ətirli gül-çiçəklərlə, çağlayan bulaqlarla, təbiətə xüsusi yaraşlıq verən ahu, əlik və kəkliklərlə qarşılaşır. Aşıq Ataxan gəraylıda bütün bunları xüsusi məftunluq və vurğunluqla vəsf edir ki, bu da onun Vətən torpağına, Vətən təbiətinə bağlı bir el sənətkarı olmasını əyaniləşdirir:

*Bahar çağı boz at üstə
Gəzdim dağlar sinəsində.
Yarı qönçə, yarı çiçək
Üzə gülür süfrəsində.*

*Könül açır gül sarısı,
Dağ üstündə mirvarısı,*

*Bulaqların çağlaması,
Hər dönəkdə, döngəsində.*

*Daşdan-daşa uçur kəklik,
Caynağı güllük, çiçəklik.
Sürü-sürü ahu, əlik,
Səyyadiyam bərəsində.*

Aşıq Ataxanın gəraylılarında insan təbiətlə, ekoloji mühitlə vəhdətdə götürülür. Aşığın təsvir və xitab etdiyi lirik qəhrəman təbiət gözəlliklərinin vürğunudur. Təbiətin füsunkar gözəlliklərindən zövq almaq, el-obanın məişətini, onun bahar dolu tərəvətini duymaq bu lirik qəhrəmanın incə təbiətinə daha da emosional çalarlıq verir və onu Vətən təbiətinin gözəlliklərinə bağlayır. Bu xüsusiyyət lirik qəhrəmanın Vətən təbiətindən zövq almaq haqqındakı çağırışında da ifadə olunur:

*Bir qonaq gəl bizim elə,
Bulaqlar qaynayan çağı.
Baharın gözəl vədəsi,
Çayların çağlayan çağı.*

*Şəbnəm gördüm gül üstündə,
Şanə gəzər tel üstündə,
Gümüş kəmər bel üstündə,
Gözəllər bağlayan çağı.*

*Qara gözlü, boyu bəstə,
Sonam çalxanır ahəstə.*

*Gül-çiçəkdən dəstə-dəstə
Çələnglər bağlayan çağı.*

Aşıq Ataxan təbiət mövzusunda qələmə aldığı lirik şeirlərinin bir qismində təbiət kultunu şəxsləndirir və şeirə ictimai məzmun verir. “Tənha ağac” qoşmasında aşıq susuz çöllərin tənha ağacını gəlinə bənzədərək onu şəxsləndirmişdir. İnsana xas olan səxavətlik, yardımsevərlik, ahıllıq, sirr saxlamaq kimi müsbət əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər qoşmada tənha ağacın üzərinə göçürülməklə müsbət simvolik obraz yaradılmışdır:

*Bu susuz çöllərin tənha gəlini,
Küləklər oynadır hörüklərini.
Əsər rüzgar, tökər şux xəzəlini,
Fəsil-fəsil donnan-dona girərsən.*

*Səndə əsrlərin sirri var lay-lay,
Gecələr həmdəmin olur ulduz, ay.
Səxavət süfrəndən hərəyə bir pay
Uzadıb əlinlə bəxşiş verirsən.*

*Neçə illər ötdü, yetişdin yüzə,
Laçın qayalarla durdun üz-üzə.
Şaxtalı, çiskinli, nurlu gündüzə
Mənəm-mənəm deyib sinə gərirsən.*

Aşıq Ataxanın lirik şeirləri təsdiq edir ki, o, gəncliyində həyatı gözəlliyə həssas münasibət bəslədiyi kimi,

yaşlaşdığı vaxtlarda da güclü həyat eşqinə bağlı sənətkar olmuşdur. “Qaldı” rədifli qoşmasında aşiq gənclik çağlarının ötüb keçməsindən gileylənir və el-obasından, dost-tanışlarından ayrılacağına təəssüfünü bildirərək özünün el-obaya bağlı bir sənətkar olduğunu vurğulayır:

*Hayıf oldu, ötdü cavan çağlarım,
Gedirəm, a dostlar, ellərim qaldı.
Tapmadı bir təbib çarə dərdimə,
Yaşılbaş sonalı göllərim qaldı.*

*Ellərə sevimli sevgiliyəm mən,
Hər yeni baharın bülbülüyəm mən,
Dərdli ürəklərin nisgiliyəm mən,
Yaşıl çəmənlərim, güllərim qaldı.*

*Köç eyləyən Ataxandı dünyadan,
Qəmli ürəyimdə sızlayır kaman.
Ayrılıram eldən, dostdan, aşnadan,
Tovuz tamaşalı tellərim qaldı.*

Aşiq Ataxan həyata bağlı olduğu üçün qocalıq çağlarında ürəkdən bağlı olduğu çəir-sənətindən, sazlı-sözlü dünyasından ayrılacağına dözə bilmir. Həyata bağlı olan bu el aşığı ahıl çağlarında da aşiq sənətində hal əhli olduğunu vurğulayır, gözəli və sazı özünə həmdəm sayır:

*Xəstə könlüm hey arzular o yazı,
Hal əhlinə həmdəm verin o sazı.
Qoy çalınsın, hər dəm gəlsin avazı,
Bu ahıl çağımda yar yada düşdü.*

*Göylərə yüksəlir ahım, fəğanım,
Ay gözləri göyçək, qaşı kamanım.
Qurbanınam, qoy başına dolanım,
Ceyran oylağında yar yada düşdü.*

*Dünyaya hər gələn kam alıb gedər,
Necə çəkim möhnətini, bəxtəvər?
Qalanmışam atəşinə sərəsər,
Qəmlər otağında yar yada düşdü.*

Aşıq Ataxanın yaradıcılığı təkcə aşiqanə-lirik mövzularla məhdudlaşmır. Azərbaycan klassik aşıq poeziyasından, Abbas Tufarqanlı, Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər kimi klassik xalq aşıqlarının yaradıcılığından bəhrələnən Aşıq Ataxan nəsihətçilik ruhunda şeirlər də qələmə almışdır. Onun bir qrup qoşmalarında həyatın var-dövlətinə, malına aludə olmamaq, ləyaqətlə ömür sürmək tövsiyə olunur. Aşığa görə, dünya malı dünyada qalacaq. Odur ki insan hərislikdən uzaq olmalı, mənalı həyat sürməlidir:

*Olsan da hökmdar külli-torpağa,
Yüz il at sürsən də arana, dağa.
Bir gün səni tale salar ayağa,
Xar olarsan el içində, köçərsən.*

*Çox güvənmə sən dünyanın malına,
Tirməsinə, qumaşına, şalına.
Tutar sovqatını qəssal ağına,
Nə ki, var dünyada qalar, köçərsən.*

*Karvandı bu yola ağa da, xan da,
Dünya bir təbildir, çalar zamanda.
Gün gələr can quşu tab etməz canda,
Saralıb gül rəngin solar, köçərsən.*

Nəsihətamiz-didaktik şeirlərində Aşıq Ataxan özü-
nə qarşı da nəsihətçilik mövqeyindən çıxış edir. Aşıq inşaa-
nın həyatda mənalı ömür sürməsinə, qürurlu olub ləyaqətlə
yaşamasını hər şeydən üstün tutur, nadan olub yüz
yaşamağı mənasız ömür kimi qiymətləndirir:

*Əzəldən cığırda ayaq tutmuşam,
Viranə səhrada düz istəmirəm.
Ömrüm bir gün olsun, aqillər kimi,
Nadanlıqla yaşı yüz istəmirəm.*

*Pak surət görünsün vüqarımda da,
Yazımda, qışımda, baharımda da,
Bir insan çağrılı məzarımda da,
Nakəsdən tənəli söz istəmirəm.*

*Qəm-kədər istəməz ömür gülşənim,
Çiçəksiz olmasın çölüm, çəmənim.
Səksəndə bir qarı olsun həmdəmənim,
Vəcdanı ləkəli qız istəmirəm.*

“Düşməren” rədifli qoşmasında da didaktik möv-
zuya üstünlük verən Aşıq Ataxan vətənsevər el sənətkarı
kimi çıxış edir. Qoşmada el-obaya, Vətənə bağlılıq, dostla

sədaqət, namərdlərdən gen gəzmək, hiyləyə aldanmamaq, qürurlu olmaq, var-dövlətə, sərvətə uymamaq kimi nəsihə-tamiz-əxlaqi tövsiyələr əsas yer tutur:

*Bir bülbüləm gülşənimdə, gülümdə,
Uçub özgə budaqlara düşməyəm.
Azəriyəm Vətənimdə, elimdə,
Tərlanam, xəzanda xara düşməyəm.*

*Dost canın dost üçün oda qalasın,
Namərd versə içmə mey piyaləsin.
Qoy məni şir didsin, şir parçalasın,
Tülkü hiyləsində dara düşməyəm.*

*Cahan süfrəsinin yoxdur vəfası,
Şöhrətə uyanın tutuldu yası.
Mənəm deyənlərin hanı dünyası?
Əhli-haldan uzaqlara düşməyəm.*

Aşıq Ataxanın qoşmalarında olduğu kimi, bir qrup gəraylılarında da nəsihətçilik əhvali-ruhiyyəsi özünü gös-tərir. “Saxlar” rədifli gəraylısında daldada danışmamaq, mərd olub sözü üzə demək kimi müsbət əxlaqi keyfi-yətlər təbliğ olunmaqla yanaşı, dünyanın var-dövlətini altına yığıb xəsisliklə yaşamaq kimi mənfi əxlaqi key-fiyyətlər də tənqid olunur:

*Köhlən üstə minən atlı
Cıdırını düzə saxlar.
Namərdə söz mərd insanlar
Demək üçün üzə saxlar.*

*Ağlı olan yeyər-içər,
Sərtaflar gövhəri seçər.
Malyeməzlər həsrət köçər,
Bez də tapsa, təzə saxlar.*

Bu əxlaqi nəsihətçilik fonunda aşığı lirik məziyyətlərə də yer verir:

*Yara işvə yar eyləsə,
Umudunu var eyləsə,
Hilal qaş şikar eyləsə,
Həmdəmidi, gözə saxlar.*

*Saqi nədən aram etdi?
Badə könliüm sərməst etdi.
Gül bülbülə sitəm etdi,
Qisasını yaza saxlar.*

Aşığı Ataxanın yaradıcılığından verdiyimiz bu nümunələr onun bədii yaradıcılıq sahəsində ictimai və lirik mövzulara geniş yer verdiyini və poeziyada realist mövqedə dayandığını təsdiq edir.

NƏTİCƏ

Deyiənlərdən bu nəticəyə gəlmək olur ki, orta əsrlərdən başlayaraq çağdaş dövrümüzə qədər inkişaf edərək formalaşan Naxçıvan aşığı mühiti ümumazərbaycan aşığı mühitinin tərkib hissəsi olmuş, bu mühitdə yetişən aşıqların yaradıcılığı poeziyamızın şifahi qolunun inkişafı və formalaşmasında mütərəqqi rol oynamışdır.

Orta əsrlərdən başlayaraq çağdaş dövrümüzə qədər Naxçıvan aşığı mühitinin nümayəndələri Azərbaycanın Gəncə, Tovuz, Qazax, Şirvan, Cənubi Azərbaycan, Qərbi Azərbaycan, Türkiyə kimi aşığı mühitlərinin yaradıcı aşığı və şairləri ilə təmasda olmuş, onlarla yaradıcılıq əlaqələri saxlamış, aşığı məclislərində, toy-düyünlərdə görüşüb deyişmişlər. Adı çəkilən mühitlərdə aşığı poeziyasının əksər janrları və dastan yaradıcılığı geniş vüsət almış, ümumi dastan yaradıcılığı ilə yanaşı, yeni üslubda yazılmış tərcümeyi-hal dastanları da yaradılmışdır.

Naxçıvan aşığı mühitinin formalaşması və inkişafı Qərbi Azərbaycan, İran və Türkiyə aşığı və şairlərinin də diqqətini cəlb etmiş, bu ədəbi mühitlərin bir çox aşığı və şairləri (xüsusilə Qərbi Azərbaycan aşıqları) köç edib Naxçıvanda yaşamış və Naxçıvan aşığı mühitinin nümayəndələrinə çevrilmişlər. Nəticədə Naxçıvanda regional aşığı mühiti yaranmış və Azərbaycan aşığı mühitinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

- 1."Abbas və Gülgəz" dastanı. Azərbaycan dastanları, 5 cildə. 2-ci c., Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı: 1966.
2. Axundov Akif. El sənətkarı Aşıq Fətullah. "Şərq qapısı" qəz., 6 avqust 2005.
3. Axundov Akif. Aşıq Həmid. "Şərq qapısı" qəz., 28 yanvar 2009.
4. Axundov Akif. Naxçıvanın bir aşıq-şairi haqqında. "Şərq qapısı" qəz., 15 yanvar 2009.
5. Axundov Akif. Ağ aşıq haqqında nə bilirik? "Şərq qapısı" qəz., 31 mart 2008.
6. Axundov Akif. Aşıq Cəfər. "Şərq qapısı" qəz., 4 oktyabr 2008.
7. Axundov Akif. Aşıq Cəlil. "Şərq qapısı" qəz., 20 mart 2009.
8. Axundov Akif. Naxçıvanlı Aşıq Reyhan haqqında nə bilirik? "Şərq qapısı" qəz., 3 sentyabr 2008.
9. Axundov Məmməd. Aşıq Abbas Dəhri. "Şərq qapısı" qəz., 25 oktyabr 1970.
- 10.Allahmanlı M. Aşıq Valehin sənət dünyası.Bakı: API nəşriyyatı, 1991.
- 11.Aşıq Ələsgər. Partiya. "Şərq qapısı" qəz., 28 aprel 1959.

12. Aşıq Cəbrayıl Gilançaylı. Köklən, mənim telli sazım. “Sumqayıt” nəşriyyatı, 1908.
13. Aşıq Cəbrayıl Gilançaylı. Vəsfın misralara, bəndə sığışmır. Bakı: “Nurlan” nəşriyyatı, 2013.
14. Aşıq Hüseyn Muradov. Mən yandım fələyin qəm ocağında. Naxçıvan: “Məktəb” nəşriyyatı, 2008.
15. Aşıq Hüseyn Şəmkirli. Bakı: “Gənclik” nəşriyyatı, 1971.
16. Aşıq Hüseyn Şəmkirli. Bakı: “Yazıçı” nəşriyyatı, 1991.
17. Aşıq Valeh. Alçaqlı, ucalı dağlar. Bakı: “Gənclik” nəşriyyatı, 1970.
18. Azərbaycan aşığıları və el şairləri, iki cildə, I c.. Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 1983.
19. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, I c.. “Sabah” nəşriyyatı, 1994.
20. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, üç cildə, I c.. Naxçıvan: “Əcəmi” nəşriyyatı, 2010.
21. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, üç cildə, II c.. Naxçıvan: “Əcəmi” nəşriyyatı, 2011.
22. Budaq Təhməz. Aşıq Nəsim. “Şərq qapısı” qəz., 1 may 2009.
23. Budaq Təhməz (Aşıq Mail haqqında). “Möhtəşəm

Azərbaycan” qəz., 12 dekabr 2009.

24. Budaq Təhməz. Aşıq Nabat.
25. Budaq Təhməz. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Araz, 2010.
26. Bünyadov Teymur. Əsrlərdən gələn səslər. Bakı: “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı”, 1993.
27. Cəlilov Cabbar. Aşıq Cəfər. “Sovet Naxçıvanı” qəz., 17 aprel 1983.
28. Cəlilov Cabbar. Saz-söz sorağında. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., 17 aprel 1987.
29. El ədəbiyyatı. Aşıq Abbas Dəhri. “Dan yıldızı” jur., 1927, № 9.
30. Əsgərli Sahib. Aşıq Kamil və onun yetirmələri. “Şərq qapısı” qəz., 13 mart 2009.
31. Əsgərova Nuray. Ağ Aşıq Allahverdi Kosacanlı. “Şərq qapısı” qəz., 6 mart 2009.
32. Əsgərova Nuray. El-obamızın saz-söz xiridarının poetik xəzinəsi (Aşıq Fərrux haqqında). “Şərq qapısı” qəz., 13 noyabr 2008.
33. Əsgərova Nuray. Aşıq Şirin. “Şərq qapısı” qəz., 22 oktyabr 2009.
34. ”Əsli və Kərəm” dastanı. Azərbaycan dastanları, 5 cildə, 2-ci c.. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı: 1966.

35. Əzizəliyev Nizami. Aşıq Abbas Abbasov. “Şərq qapısı” qəz., ...1984.
36. Əzizəliyev Nizami. Aşıq sənəti ulu və əvəzsiz sənətdir. “Naxçıvan” jur., 2000, № 22.
37. Həkimov Mürsəl. Ustad aşıqlar. Bakı: “Gənclik” nəşriyyatı, 1983.
38. Həkimov Mürsəl. Aşıq Alının sazlı-sözlü dünyası. “Sovet Naxçıvanı” qəz., 3 sentyabr 1981.
39. Hüseyn Arif. (Aşıq Allahverdi haq) “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., 9 may 1912.
40. Hüseynli Türkan. (Aşıq Tural haq) “Şərq qapısı” qəz., 13 may 2010.
41. Hüseynli Türkan. Aşıq sənətinə qayğı gənclərin bu sahəyə marağını artırıb. “Şərq qapısı” qəz., 13 may 2010
42. Qasımlı Məhərrəm. Ozan aşığı sənəti. Bakı: 2003
43. Qasimov Ramiz. Kəngərlinin aşığı sənəti. “Yeni həyat” qəz., 7 fevral 2012.
44. Qasımzadə Feyzulla. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: “Maarif” nəşriyyatı, 1974.
45. Qədimov Əsgər. Aşıq Məmmədcəfər. “Şərq qapısı” qəz., 7 dekabr 1977
46. Qədimov Əsgər. Aşıq Nəcəfəli Naxçıvan

ensiklopediyası, I c., 2005, s.38

47. Quliyev Yusif. Gözlə yollarımı, mən qayıdacam. Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 2010.
48. Məmməd Fərəc. Bir saz da köynəkdə qaldı.”Oğuz səsi qəzeti, 5 avqust 2003.
49. Məmmədova N. (Aşıq Allahverdi haq) “Azərbaycan qadını” jur., 1981, №11.
50. Mənalı şair ömrü (Tərtibçi Həsənalı Eyvazlı). Naxçıvan: “Məktəb” nəşriyyatı, 2003, s.20.
51. Mirzəyev Həsən. Dərələyəz folkloru. Əsərləri, 8-ci cild. Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 2006.
52. Mücrim Kərim Vardani. Sünbülüstən
53. Nəbiyev Azad. Naxçıvan folklor mühiti. “Azərbaycan” qəz., 10 oktyabr 2010.
54. Rəfiyev Cəlil. Aşıq Abbas Dəhri. “Azərbaycan” jur., 1979, № 9, səh.185.
55. Rzayeva Bənövşə. El aşığı Ululu Kərim. NDU-nun Elmi əsərləri, 2014, №1(57).
56. Səfərov Əsgər. Aşıq Dədəkişi. “Şərq qapısı” qəz., 17 iyul 1959.
57. Səfərov Yusif. El sənətkarı Aşıq Fətullah. “Sovet Naxçıvanı” qəz., 15 iyun 1982.
58. Səfərov Yusif. Naxçıvan aşığı ədəbi mühiti. Naxçıvan:

“Əcəmi”, nəşriyyatı, 2009.

59. Səfərov Yusif. Naxçıvan aşığıları və el şairləri. Naxçıvan: “Əcəmi” nəşriyyatı, 2011.
60. Səfərov Yusif. Naxçıvanda dastan yaradıcılığı. “Mədəni maarif” jur., 2010, № 11,
61. Şamilov Əli. Aşıq Cəlil. “Sovet Naxçıvanı” qəz., 15 dekabr 1985.
62. Şamilov Əli. Aşıq sənətinə qıqqət artır. “Sovet Naxçıvanı” qəz., 27 yanvar 1983.
63. Şərur folkloru (Rəfiq Odayın təqdimatında). Bakı: “Nurlan” nəşriyyatı, 2006
64. Təhmasib Məmmədhüseyn. Azərbaycan xalq dastanları (Orta əsrlər). Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 1972.
65. Təranə Vahid. Ağ Aşığın bəyaz dünyası. “Mədəniyyət” qəz., 6 may 2011.
66. Ululu Kərimlə bağlı rəvayət. “Naxçıvan” jur., 2010, səh.94.
67. Ustad aşığılar. Abbas Tufarqanlı. 72 şeir. Bakı: “Gənclik” nəşriyyatı, 1983.
68. Vəliyev Sevinc, Axundov Akif. Naxçıvanın elm-sənət adamları və saz-söz ustaları. Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2011.
69. Yamin Sail. Sapdan-sapa düzöldüm. Bakı: “Sabah”

nəşriyyatı, 1997.

70.Yunisov Fariz. Aşıq Ələsgərin Naxçıvan səfəri. “Şərq qapısı” qəz., 15 mart 2005.

71.“Ziyad və Şövkət” dastanı. Azərbaycan folkloru antologiyası. Bakı:“Sabah” nəşriyyatı, 1994.

Əsgər Qədimov

**XVII-XX ƏSRLƏR VƏ ÇAĞDAŞ
NAXÇIVAN AŞIQLARI**

I cild

Yığılmağa verilmiş 12.01.2017.

Çapa imzalanmış 31.01.2017.

Formatı 70X100 1/16 “Tayms” qarnituru.

Ofset çap üsulu. Ofset kağızı. Həcmi 25.5 ç.v.

Sifariş № 90. Tiraj 100 nüsxə.

Naxçıvan şəhəri, Təbriz küçəsi, 1.